

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Akademik İncelemeler Dergisi

Journal of Academic Inquiries

ISSN: 1306-7885

E-ISSN: 2602-3016

AKADEMİK İNCELEMELER DERGİSİ

Journal
of
Academic Inquiries

ISSN: 1306-7885

E-ISSN: 2602-3016

Cilt/Volume: 17 | Sayı/Issue: 1 |
Yıl/Year: 2022 (Nisan/April)

Açık Erişim Politikası/ Open Access Policy

Akademik İncelemeler Dergisi, Creative Commons Alıntı-Gayriticari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. Akademik İncelemeler Dergisi, bilimsel araştırmaları halka ücretsiz sunmanın bilginin küresel paylaşımını artıracığı ilkesini benimseyerek, içeriğine anında açık erişim sağlamaktadır. Akademik İncelemeler Dergisi, Budapeşte Açık Erişim Deklarasyonunu imzalamıştır.

Journal of Academic Inquiries is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License. Journal of Academic Inquiries provides immediate open access to its content on the principle that making research free available to the public supports a greater global exchange of knowledge. Journal of Academic Inquiries has added its name to the Budapest Open Access Initiative.

Dizinleme Bilgileri/ Abstracting and Indexing Services

Crossref

idealonline

MIAR

ACARINDEX

CiteFactor

SOBIAD

BASE

ROAD

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü 54187
Serdivan/Sakarya

academicinquiries@sakarya.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/akademikincelemeler>

Akademik İncelemeler Dergisi

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adına Derginin Sahibi

Doç. Dr. İsmail EDİZ

Baş Editör: Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir ALTINSOY

Editörler: Prof. Dr. Ömer KARAOĞLU (İstanbul Üniversitesi)

Doç. Dr. Üyesi Aynur ERDOĞAN COŞKUN (İstanbul Üniversitesi)

Doç. Dr. Üyesi Mikail UĞUŞ (Sakarya Üniversitesi)

Doç. Dr. Üyesi Rıdvan KALAYCI (Sakarya Üniversitesi)

Doç. Dr. Ufuk BİNGÖL (Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Büşra ÇAKMAKTAŞ (Sakarya Üniversitesi)

Dil Editörü (Türkçe): Arş. Gör. Abdullah ÖZÇELİK

Dil Editörü (İngilizce): Arş. Gör. Meryem KAYTAN

Mizanpaj Editörü: Nazan BUDAK

Son Okuma: Arş. Gör. Ömer Can BAŞ

Danışma Kurulu: Prof. Dr. Bayram Ali KAYA (Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Berch BERBEROĞLU (University of Nevada)

Prof. Dr. Fatih ANDI (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)

Prof. Dr. Fatih SAVAŞAN (Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. İsmail COŞKUN (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Jurgen BELLERS (Universität Siegen)

Prof. Dr. Kemal İNAT (Sakarya Üniversitesi)

Prof. Ken LIGHT (University of California)

Prof. Dr. Markus PORSCHE-LUDWIG (National Dong-Hwa University)

Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ (Aydın Kocatepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Michael KIMMEL (Stony Brook University)

Prof. Dr. Özlem OĞUZHAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Paul Martin LESTER (University of Texas)

Prof. Dr. Raymond HINNEBUSCH (St. Andrew University)

Prof. Dr. William VELEZ (University of Wisconsin-Milwaukee)

Journal of Academic Inquiries

Owner on behalf of Institute of Social Science

Assoc. Prof. İsmail EDİZ

Editor in Chief: Assist. Prof. Abdulkadir ALTINSOY

Editorial Board: Prof. Ömer KARAOĞLU (İstanbul University)

Assoc. Prof. Aynur ERDOĞAN COŞKUN (İstanbul University)

Assoc. Prof. Mikail UĞUŞ (Sakarya University)

Assoc. Prof. Ridvan KALAYCI (Sakarya University)

Assoc. Prof. Ufuk BİNGÖL (Bandırma Onyedli Eylül University)

Assist. Prof. Büşra ÇAKMAKTAŞ (Sakarya University)

Language Editor (Turkish): Res. Assit. Abdullah ÖZÇELİK

Language Editor (English): Res. Asst. Meryem KAYTAN

Layout Editor: Nazan BUDAK

Proofreader: Res. Asst. Ömer Can BAŞ

Advisory Board: Prof. Dr. Bayram Ali KAYA (Sakarya University)

Prof. Dr. Berch BERBEROĞLU (University of Nevada)

Prof. Dr. Fatih ANDI (Fatih Sultan Mehmet Vakıf University)

Prof. Dr. Fatih SAVAŞAN (Sakarya University)

Prof. Dr. İsmail COŞKUN (İstanbul University)

Prof. Dr. Jurgen BELLERS (Universität Siegen)

Prof. Dr. Kemal İNAT (Sakarya University)

Prof. Ken LIGHT (University of California)

Prof. Dr. Markus PORSCHE-LUDWIG (National Dong-Hwa University)

Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ (Afyon Kocatepe University)

Prof. Dr. Michael KIMMEL (Stony Brook University)

Prof. Dr. Özlem OĞUZHAN (İstanbul Medeniyet University)

Prof. Dr. Paul Martin LESTER (University of Texas)

Prof. Dr. Raymond HINNEBUSCH (St. Andrew University)

Prof. Dr. William VELEZ (University of Wisconsin-Milwaukee)

Editör'den

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından tarafsız ve ilkeli yayın anlayışı ile Nisan ve Ekim aylarında yayınlanan Akademik İncelemeler Dergisi, ücretsiz, hakemli ve uluslararası akademik bir dergidir. Dergimiz bilimsel çalışma ve akademik incelemelerin bilim çevreleri ile paylaşarak müzakere edilmesini ve değerlendirilmesini sağlamaya yardımcı olmayı amaçlamaktadır.

34.sayısı ile geçmişten günümüze sosyal bilimler alanına önemli katkılarda bulunan dergimize, gösterilen yoğun ilgi bizleri ziyadesi ile memnun etmektedir. Derginin kurumsal altyapısını geliştirmek, yazarlar ve hakemler açısından daha öngörülebilir bir hale getirmek amacı ile uluslararası saygın endekslerde taranan dergimizde en güncel akademik gelişmeleri takip edilmektedir.

Tüm bu süreçlerde ve özellikle son sayımızda emeği geçen dergi ekibimize, alan editörlerimize ve makaleleri hiçbir karşılık beklemeden tek tek en ince ayrıntısına kadar okuyup değerlendiren hakemlerimize teşekkür ederiz.

Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir ALTINSOY

İçindekiler/Contents

- 01** *Gre Filla Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşiminden Kesici Kenarlı Sürtme Taş Aletler/ Cutting Edge Ground Stone Tolls From The Gre Filla Pre-Pottery Neolithic Settlement*
Ayşin KONAK
- 22** *1993 – 2010 Yılları Arasında “Kalan Müzik Şirketi”nde Yer Alan Türk Halk Müziği Albüm Kapaklarının Göstergibilimsel Açıdan İncelenmesi/ Investigation Of Turkish Folk Music Album Covers In Terms Of Semiotics Which Took Place In The Music Company Between 1993 – 2010*
Selcen VODİNALI & Yasemin YURDUŞEN ÇANAĞCI & Nilgün SAZAK
- 48** *Kusayr Amra Sarayı Fresklerinde Zanaatkâr Sahneleri/ Craftsman Scenes in the Quseyr Amra Palace Frescoes*
Saja ALDEIRI
- 73** *Ulusal Krizle Mücadelede Federalizm: Kovid-19 Krizi Örneğinde Almanya’da Yönetim Yapısı ve Sorunlar/ Federalism in Struggle With The National Crisis: Administration Structure And Problems in Germany in The Case of The COVID-19 Crisis*
Şura ZAVALSIZ & Fatih KIRIŞIK
- 88** *Türkiye’de Milli Burjuvazinin Oluşturulmasına Yönelik Olarak Yapılan Çalışmalar (1923-1946)/ Studies on The Creation of The National Bourgeoisie in Turkey (1923-1946)*
Zekeriya DEMİR
- 118** *İslam İktisadi ve Metodolojik Bireycilik: Homoİslamicus Kavramının Eleştirel Bir Değerlendirmesi/ Islamic Economics and Methodological Individualism: A Critical Analysis of HomoIslamicus Concept*
İsa YILMAZ
- 138** *An Inquiry on The Changing Face of Organizational Culture in The Days of The Pandemic / Pandemi Günlerinde Örgüt Kültürünün Değişen Yüzü Üzerine Bir Araştırma*
Hasan TUTAR & Nuran ÖZTÜRK BAŞPINAR & Selçuk NAM
- 161** *Büyük Savaş Öncesi Isınan Sular: Birinci Dünya Savaşı Öncesi Donanma Yarışının Büyük Güç Rekabetine Etkileri/ Warming Waters Before the Great War: The Effects of the Pre-First World War Naval Race on the Great Power Competition*
Melih YILDIZ
- 183** *Taşköprülüzâde’nin Nefsü’l-Emr Görüşü İle Popper’ın Üçüncü Dünya Görüşünün Karşılaştırılması/ Comparison Of Tāshkopriżāda Ahmad Afandī’s View Of Nafs Al Amr and Popper’s View Of The Third World*
Hüseyin Adem TÛLÛCE
- 199** *Seyyid Ahmed er-Rifâ’ın Âsitâne ve Türbesinin Tarihçesi/ “Three steps towards Umm Abîda”: the history of the tomb and sufi cloister of Seyyid Ahmed er-Rifâi, the reconstruction, the visiting etiquette*
Aliye UZUNLAR

Gre Filla Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşiminden Kesici Kenarlı Sürtme Taş Aletler

*Cutting Edge Ground Stone Tolls From The Gre Filla Pre-
Pottery Neolithic Settlement*

Ayşin KONAK

Dr. Öğretim Görevlisi, Kocaeli Üniversitesi,
y.aysin@gmail.com
[0000-0002-0620-2573](https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.1018603)

Araştırma & Yayın Etiği

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş,
iThenticate yazılımı ile taranmış,
araştırma yayın ve etiğine aykırılık tespit edilmemiştir.

Research & Publication Ethics

This article was reviewed by at least two referees,
a similarity report was obtained using iThenticate, and
compliance with research/publication ethics was confirmed.

CC BY-NC 4.0

Bu makale [Creative Commons Attribution-NonCommercial
License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) altında lisanslanmıştır.

This paper is licensed under a [Creative Commons
Attribution-NonCommercial License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

Copyright ©

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Sakarya/TÜRKİYE

Sakarya University, Institute of Social Science,
Sakarya/TURKEY

Atıf/Citation

Konak, Ayşin. "Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşmesi Gre Filla'dan Kesici
Kenarlı Sürtme Taş Aletler". Akademik İncelemeler Dergisi 17 / 1 (Nisan 2022): 1-21.
<https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.1018603>

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 03.11.2021

Kabul Tarihi/Date Accepted: 18.01.2022

Yayın Tarihi/Date Published: 15.04.2022

ISSN: 1306-7885

E-ISSN: 2602-3016

Cilt/Volume: 17 | Sayı/Issue: 1 |

Yıl/Year: 2022 (Nisan/April)

15. yıl

Akademik İncelemeler Dergisi

Gre Filla Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşiminden Kesici Kenarlı Sürtme Taş Aletler

Öz

Neolitik yaşam biçiminin ortaya çıkışı ve gelişimi açısından, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin önemi tartışılmaz bir gerçek olarak önümüzde durmaktadır. Bu bölge içinde Geç PPNA ve Erken PPNB dönemine tarihlendirilen yerleşim yeri kazıları çok azdır. Bu nedenle Yukarı Dicle Havzası'nda yer alan Gre Filla yerleşiminden elde edilen bulgular bölgenin kültür tarihine önemli katkılar sağlayacaktır. Bu yazıda Gre Filla yerleşiminde 2018-2019 yıllarında ele geçen kesici kenarlı sürtme taş aletler değerlendirilmiştir. Bu tür aletler, sürtme taş buluntu topluluğu içinde tanımlı bir alet grubunu oluşturmaktadır. Toplam 26 adet buluntunun her biri öncelikle metrik ölçüleri, kullanılan hammaddeler, üretim teknikleri, tipolojileri ve yerleşim içindeki buluntu yerleri bağlamında ele alınmıştır. Gre Filla yerleşiminde, kesici sürtme taş aletler bunların üretiminde kullanılan hammaddeler ve aletlerin boyutları bakımından büyük bir çeşitlilik sunmaktadır. Bunlardan elde edilen veriler diğer buluntulardan elde edilen verilerle birlikte değerlendirilmiştir.

Bu aletler üzerine yürütülen analizlerden elde edilen veriler ardından bölge içinde kazıları yapılmış çağdaşı yerleşmelerden elde edilen verilerle karşılaştırılmıştır. Yakınoğu'nun neredeyse tüm yerleşmelerinde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem boyunca yaygın olarak gözlenen bu aletler üzerine yapılan detaylı analizlerin çok sınırlı olduğu anlaşılmıştır. Buna ek olarak kullanılan terminolojinin de büyük ölçüde farklılık gösterdiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kesici Kenarlı Sürtme Taş Aletler, Gre Filla, Neolitik, Yukarı Dicle Havzası.

Cutting Edge Ground Stone Tolls From The Gre Filla Pre-Pottery Neolithic Settlement

Abstract

The importance of the Southeastern Anatolia Region stands before us as an indisputable fact in terms of the emergence and development of the Neolithic way of life. Within this region, there are very few settlement excavations dating to the Late PPNA and Early PPNB periods. For this reason, the findings obtained from Gre Filla settlement located in the Upper Tigris Basin will make significant contributions to the cultural history of the region. In this article, cutting edge ground stone tools found in Gre Filla settlement in the years of 2018-2019 are evaluated. This type of tools make up a defined group of tools within the grinding stone finds. Each of the 26 finds in total has been dealt with primarily in regards to their metric dimensions, raw materials used, production techniques, typologies and archaeological contexts within the settlement. In the Gre Filla settlement, cutting edge ground stone tools offer a great variety in terms of the raw materials used in their production and the sizes of the tools. The data obtained from these were evaluated together with the data obtained from other finds. The data obtained from the analyzes carried out on these tools were then compared with the data obtained from contemporary settlements excavated in the region.

It has been understood that detailed analyzes on these tools, which were commonly observed throughout the Pre-Pottery Neolithic period in almost all settlements of Near East, were very limited. In addition, it has been seen that the terminology used differs greatly.

Keywords: Cutting Edge Ground Stone Tolls, Gre Filla, Neolithic, Upper Tigris Basin.

Giriş

Son Buzul Çağı'nın etkisini kaybetmeye başladığı son evrelerinden, başka bir deyişle G.Ö. 20 binden itibaren dünyada önemli çevresel değişimler ve bu değişimlerle birlikte Önasya'da önemli sosyokültürel farklılıklar görülmeye başlanmıştır. Bu farklılıklar, Younger Dryas (G.Ö. 12,9-11,7 ky) olarak tanımlanan kısa ve soğuk bir dönemle kesintiye uğramış olsa da hemen ardından başlayan Holosen'in ılık ve nemli hava koşullarıyla birlikte, büyük bir ivme kazanarak görülmeye devam etmiştir (Sagona ve Zimansky, 2015, 33; Dolukhanov,1998, 188). Bu çevresel olayların etkisiyle Yakındoğu'da Doğu Akdeniz kıyılarının güneyinde Lut Gölü'nden başlayarak, Ürdün Vadisi'nde, Suriye ovalarında, Orta ve Güneydoğu Anadolu'da, Irak ve İran Zagroslarından Basra Körfezi'ne uzanan dağlık kesimde yaşayan insan toplulukları köklü bir değişikliğe giderek yeni ekonomik ve sosyolojik arayışlara yönelmiştir. Bu geniş coğrafyanın sunduğu besin kaynaklarının zengin çeşitlenmesine bağlı olarak yerleşik yaşamın Epipaleolitik Dönem'den itibaren geliştiği görülmektedir (Sagona ve Zimansky, 2015, 35-36).

G.Ö. 12. bin yıl öncesinden itibaren adım adım gelişen tarım ve hayvancılıkla birlikte yarı-göçer yaşamdan aralıksız aynı yerde yerleşik yaşama geçişi gösteren köy yerleşimleri ortaya çıkmaya başlamıştır (Özdoğan ve Hauptmann 2007, 404). Bu dönemde yerleşmelerin sayısı ve kapladığı alan belirgin bir şekilde artmıştır. Bu süreçte tarım ve hayvancılık etkinliğinin daha sürekli hale gelmesi ve farklı türleri de içine alacak şekilde gelişmesi daha güvenilir ve daha verimli besin elde edilmesini sağlamış ve buna bağlı olarak yontmataş endüstrisinde çift vurma düzlemli çekirdekler ve Byblos uçları gibi yeni teknolojiler ortaya çıkmış, sürtmetaş aletler alet çantasında daha ağırlıklı bir şekilde yerini almış¹, uzun mesafeli mal aktarımına çeşitli uzmanlık alanları eklenmiş, mimaride dairesel planlı yapılardan dörtgen planlı yapılara geçilmiş ve toplumsal yapıda önemli değişimler gözlenmiştir. İnsan toplulukları bu dönemden itibaren bitkilerin ve hayvanların büyümesine ve yayılmasına müdahale edip yavaş yavaş çevresini değiştirmiştir. Tarım etkinliği için tarla açmanın yanında, koyun, keçi, domuz ve sığır besiciliği için yeni otlak kazanımı, ağaç kesiminin giderek artmasını, nihayet doğal çevrenin de giderek değişmesini beraberinde getirmiştir (Sagona ve Zimansky, 2015, 33-34; Bar Yosef, 1980, 127; Kuijt ve Goring Morris, 2002, 384-385; Goring Moris ve BelferCohen, 2016, 187. Asouti, 2006).

Önasya'da Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de alet çantasında ilk kez yerini alan kesici kenarlı sürtme taş aletler (Barkai, 2011, 443) bu dönemin başından itibaren çok sayıda ele geçmesine ve yerleşmelerde önemli bir buluntu grubunu oluşturmasına rağmen yeteri kadar çalışılmadığı ve yontma taş aletler kadar ilgi çekmediği görülmektedir. Neolitik Dönem'in tanımlayıcı buluntuları arasında yer alan bu aletlerin ortaya çıkması tarımsal üretimin başlamasıyla ilişkilendirilmektedir (Özdoğan 2019, 179). Bu dönemde özellikle tarla açmak için ormanlık alanların temizlenmesinde bu tür aletlerden yararlanılmış olmalıdır. Diğer yandan bu dönemin başından itibaren yerleşikliğin giderek kalıcı hale gelmesiyle

inşa edilen yapılarda da ahşap kullanımı artmış, buna bağlı olarak da bu tür aletlerin kullanım alanı yaygınlaşmış olmalıdır.

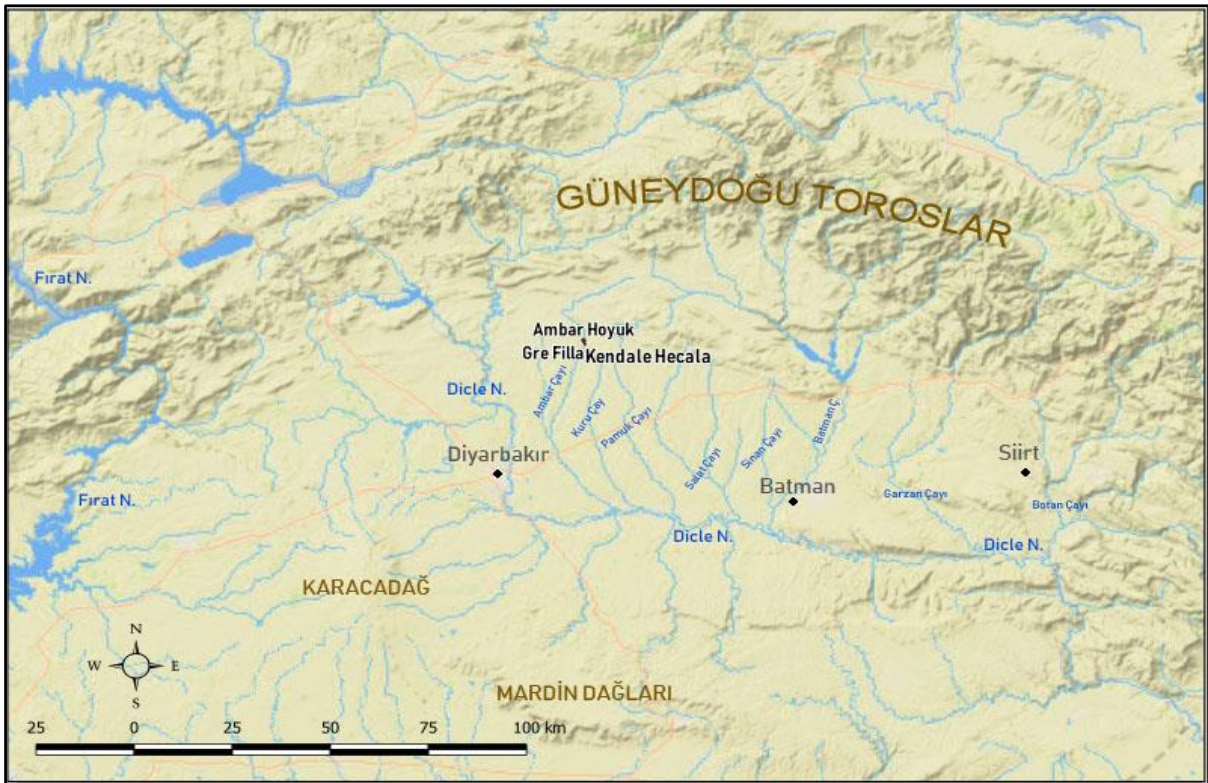
1. Gre Filla Yerleşiminin Doğal Çevresi ve Genel Özellikleri

Diyarbakır ili, Kocaköy İlçesi, Ambar Köyü sınırları içerisinde kalan bölgede yer alan Gre Filla'da (Ambar I) höyüğünde Ambar Barajı'nın dolum alanında etkileneceği için DSİ Genel Müdürlüğü'nün desteğiyle, Diyarbakır Müze Müdürlüğü başkanlığında ve Kocaeli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. A. Tuba Ökse bilimsel danışmanlığında 2018 yılından itibaren kurtarma kazıları gerçekleştirilmektedir. Baraj dolum alanında sular altında kalacak olan ve kazıları yapılan diğer yerleşmeler Ambar Höyük ve Kendale Hecale (Şekil 1) höyükleridir (Ökse vd. 2019, 299).

1.1. Coğrafi Konum

Gre Filla Höyüğü Ambar Köyü sınırları içinde Ambar Köy İlkokulu binasının yaklaşık 100 m güneyinde yer almaktadır. Yukarı çığırında derin bir vadide akan Ambar Çayı, köy yakınlarında küçük kıvrımlar çizerek hafif eğimli bir vadi içinde akmaya başlamaktadır. Ambar Çayının batısında yer alan Gre Filla yerleşimi, ortalama 0,5 ha alan kaplamaktadır. Höyük etrafındaki tarlalardan 8 m yüksekliktedir (Şekil 2).

Şekil 1: Gre Filla Yerleşiminin Konumu

Höyükteki ilk yerleşimin ova seviyesinin ne kadar altında kurulduğunu anlamak için karotlu sondaj çalışması yürütülmüştür. Bu sondaj, yerleşimin toprak çekilerek tahrip edilmiş olan kuzey kenarında açılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, ilk

yerleşimin, ova seviyesinden 2 metre kadar derinde kurulduğu anlaşılmıştır. Buna göre höyüğün toplam yüksekliği 10 m kadardır. Höyükte kazılar kuzeyinde ve güneyinde olmak üzere iki alanda ve toplam 14 açmada yürütülmüştür (Şekil 1). Güney alanında kazı çalışmalarında Neolitik tabakalara ulaşamadığı için bu çalışmada sadece kuzey alanından elde edilen bulgular değerlendirilecektir.

Şekil 2: Gre Filla yerleşiminin Ambar Çayı vadisindeki konumu

1.2. Jeolojik Yapı

Gre Filla yerleşmesinin yerleştiği Yukarı Dicle Havzası, Güneydoğu Anadolu Bindirme Kuşağı'nın güneyindeki Kenar Kıvrımları Kuşağı'nda yer almaktadır. Diyarbakır İli'nin kuzeyinde, Arap Plakası ile Avrasya Kıtası'nın çarpışmasına bağlı olarak Doğu-Batı yönlü bir bindirme kuşağı gelişmiştir. Bölgedeki en yaşlı birimler, bindirmeye Miyosen birimler üzerine gelmiştir. Bu kuşak Çermik-Ergani-Dicle-Lice-Kulp hattı boyunca gözlenmektedir. Ofiyolitler ve metamorfik kayalar bu allokon kütleinin en önemli iki üyesini oluşturmaktadır (Kavak, 2013, 29). Kretase yaşlı kayalar ince tabakalı pelajik kireçtaşları ile temsil edilmektedir. Eosende bölge geniş bir karbonat platformuna dönüşmüş ve çok kalın kireçtaşı düzeyleri çökelmiştir. Miyosende bölgenin doğu kesiminde sığ şelf karbonatları ve resifal kireçtaşları çökelirken, batı kesiminde derin şelfte kireçtaşı içeren kil-marn, tebeşirli killi kireçtaşı ardalanmasından oluşan bir istif çökme göstermiştir (Kavak, 2013, 29-30).

Miyosen başında, Midyat grubuna ait birimler çökelişini tamamlamış, bölgenin kuzeyi alçalmaya, deniz seviyesi yükselmeye başlamıştır. Orta Miyosen başlarında sıkışma tektoniğinin etkinlik kazanmasıyla birlikte Lice Formasyonu çökelmiştir (Kavak 2013, 30). Miyosen çökme çanak/çanaklarının evrimi, Neotetis'in güney kolunun kapanmaya başlamasıyla yakından ilişkilidir. Eosen'de okyanus tabanının

dalıp batarak tüketilmesi sonucunda farklı tektonik birlikler birbirlerine yakınlaşmıştır (Şengör ve Yılmaz, 1983, 4; Kavak, 2013, 309). Üst Miyosen’de kuzey-güney yönlü açılma çatlakları gelişmiş, Karacadağ volkanitleri bölgedeki daha yaşlı birimleri örtmüştür (Şaroğlu ve Yılmaz, 1986; Kavak, 2013, 31). Bölgenin en genç kaya birimini oluşturan alüvyon örtüsü, akarsu yatakları içerisinde dar şeritler halinde görülmektedir.

1.3. Jeomorfolojik Yapı

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, kuzeyden güneye doğru Güneydoğu Toros Dağları ve Güneydoğu Torosların Kenar Kıvrım Kuşağı’nın eteklerinden başlayarak Mezopotamya düzlüğü arasında uzanmakta, genel olarak geniş düzlük alanlar ile ortalama yüksekliği 500 m civarında olan platolardan oluşmaktadır. Bölgenin orta bölümünde yer alan Karacadağ Volkanı çok akıcı genç bazalt lavlarından oluşan basık bir koniye benzemektedir (Atalay ve Mortan, 2006, 388-391; Güngördü, 2003, 22; Erinç, 2000, 207). Karacadağ Volkanı’nın, sayısız erupsiyon merkezinden çıkan bazalt ve andezit lavlar, Dicle Nehri’ni doğuya doğru kaydırmıştır (Güngördü, 2003, 143. Şahin vd. 2006, 39).

Diyarbakır Havzası güneyden Mazı ve Midyat Dağları’ndan oluşan Mardin Dağları Kuşağı ile sınırlandırılmıştır. Güney ve kuzeydeki düzlükleri birbirinden ayırdığı için bu dağlık kesime Mardin-Midyat Eşiği de denmektedir. Mardin-Midyat eşiğinde dolin ve polyelerden oluşan karstik şekiller oldukça yaygındır. Diyarbakır Havzası, ortalama 500 m yüksekliğe sahip ortası çukur bir çanak görünümündedir. Havzanın içinde düzlük, tepelik alanlar, plato sahaları ve geniş tabanlı vadiler yer almaktadır. Kuzeybatı- güneydoğu yönünde havzadan geçen Dicle Nehri’ne, kuzeyde Ambar ve Pamuk Çayları katılmaktadır. Kuzeydoğudaki dağlardan doğan Kulp ve Sason Çayları birleşerek Batman Çayı’nı oluşturmuştur (Erinç, 2000, 481; Güngördü, 2003, 137; Atalay ve Mortan, 2006, 391; Durmuş, 2018, 339. Fırat Nehri bölgede sadece küçük akarsularla beslenmektedir. Bu küçük akarsuların önemli bir kısmı Karacadağ volkan konisinden kaynağını almaktadır (Atalay ve Mortan, 2006, 396; Güngördü, 2003, 137).

2. Gre Filla Yerleşmesinde Tabakalanma

Gre Filla höyüğünde yerleşiminin kuzey alanında yürütülen kazı çalışmaları sonucunda, yerleşimin Çanak Çömleksiz Neolitik A (Pre-Pottery Neolithic A/PPNB) Evresi’nde başladığı, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem sonunda terk edilmesinin ardından Geç Roma Dönemi’nden itibaren mezarlık alanı olarak kullanıldığı anlaşılmıştır. Bu yerleşim dönemlerine ait toplam 14 tabaka ortaya çıkarılmıştır. Bu yerleşim tabakalarından ¹⁴C yaşları ve bölgenin genel kronolojisine uygun olarak elde edilen bulgulara göre yaklaşık olarak ele alınmıştır (Tablo 1).

Tablo 1: Gre Filla’da kuzey alanda gözlenen yerleşme düzeni ve tabakalanma

TARİH	DÖNEM	GRE FILLA (Kuzey Alanı)	TABAKALAR
M.S. 450-1450	Orta Çağ	Mezarlık Yerleşim	I-III GF I GF II

G.Ö. 9000-8000	Çanak Çömlekli Neolitik Dönem	Yerleşim	IV GF III
G.Ö. 10750-9400	Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem (B Evresi)	Yerleşim	V-XI GF IV
G.Ö. 11700-10750	Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem (A Evresi)	Yerleşim	XII-XIV GFV

3. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Mimarisi

Orta Çağ ve Çanak Çömlekli Neolitik Dönem dolgularının altında Çanak-Çömleksiz Neolitik Dönem'in B evresine tarihlendirilen taş temelli ve kerpiç yapılar açığa çıkarılmıştır. Üst üste yeniden inşa edilen bu yapıların büyük çoğunluğu dörtgen ya da hücre planlıdır. Küçük bir kısmı payandalı olan yapıların benzerleri Dicle Havzası'nda yer alan Çayönü (Erim Özdoğan, 2011, 204, Şekil 34-36), Sumaki Höyük (Erim Özdoğan 2011, 27-28, fig. 9-12) ve Fırat Havzası'nda yer alan Akarçay Tepe (Özbaşaran ve Duru, 2011- 169-170, fig. 10-20), Nevali Çori (Hauptmann, 2011, 91-93, fig. 2-5), Cafer Höyük (Cauvin vd. 2011, 2, fig. 5-6), Mezraa Teleilat (Özdoğan, 2011, 207, fig. 2-3) gibi büyük olasılıkla çağdaş yerleşmelerden de bilinmektedir.

Gre Filla höyüğünün batısında Orta Çağ'a ait kültür dolgularının tahrip ettiği Çanak-Çömlekli Neolitik tabakaların altında, Çanak-Çömleksiz Neolitik Dönemin A Evresine ait üst üste inşa edilmiş dairesel ve oval planlı yapıların kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Bu yapıların dışında köşeleri yuvarlatılmış bir yapıya ait kalıntılar da ele geçmiştir. Benzer dairesel, oval ve köşeleri yuvarlatılmış yapılar Dicle Havzası'nda Körtik Tepe (Özkaya ve Coşkun, 2011, 91-92, fig. 2-4), Çayönü (Erim Özdoğan, 2011, 195, fig. 7-8) ve Gusir Höyük (Karul, 2011, 3, fig. 4-11) gibi yerleşmelerin PPNA ve erken PPNB tabakalarında ortaya çıkarıldığı bilinmektedir.

Yukarıda kısaca anlatılan bu mimari tabakalar arasında çok ince dolgular bulunması yerleşimin zaman zaman terk edildiğini göstermektedir. Fakat yerleşimin terkedildiği dönemlerin çok uzun olmadığı kısa bir aradan sonra tekrar yerleşildiği anlaşılmaktadır.

4. Terminoloji Sorunları

Sürtme taş buluntu topluluğu ya da endüstrisi içinde yer alan yassı balta teknolojisi ve tipolojisi üzerine çok araştırma olmamasına karşın arkeoloji literatüründe farklı anlamlar içeren çeşitli terimlerin kullanıldığı görülmektedir (Bamyacı, 2017, 130). Bunun yanında kullanılan terimlerin bir kısmının yontma taş alet teknolojisinden uyarlandığı görülmektedir. Farklı alanlarda çalışan arkeologları aynı paydada buluşturan genel bir terminolojinin olmaması ciddi sorunlara yol açmaktadır. Bu nedenlerle öncelikle bu çalışma kapsamında kullanılan terminolojinin açıklamaları ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Sürtme taş endüstrisinde yer alan kesici kenarlı sürtme taş aletler, kırma, yongalama, ezme, sürtme, sıyırma, delme, çekiçleme, kazıma, çizme, kesme gibi üretim yöntemleri tek başına ya da birkaçı bir arada kullanılarak üretilmektedir (Bamyacı, 2017, 130; Baysal, 2016, 83). Kesici kenarlı sürtme taş aletlerin üretim teknolojisi hangi işte kullanılacağına bağlı olarak şekillenmektedir. Bu bağlamda

gövde kenarı, gövde enine ve boyuna kesiti, kesici ağız² profili, kesici ağzın önden görünümü ve ense ya da topuk kısımları dikkate alınarak sınıflandırılmaktadırlar.

Keski, keser, kazma ve balta gibi çeşitlemeleri olan bu aletlerin herhangi bir ayırım yapılmadan genel olarak yassı balta olarak sınıflandırıldığı görülmektedir (Yaylalı ve Tütüncüler Bircan, 2014, 12; Özbek, 2009, 365-367; Göldoğan, 2008, 523; Göldoğan, 2011, 48; Bamyacı, 2017, 137). Buna ek olarak işleve göre sınıflandırılması ve tanımlanması gereken bu aletlerin cilalı balta ya da taş balta olarak da adlandırıldığı görülmektedir. Yassı baltaların yüzeyleri yoğun biçimde sürtülerek parlatıldığı için yanlış bir şekilde *cilalı balta* olarak tanımlanmıştır. Yassı baltaların sürtülerek parlatılmış yüzeyini tanımlayan İngilizce'deki "polished" sözcüğü Türkçe'ye "cilalı" olarak çevrilmiştir. Dilimizde kullanılan cila sözcüğü, herhangi bir nesnenin yüzeyine sürülen parlaticı madde ya da bu maddenin sürülmesiyle elde edilen parlaklık anlamlarında kullanılmaktadır. Bu aletler için, yine yaygın olarak kullanılan, *celt* sözcüğü, ilk kez Roma yazılı belgelerinde Kelt toplumları tarafından kullanılan yüzeyi sürtülerek parlatılmış taş baltalar için kullanılmıştır. "Keltlerin baltaları" anlamına gelen bu adlama günümüze kadar kullanılmamıştır (Özdoğan 2019, 179).

Yassı baltalar biçim ve üretim tekniği açısından çok az farklılıklar göstermektedir. Yassı baltaların gövde profilleri simetriktir, keskin bir ağızları vardır ve ağızları karşılıklı iki kenardan daralarak sivrilmiştir. Ahşap, kemik veya boynuz bir sapın içine yerleştirilerek kullanılan bu tür aletlerin ağız çizgi eksenini ile geçirildiği sapın eksenini birbirine paraleldir. Genellikle uzunlukları 5-15 cm arasında değişmektedir. 5 cm'den küçük örnekler minyatür sınıfı taşımaktadır. Bazı örnekler açılarak parlak bir yüzey kazandırılmaktadır. Bunlara ek olarak tür aletlerin bir sapa takılmadan yalın olarak kullanıldığı da bilinmektedir. Bu aletlerin geniş bir kullanım alanına sahip olduğu, işlevlerine göre boyutlarının ve biçimlerinin değiştiği görülmektedir (Göldoğan, 2008, 523; Bamyacı, 2017, 179; Wright, 1992, 72-73).

Kesici kenarlı sürtme taş aletler arasında başka bir grubu oluşturan keserlerin kesici ağzı takıldığı sapın eksenine diktir. Yandan profiline bakıldığı zaman asimetriktir, başka bir deyişle A yüzü ile B yüzü arasında belirgin bir fark görülmektedir. Uzunlukları 5-10 cm arasında değişmektedir ve yine 5 cm'den küçük örnekler minyatür sınıfı ile birlikte kullanılmaktadır (Bamyacı, 2017, 179).

Kazma ya da çapalar biçimsel olarak keser grubu içinde değerlendirilmektedir. Bunlar genelde tarım işlerinde yoğun kullanıldıkları için ağız kısımları körelmiş olarak ele geçmektedir. Diğer yandan yassı balta ve keserlerin ikincil kullanımlarında genellikle çapa olarak kullanıldıkları dikkat çekmektedir (Bamyacı, 2017, 179; Özbek, 2009, 368).

Bir başka buluntu grubunu oluşturan keskinin ağız çizgisi eksenini geçirildikleri sapa paralel olmaktadır. Uzunlukları genişliklerinin en az iki katı olan bu aletler, bir ya da iki kesici kenara sahip olabilir. Genellikle bir vurgaçla vurularak kullanılmaktadır ve boyları 5-10 cm arasında değişmektedir (Bamyacı, 2017, 179).

5. Hammadde

Anadolu'da kesici kenarlı sürtme taş alet üretiminde daha çok heterojen bir yapıya sahip olan ince kristalli ve darbelere dayanıklı gabro, andezit, serpantin ve şist gibi

metamorfik kayalar kullanılmaktadır. Kullanım sıklığı açısından metamorfik kayalar içinde ofiyolit ve serpantin başı çekmektedir. Metamorfik kayaları bazalt ve andezit gibi volkanik ve magmatik kayalar izlemektedir. Yassı balta yapımında en az kullanılan sedimanter kayalar arasında kumtaşı bulunmaktadır (Tablo 2). Buna karşın Önyasya'da ve Avrupa'da yassı baltaların yapımında çoğunlukla çört ve sileksit tercih edilmektedir (Özbek, 2008, 266; Özbek, 2009, 369; Özbek, 2010, 240; Özdoğan, 2019, 180-181; Yaylalı ve Tütüncüler Bircan, 2014, 15).

Gre Filla'da yassı baltaların yerel hammaddeler kullanılarak üretildiği sonucuna varılmıştır. Büyük olasılıkla yerleşmenin hemen kenarından akan Ambar Deresi vadisi içinden temin edilen metamorfik kayalara ait çakıllardan hammadde olarak yararlanılmıştır. Bu çakıllar basit biçimlendirme işlemlerinden sonra, son biçimlerinin verilmesi için yerleşme yerine taşınmış olmalıdır. Yassı balta üretmek için ön form verilmiş bir örneğin ele geçmiş olması bu görüşü desteklemektedir. Diğer yandan ilerleyen yıllarda yapılacak olan petrografik ve jeokimyasal analizler kullanılan hammaddelerin daha net aydınlatılmasını sağlayacaktır. İncelenen örneklerin hammaddeleri makroskobik olarak belirlenmiştir. Yassı baltaların üretiminde kullanılan kayalar bilinçli bir hammadde seçimi olduğunu göstermektedir. Bunların yapımında serpantinden, bazaltdan, andezitten ve riyolitten yararlanılmıştır.

6. Üretim Aşamaları ve Tipoloji

Son yıllarda sayıları hala az da olsa giderek artmaya başlayan kesici kenarlı sürtme taş aletlerle ilgili çalışma yöntemleri de gelişmiştir. Özellikle üretim zinciri içinde hammaddenin elde edilmesinden başlayarak nihai ürün elde edilene, hatta ikincil kullanımı da içerecek şekilde aletin terk edilmesine kadar tüm üretim ve kullanım aşamaları aydınlatılmaya çalışılmaktadır (Tablo 2). Diğer yandan bu tür aletlerin yerleşim içindeki dağılımlarının ve kullanım alanlarının belirlenmesi, sosyo-kültürel yapının ve yerleşim düzeninin anlaşılabilmesine yardım etmektedir. Sürtme taş teknolojisi içinde değerlendirilen bu tür aletlerin üretim süreci iki aşamada ele alınmaktadır:

1. Hammaddeye göreli kaba bir biçim verilmesi: Ön form ya da taslak elde edilmesi
2. Aletin işlevine göre biçimlendirilmesi

Genel olarak sürtme taş aletlerin üretimde ilk aşama olan hammaddeye kaba bir biçim verilmesinde doğrudan vurma, çekiçleme ya da sert çekiçleme yöntemi kullanılmaktadır. Yerleşimlerde bulunan bitmemiş taslak ürünler, yonga parçaları ve üretim artıklarının birtakım varlığı üretimin yerleşimde yapıldığını göstermektedir. Hammaddeye kaba şekil verme işlemi, kullanılan hammaddenin niteliğine göre değişmektedir. Aletler "ön form" adı verilen bu ana biçimi aldıktan sonra, gövde, arka yüz, kullanım yüzeyi, vurma düzlemi gibi bölümlerine biçimlendirme yapılmaktadır. Kullanımı sırasında kırılan, işlevini kaybeden, körelen aletler ağız kısmı sivriltilerek kullanılmaya devam etmektedir. Iskartaya çıkartılan aletler bazen farklı biçim verilerek kullanılmaya devam etmektedir.

Tablo 1. Kesici kenarlı sürtme taş aletlerin üretim zincirindeki aşamalar

Kullanılan Hammaddeler		Üretim teknolojisi		Alet formları	Kullanım alanları	İkincil kullanım
Volkanik kayaçlar	Bazalt	Kaba bir biçim ya da Ön form (Preform) oluşturma	Doğrudan vurma	Yassı baltalar	Kesme Vurma Soyma Sıyırma Parçalara ayırma	Kullanım sırasında aşınan ya da kırılan kısımların yeniden şekillendirilmesi ya da başka bir amaç için aletin yeniden şekillendirilmesi
Magmatik kayaçlar	Gabro Granit Diyorit Andezit Kuvarsit	Taslak oluşturma	Çekiçleme	Kazma ya da Çapa		
			Sert çekiçleme	Keskiler		
Metamorfi k kayaçlar	Serpantin Gnays Şist Diyabaz	Elde edilen taslağı işleme göre biçimlendirme	Delik açma Kazıma Aşındırma	Keserler		
Sedimenter kayaçlar	Kumtaşı		Düzeltilme Sürtme Açıklama			

7. Kesici Kenarlı Sürtme Taş Aletlerin Kullanım Alanları

Kesici kenarlı sürtme taş aletlerin genel olarak tarlalardaki ayırık otlarının temizlenmesi gibi tarımsal faaliyetlerde, yapılarda kullanılacak ahşap elemanların şekillendirilmesi, etlerin kemiklerden ayrılması ya da parçalanması gibi kasaplık etkinliklerinde kullanıldığı görülmektedir (Bamyacı, 2017, 137; Yaylalı ve Tütüncüler Bircan, 2014, 9, Özbek, 2008, 266; Özbek, 2009, 364). Genel olarak ahşap işçiliğinde, marangozluk işlerinde, ağaç kesmek, kesilen ağaçların kabuklarını soymak için de kullanıldığı bilinmektedir (Özbek, 2009, 365). Bunlarla birlikte hammaddesi kemik olan bazı aletlerin şekillendirilmesinde de bu aletlerden yararlanılmaktadır. Bu tür aletlerin işlevi konusunda en yaygın görüş bunların ahşap işçiliğinde kullanıldığıdır.

Çok işlevli olan bu aletlerin üzerindeki aşınma izlerinden ya da kullanım sonucunda görünür bir parlaklık kazanan yüzeylerden yola çıkarak geçmişte ne için kullanıldığı anlaşılmaya çalışılmaktadır (Masclans vd. 2017, 185). Mikro-iz, kenar kırılma, kenar açığı, kinetik ve mikroskopik analizlerle kesici kenarlı sürtme taş aletlerin tekil ya da çoklu kullanım özellikleri ile ilgili daha net çıkarımlar yapılabilmektedir (Bamyacı, 2017, 152-153; Masclans vd. 2017, 192).

Diğer yandan bu konuda deneysel çalışmaların yanında, çağdaş yerliler üzerinde yapılan etnoarkeolojik araştırmalar da önemli katkılar sağlamaktadır (Güldoğan 2011, 43). Yeni Gine'de, Batı Papua'da ormanlık kesimde yaşayan yerliler günümüzde de prehistorik dönemlerde yapılanlara benzer yassı baltaları üretmekte ve bunları ağaç kesimi başta olmak üzere çeşitli işlerde kullanmaktadırlar. Burada yapılan araştırmalarda yerlilerin bu aletleri nasıl ürettikleri ve hangi işlerde kullandıkları belgelenmiştir. Yassı balta kullanılarak, orta büyüklükte bir ağaç dört

kişi tarafından yaklaşık 90 dakikada kesilebilmektedir. Aletler kullanıldıkça körelen ağızları, sürtülerek tekrar sivriltilmekte, bu işlem, yassı balta artık kullanılamayacak hale gelene kadar tekrar edilmektedir (Pétrequin ve Pétreguin, 2011, 336).

8. Gre Filla'da Ele Geçen Örnekler

Gre Filla yerleşiminde 2019 yılında toplam 26 adet kesici kenarlı sürtme taş alet ortaya çıkarılmıştır. Bunlardan 18 adedi ölçüleri alınabilen ve daha iyi işçilik gösterdiği için envanterlik eser listesine dahil edilmiştir (Tablo 3).

Tablo 2. Gre Filla yerleşmesinde bulunan kesici kenarlı sürtme taş aletlerin tanım bilgileri

Kazı Envanter No	Buluntu Adı	Üretildiği Hammadde	Ölçüleri			Bulunduğu Tabaka	Bulunduğu Yer
			Uzunluk (cm)	Genişlik (cm)	Kalınlık (cm)		
GF-19- ENV-146	Yassı balta	Bazalt	22,3	6,2	4,8	4	P8 Açması Yapıların arasındaki dolgu
GF-19- ENV-147	Yassı balta	Bazalt	18,4	6,6	4,6	4	P8 Açması Yapıların arasındaki dolgu
GF-19- ENV-148	Yassı balta	Bazalt	8,1	5,2	2,1	1	P8 Açması Döküntü içinden
GF-19- ENV-149	Yassı Balta	Kumtaşı	7,8	3,4	2	1	08 Açması Döküntü içinden
GF-19- ENV-150	Yassı Balta	Bazalt	6,6	3,6	1,4	1	09 Açması Yüzey toprağı
GF-19- ENV-151	Yassı balta	Bazalt	6,5	3	1,6	1	09 Açması Döküntü içinden
GF-19- ENV-152	Yassı balta (kırık)	Diyorit	6,5	3,9	1,7	1	09 Açması Döküntü içinden
GF-19- ENV-153	Yassı balta	Bazalt	9	3	2,1	1	09 Açması Döküntü içinden
GF-19- ENV-154	Keser (kırık)	Bazalt	2,8	4	0.6	8	09 Açması Döküntü içinden

GF-19-ENV-155	Keski (kırık)	Gabro	3,2	1,2	0,7	1	P8 Açması Döküntü içinden
GF-19-ENV-156	Keser	Kumtaşı	5,6	3	1,1	1	P9 Açması Döküntü içinden
GF-19-ENV-157	Keser	-	9,9	5	1,6	1	42M yapısı Mekân içi
GF-19-ENV-158	Yassı balta	-	4,5	3,5	1,4	1	P9 Açması Döküntü içinden
GF-19-ENV-159	Yassı balta	Granit	8,6	3	1,9	1	H5 Açması Döküntü içinden
GF-19-ENV-160	Yassı balta	Mermer	8,2	7	2,4	2	H5 Açması Döküntü içinden
GF-19-ENV-161	Yassı balta	Diyorit	9,7	3,5	2,7	1	08 Açması Döküntü içinden
GF-19-ENV-162	Yassı balta (kırık)	Bazalt	7	5,3	3,5	1	08 Açması Döküntü içinden
GF-19-ENV-163	Yassı balta (kırık)	Bazalt	7	5,6	3	1	08 Açması Yüzey buluntusu

Kırık durumda olan ölçüleri alınamayan ve diğerlerine göre daha kötü korunmuş buluntular etütlük eser listesine eklenmiştir. Kesici gövde biçimleriyle ve ağız kenarıyla belirlenen yassı baltalar, sürtülerek biçimlendirilmiş ve genellikle yüzeyleri açıklanmıştır. Topuk kısmında yer alan izler yassı baltaların genellikle sapa takılarak ya da bir sapın içine geçirilerek kullanıldığını göstermektedir.

1. Yassı Baltalar

Büyük yassı baltalar: Bu tip, uzunluğu 5–22,3 cm, genişliği 3–7 cm arasında değişen, orta ve büyük boy yassı baltalardan oluşmaktadır. Bazılarında özellikle ağız ve gövde kısımlarında kullanımı sırasında aşınma izleri, kırıklar, kopuklar mevcuttur. Bazı örnekler üzerinde ağır işlerde kullanıldığını gösteren büyük çatlaklar görülmektedir. Büyük yassı baltaların küçük bir kısmında işçilik özensizdir. Bu türden yassı baltalar olasılıkla doğrudan kullanıma yönelik olarak üretilmiş olmalıdır. Büyük yassı baltalar genellikle özenli bir işçilik göstermektedir. Bazılarının ense kısmının takılacağı sapa uygun bir şekilde düzleştirildiği görülmektedir. Diğerlerinin hem ense hem de ağız kısmının kullanıldığı ve buna

bağlı olarak her iki kesimin de aşındığı görülmektedir. Bir rneęin gövdesinde yassı baltanın ağırlığını da dengeleyecek şekilde orta kesimin sapa takılmak için hafifçe dzleştirildiği fark edilmektedir (şekil 3, GF-19-ENV-148).

şekil 3: Yassı Balta

şekil 4: Büyük Yassı Balta

Bazı örneklerin gövdelerinin ağız kısmına doğru genişlediği ve üçgen bir forma sahip oldukları görülmektedir (Şekil 5, GF-19-ENV-150). Bazı örnekler oval şekilde, ense kısımları düzleştirilmiş ve kullanımı sırasında küçük kırıklar oluşmuştur. Ağız kısımlarının gövde ortasından itibaren çok iyi açıldığı ve pürüzsüz parlak bir yüzey oluşturulduğu görülmektedir (Şekil 6, GF-19-ENV-151).

Şekil 5: Yassı Balta

Şekil 6: Yassı Balta

Bazı örneklerin elde tutulabilecek büyüklükte çakılların üzerine şekillendirildiği görülmektedir. Bu tür örneklerde aletin sadece kullanılacağı ağız kısmı şekillendirilmiş ve hafifçe açılmıştır. Gövdenin geriye kalan kısmı herhangi bir işlem yapılmadan ham bırakılmıştır. Bu tür örneklerde ağız kısmında büyük parça kayıpları görülmesinden dolayı oldukça ağır işlerde kullanıldığı düşünülmüştür (Şekil 7, GF19-ENV-153).

Şekil 7: Ham Kenarlı Yassı Balta

Yassı baltaların benzer örneklerine, Aşıklı'da (Güldoğan, 2008, 529; Sönmez, 2018, 147), Körtik Tepe'de (Sırlan, 2019, 46), Sumaki Höyük'te (Erim Özdoğan, 2011, 57) Çayönü, Nevali Çori, Taşlıtepe (Çalgan, 2015, 111), Cafer Höyük (Cauvin vd. 2007, 89), Akarçay Tepe'de (Özbaşaran ve Duru, 2011, 200) ve Yenimahalle Balıklıgöl Höyüğü (Çelik, 2007, 146) gibi Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem yerleşmelerinde gözlenmiştir.

Küçük yassı baltalar: Daha küçük boyutlu, özenli bir işçiliğin sergilendiği bir örnekle temsil edilmektedir.

2. Keskiler: Bu başlık altında tanımlanan tek bir örnek ele geçmiştir. Gövdenin daralmaya başladığı yerden ense kısmına doğru olan kesimi kırılmıştır. Kırık bir şekilde ele geçmiş olmasına rağmen oldukça iyi bir işçilik göstermektedir. Aletin tüm yüzeyleri oldukça iyi bir şekilde açıklanmış, ağız kısmına uygulanan açıklama biraz daha yoğun uygulanmıştır (Şekil 8, GF-19-ENV-155). Benzer bir örnek Cafer Höyük yerleşmesinden de bilinmektedir (Cauvin et al. 2007, 89).

Şekil 8: Keski

3. Keserler: Bu başlık altında toplanan aletlerden toplamda iki adet ele geçmiştir. Üçgen formlu olan bu aletlerin birinin enseni dar, diğerinin oldukça düzgün bir şekilde düzleştirilmiştir ve her ikisinin de ağız kısımları çok düzgün bir şekilde işlenmiştir (Şekil 9, GF-19-ENV-157).

Şekil 9: Keser

Sonuç

Sürtme taş endüstrisi içinde değerlendirilen kesici kenarlı sürtme taş aletlerin, Neolitik dönemin başından başlayarak Demir Çağı başına kadar kullanımı, dönemsel farklılıklara rağmen önemini yitirmemiş, yapım teknikleri, tipleri ve kullanım alanları çok az çeşitlilik göstererek devamlılığını sürdürmüştür (Özdoğan, 2019, 180; Yaylalı ve Tütüncüler Bircan, 2014, 29-39). Yassı baltalar, kazmalar, keserler ve keskiler günlük yaşamda geniş bir kullanım alanına sahipken, bazı örnekleri sembolik anlamlar da içerebilmektedir. Uzun yıllar göz ardı edilen bu buluntu grubu, özellikle yerleşimin beslenme ekonomisinden başlayarak, sosyal organizasyondaki yeri, sembolik ve ritüel anlamları, yerel ve bölgesel ölçekte yapılan ticaret ve değiş tokuş, üretim gücü ve bölgeler arasındaki iletişim ağı içerisindeki rolü üzerine yapılan araştırmalarıyla oldukça önem kazanmıştır.

Diğer yandan çok yakın bir zamana kadar yayınlarda genellikle bu tür aletlerden küçük buluntular başlığı altında yüzeysel söz edildiği görülmektedir. Bu nedenle bu buluntu grubunun tipolojik, teknolojik ve işlev açısından hem buldukları bölge içinde hem de komşu bölgelerde ele geçen benzer buluntularla detaylı bir şekilde karşılaştırılmaları oldukça güçleşmektedir.

Bu yayın çalışması hazırlanırken Gre Filla'da 2020 yılı içinde devam etmekte olan kazı çalışmalarında bu tür aletlerin ele geçtiği arkeolojik bağlamlar konusunda önemli veriler elde edilmeye başlanmıştır³. Bu veriler bu tür aletlerin günlük kullanım eşyalarından öte toplumsal anlamlar da üstlendiğini göstermektedir. Özellikle ele geçtikleri arkeolojik bağlamların analizleri ilerleyen yıllarda çalışmalarımızın yönünü daha net belirlememizi sağlamıştır. Bu çerçevede

önümüzdeki yıllarda bu aletler üzerinde hammadde kaynaklarının petrografik ve jeokimyasal analizlerle belirlenmesi, aletlerin işlevine yönelik mikro ve makro iz analizleri ve mekânsal analizler olmak üzere üç başlık altında devam ettirilecektir.

Notlar

1. Neolitik Dönem’le ilişkilendirilen havan ve havaneli gibi sürtme taş teknolojisinin Epipaleolitik Dönem’de geliştiği bilinmektedir (Sagona ve Zimansky, 2015, 34). Fakat PPNA döneminden itibaren sürtme taş endüstrisinde yassı baltalar, öğütme taşları ve taş kaplar yaygın olarak görülmeye başlanmıştır (Bar-Yosef, 1980, 127; Kuijt ve Goring-Morris, 2002, 380).

2. Yassı baltalar genel olarak üç bölüme ayrılarak incelenmektedir. İnce ve keskin kenarı “ağız” ya da “verev”, arka bitim (kısa kenar) “ense” ya da “topuk”, ağızdan başlayarak enseye doğru daralan kısım “gövde” olarak tanımlanmaktadır (Özdoğan, 2019, 180-181; Özbek, 2009, 365).

3. Kazı alanında sürtme taş teknolojisiyle üretilen aletlerin yerleştirildiği alanlar ritüel işlevleri ile dikkat çekmektedir. Bu durum bu tür aletlerin işlev dışında başka anlamlar da yüklendiğini de göstermektedir.

Teşekkür

Çalışmanın hazırlanmasına destek veren Prof. Dr. A. Tuba Ökse’ye, Diyarbakır Müzesi’nde çalışan arkeolog Azad Gül’e ve Mevlüt Çolak’a, haritaları hazırlayan Şakir Can’a, Ambar Barajı Kurtarma Kazıları’nda çalışan arkeologlara çok teşekkür ederim.

Kaynakça

- Asouti, Eleni. "Beyond the Pre-Pottery Neolithic B interaction Sphere," *Journal of World Prehistory* 20/2-4 (2006), 87-126.
- Atalay, İbrahim-Mortan, Kenan. (2006). *Türkiye Bölgesel Coğrafyası. İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2006.*
- Bamyacı, O. A. *Prehistorik Gülpınar (Smintheion) Yerleşimi Sürtme Taş Alet ve Objeler: Tipolojik, Teknolojik Ve Fonksiyonel Bir Yaklaşım. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.*
- Bar-Yosef, Ofer. "Prehistory of the Levant," *Annual Review of Anthropology* 9 (1980), 101-133.
- Barkai, Ran. "PPNA Stone and Flint Axes As Cultural Markers: Technological, Functional And Symbolic Aspects". *The State of the Stone: Terminologies, Continuities and Contexts in Near Eastern Lithics*. Eds. Elizabeth Healey - Stuart Campbell - Osamu Maeda. Berlin: Campbell Archaeological Services, 2011.
- Baysal, A. (2016). "Materyal Kültür Elitizminin Göstergesi Olarak Arkeolojide Taşlar ve Diğer Taşlar". *IV. ODTÜ Arkeometri Çalıştay/Türkiye Arkeolojisinde Taş: Arkeolojik ve Arkeometrik Çalışmalar Prof. Dr. Hayriye Yeter Göksu Onuruna Bildiriler Kitabı*. Eds Pelin Ayter- Şahinde Demirci, İstanbul. Ege Yayınları, 2016.
- Bozbay, Heval. *Neolitik Dönem Akarçay Tepe Yerleşmesinde Küçük Buluntular Işığında Zanaat Ürünleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Çalğan, Gültekin. *Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Bulunan Seramiksiz Neolitik Döneme Ait Bir Buluntu Merkezi Karahan Tepe*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Cauvin, Jacques, Aurenche, Olivier, Cauvin, Marie-Claire. Balkan-Atlı, Nur. "The Pre-Pottery Site of Cafer Höyük". *The Neolithic in Turkey*. Eds. Mehmet Özdoğan-Nezih Başgelen - Peter Kuniholm. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2011.
- Dolukhanov, Pavel. *Eski Ortadoğu'da Çevre ve Etnik Yapı*. Ankara: İmge Yayınevi, 1998.
- Durmuş, Esen. "Diyarbakır İli'nde Yerleşmelerin Yükselti Basamaklarına Göre Dağılışı," *TUCAUM, 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu Bildirileri*, (2018), 336-354, Ankara.
- Erim-Özdoğan, Aslı. "Çayönü". *The Neolithic in Turkey*. Eds. Mehmet Özdoğan-Nezih Başgelen - Peter Kuniholm. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2011.

- Erim-Özdoğan, Aslı. "Sumaki Höyük, A New Neolithic Settlement in the Upper Tigris Basin". *The Neolithic in Turkey*. Eds. Mehmet Özdoğan-Nezih Başgelen - Peter Kuniholm. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2011.
- Erinç, Sırrı. Jeomorfoloji I. İstanbul: Der Yayınları, 2000.
- Goring-Morris, Adrian Nigel - Belfer Cohen, Anna. "The appearance of the PPNA in the Levant: Sudden? Gradual? And Where From?," *Anatian Metal VII*, (2016),185-198.
- Güldoğan, Emre. "Aşıklı Höyük Sürümetaş Endüstrisi Kesiciler ve Diğer Araç, Silah ve Aletler Grubu". *Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı*. Eds İnci Delemen- Sedef Çokay Kepçe, Aşkın Özdzizbay, Özgür Turak. Antalya: Suna ve İnan Kıracı Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2008.
- Güldoğan, Emre. "Aşıklı Höyük Sürümetaş Buluntu Topluluğu." *TÜBA-AR 14*, (2011), 41-58.
- Güngördü, Ersin. Türkiye'nin Coğrafyası. Ankara: Asil Yayın Dağıtım Yayınları, 2003.
- Güngördü, Fevzi Volkan. - Başoğlu, Okşan. "Kızılırmak Nehri Kenarında Bir Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşimi: Sofular Höyük." *OLBA XXVII*, (2019), 41-60.
- Hauptmann, Harald. "The Urfa Region". *The Neolithic in Turkey*. Eds. Mehmet Özdoğan-Nezih Başgelen - Peter Kuniholm. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2011.
- Karul, Necmi. "Gusir Höyük". *The Neolithic in Turkey*. Eds. Mehmet Özdoğan-Nezih Başgelen - Peter Kuniholm. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2011.
- Kavak, Orhan. "Diyarbakır İli Dicle İlçesi ve Çevresinin Jeolojik Özellikleri". *Tüm Yönleriyle Diyarbakır Dicle İlçesi ve Turizm*. Ed Yusuf. Kenan Haspolat, İstanbul: Uzman Matbaacılık Yayınları, 2013.
- Kuijt, Ian - Goring Morris, Adrian Nigel. "Foraging, Farming, and Social Complexity in the Pre-Pottery Neolithic of the Southern Levant: A Review and Synthesis". *Journal of World Prehistory* 16/4 (2002), 361-440.
- Masclans, Alba- Palomo, Antoni- Gibaja, Juan Francisco. (2017). "Functional Studies of Neolithic Stone Axes and Adzes. Experimental Programme and Archaeological Applications." *CPAG 27* (2017), 177-210.
- Özbaşaran, Mihriban- Duru, Güneş "Akarçay Tepe, A PPNB and PN Settlement in Middle Euphrates-Urfa". *The Neolithic in Turkey*. Eds. Mehmet Özdoğan-Nezih Başgelen - Peter Kuniholm. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2011.

- Ökse, Ayşe Tuba. - Konak, Aysin. - Yurt, Vehbi. "Ambar Barajı – Ambar Höyük, Gre Filla ve Kendale Hecala – 2018 Kurtarma Kazıları." *41. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1, (2019) 299-314.
- Özbek, Onur. "Aktopraklık Höyük (Bursa) Sürtmetaş Endüstrisi Üzerine Öncül Arkeometrik Çalışmalar: Tipolojik Yaklaşım". *Arkeometri Sonuçları Toplantısı* 23, (2008), 265-278.
- Özbek, Onur. "2007 Yılı Gelibolu Yarımadası Prehistorik Dönem Yüzey Araştırması". *26. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (2009), 367-382.
- Özbek, Onur. "Trakya'da Neolitik Dönemde farklı kayaların kullanımı: Öncül gözlemler. Exploitation of different rocks in the Neolithic Turkish Thrace: preliminary observations". *International Symposium of Archaeometry-25th* (2010), 459-480.
- Özdoğan, Mehmet. "Mezraa-Teleilat". *The Neolithic in Turkey*. Eds. Mehmet Özdoğan-Nezih Başgelen - Peter Kuniholm. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2011.
- Özdoğan, Mehmet. *Hammaddeden Ustalara Tarihöncesi Arkeolojisinde Malzeme*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2019.
- Özdoğan, Mehmet - Hauptmann, Harald. *Anadolu'da Neolitik Devrim, 12.000 Yıl Önce Anadolu İnsanlığın En Eski Anıtları*. Baden: Karlsruhe Baden Eyalet Müzesi Yayınları, 2007.
- Özkaya, Vecihi - Çoşkun, Aytaç. "Körtik Tepe". *The Neolithic in Turkey*. Eds. Mehmet Özdoğan-Nezih Başgelen - Peter Kuniholm. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2011.
- Sagona, Antonio-Zimansky, Paul. *Arkeolojik Veriler Işığında Türkiye'nin En Eski Kültürleri M.Ö. 1.000.000-550*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat yayınları, 2009.
- Sırlan, Kemal. *Körtik Tepe 2014-2016 Kazılarında Ele Geçen Bir Grup Sürtme Taş Alet*. Batman: Batman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Sönmez, Devrim. *Küçük Buluntular Yoluyla Aşıklı Höyük Topluluğunun Çağdaşı Topluluklarla Etkileşimi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Şaroğlu, Fuat – Yücel, Yılmaz. "Doğu Anadolu'da neotektonik dönemdeki jeolojik evrim ve havza modelleri.", *Maden Tetkik Arama Dergisi* 107 (1986), 73-94.
- Şahin, Cemalletin - Doğanay, Hayati - Özcan, Nihat Ali. *Türkiye Coğrafyası*, Ankara: Gündüz Eğitim Yayıncılık, 2006.

Şengör, Ali Mehmet Celal - Yücel, Yılmaz. Türkiye’de Tetis’in Evrimi: Levha Tektoniği Açısından Bir Yaklaşım. Ankara: Türkiye Jeoloji Kurumu Yerbilimleri Özel Serisi, 1983.

Yaylalı, Serap-Tütüncüler Bircan, Özlem. Milet Müzesi Kesici Sürtme Taş Aletlerinden ‘Baltalar. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2014.

1993 – 2010 Yılları Arasında “Kalan Müzik Şirketi”nde Yer Alan Türk Halk Müziği Albüm Kapaklarının Göstergebilimsel Açıdan İncelenmesi

Investigation Of Turkish Folk Music Album Covers In Terms Of Semiotics Which Took Place In The Music Company Between 1993 – 2010

Selcen VODİNALI

Öğretim Görevlisi, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi,
socialan@subu.edu.tr
[0000-0001-6768-0459](tel:0000-0001-6768-0459)

Yasemin YURDUŞEN ÇANAĞCI

Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi,
yasemin.canakci@ogr.sakarya.edu.tr
0000-0002-3842-0495

Nilgün SAZAK

Prof.Dr., Sakarya Üniversitesi,
sazakn@sakarya.edu.tr
[0000-0001-8068-6126](tel:0000-0001-8068-6126)

Araştırma & Yayın Etiği

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş, iThenticate yazılımı ile taranmış, araştırma yayın ve etiğine aykırılık tespit edilmemiştir.

Research & Publication Ethics

This article was reviewed by at least two referees, a similarity report was obtained using iThenticate, and compliance with research/publication ethics was confirmed.

CC BY-NC 4.0

Bu makale [Creative Commons Attribution-NonCommercial License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) altında lisanslanmıştır.

This paper is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

Copyright ©

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Sakarya/TÜRKİYE

Sakarya University, Institute of Social Science,
Sakarya/TURKEY

Atıf/Citation

Vodinalı, Selcen - Çanakçı, Y.Yasemin - Sazak, Nilgün. "1993 – 2010 Yılları Arasında “Kalan Müzik Şirketi”nde Yer Alan Türk Halk Müziği Albüm Kapaklarının Göstergebilimsel Açıdan İncelenmesi". Akademik İncelemeler Dergisi 17 / 1 (Nisan 2022): 22-47.
<https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.1037400>

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Date Received: 16.12.2021
Kabul Tarihi/Date Accepted: 14.02.2022
Yayın Tarihi/Date Published: 15.04.2022

ISSN: 1306-7885

E-ISSN: 2602-3016

Cilt/Volume: 17 | Sayı/Issue: 1 |
Yıl/Year: 2022 (Nisan/April)

15. yıl

Akademik İncelemeler Dergisi

1993 – 2010 Yılları Arasında “Kalan Müzik Şirketi”nde Yer Alan Türk Halk Müziği Albüm Kapaklarının Göstergebilimsel Açıdan İncelenmesi

Öz

Geçmişten günümüze yaşamımızın her alanına nüfuz eden göstergebilim, iletişim aracı olarak da birçok alan sunmaktadır. Sanatsal açıdan bakıldığında edebiyat, sinema, müzik gibi alanlar iletişim araçları bakımından önemli disiplinlerdir. Bu disiplinlerle birlikte kullanılan grafik tasarımın da bahsedilen alanlara önemli katkısı bulunmaktadır. Özellikle müzik alanında grafik tasarımın çok önemli bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Grafik tasarım, müziğin gücüyle birleştiğinde hafıza oluşturabilecek imgeler yaratabilmektedir. Bu nedenle albüm kapaklarında ve konser afişlerinde kullanılan grafik tasarımın oldukça güçlü bir etkiye sahip olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca tasarımlarda kullanılan sembol ve imgeler, göstergebilim yönünden değerlendirildiğinde görülen manzaranın arkasında yatan manaları görmemizi sağlamaktadır. Bu tasarımlar müziğin birçok alanında olduğu gibi Türk Halk Müziği alanında da albüm kapaklarının göstergebilim açısından etkin bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle albüm kapakları ile geçmişten günümüze evrensel müziklerin dinleyiciye ulaşmasına vesile olan firmalardan birinin de Kalan Müzik Şirketi olduğu tespiti yanlış olmayacaktır. Bu çalışmada, 1993 ve 2010 yılları arasında Kalan Müzik Şirketi’nde, Türk Halk Müziği alanında yer alan bazı albüm kapakları, Ferdinand de Saussure’ün göstergebilim kuramında sınıflandırmış olduğu gösteren ve gösterilen şeklindeki kavramları kullanılarak, iki grupta tablolaştırılıp incelenmiştir. Bahsedilen tarihler arasında yer alan albüm kapakları incelenip kapak ismi ve grafik tasarımı birbirleriyle uyumlu olup olmadığı değerlendirilip ortaya konulmuştur.

Anahtar kelimeler: Göstergebilim, Türk Halk Müziği, Albüm Kapağı, Kalan Müzik Şirketi

Investigation Of Turkish Folk Music Album Covers In Terms Of Semiotics Which Took Place In The Kalan Music Company Between 1993 – 2010

Abstract

Semiotics, which has permeated every aspect of our lives from past to present, also offers many areas as a means of communication. From an artistic point of view, fields such as literature, cinema, and music are important disciplines as a way of communication. Graphic design, which is used together with these disciplines, has a significant contribution to the mentioned fields. It is a fact that graphic design plays an important role especially in the field of music since one can create unforgettable images combining it with the power of music. For the given reason, it can be stated that the graphic design used in album covers and concert posters has a great impact on the audience. In addition, when the symbols and images used in the designs are evaluated in terms of semiotics, they enable us to see the meaning behind the scene. It can be claimed that album covers have a big impact on the field of Turkish Folk Music as well as on many other fields of music in terms of semiotics. It is certain that Kalan Music Company is one of the leading companies that has helped universal music reach to the audience from past to present, especially with album covers. In this study, some album covers in the field of Turkish Folk Music released by Kalan Music Company between the years 1993-2010 were tabulated and analyzed in two groups, based on the concepts of the signifier and the signified, which were classified in Ferdinand de Saussure’s theory of semiotics. The album covers between the mentioned dates were examined and the compatibility of the cover name and graphic design was revealed and evaluated.

Key words: Semiotics, Turkish Folk Music, Album Cover, Kalan Music Company

Giriş

Günümüzde sanat disiplinlerinin önemli öğelerinden biri olan müziğin iletişim aracı olarak düşünülen grafik tasarımla güçlü bağları olduğu bilinmektedir. Albüm kapakları, konser afişleri, panolar, sahne tasarımları gibi geniş bir alana yayılan grafik tasarımın çeşitli alanlarda kullanıldığı görülmektedir.

Bu alanlardan birisi de kuşkusuz albüm kapaklarıdır. Albüm kapaklarına geçmeden önce grafik tasarımın tanımını yapmak yerinde olacaktır. Walker (2017, 549), grafik tasarımı; amaç, süreç, görsellik, kullanıcılarla etkileşim ve kullanım koşulları ile ilgilenen bir planlama ve problem çözme disiplini olarak da ifade etmektedir.

Tasarımda kullanılan elemanların seçimi, tasarım dilinin güçlenmesinde etkili bir unsur olabilir. Görsellerin yaratıcı bir tarzda seçilmesi ve tasarlanması, izleyicinin ilgisinin tasarıma çekilmesini sağlayabilir (Çaydere, 2015, 346).

Günümüzde görselliğin ön planda olması nedeniyle, grafik tasarımın özellikle albüm kapakları konusunda oldukça büyük bir öneme sahip olduğu bilinmektedir. Örneğin albümde kullanılan renklerle, seçilen fotoğraflarla, yapılan resimlerle, konumlanan harflerle birlikte tasarım, görsel açıdan birçok uyumu ve teknik detayı içinde barındırmakta ve dinleyiciye albüme dair önemli fikirler ortaya koymaktadır. Geçmiş dönemde yani yapılan ilk müzik kayıtlarının dinleyiciye ulaştığı süreçlerde plakların üzerinde ya da ambalajlarında daha çok yazıların olduğunu dile getiren Öztürk (2014), daha sonraki yıllarda dinleyiciyle buluşan 45'lik plak kapaklarında yer alan yazıların dışında sadece sanatçıların portre ya da boy fotoğraflarının kullanıldığını, bunun nedeninin ise kayıt altına alınan müzik türlerinin yeterince çeşitliliğe ve yoğun bir dinleyici kitlesine sahip olmamasından kaynaklandığını ifade etmektedir (Kara, 2008'den, Akt. Öztürk, 2014, 797).

İlerleyen yıllarda ise kapak tasarımı konusuna yavaş yavaş önem verilmeye başlandığı ve tarz değişikliğine gidildiği görülmektedir. Özellikle 1960'ların sonlarına doğru, Anadolu Pop akımının kitlelerce benimsendiğini görünürlüğünün arttığını dile getiren Eren (2017), dönemin Türkiye'sinde protest müziğin gelişmesinde Anadolu Pop akımının öncü bir rol üstlendiğini çalışmasında anlatmaktadır (Eren, 2017, 135). O dönemin albüm kapakları incelendiğinde bu iki müzik türünün de tasarımlarda fotoğraflardan ziyade sanatçının portre resimleri ve birbirini destekleyen yaratıcı unsurlarıyla dinleyicilere etkileyici bir boyut kazandırdığını söylemek mümkündür. Konuya dair Yılmaz ve diğerleri, (2019)'da 1960'tan sonraki süreçlerde bilhassa birçok Protest müzik gurubunun albüm kapaklarında görselliğin aktif olarak kullandığını ifade etmişlerdir (Yılmaz, Özbek - Özdemir, 2019, 58). Türk Halk Müziği alanında ise birçok albüm kapağı incelendiğinde genellikle 1990'lı yılların ortalarına kadar kişisel fotoğrafların ön planda olduğu kapak ismi ve grafik uyumu açısından bağlantı kurulamayan tasarımların yapıldığı görülmektedir. Diğer bir taraftan dönemin getirdiği teknik olanakların yetersizliği ile birlikte sığ bir tasarım anlayışının ortaya çıktığını da söylemek mümkündür. Yaratıcı tasarımlarla günümüze ışık tutan albüm kapakları olmasının yanında sadece fotoğraflarla bezenmiş birbiriyle özdeşleşmeyen kapak ismi ve tasarımların olduğu da bilinmektedir.

Fakat genel hatlarıyla bakıldığında, çalışmanın gerekliliğini ortaya koyan Türk Halk Müziği kapakları, dönemsel açıdan incelendiğinde genellikle Halk Müziği ile

bütünleşen ve bu müziğin önemli değerleri olan ozanların görsellerinde geleneksellik hâkimken günümüzde birçok sanatçının modern ve geleneksel görselliğin harmanlandığı, albümün ismi ve tasarımı birbiriyle özdeşleşen albüm kapaklarının giderek arttığı görülmektedir. Türk Halk Müziği “*içinde bulunduğumuz toplumda benimsenmiş, kabul görmüş ve yaşatılmakta olan her türlü davranış, inanç, düşünce ve uygulama, dolayısıyla yaşantılar sonucunda kazanılan insani tutumlar*” (Öztosun Çaydere, 2017, 278) olan değerlerimizin en önemli unsurlarından biri olarak değerlendirilmektedir. Bu sebeple ileride yaşanan dönemin izlerini ve değerlerini anlatan görsellerle incelenmesi oldukça önemlidir. Modern bir tasarım olarak sergilenen ve bu kapakların oluşumuna etki eden önemli firmalardan birisi de yapılan çalışmalara bakıldığında Kalan Müzik Şirketi olduğu tespiti yanlış olmayacaktır.

1.Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada, 1993-2010 yılları arasında yapılan Türk Halk Müziği albüm kapakları göstergebilim ile analiz edilmiş ve çalışma Kalan Müzik Şirketi özelinde ele alınmıştır. Bu çalışmada, 1993-2010 yılları arasında yer alan Türk Halk Müziği albüm kapakları görselde kullanılan renk özellikleri, fotoğraf ve resimlerin seçimi, isimler ve kelimelerin konumlanmasına göre Ferdinand de Saussure’ün göstergebilim kuramında sınıflandırmış olduğu gösteren ve gösterilen adlı kavramlar kullanılarak incelenmiş ve belirtilen yıl aralığında albüm kapaklarında ortaya çıkan öğeleri anlamlandırmak hedeflenmiştir.

Ayrıca çalışmada şu sorulara cevap aranmıştır:

- 1- 1993-2010 yılları arasında Kalan Müzik Şirketi’ndeki Türk Halk Müziği albüm kapakları nasıldır?
- 2- Bu dönemler arasında yapılan albüm kapakları göstergebilim özelliklerine uygun mudur?
- 3- Kullanılan renkler, seçilen fotoğraflar, yapılan resimler ve albüm kapağında yer alan sanatçı ve kapak ismi yerlerinin konumlanması birbiriyle uyumlu olmuş mudur, amacına ulaşmış mıdır?

1.1.Araştırmanın Önemi

Farklı disiplinlerin ilgi alanı olan göstergebilimin 1993 ve 2010 döneminin Türkiye’deki gelişim serüveni ele alındığında özellikle 1990’lı yılların sonlarına doğru hissedilir boyutta önem kazandığı görülmektedir. Yapılan literatür çalışmasında doğrudan tez ya da makale çalışması yoğun olarak ele alınmamıştır. Araştırmanın bu boşluğu doldurması ve yapılacak çalışmalara ışık tutması beklenmektedir.

1.2.Sınırlılıklar

Bu çalışma, Kalan Müzik Şirketi’ndeki Türk Halk Müziği albüm kapaklarının göstergebilim analizi 1993-2010 yıllarına göre sınırlandırılmıştır. Belirlenen sorular doğrultusunda kuramsal çerçeve oluşturulmuştur.

2.Araştırmanın Yöntemi

2.1.Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada, göstergeleri gösteren ve gösterilen olarak iki grupta adlandıran Saussure'nin göstergebilim kuramı dikkate alınarak araştırmanın yöntemi oluşturulmuştur. 1993-2010 yılları arasında Kalan Müzik Şirketi'nde yer alan Türk Halk Müziği albüm kapaklarının göstergebilim alanına ne derecede yansıtıldığı içerik analizi yöntemi ile tespit edilmiştir. Konuya dair bilgiler yıllara göre tasnif edilerek kapak tasarımı ve albüm ismi göstergebilim boyutunda değerlendirilmiştir. Ayrıca araştırmada dönemin albüm kapakları incelenerek araştırma verilerinin toplanması için tarama yöntemi kullanılmıştır. Tarama yöntemi kullanılarak veriler detaylı bir şekilde incelenmiş, ulaşılan bilgiler içerik analizi yöntemi ile oluşturulmuştur.

2.2.Çalışmanın Evren ve Örneklemi

Bu çalışmanın evrenini, 1993-2010 yılları arasında Kalan Müzik Şirketi tarafından yapılan Türk Halk Müziği albüm kapakları oluşturmaktadır. Örneklemi ise, her yıl bir albüm olmak üzere amaçlı örnekleme ile seçilen 18 kapak görseli oluşturmaktadır.

2.3.Verilerin Toplanması ve Analizi

Bu araştırma öncelikle 1993 ve 2010 yıllarındaki albüm kapaklarının özellikle ilk on yılı Kalan Müzik Şirketi'nde arşiv taraması yapılarak veriler toplanmıştır. Araştırmanın amacına dair uygun olduğu düşünülen makaleler, tezler ve yazılar ise içerik analizi metoduyla değerlendirilmiştir. 1993-2010 yılları arasındaki Kalan Müzik Şirketi Türk Halk Müziği albüm kapaklarına arşiv tarama yöntemi ile incelenecek olan yaklaşık 18 albüm kapağına ve konuya uygun olduğu düşünülen makalelere ve tezlere ulaşılmıştır. Çalışmada göstergebilim kuramcılarında Saussure'ün oluşturduğu gösteren ve gösterilen adlı iki sınıflandırma yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde insan, nesne, mekan, renk, metin olarak 5 kategoriye göre ayrılmış ve kodlanmıştır.

Bahsedilen yıllardaki kapakların göstergebilim açısından uygunluğuna dair tablo oluşturulmuştur.

3.Göstergebilim Etimolojisi ve Kavramı

Tarihsel süreç içerisinde müzik, edebiyat, iletişim, pazarlama, insan davranışları, sosyo kültürel yapı gibi birçok alanı kapsayan göstergebilim, var olan bu disiplinlerin ilgi odağı olmuştur. Göstergebilim tanımını sunmadan önce konuya dair bilimin etimolojik açıdan incelemesi yerinde olacaktır. Bu kapsamda göstergebilimin sözcük oluşumuna dair Oruç ve diğerleri (2018), Semeiotike teriminin etimolojik yapısının Yunancadan geldiğini, semiyoloji teriminin ise Yunanca'da yer alan semeion (gösterge) ve logia (kuram, söz anlamında tanımlanan logos'tan) sözcüklerinin bir araya gelmesinden meydana geldiğini dile getirmişlerdir. (Oruç - Türkay, 2018, 313'den akt. Rifat, 2014, 27).

Türkçe'de Göstergebilim olarak bilinen kavram, Fransızcada Sémiologie ve Sémiotique, İngilizcede ise Semiology ve Semiotics yerine kullanılmaktadır (Çiçek, 2016, 141).

Göstergebilim, araştırmacılar tarafından farklı bakış açıları ile tanımlandığını ifade eden Civelek ve diğerleri (2020), Göstergebilimi, yalın haliyle “gösterge ve bilim” kavramlarının birleşiminden oluştuğunu ifade etmekte, iletişim yönünün göstergebilimin üzerindeki etkisini ortaya koyan bazı akademisyenler ise, gösterge konusunun iletişimde mühim bir yeri olduğu ve bu konunun başta yer alarak incelenmesi, iletişim kurularak her olayın çözümlenmesi ve vücut deviniminin ayrıca ritüellerin analiz edilmesi olduğunu dile getirmektedirler (Civelek - Türkay, 2020,773).

Çeken ve diğerleri ise (2016), hayatın her alanına nüfuz eden gösterge kavramını, “insanların iletişimi sağlaması için kullandığı diller, uyguladığı jestler, işaret dili alfabetini kullanan işitme engelli insanlar, kullanılan trafik işaretleri, bir şehrin yerleşim planı, bir ülkenin ulaşım yollarının yapısı, mimari tasarısı, müzik yapısı, tiyatro gösterisi, yapılan reklam afişleri, kullandığı para, uyguladığı moda gibi birçok alanı kapsayan yahut kapsamayan fakat anlam bütünlüğünü içinde barındıran çeşitli işaretlerden oluşan bir yapı” olduğunu dile getirerek tanımlamışlardır.(Çeken - Arslan, 2016, 509’dan akt. Rifat, 2009,12).

Monelle ise (2015), göstergebilimi, işaretin içyapısını, referansın üstün amaçlarıyla ilişkilendiren anlambilimden bir soyutlama olduğunu ifade etmiştir (Monelle - Hatten, 2000, 12’den akt. Ricoeur, 1978, 216-217). Göstergebilim daha çok İmbilimci İsviçreli dilci Ferdinand de Saussure’ün ve Amerikalı filozof C.S. Peirce’in çalışmasıyla ilişkilendirilmektedir (Berger, 2012, 82). Kuramcılar göstergebilimde yapılması gerekenlerin başında sınıflandırmak olduğu konusunda aynı düşüncelere sahiptirler (Vodinalı, 2016,172). Saussure’un sınıflandırmasına dair Civelek ve diğerleri (2020) bu konuda, kuramcının iki gruba ayırdığını, bu ayırdığı bölümleri gösteren ve gösteren olarak adlandırdığını, göstereni ses ve görüntü olarak tanımladığını, gösterileni ise kavramsal açıdan nitelendirdiğini ayrıca göstereni daha çok bedensel yahut algısal nesneye göre biçimlendirdiğini, gösterileni de psikolojik açıdan şekillendirdiğini ifade etmişlerdir (Civelek - Türkay, 2020, 776’dan akt. Berkeley, 2016, 6). Göstereni somut olarak nitelendirirken gösterileni zihinde oluşturulan soyut bir kavram olarak ele almaktadır (Civelek, 2020).

4.Göstergebilimde Renklerin Anlamları

Göstergebilimde renklerin anlamsal boyutta incelendiğinde her bir rengin kendi içinde anlamları olduğu ve bu anlamların bize önemli mesajlar verdiğini görebilmek mümkündür. Özellikle renklerin psikolojik açıdan etkileri açısından düşünüldüğünde mana üretmede, algılanmasında ve bilinçaltını etkileme açısından mühim rol oynamaktadır. Ayrıca renklerin anlamsal boyutlarıyla birlikte kompozisyonun biçimlenmesine temel teşkil eden görsel faktörlerin de ortaya konması, renkler dünyasında görselliğin ne kadar önemi olduğu dile getirilmektedir. Kırık’a göre, (2013) göstergebilimde renklerin anlamsal boyutu aşağıda tablolaştırılarak ifade edilmiştir (Kırık, 2013, 73-78).

Tablo 1: Kırık’ın (2013) Anlamlandırdığı Renk Görseli Tablosu

RENKLER	OLUMLU DUYGULAR	OLUMSUZ DUYGULAR
KIRMIZI	Enerji, saadet, sosyal, istem, direnç, aşk, sevgi.. gibi duyguları ifade etmektedir.	Kızgınlık, hırs, ölüm, egoizm, elde etme, sahiplik öğeleri...

		gibi duyguları ifade etmektedir.
TURUNCU	Canlılık, cesur, bedensel hareketlilik, enerjik güç, mutlu, sevimli, sosyal, istekli, yerinde duramayan... gibi duyguları ifade etmektedir.	Koyu turuncuda ise Depresif, kızgın veya gergin durumlar ifade edilmektedir.
SARI	Neşe barındıran, keyif verici bir renktir. Mental çaba, zihinsel parlaklık, aydınlık, bilgelik, iyimserlik, sevgi ve merhamet duygularını ifade etmektedir.	Hastalık, ayrılık, hüznün, mazi
YEŞİL	Sakinleştiren, iyileştirici, huzur verici, dinlendirici, yenilenme, yeniden canlanma, neşe ve memnuniyet gibi duyguları ifade etmektedir.	Kıskançlık, tembellik, iç karartıcı, bazen güçten düşürücü... gibi duyguları ifade etmektedir.
MAVİ	Sakinlik, sükûnet, üretkenlik, huzur, özgürlük, sonsuzluk, rahatlık, ciddiyet, sadakat, gerçeklik, bağlılık... gibi duyguları ifade etmektedir.	Soğuk, donuk
MOR	Oturaklı, alçakgönüllü, soyluluk, zenginlik, erk, itibar, mistik, fiziksel güçler... gibi duyguları ifade etmektedir.	Kibir, hüznün, içe dönüklük, bozuk-kararsız ruh halleri, ukalalık, sabırsızlık... gibi duyguları ifade etmektedir.
KAHVERENGİ	Doğurganlığı, dünyayı, yeryüzünü, verimliliği, otoriteyi, kararlılığı, kendine güven hissini... ifade eden duyguları nitelemektedir.	Hırs, içedönüklük, rahatlık, ölüm... gibi duyguları ifade etmektedir.
SİYAH	Güçlü olma, tutkular, resmiyet, asalet, iktidar, güven... gibi duyguları ifade etmektedir.	Keder, ölüm, yas, fesatlık, garez, kötü niyet, karamsarlık... gibi duyguları ifade etmektedir.
BEYAZ	Saflık, temizlik, masumiyet, doğruluk, tarafsızlık, dürüstlük, güven verici, inanç, kutsallık, barış	Ölüm, matem
GRİ		Depresyon, düşük enerji, korku hali, suskunluk, melankoli, sıkıntı, olumsuzluk... gibi duyguları ifade etmektedir.
PEMBE	Uyum, neşe, şirinlik, sevgi, rahatlık, mutluluk, hayaller, yaratıcılık, gençlik... gibi duyguları ifade etmektedir.	

Renklerin taşıdığı anlamları dile getiren bir diğer isim Cerrato (2012) ise kitabında, kırmızıyı, enerjinin, savaşın, tehlikenin, gücün, kararlılığın, tutkunun, arzunun ve sevginin rengi olarak ilişkilendirirken, turuncu rengin, coşkuyu, büyülenmeyi, mutluluğu, kreativiteyi, kararlı olmayı, çekiciliği, başarılı olmayı temsil ettiğini, sarı rengi ise neşe, mutluluk, akıl ve enerji ile ilişkilendirmekte, yeşil rengin güveni, doğayı, büyümeyi, uyumu, tazeliği ve doğurganlığı, koyu yeşilin ise parayı sembolize ettiğini dile getirmektedir. Mavi renge gelince güveni, sadakati, derinliği, kararlılığı, bilgeliği, güveni, zekayı, inancı, gerçeği ve cenneti simgelediğini, mor rengin ise güç, asalet, lüks, hırs, bilgelik, haysiyet, bağımsızlık, yaratıcılık, gizem ve sihir ile ilişkili

olduğunu, beyaz rengi, iyilik, masumiyet ve saflıkla ilişkilendirmekte, siyah rengi, güç, otorite, zarafet, derinlik duygusu, ölüm, kötülük ve gizem ile simgelemekte, gri rengi ise, tarafsızlık, kayıtsızlık ve ihtiyat olarak nitelendirmektedir (Cerrato, 2012, 4-20).

Görüldüğü üzere olumlu ve olumsuz birçok anlamı içinde barındıran renklerin topluma verdiği mesajlar ve algılar farklı disiplinlerde olduğu gibi müzikte de kendini göstermektedir. Bu algıyla sanatsal iletişim alanlarından biri olan müziğin gücü ve grafik tasarımın birleşimiyle etkin imgeler yaratılabilmektedir. Grafik tasarımla birlikte şekillenen bu imgelerin, görsel açıdan belirlendiğini ve albüm kapaklarında da aktif bir kullanım alanı ortaya koyduğunu söylemek mümkündür. Günümüzdeki albüm kapaklarının görsel kompozisyonu oldukça etkili olduğu söylenebilir. Bu manada gerek müzik gerek de albüm kapakları konusunda adından oldukça söz ettiren Kalan Müzik, incelendiğinde yaptığı çalışmalarla evrensel boyutlara ulaşmış bir şirket olduğu ifade edilebilir. Kalan Müzik’in tarihsel sürecine aşağıda yer verilmiştir.

5.Kalan Müzik Şirketi ve Tarihsel Süreci

1991 yılında Hasan Saltuk tarafından kurulan evrensel boyutlarda geniş bir müzik yelpazesine sahip Kalan Müzik şirketi, etnik yapıları, unutulmaya yüz tutmuş müzik türlerini arşivleyerek günümüze ulaşmasını sağlamış önemli bir firma olduğu bilinmektedir. Kalan Müzik Şirketi, oluşturduğu arşivler ilgili kendi sitesinde şunları ifade etmiştir (Kalan Müzik Şirketi, 1991).

“Öncelikle 78 devirli taş plakların temizlenerek yeniden basımını gündeme getirdi ve böylece Kalan bu durumu Türkiye’de ilk gerçekleştiren olma özelliğini de kazandı. Geçmişten kalan tangoların yeniden günümüz müzik tutkunlarına sunulduğu Seyyan Hanım’ın Tangoları albümü bu dizinin birincisiydi ve bunu Klasik Türk Müziği’nin hazineleri takip etti. Tanburi Cemil Bey, Şükrü Tumar, Udi Hrant, Yorgo Bacanos, Gazeller, İstanbul’un Hanımları ve niceleri. Kalan Müzik arşiv çalışmaları yavaş yavaş oluşmaya başlamıştı ki, ikinci bir yaklaşım Kalan ismindeki bütünlüğü tamamladı. Tarihsel önemi açısından akademik alanda ilgi gören ve uluslararası etnomüzikoloji çalışmaları açısından oldukça mühim olan unutulmaya yüz tutmuş birçok kayıt derlenerek yeniden basılmaya başlandı. Bunu yaparken de alanında uzman çok sayıda müzikolog ve bilim insanından destek alındı. Arşiv serisi bu şekilde oldu. Pomak göçmenlerinden Sadettin Kaynak’a, Münir Nurettin Selçuk’tan Hacı Taşan’a uzanan geniş bir arşiv müzik severlerin beğenisine sunuldu. Kalan Müzikte, eski değerlerin yanı sıra şimdinin kıymetli yapıtlarının da güzel eserler sunmasına imkân tanınmaktadır.”

6.Bulgular

6.1.Kalan Müzik Şirketi’ndeki (1993-2010) Yılları Arası Türk Halk Müziği Albüm Kapaklarının Göstergebilimsel Analizi

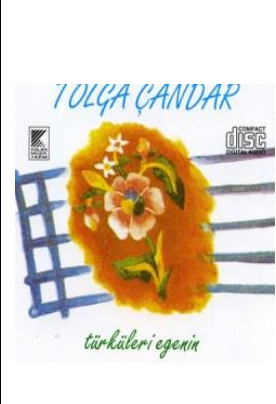
Kültürlerin ve duyguların ruhuna ulaşan müzisyenler, yapmış oldukları besteleri ile bize bir zaman akışı sunmaktadırlar. Bu zaman akışı albüm kapaklarına bakıldığında görülmektedir. Özellikle Türk Halk Müziği’nde bu süreci görebilmek mümkündür. İlk yıllarda Türk Halk Müziği’ndeki albüm kapakları geleneksellik içeren fotoğraflardan oluşurken modern süreçte albüm kapaklarıyla özdeşleşen kurgusal

tasarımlar yel almıştır. Bu durum toplumsal değişimi ve bu değişimin popüler ihtiyaç ve görünür olma, kendini gösterebilme şeklinde yerini belirlemiştir. Kimi albüm kapakları bir ressamın fırçasından çıkarken, kimi kapakların ise kurgusal fotoğrafın romantik karelerinden oluştuğunu görebilmek mümkündür. Elbette ki ruha hitap eden müzikler kadar görseller de dönemsel tercih ve ihtiyaçları gözler önüne sermektedir. Bağlama, beşik, el, ağaç, kilim, boşluk, yer, mekân gibi beden belirlenim detaylarından oluşan fotoğraflar görünenden ziyade görselde görünmeyen yönleri içermektedir. Bu durum insanın algısı ve sanatsal nesne arasında bireysel algıyı ön plana çıkaran bir bağlantı kurmaktadır. Bireylerin hafızasını etkileyen, onları anılarına yolculuğa çıkartabilen psikolojik görsel sunumlar içermektedir. Sonuç olarak müzik, besteci, albüm kapağı ve dinleyici arasında önemli bir sanatsal etkileşim oluştuğunu söylemek mümkündür.

Aşağıda konuya dair Kalan Müzik Şirketi'ndeki (1993-2010) yılları arasında yer alan bazı Türk Halk Müziği albüm kapaklarının kronolojisi ve göstergebilimsel analizi incelenmiş ve yıllara göre aşağıda tablolaştırılarak oluşturulmuştur.

1- Tolga Çandar- Türküleri Egenin

Tablo 2: Tolga Çandar'ın "Türküleri Egenin" Albüm Kapağı Göstergebilimsel Analizi

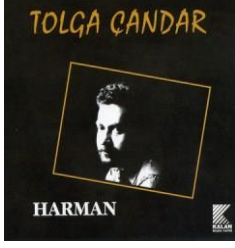
Albüm Kapağı	Gösterge	İnsan	Nesne	Mekân	Renk	Metin
	Gösteren	-	Porte Nergis çiçeği	Beyaz boş zemin	Mavi Turuncu- Sarı Beyaz- Yeşil	Sanatçı ismi ve albüm adı
	Gösterilen	-	Müzik Ezgiler İmkânsız aşk Kavuşamama Yanılsama Aşk	-	Ege Bölgesi Ege ezgileri Sıcaklık Güneş Çiçek Sonbahar	(Tolga Çandar- Türküleri Egenin)

1993 yılında Kalan Müzik Şirketi etiketiyle çıkan, Tolga Çandar'ın seslendirdiği "Türküleri Ege'nin" adlı albümün Atölye Grafik/Ümit Ögmen tarafından tasarlanan kapağı, gösterenler açısından değerlendirildiğinde; beyaz zemin üzerine mavi tonda "Tolga Çandar" ismi, yeşil tonda ise "Türküleri Egenin" albüm kapağı ismi bulunmaktadır. Kapak illüstrasyonunda beş mavi çizgiden oluşan porte ve portenin üzerinde sarı, turuncu dairesel bir arka plan renk bloğu önünde beyaz-turuncu-yeşil renklerde nergis çiçeği olduğu görülmektedir.

Gösterilenler açısından değerlendirildiğinde; sonbaharda açan Nergis çiçeğinin mitolojik anlamından yola çıkılarak imkânsız aşk, kavuşamama, yanılsama gibi temaların işlendiği anlaşılmaktadır. Turuncu- sarı arka plan; sıcaklık ve güneşin temsili olarak nergisin fonunda bulunmaktadır. Mavi renk Ege Bölgesi'ni temsil etmektedir, mavi porte ile de Ege ezgileri temsil edilmiştir. Bu iki gösterenin birleşmesiyle gösterilen de aşk, hüznün, kavuşamama temalı Ege bölgesi ezgilerinin albüm içerisinde bulunduğu anlamı çıkarılabilir. Albüm kapağı, gösteren ve gösterilen açısından uyumludur denebilir.

2- Tolga Çandar- Harman

Tablo 3: Tolga Çandar’ın “Harman” Albüm Kapağı Göstergebilimsel Analizi

Albüm Kapağı	Gösterge	İnsan	Nesne	Mekân	Renk	Metin
	Gösteren	Bir adam portresi	Eğik çerçeve	Düz zemin	Siyah Beyaz Sarı	Sanatçı ismi ve albüm adı (Tolga Çandar-Harman)
	Gösterilen	Sanatçının siyah-beyaz çekilmiş portre fotoğrafı Nostalji Hüzün	Asimetri Belirginleştirme	-	Siyah üzerinde sarı eğik çerçevenin hareket katması Dikkat çekme	

1994 yılında Tolga Çandar tarafından yapılan “Harman” albüm kapağı gösterenler açısından değerlendirildiğinde sanatçının siyah beyaz çekilmiş portre fotoğrafının, siyah zemin üzerine eğik sarı bir çerçeveyle yerleştirildiği görülmektedir. Sanatçının ismi sarı renkle, albüm ismi de beyaz renkle yazılmıştır.

Gösterilenler açısından bakıldığında siyah beyaz fotoğrafın nostaljik ve hüzün etkisinin sanatçının yüzü, bakışları ile verilmek istendiği, özellikle bu fotoğrafın asimetrik sarı bir çerçeveyle öne çıkarılmasının dikkat çekici olduğu ve halk arasında “Harman olmak” denilen ve “Üzüntü ile dolmak, bu sebeple dağılmış hissetmek” anlamına gelen deyimın sanatçının suretinde anlam bulması amaçlandığı anlaşılmaktadır. Albüm adı ve albüm kapağı göstergebilim açısından uyumludur denebilir.

3- Ayşegül- Güzelleme 2

Tablo 4: Ayşegül’ün “Güzelleme 2” Albüm Kapağı Göstergebilimsel Analizi

Albüm Kapağı	Gösterge	İnsan	Nesne	Mekân	Renk	Metin
	Gösteren		Gitar Çiçekler Soyut lekesel bloklar Fırça Yazılı bir kağıt	Dikdörtgen zeminde soyut-figüratif bir illüstrasyon Zemin üzerinde tipografik albüm ve sanatçı adı yazısı	Turuncu Mavi Lacivert Hardal rengi Siyah Beyaz	Sanatçı ismi ve albüm adı (Ayşegül-Güzelleme 2)
	Gösterilen		Modern Çağdaş Sanatsal Enerjik	Sanatsal bir tasarım Çağdaşlık	Enerjik Sanatsal Çağdaş	

			Gelenekse l olmayan Çalgı			
--	--	--	---------------------------------	--	--	--

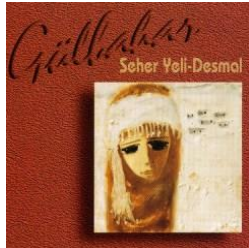
1995 yılında Kalan Müzik etiketiyle çıkan, Ayşegül'ün (Ayşegül Yordam) seslendirdiği, grafik tasarımını ise İhsan Eroğlu'nun yaptığı "Güzelleme-2" adlı albümün kapağı gösterenler açısından incelendiğinde, turuncu zemin üzerine sarı renkte albüm adı ve beyaz renkli tipografik bir tasarımla da sanatçı adı yazıldığı görülmektedir. Yazıların üzerinde ise içerisinde gitar, fırça, çiçekler ve renk blokları olan soyut figüratif dikdörtgen formda bir illüstrasyon bulunmaktadır. Gösterilenler açısından değerlendirmeden önce güzellemenin ne anlama geldiğine değinmek yerinde olacaktır. Halk Edebiyatı'nda güzelleme konusunu Oğuz ve diğerleri (2011;261-262) şu şekilde dile getirmiştir.

"Güzelleme, genellikle güzelliğin, özellikle de bir güzelin övgüsünün dillendirildiği koşmalara verilen isimdir. Bu tip koşmaların temel konusu güzellik, aşk ve hicrandır. Ellerinde sazıyla diyar diyar dolaşan, pınar başlarında, oba çadırlarında ve düğünlerde gezip gördüğü güzellere şiirler düzen âşıkların verdiği ürünlerin başında güzellemeler gelmektedir. İlaveten Onay'ın "sağıtlar" (tasvirler) başlığı altında değerlendirdiği yurt, doğa, mevsim tasvirlerini de güzelleme içerisine dahil etmek gerekmektedir."

Gösterilenler bakımından incelendiğinde illüstrasyonda kullanılan gitar, geleneksel sazlar yerine batı enstrümanlarıyla seslendirilen türkülerin çağdaş yorumlarını albümde bulabileceğimizi simgeler. İllüstrasyonda bulunan fırça ve ucundan çıkmış gibi görünen çiçekler, güzelleme formunun aşk boyutunu ve bu güzelleme yorumlarının da sanatsal bir formda albümde işlendiğini anlatmaktadır. Kullanılan renkler enerji, yaratıcılık ve çağdaşlık anlatisini güçlendirmektedir. Yapımcı Hasan Saltık, o yıllarda müzik tarihçisi ve eleştirmeni Murat Meriç'le yaptığı bir röportajında, albümün yapımında yerel sanatçılar ve sazlar yerine Beyoğlu sanatçılarıyla, TRT kalıplarının dışında ve tamamen gitarlar ve batı enstrümanlarının kullanıldığını aktarmış ve bu albümler daha sonrasında bir seri halinde devam etmiştir. Albüm kapağı ve isminin, göstergebilim açısından incelendiğinde uyumlu olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

4- Gülbahar- Seher Yeli/Desmal

Tablo 5: Gülbahar'ın Seher Yeli/Desmal Albüm Kapağı Göstergebilimsel Analizi

Albüm Kapağı	Gösterge	İnsan	Nesne	Mekân	Renk	Metin
	Gösteren	-	Başında yemeni bulunan iri siyah gözlü bir genç kadın portresi	Turuncu-kızıl zemin üzerinde bulunan beyaz bir karede portre	Kızıl Beyaz Siyah	Sanatçı ismi ve albüm adı (Gülbahar-Seher Yeli/Desmal)
	Gösterilen	-	Hüzünlü gözler Gençlik	Hüzün	Masumiyet Gençlik Hüzün	

			Gelin			
--	--	--	-------	--	--	--

1996 yılında Kalan Müzik etiketiyle çıkan, sanatçı Gülbahar’ın (Gülbahar Uluer) seslendirdiği albümün grafik tasarımını İhsan Eroğlu, kapakta bulunan portreyi de ressam Fikret Otyam yapmıştır. Albüm içerisinde Seher Yeli isimli bir eser bulunmadığı halde dönemin şartları gereği, yayınlanabilmesi için Desmal isminin yanına bu isim de eklenmiştir.

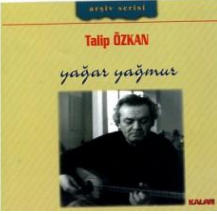
Gösterenler açısından albüm incelendiğinde, kapakta bulunan portrede bir köylü gelin temsili bulunmaktadır. Kızıl zemin üzerinde beyaz fon içerisinde olan portrede, iri gözleri ile izleyiciye bakan bir ifade bulunmaktadır.

Gösterilenler açısından incelendiğinde ise, albüm içerisinde yer alan kılamlardan biri olan Desmal’de anlatılanları bilmek önemlidir. Zazaca “mendil” anlamına gelen “desmal” isimli eserde, sevdiği kızın bir başkasıyla evlenmesi ve tüm köy halkının o düğüne gitmesinden bahseden, elinde giden sevdiğinden kalan bir mendille ağıt yakan bir gencin hikayesi anlatılmaktadır. Albüm kapağında bulunan portredeki ifadeyle birlikte düşünüldüğünde geride mendilini bırakarak bir başkasıyla evlenen kızın kendi rızasıyla evlenmediği sonucuna varılabilir. Kullanılan beyaz renkle masumiyetin öne çıktığını, gözlerdeki derin siyahla da hüznün aktarıldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Göstergebilim açısından bakıldığında albüm ismi, içeriği ve tasarımı uyumludur bulgusuna varılabilir.

5- Talip Özkan- Yağar Yağmur

Tablo 6: Talip Özkan “Yağmur Yağar” Albüm Kapağı Göstergebilimsel Analizi

Albüm Kapağı	Gösterge	İnsan	Nesne	Mekân	Renk	Metin
	Gösteren	Elinde bağlama yla bir adam	Pencere/kapı Bağlama	Sarı zemin üzerinde siyah beyaz bir fotoğraf, bir oda	Sarı Siyah Beyaz Kırmızı	Sanatçı ismi ve albüm adı (Talip Özkan- Yağar Yağmur)
	Gösterilen	Sanatçı Nostalji Uсталık	Aydınlık Umut Yorgunluk Samimiyet	Sanatçının kişisel alanının gösterilmesi Aydınlık ve Umut	Nostalji Hüzün Umut Dikkat çekme	

1997 yılında Kalan Müzik Şirketi tarafından çıkarılan, Talip Özkan’ın seslendirdiği, grafik tasarımının Gramen Tasarım ve Reklamcılık tarafından yapıldığı albümün kapağı gösterenler açısından değerlendirildiğinde, sarı zemin üzerinde sanatçı adının kırmızı ile albüm adının siyahla yazıldığı görülmektedir. Siyah beyaz bir fotoğrafta ise bağlama çalan bir adam görülmektedir.

Gösterilenler açısından incelendiğinde ise, kapakta bulunan fotoğrafın sanatçının siyah beyaz portresi olduğu ve sanatçının bağlama çalarken gösterilmesinin, bu konuda ustalığının öne çıkarılmak istenmesi olduğu söylenebilir. Fotoğrafta arka planda bulunan pencere/kapı’dan gelen ışık, sanatçıya ait kişisel alanın samimiyeti, sanatçının pozu ile öne çıkarılanlar umut, ciddiyet ve ustalaktır. Sanatçı isminin kırmızıyla yazılarak sarı zemin üzerinde dikkat çekmesi sağlanmıştır.

Göstergebilim kapsamında albüm ismiyle kapağın doğrudan bağlantısı kurulamasa da ustalığı bağlama olan bir sanatçının, kendi samimi ortamında, arkasında aydınlık bir pencereyle gösterilmesi sanatçı hakkında izleyici ve dinleyiciye bir fikir vermektedir denilebilir.

6- Erkan Oğur – İsmail Hakkı Demircioğlu- Gülün Kokusu Vardı

Tablo 7: Erkan Oğur- İsmail H. Demircioğlu “Gülün Kokusu Vardı” Albüm Kapağı Göstergebilimsel Analizi

Albüm Kapağı	Gösterge	İnsan	Nesne	Mekân	Renk	Metin
	Gösteren	Enstrüman çalan erkek elleri fotoğrafı	Kopuz	Siyah boşluk	Siyah Kırmızı Beyaz	Sanatçı ismi ve albüm adı (Erkan Oğur/İsmail Hakkı Demircioğlu- Gülün Kokusu Vardı)
	Gösterilen	Sanatçı Erkan Oğur'un kopuz çalarken elleri Ustalık	Oğuz/Altay çalgısı Geçmiş Gelenek	Örtücül -ük	Gizem Dikkat çekme Duygusal lık	

1998 yılında Kalan Müzik etiketiyle, Erkan Oğur ve İsmail Hakkı Demircioğlu tarafından hazırlanan ve kapağını Gramen Reklamcılık'ın tasarladığı “Gülün Kokusu Vardı” adlı albümün kapak resmi, gösterenler açısından değerlendirildiğinde, siyah arka planın görüntünün bir kısmını sakladığı, kopuz çalan erkek sanatçı ellerinin ön planda görüldüğü değerlendirilmektedir. Gösterilenler ise, eski Türk toplumlarından bu yana süregelen ve halen kullanılmakta olan kopuzu günümüzde yaşatan değerlerden olan Erkan Oğur'un, kapak pozunda da yer aldığı fakat öne çıkarılmak istenen çalgı olduğu için arka fonun sanatçının kimliğini açık edecek bölümleri gizlediğini söyleyebiliriz. Albüm adının kırmızı ile yazılması, adın içerisinde geçen “gül”e göndermedir. Albüm görselinin ve yazıların yerleşimi, eğik bir düzlemde akış halindedir. Bu da müziğin akışı ile bağdaştırılabilir.

Göstergebilim açısından albüm hakkında yeterli olmasa da bilgi veren albüm kapağı özellikle enstrüman ve ustalığın albümde karşımıza çıkacağı izlenimini vererek başarıya ulaşmıştır.

7- Erkan Oğur- Okan Murat Öztürk- Hiç

Tablo 8: Erkan Oğur ve Okan Murat Öztürk'ün “Hiç” Adlı Albüm Kapağı Göstergebilimsel Analizi

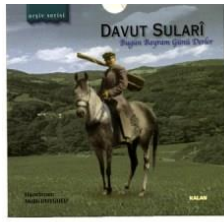
Albüm Kapağı	Gösterge	İnsan	Nesne	Mekân	Renk	Metin
	Gösteren	-	-	Siyah boşluk	Siyah Ten rengi	Sanatçı ismi ve albüm adı (Erkan Oğur- Okan Murat Öztürk- Hiç)
	Gösterilen	-	-	Boşluk Hiçlik Yokluk Varoluş	Sonsuzluk Varoluş Ten Nefes	Albümün ikinci adı olan “Derman”

1999’da Kalan Müzik şirketi tarafından yapılan, Erkan Oğur ve Okan Murat Öztürk’ün hazırladığı, Gramen Reklamcılık tasarımı olan “Hiç” adlı albüm kapağı, gösterenler açısından incelendiğinde siyah bir zeminin tam ortasında bulunan ten rengi ile yazılmış “HİÇ” kelimesi ve sanatçıların daha küçük yazılmış isimleri ve onun da altında bulunan “Derman” kelimesinden ibaret olduğu görülmektedir.

Gösterilen açısından değerlendirilmeden önce “Hiç” kelimesinin ne anlama geldiğini ifade etmek yerinde olacaktır. Etimolojik olarak “Hiç” kelimesi Farsça kökenli bir kelimedir (Özlük, 2019:13). Türk Dil Kurumu’nda (TDK) “Boş, değersiz, önemsiz olan şey veya kimse” olarak açıklanan kelime, tasavvufta benlikten sıyrılmayı, hem yokluğu hem varlığı, çok olmak için önce hiç olmak gerektiği gibi anlamları barındırır. Gösterenler ve gösterilenler arasındaki bağlantının siyah bir boşlukla kurulduğu anlaşılmaktadır. Bir diğer gösteren olan “Hiç” kelimesinin ten rengi ile yazılması, tasavvufta tenden geçilip aşka ulaşmayı temsil etmektedir. Tasavvufta aşk, sevgili gibi kavramlar Hakk ile bir tutulmuştur. Aynı şekilde “Derman” kelimesi de derdi veren ve çözümü işaret eden Hakk olgusunu ifade eder. Albüm içeriğinin ve kapağının tasarımıyla uyumlu olduğu, göstergebilim açısından incelendiğinde de net bir şekilde söylenebilir.

8- Davut Sulari- Bugün Bayram Günü Derler

Tablo 9: Davut Sulari “Bugün Bayram Günü Derler” Albüm Kapağı Göstergebilimsel Analizi

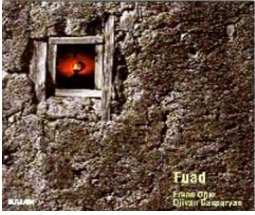
Albüm Kapağı	Gösterge	İnsan	Nesne	Mekân	Renk	Metin
	Gösteren	At üzerinde sırtında sazı olan bir erkek	Bağlama Heybe	Çayır Tepeler	Yeşil Kahverengi	Sanatçı ismi ve albüm adı (Davut Sulari- Bugün Bayram Günü Derler)
	Gösterilen	Gezgin bir halk ozanı olan Davut Sulari’nin at sırtında, sazıyla görüldüğü bir fotoğrafı	Aşık geleneği Göç Gezgin	Özgürlük Kültürün yayılımı	Fotoğrafın doğal renkleri	Hazırlayanın ismi (Melih Duygulu)

2000 yılında Kalan Müzik etiketiyle arşiv serisi içerisinde çıkan, Melih Duygulu’nun hazırladığı ve Davut Sulari’nin (Davut Ağbaba) daha önce kaydedilmiş eserlerinin derlendiği ve Gramen Reklamcılık’ın tasarımını yaptığı “Bugün Bayram Günü Derler” adlı albüm kapağı gösterenler açısından incelendiğinde siyah ve mavi renklerle yazılmış sanatçı, hazırlayan ve albüm adı dışında yeşil bir çayırılıkta, at üzerinde sırtında sazı olan bir erkek fotoğrafı görülmektedir. Gösterilenleri incelemeyen önce Davut Sulari’nin kimliği ile ilgili bilgi sahibi olmak gerekmektedir. Kalan Müzik’in sitesinden ulaşılabilen bilgilere göre; Davut Ağbaba, 17 yaşında pir elinden dolu içer ve “*badeli aşıklar*” kervanına katılır. Sır aleminde sürekli akıp çağlayacağı için kendisine “Sulari” adı verilir. Bir süre sonra dedelik için on iki post sınavına tabi tutulan Sulari başarılı olunca, babası “*Sen Hak’sın yol senindir; talipler içerisinde sen çıkacaksın*” der ve Sulari’nin “Dedelik” hizmeti böylelikle başlamış olur. Bu olayın ardından Sulari artık atına binecek gurbetin yolunu tutacaktır; ta ki

ölümüne kadar ülke ülke, şehir şehir, köy köy dolaşacaktır. Alevi-Bektaşî inancı ve kültürüne bağlı aşıkların "gezgin aşıklar kolu" nun son temsilcilerinden olan Davut Sulari, yaşamının sonuna değin bu yaşam tarzını ve görevi sürdürmüştür. Bu bilgiler ışığında albüm kapağında izleyici/dinleyiciye gösterilenin gezgin bir halk ozanı olan Davut Sulari olduğunu anlıyoruz. Özgürlük ve göçebe yaşamın, gezginliğin ve aşık geleneğinin tek bir fotoğrafta bütünleştiğini söylemek ve albüm kapağının göstergebilim açısından sanatçıyı ve türkülerini uyumla ifade ettiğini söylemek mümkündür.

9- Erkan OĞUR – Djivan Gasparyan- Fuad

Tablo 10: Erkan Oğur – Djivan Gasparyan’ın “Fuad” Adlı Albüm Kapağı Göstergebilimsel Analizi

Albüm Kapağı	Gösterge	İnsan	Nesne	Mekân	Renk	Metin
	Gösteren	-	Kerpiç duvar Ahşap pencere Gaz lambası Alev	Kerpiç bir duvarın ahşap penceresinden görülen yanan bir gaz lambası	Kahve-gri tonları Kırmızı	Sanatçı ismi ve albüm adı (Erkan Oğur, Djivan Gasparyan - Fuad)
	Gösterilen	-	Dokunulmuş Saflık Umut Yaşam	Köy evi Yaşam	Fotoğrafta bulunan doğal renkler	

2001 yılında Kalan Müzik etiketiyle çıkan, Erkan Oğur ve Djivan Gasparyan’ın başka birçok sanatçıyla birlikte hazırladığı, Erkan Oğur ve Erkan Bediroğlu’nun da grafik tasarımını yaptığı “Fuad” adlı albümün kapağı, gösterenler açısından incelendiğinde; kapağı tam kaplayan fotoğrafta kerpiçten bir köy evinin duvarı ve bu duvarda bulunan ahşap pencereden görülen yanar halde bir gaz lambasının olduğu ve de albüm ve sanatçı adlarının açık sarı ile sağ alt köşede yer aldığı görülmektedir.

Gösterilenler açısından incelendiğinde bir köy evine ait olduğu belli olan duvardaki açık/camsız pencereden içeride yanar halde bulunan gaz lambasının süregelen yaşam belirtisi temsili olduğu söylenebilir. Albüme adını veren Fuad kelimesi, tasavvufta kalbin hayat noktası’dır, kalbin ilk atışı’dır; arapça’da kalb, gönül anlamlarına gelir. Erkan Oğur albüme verdikleri isimle ilgili albüm tanıtımında şöyle demiştir (Oğur, 2020):

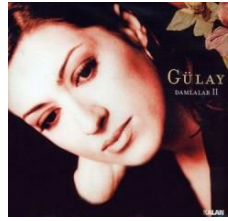
“Kâlb öncesi zamanlar vardı. Sonra mucize gerçekleşti, kâlb oluşum süreci tamamlandı. Emir geldi ve kâlb atmaya başladı... O ilk darbe ânı ve hareketin başladığı hayat noktası “Fuad” ile sarsılır cisim. Gücü vardır, sesi vardır, ritmi vardır. Kâlb, hayata hevesle, tüm gerçekliği ile başlar... Hızlanmalar, yavaşlamalar, heyecanlar, korkular, aşklar, mutluluklar, hüznler, müzik, coşkular, keskin şoklar, gider bozuklukları, yetmezlikler, hastalıklar, durma ve yeniden başlamalar. Derken cisime gelen sinyal ve durma ânı. “Fuad”... Bu müzikler; insan ve insan dışında bilinen, bilinmeyen ve hiçbir zaman bilinemeyecek olan, ya da ileride keşfedilecek canlı, cansız

her nesnenin özündeki eksiklikleri tamamlamada karşılıksız hizmetkâr olan “Fuad” özlemi ile insanlık hayaline armağandır.”

Göstergebilim açısından albüm adı, içeriği ve kapağının uyumlu olduğu düşünülmektedir.

10- Gülay- Damlalar II

Tablo 11: Gülay “Damlalar II” Albüm Kapağı Göstergebilimsel Analizi

Albüm Kapağı	Gösterge	İnsan	Nesne	Mekân	Renk	Metin
	Gösteren	Objektife bakmayan bir kadın portresi	Yapraklar	Belirsiz siyah bir fon önünde portre ve yapraklar	Siyah Pembe Sonbahar renkleri	Sanatçı ismi ve albüm adı (Gülay, Damlalar 2)
	Gösterilen	Sanatçının kendisi Sakınma	Sonbahar	Hüzün	Hüzün Estetik duygular	

2002 yılında Kalan Müzik etiketiyle çıkan, Gülay’ın (Gülay Sezer) seslendirdiği ve grafik tasarımı Burcu Kayalar tarafından yapılan “Damlalar II” adlı albüm kapağı gösterenler açısından incelendiğinde siyah arka plan önünde doğrudan izleyiciye bakmayan, başı eğik bir kadın, sonbahar tonlarında yapraklar ve albüm/sanatçı adları görülmektedir. Gösterilenler açısından bakıldığında sanatçının duygularını izleyici/dinleyiciden sakındığı, sonbaharın hüznünü taşıyan bir atmosferde uzaklara daldığı pozuyla albüm içerisindeki eserlerin duygusallığına atıfta bulunulduğu anlaşılmaktadır. Göstergebilim açısından albüm ve kapağı uyumlu olduğu düşünülmektedir.

11- Neşet Ertaş- Gurban Olduğum

Tablo12: Neşet Ertaş “Gurban Olduğum” Albüm Kapağı Göstergebilimsel Analizi

Albüm Kapağı	Gösterge	İnsan	Nesne	Mekân	Renk	Metin
	Gösteren	Bağlama çalan ve türkü söylediği görülen bir erkek	Bağlama	Siyah, belirsiz arka plan	Sarı aydınlatma efekti Siyah Beyaz Turuncu	Sanatçı ismi ve albüm adı (Neşet Ertaş- Gurban Olduğum)
	Gösterilen	Sanatçının performans esnasında çekilmiş bir fotoğrafı	Ustalık	Öne çıkarma	Dikkat çekme Aydınlık Işık/önder/usta	

2003 yılında Kalan Müzik şirketi tarafından çıkarılan, Neşet Ertaş’ın seslendirdiği, Burcu Kayalar ve Bahadır Güzel’in grafik tasarımını yaptığı, “Gurban Olduğum” adlı albüm kapağı, gösterenler açısından incelendiğinde siyah fon önünde bağlama çalan ve türkü söylediği düşünülen kareli gömleklili, orta yaş üstü bir erkek sanatçının aydınlatılmış fotoğrafı görülmektedir. Gösterilen açısından bakıldığında, albüm

kapağında performans esnasında fotoğraflanmış sanatçının, özel aydınlatma efektiyle öne çıkarıldığı, sanatıyla başkalarına ışık ve önder olduğu, belki güneş gibi parladığı anlamları çıkarılabilir. Albüm isminden bağımsız şekilde sadece sanatçıyı öne çıkaran bu tasarımdan kaynaklı olarak; albüme dair bir bilgi edinilmediğinden göstergebilim açısından uyumsuz, yine de sanatçıyla ilgili fikir verdiğinden uyumlu sayılabilir.

12- Dertli Divani- Hasbihâl

Tablo 13: Dertli Divani “Hasbihâl” Albüm Kapağı Göstergebilimsel Analizi

Albüm Kapağı	Gösterge	İnsan	Nesne	Mekân	Renk	Metin
	Gösteren	Bağlama çalan, gözleri kapalı bir erkek	Bağlama	Üzerine dikey ve yatay gölgeler düşen beyaz bir duvar, ışık kaynağı sağ ortada	Kahve tonları Yeşil Sarı	Sanatçı ismi ve albüm adı (Dertli Divani-Hasbihâl)
	Gösterilen	Sanatçının bağlama çalar ve türkü söylerken portresi İçtenlik	Ezgiler Ustalık	Sanatçının ön plana çıkarılması için yapılmış bir kompozisyon Atmosferde belirsiz gölgelerle geçişler, estetiği sağlamıştır.	Fotoğrafın doğal tonları Nostaljik	

2004 yılında Kalan Müzik etiketiyle çıkan, Dertli Divani'nin seslendirdiği, kapak fotoğrafı Baran Özdemir ve Ahmet Koçak ortak çalışması olan “Hasbihâl” albüm kapağı, gösterenler açısından incelendiğinde tüm kapağı kaplayan sepya tonlarında bir fotoğrafta, gözleri kapalı bağlama çalıp türkü söylerken görülen bir erkek, üzerine gölgeler düşen bir duvarın önünde fotoğraflanmıştır. Hasbihâl, karşılıklı hoş sohbet etmek anlamına gelmektedir. Gösterilenler bakımından incelendiğinde sanatçının gözleri kapalı türkü söylemesinden içtenlik ve samimiyet duyguları aktarılmıştır denilebilir. Sanatçıyı ön plana çıkaracak bir ışık gölge kompozisyonu yapılmış olması, göz önünde bulunanın daha ötesinin olduğunun gölgelerle düşündürülmesi, albüm içerisinde görünenden fazlasının olabileceğine işaret etmektedir. Albüm kapağı ve ismi birlikte değerlendirildiğinde göstergebilim açısından birbiriyle uyumludur denilebilir

13- Nida Ateş- Ömür Bahçesi

Tablo 14: Nida Ateş “Ömür Bahçesi” Albüm Kapağı Göstergebilimsel Analizi

Albüm Kapağı	Gösterge	İnsan	Nesne	Mekân	Renk	Metin
	Gösteren	Yaşlı bir kadına ait	Örtü Kuşburnu meyvesi	Örtü üzerinde kuşburnu	Kırmızı Hâkî	Sanatçı ismi ve albüm

		buruşmuş eller		meyveleri ve ellerden oluşan bir kadraj-fotoğraf	Ten rengi	adı (Nida Ateş-Ömür Bahçesi)
	Gösterilen	Emek Ömür Yaş Yıpranma	Zorlu iş Nicelik Özen Emek	Bir ömür süren emek ve çaba Özen	Canlılık Hayat Yaşama sevinci Olgunluk	

2005 yılında Kalan Müzik etiketiyle çıkan, Nida Ateş’in seslendirdiği; Ali İhtiyar tarafından çekilen fotoğraf ve Ümit Erzurumlu’nun grafik tasarımıyla hazırlanan “Ömür Bahçesi” adlı albümün kapağı, gösterenler açısından incelendiğinde, kadrajda hâkî renkte bir örtünün üzerinde bir yığın kırmızı kuşburnu meyvesi ve yine kırmızı renkte bir kazak giydiği görülen yaşlı bir kadının elleri görülmektedir. Fotoğraf siyah zemin üzerine konumlandırılmış, albüm ve sanatçı adı beyazla yazılmıştır. Gösterilenler açısından değerlendirildiğinde yaşamın bir emek serüveni olduğu, kaç yaşına gelirse gelinsin hayat ışığı ve canlılığın tükenmediği, olgunluğun enerji ve yaşam sevinciyle birlikte olabileceği, her bir kuşburnu meyvesinin geçip giden günlerde yaşananları temsil ettiği söylenebilir. Sonuç olarak albüm kapağı fotoğrafı ve albüm adı, göstergebilim açısından uyumludur denebilir.

14- Kardeş Türküler- Bahar

Tablo 15: Kardeş Türküler “Bahar” Albüm Kapağı Göstergebilimsel Analizi

Albüm Kapağı	Gösterge	İnsan	Nesne	Mekân	Renk	Metin
	Gösteren	Renkli kıyafetleri ve saçlarında kurdeleler, elinde çiçek demeti olan ve eteğini tutan bir kadın	Çiçek demeti Kurdeleler Renkli kıyafetler	Beyaz üzerine suluboya efekti ile verilmiş hafif renkler	Çok renkli	Sanatçı ismi ve albüm adı (Kardeş Türküler-Bahar) Bgst (Boğaziçi Gösteri Sanatları Topluluğu)
	Gösterilen	Bayram Kutlama Bahar Dans	Bahar Neşe Kutlama	Gökyüzü Sonsuzluk Ferahlık	Bahar Kutlama	

2006 yılında Kalan Müzik etiketiyle çıkan, Kardeş Türküler grubunun seslendirdiği, kapak fotoğrafı Murat Akaş tarafından çekilen, kapak tasarımını ise Veli Kahraman’ın yaptığı “Bahar” adlı albüm kapağı gösterenler açısından incelendiğinde renkli kıyafetleriyle, elinde çiçek demeti, eteğinin ucunu tutan, saçlarına kurdeleler bağlanmış bir kadının sırtı dönük fotoğrafı ve beyaz zemin üzerinde suluboya efektiyle bir fon görülmektedir. Albüm açıklamasına bakıldığında bu kıyafetin birçok kültürde var olan çeşitli bayramları temsil ettiği aktarılmıştır.

“Yeniden doğuş... Kökleri bin yıllar öncesine götürülen bahar bayramları, doğayla birlikte uyanışı ve umudu ifade ediyor. Farklı zamanlarda da olsa, mutlaka şenliklerle

kutlanan bahar bayramlarının tüm canlılara neşe ve mutluluk getireceğine inanılıyor. Önceki albümler gibi, bu albümün repertuarı da Anadolu'nun farklı dil, din ve kültürlerinin şarkılarından ve bestelerden oluşuyor. Albümdeki şarkılarla, baharın gelişini birlikte kutlayalım, yeni günü birlikte karşılayalım istedik. Bu şarkılar, dillerin, dinlerin, kültürlerin bütün farklılıklarıyla bir arada yaşayabileceği umudunu yeşertiyor bizler için."

Gösterilenler bakımından incelendiğinde de bahar bayramları havası, dans etmeye hazır bir kadın, bu geleneklerin ezeli ve ebedi oluşu, ferahlık duygusu, yeniden doğuş gibi anlamları barındırdığını söylemek mümkündür. Albüm içerisindeki şarkıların baharı temsil eden duygulara yer verdiği anlatılmıştır. Göstergebilim açısından albüm adı ve kapağı birbirine uyumludur denilebilir.

15- Özlem Taner- Türkmen Kızı

Tablo 16: Özlem Taner "Türkmen Kızı" Albüm Kapağı Göstergebilimsel Analizi

Albüm Kapağı	Gösterge	İnsan	Nesne	Mekân	Renk	Metin
	Gösteren	Süsleri içinde gülümseyerek yana doğru bakan bir kadın portresi	Renkli saç aksesuarı, oya Geleneksel kıyafet Metalik takı	Siyah arka fon önünde bir portre	Kırmızı Yeşil Metalik Siyah	Sanatçı ismi ve albüm adı (Özlem Taner-Türkmen Kızı)
	Gösterilen	Geleneksel kıyafetleri içerisinde mutlu bir Türkmen kadını Gurur Mutluluk	Özen Kutlama Gelenek Yaşama sevinci	Portrenin ön plana çıkması için tasarlanmış bir kompozisyon	Süs Yöresellik Neşe	

2007 yılında Kalan Müzik etiketiyle çıkan, Özlem Taner'in seslendirdiği, grafik tasarımını Burcu Kayalar'ın yaptığı "Türkmen Kızı" adlı albüm kapağı gösterenler açısından değerlendirildiğinde, siyah arka fon önünde renkli geleneksel kıyafetleriyle, süslenmiş ve gülümseyen bir kadın portresi ve buna uyumlu olarak yazılmış albüm ve sanatçı adı görülmektedir. Gösterilenler bakımından ele alındığında albüm kapağındaki kadının albüm isminden hareketle geleneksel kıyafetleri ve süslemeleriyle bir Türkmen kadını olduğu düşünülmektedir. Kültürüne ait süsler, takılar ve kıyafetleriyle mutlu bir gülümsemesi olan bu portre yaşama sevinci, gelenekleri sürdürme, neşe ve gurur duygularını aktarmaktadır. Göstergebilim açısından kapak fotoğrafı ve tasarımı albüm adıyla uyumludur.

16- Ulaş Özdemir- Bu Dem (This Breath)

Tablo 17: Ulaş Özdemir "Bu Dem (This Breath)" Albüm Kapağı Göstergebilimsel Analizi

Albüm Kapağı	Gösterge	İnsan	Nesne	Mekân	Renk	Metin
	Gösteren	Bağlama çalan	Bağlama sapı	Siyah arka fon	Kırmızı	Sanatçı ismi ve albüm adı

		birinin elleri	Sap ucunda kırmızı püskül	Figürleri aydınlatan kırmızı ışık		(Ulaş Özdemir- Bu Dem (This Breath) Albümün İngilizce ikinci bir ismi olması, Uluslararasılık
	Gösterilen	Sanatçının sanatını icra ederken yalnızca elleri ön plana çıkarılarak çekilmiş fotoğrafı Ustalık	Ustalık Deyiş Nefes Dedelik Gelenek	Özellikle püskülün öne çıkarılması için yapılmış bir kompozisyon	Alev Dem Geleneği	

2008 yılında Kalan Müzik etiketiyle çıkan, Ulaş Özdemir'in çıkardığı, Baran Özdemir ve Şahan Nuhoglu tarafından çekilen fotoğrafın grafik tasarımcı Burcu Kayalar tarafından kapak düzenlemesinde kullanılmasıyla hazırlanan albüm kapağı, gösterenler açısından bakıldığında bağlama sapı ucuna bağlanmış kırmızı bir püskül ve bağlamayı çalan ellerin öne çıkarıldığı görülmektedir. Albüm kitapçığında “Dem” kavramını Ulaş Özdemir,

“Alevi-Bektaşî toplumu için, soluk, hayat, an, keyif, çağ, zaman, devir, nefes gibi hem zâhir hem de bâtın birçok anlamı içeren, önemli kavramlardan biridir.” şeklinde açıklamıştır.

Alevi deyişlerine “Dem” ya da “Nefes” gibi isimler verilmesi bu sebeptendir. Bağlama ucuna asılan püskül geleneği ise Hititler dönemine dayanır. Sazla alakalı detaylı bilgiler, İnanıktepe, Hüseyindede, Alışar ve Boğazköy’de bulunan vazolardan öğrenilmektedir (Sönmez, 2008, 67). Alışar ve Boğazköy’de bulunan vazoların üzerinde saz tasvirleri diğerlerinden farklıdır. Sazların saplarının ucundan püsküller sarkmaktadır (Sönmez, 2008, 69). Anadolu Alevilerinde de bağlama çalmada ve nefeslerde belirli bir ustalığa eren kişilerin sazlarının ucuna püskül takmaları bir gelenektir.

Bu bilgiler ışığında gösterilenlere bakıldığında, albüm kapağındaki kompozisyonla albüm içeriğindeki eserlerin nefesler, deyişler olduğu bilgisine ulaşılmaktadır. Sanatçının “Dede Sazı” da denilen püsküllü bağlama çalıyor olması, belirli bir olgunluğa ve ustalığa ulaştığını işaret etmektedir. Albüme İngilizce bir isim de verilmiş olması, eserlerin uluslararası da yaygınlaşması ve yurtdışı pazara çıkarılacağına dair bir gösterge olabilir. Göstergebilim açısından sonuç olarak albüm kapağı tasarımı; albüm adı ve içeriğiyle uyumlu haldedir demek mümkündür.

17- Bengi Bağlama Üçlüsü (Bengi Bağlama Üçlüsü Trio)- Yeni Gelenek (New Tradition)

Tablo 18: Bengi Bağlama Üçlüsü “Yeni Gelenek (New Tradition)” Albüm Kapağı Göstergebilimsel Analizi

Albüm Kapağı	Gösterge	İnsan	Nesne	Mekân	Renk	Metin
--------------	----------	-------	-------	-------	------	-------

	Gösteren	Sahne bağlama çalan üç erkek	Nota sehpaları, Bağlamalar, Yerde enstrümanlar	Performans sahnesi, Sanatçıların aydınlatıldığı bir mekân	Fotoğrafın doğal renkleri, Siyah, Ahşap tonları, Işık	Sanatçı ismi ve albüm adı (Bengi Bağlama Üçlüsü-Yeni Gelenek)
	Gösterilen	Konser sahnesi Performans	Farklı ezgilerde farklı enstrümanların kullanımı, Yenilik		Doğal oluşan kompozisyon, Öne çıkarma	“20. yıl albümü” yazısı

2009 yılında Kalan Müzik etiketiyle çıkan, Bengi Bağlama Üçlüsü'nün seslendirdiği, Murat Gürbüz tarafından çekilen fotoğrafın, Evren Kayhan'a ait grafik tasarımıyla hazırlanan “Yeni Gelenek (New Tradition)” adlı albüm kapağı gösterenler açısından değerlendirildiğinde sahnede performans esnasında görülen bağlama sanatçısı olan üç erkek görülmektedir. Albüm kapağında aynı zamanda albüm, grup ve albümün özelliği (20. yıl albümü oluşu) İngilizce olarak da yazılmıştır. Gösterilenlere bakıldığında sahne fotoğrafında yerde bulunan diğer enstrümanların da performans esnasında ezgiye göre değişeceğine bir işaret olduğu söylenebilir. Üç kişiden oluşan müzik grubunun geleneksel halk müziği formunda yenilikler denediği ve yeni olanı gelenekselleştirme amacının olduğu verilen albüm isminden de anlaşılmaktadır. Göstergebilim açısından albüm kapağı ve isminin uyumlu olduğu düşünülmektedir.

18- Sevilay Çınar (Hazırlayan)- Kadın Âşıklar

Tablo 19: Sevilay Çınar (Hazırlayan) “Kadın Âşıklar” Albüm Kapağı Göstergebilimsel Analizi

Albüm Kapağı	Gösterge	İnsan	Nesne	Mekân	Renk	Metin
	Gösteren	Sırtlarında bağlama bulunan arkası dönük yürüyen, geleneksel kıyafetli bir kadın ve bir erkek	Ormanda ağaçlar, Patika yol, Bağlamalar Geleneksel kıyafetler	Orman, ağaçlar ve bir yürüyüş yolunda iki kişiyi arkalarından gösteren bir fotoğraf kompozisyonu	Siyah-beyaz Mavi-Kırmızı	Sanatçı ismi ve albüm adı (Sevilay Çınar (Hazırlayan)- Kadın Âşıklar)
	Gösterilen	Yolculuk Kadın sanatçılar Yöresellik	Yolculuk Yol Eşlik Varoluş Yöresel	Foto manipülasyonla geneli siyah beyaz hale getirilmiş, yalnızca kadın sanatçı renklendirilmiştir	Keşif Öne çıkarma	

2010 yılında Kalan Müzik etiketiyle çıkan, Sevilay Çınar'ın hazırladığı, Ara Güler'e ait bir fotoğrafın kullanıldığı, grafik tasarımını ise Serenad Yılmaz ve Rabia Çınar'ın yaptığı “Kadın Âşıklar” adlı albüm kapağı gösterenler açısından

değerlendirildiğinde, siyah beyaz bir orman yolu fotoğrafında, sırtlarında bağlamalar olan iki kişi görülmektedir. Kadın figür mavi kıyafetli, bağlaması kırmızı renktedir. Geri kalan her şey siyah beyaz haldedir. Gösterilenler bakımından değerlendirildiğinde yöresel sanatçılar arasında yaygın olan âşık geleneğinin kadınlar arasında da yaygın olduğu, sanatın birlik, eşitlik ve bir yolculuk olduğu, bu albümde öne çıkarılmak istenenin kadın sanatçılar olması nedeniyle kadın figür dışında her şeyin siyah beyaz olarak temsil edildiği değerlendirilmektedir. Göstergibilim açısından albümde amaçlananın albüm kapağı tasarımıyla uyumlu olduğu söylenebilir.

Tablo 20: 1993-2010 Yıllarında Kalan Müzik Şirketinde Yapılan İncelenen Albüm Kapaklarının Tablosu

Albüm Yılı	Sanatçı İsmi	Albüm İsmi	Renkler	Grafik Tasarımcı /Fotoğrafçı / Ressam İsmi
1993	Tolga Çandar	Türküleri Egenin	Beyaz,Mavi,Sarı, Turuncu,Pembe,Yeşil	Atölye Grafik - Ümit Ögmel
1994	Tolga Çandar	Harman	Siyah, Beyaz, Sarı	Alper Fidaner - İsa Özdemir
1995	Ayşegül	Güzelleme 2	Turuncu, Sarı ,Beyaz, Mavi, Siyah	İhsan Eroğlu
1996	Gülbahar	Seher Yeli - Desmal	Kırmızı, Turuncu, Beyaz	Reference / İhsan Eroğlu - Fikret Otyam
1997	Talip Özkan	Yağmur Yağar	Sarı, Beyaz, Kırmızı	Gramen Tasarım Ve Reklamcılık
1998	Erkan Oğur İ. Hakkı Demircioğlu	Gülün Kokusu Vardı	Sarı, Turuncu, Beyaz, Kırmızı	Gramen Tasarım Ve Reklamcılık
1999	Erkan Oğur Okan Murat Öztürk	Hiç - Derman	Siyah, Sarı	Gramen Tasarım Ve Reklamcılık
2000	Davut Sulari	Bugün Bayram Günü Derler	Yeşil, Mavi, Kahverengi, Siyah	Gramen Tasarım Ve Reklamcılık
2001	Erkan Oğur Civan Gasparyan	Fuad	Kahverengi, Kırmızı, Siyah, Beyaz	Erkan Oğur - Erkan Bediroğlu
2002	Gülay	Damlalar II	Kahverengi, Siyah, Sarı, Beyaz	Burcu Kayalar
2003	Neşet Ertaş	Gurban Olduğum	Sarı, Siyah	Burcu Kayalar Bahadır Güzel
2004	Dertli Divani	Hasbihal	Kahverengi, Beyaz, Gri, Sarı	Baran Özdemir - Ahmet Koçak
2005	Nida Ateş	Ömür Bahçesi	Kırmızı, Siyah, Beyaz, Gri	Ümit Erzurumlu - Ali İhtiyar
2006	Kardeş Türküler	Bahar	Kırmızı, Yeşil, Beyaz, Sarı,Mavi,Pembe	Veli Kahraman - Murat Akay
2007	Özlem Taner	Türkmen Kızı	Kırmızı, Yeşil, Siyah	Burcu Kayalar - Akça Kobanbay
2008	Ulaş Özdemir	Bu Dem (This Breath)	Siyah, Kırmızı, Turuncu, Beyaz	Burcu Kayalar (Grafik Dizayn) Baran Özdemir-Şahan Nuhoğlu

2009	Bengi Bağlama Üçlüsü (Bengi Bağlama Trio)	Yeni Gelenek (New Tradition)	Siyah, Turuncu, Sarı, Kırmızı, Mavi, Beyaz	Evren Kayhan (Grafik Dizayn) Murat Gürbüz
2010	Sevilay Çınar (Hazırlayan)	Kadın Âşıklar	Siyah, Beyaz, Gri, Mavi, Kırmızı	Serenad Yılmaz / Rabia Çağlar / Ara Güler

Sonuç ve Değerlendirme

Geçmişten günümüze özellikle tasarım alanında gelişim gösteren göstergebilim, hayatımızın birçok alanına nüfuz etmiştir. Özellikle albüm kapakları dinleyiciye etkileyici bir boyut kazandırmaktadır. Dinleyici sanatçının albümünü henüz dinlememişken yapılan kapak tasarımından etkilenebilmektedir. Bu çalışmada göstergebilim kuramından yola çıkarak değerlendirilen 1993 ve 2010 yılları arasında Kalan Müzik Şirketi tarafından yapılmış olan 18 adet Türk Halk Müziği albüm kapağı incelenmiştir.

Araştırmada 1997 ve 2003 yıllarında yapılan kapaklarda, daha çok sanatçıyı öne çıkaran fotoğraflar kullanıldığından bu tarihlerdeki tasarımların göstergebilim açısından uygun olmadığı kanaatine varılmıştır. Diğer yıllardaki kapaklar ise uygunluk boyutunda amacına ulaşmıştır. İncelenen kapaklarla yapılan bu çalışmada, göstergebilim kuramcılarının Saussure'ün ortaya koyduğu gösteren ve gösterilen adlı sınıflandırma yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde albüm kapakları; insan, nesne, mekan, renk, metin olarak 5 kategoriye göre ayrılmış ve kodlanmıştır.

Oluşturulan bu gruplar sınıflandırma yöntemiyle şekillendirilmiştir. Gösteren kısmında var olan görüntü dile getirilmiş ve bedensel ya da algısal nesneye göre biçimlendirilmiştir. Gösterilen ise kavramsal boyutta değerlendirilmiş ve psikolojik açıdan tablo şekillendirilmiştir. Diğer taraftan yapılan 18 albüm kapağının künyesi de yıllara göre tablo olarak sunulmuştur. Renkler göstergebilim kuramında önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle bazı araştırmacılardan edinilen kaynaklar doğrultusunda renklerin ne anlam içerdiğine dair bir tablo yapılmıştır.

Saussure'ün oluşturduğu yöntem, bu çalışmada dönemsel açıdan incelendiğinde 1993'ten 1996 yılına kadar kapak tasarımları, ya bir ressamın renkli dünyasından çıkan çiçeklerle bezenmiş bir görüntü, ya basit tasarımlarla sanatçının portreli fotoğrafı, ya da Anadolu kadını simgeleyen resimle bütünlüğü oluşturmuş bir kapak çalışılmıştır. Diğer taraftan 1997 yılında yapılmış albümde sanatçının samimi bir fotoğrafıyla albüm kapağı olarak tasarlanmış bir anlayışın hâkim olduğu görülmektedir. 1998 yılında birlikte albüm kapaklarında hissedilir boyutta değişiklikler olmuştur. Fotoğrafların, yazıların konumlanış şekilleriyle birlikte zemine ya da albüm kapağında ve yer alan renklerin uyumunda farklılıklar oluşmaya başlanmıştır. Özellikle Erkan Oğur'un albüm kapaklarına bakıldığında göstergebilimin hissedilir boyutta ortaya konduğu görülmektedir. 2000 yılında Kalan Müzik Şirketi'nden çıkan Davut Sulari albüm kapağı ise o dönemde yaşamayan sanatçının doğayla bütünleşen fotoğrafıyla bezenen bir kapakla arşiv çalışması yapılmıştır. 2003 yılında yapılan Neşet Ertaş'ın albümünde ise kapak göstergebilim açısından değerlendirildiğinde uyumlu olmadığı sonucuna varılmıştır. 2004 ve 2010 yıllarındaki görseller incelendiğinde ise daha zengin işlendiği ve göstergebilim açısından birbiriyle özdeşleştiği görülmektedir. Kısacası Türk Halk Müziği albüm kapaklarının geçmiş görsellerinde geleneksel görüntüler

hâkimken günümüzde ise genellikle modern ve geleneksel görselliğin harmanlandığı, albümün ismi ve tasarımı birbiriyle özdeşleşen albüm kapaklarının giderek arttığı görülmektedir.

Sonuç olarak yapılan incelemelerle ve göstergebilim özeliyle yapılan bu çalışmada, Türk Halk Müziği albüm kapaklarının görsel tasarımları, geçmişten günümüze önemli boyutta yol katetmiş, dijital platformların yaygınlaşmasıyla birlikte görsellerde yer alan yalınlık giderek azalmış, zenginleşen, derinliği olan görseller ortaya konmuştur. Bu kapsamda dinleyiciler albümü sadece dinleyerek değil kapağı ile de ilişkilendirerek farklı bir bakış açısıyla değerlendirebilir ve Kalan Müzik Şirketi özelinde var olan diğer şirketlerdeki albüm kapaklarında da böyle bir çalışma uygulanabilir.

Türk Halk Müziği albüm kapaklarına dair yapılan bu çalışma Kalan Müzik Şirketi’nde yer alan diğer türler içinde örnek teşkil edebilir ve arşivler taranarak sahaya göre göstergebilim açısından incelenebilir.

Kaynakça

- Berger, Arthur Asa. *Kültür Eleştirisi: Kültürel Kavramlara Giriş*. İstanbul: Pinhan Yayınevi, 1. Basım, 2012.
- Cerrato, Herman. *The Meaning Of Colors: How Colors Impact Our Daily Life*. Herman Cerrato Graphic Designer. (2012).
- Civelek, Makbule - Türkay, Oğuz. "Göstergebilimin Kuramsal Açıdan İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma". *Alanya Akademik Bakış Dergisi*. (2020), 771-787.
- Çaydere, Osman. "Grafik Tasarım Programlarına İlişkin Öğretim Elemanları ve Öğrenci Görüşleri". *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi - Sayı 40* (2015) 344-376
- Çeken, Birsen - Arslan, Asuman Aypek." İmgelerin Göstergebilimsel Çözümlemesi "Film Afişi Örneği". *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*. (2016), 507-517.
- Çiçek, Mehmet. "Semiyoji ve Semiyotik Üzerine Düşünceler". *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*. (2016), 137-147.
- Eren, Ozan. "Türkiye'de 1960'larda Müzik Alanı ve Protest Müziğin İlk Nüveleri: Anadolu Pop Akımı". *Sosyoloji Dergisi*. (2017), 131-162.
- Kalan Müzik Şirketi. Hakkımızda. Kalan Müzik. (1991). Erişim <https://kalan.com/kalan-muzik-hakkında/>
- Kırık, Ali Murat. "Sinemada Renk Ögesinin Kullanımı: Renk ve Anlatım İlişkisi". *21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. (2013), 71-83.
- Monelle, Raymond - Hatten, Robert. *The Sense Of Music: Semiotic Essays*. New Jersey: Princeton University Press. 2000.
- Oğur, Erkan. Erkan Oğur & Djivan Gasparyan "Fuad" Albümü. (2001). Cafrande Kültür Sanat. Erişim 11 Nisan 2020. <http://www.cafrande.org/erkan-ogur-djivan-gasparyan-fuad-albümü/>
- Oğuz, M.Öcal vd. *Türk Halk Edebiyatı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 8. Basım, 2011.
- Oruç, Makbule Civelek - Türkay, Oğuz. "Tükiye Tanıtım Afişlerinin Göstergebilimsel Bir Analizi: Home Of Turkey Afişleri Örneği". *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*. (2018), 312-328.
- Öztosun Çaydere, Öznur. "Keman Eğitiminde Değerler" *Fine Arts 12 / 4* (October 2017): 272-279.
- Öztürk, Tuğba Aydın. "Albüm Kapakları; Ben Buyum Demenin En Kısa Yolu Bu Mudur?". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. (2014), 796-803.
- Sönmez, Devrim. (2008). *Antik Dönemde Anadolu'da Müzik ve Müzik Aletleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=CEWSLfweoNgW5eeUzZvg9A&no=HBVsNe1IyTybsOgdIM7Bxg>
- Walker, Sue. "Research in Graphic Design". *The Design Journal*. (2017), 549-559

Vodinalı, Selcen. “Tüketim Kültürü Bağlamında Reklam ve Çocuklar Üzerindeki Etkileri:”Maret Yoook Mu? Reklamı Üzerine Bir Çözümleme”. International Journal Of Social Sciences and Education Reserach. (2016), 162-182.

Yılmaz, Mithat - Özbek, Sümeyye - Özdemir, Gül. “Pink Floyd Albüm Kapaklarının Göstergebilim İlkelerine Göre İncelenmesi”. GSF Sanat Dergisi. (2019), 57-63.

Kusayr Amra Sarayı Fresklerinde Zanaatkâr Sahneleri

Craftsman Scenes in the Quseyr Amra Palace Frescoes

Saja ALDEIRI

Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi,
sajaaldairy96@gmail.com
0000-0002-0066-8794

Araştırma & Yayın Etiği

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş,
iThenticate yazılımı ile taranmış,
araştırma yayın ve etiğine aykırılık tespit edilmemiştir.

Research & Publication Ethics

This article was reviewed by at least two referees,
a similarity report was obtained using iThenticate, and
compliance with research/publication ethics was confirmed.

CC BY-NC 4.0

Bu makale [Creative Commons Attribution-NonCommercial License](#) altında lisanslanmıştır.

This paper is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial License](#)

Copyright ©

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Sakarya/TÜRKİYE

Sakarya University, Institute of Social Science,
Sakarya/TURKEY

Atıf/Citation

Aldeiri, Saja. "Kusayr Amra Sarayı Fresklerinde Zanaatkâr Sahneleri". Akademik İncelemeler Dergisi 17 / 1 (Nisan 2022): 48-72.
<https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.1052425>

Not/Note

Bu makale Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanmakta olan " Emevi Çöl Sarayları'nda Fresk ve Mozaik Süsleme" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Date Received: 02.01.2022
Kabul Tarihi/Date Accepted: 02.03.2022
Yayın Tarihi/Date Published: 15.04.2022

ISSN: 1306-7885

E-ISSN: 2602-3016

Cilt/Volume: 17 | Sayı/Issue: 1 |
Yıl/Year: 2022 (Nisan/April)

15. yıl

Akademik İncelemeler Dergisi

Kusayr Amra Sarayı Fresklerinde Zanaatkâr Sahneleri

Öz

Kusayr Amra Sarayı süslemelerinin çoğunluğunu fresk tekniğindeki süslemeler oluşturmaktadır. İnsan figürlerine bol miktarda yer verilen sahnelerin bir kısmını rakkaseler, müzisyenler ve güreşçiler oluşturmaktadır. Bu konuların yanı sıra hamam sahnelerine ve çok sayıda çeşitli dekoratif temalara rastlanmaktadır. Bu fresklerin Emevi şehzadelerinin faaliyetlerini ve hobilerini betimlediği düşünülmektedir. Bu çalışmada, Kusayr Amra Sarayı'ndaki sanatçı ve zanaatkâr tasvirleri ele alınmıştır. Söz konusu tasvirler Restorasyon Salonu'nun doğu tavanında yer almaktadır. Tavan fresk süslemesi, dört sıra halinde sekiz eşit kare şeklinde çerçevelenmiş, otuz iki panelden oluşmaktadır. Bu freskler, inşaat işleri ile ilgili marangozluk, demircilik, taş kesme ve harç hazırlama gibi farklı işleri tasvir etmektedir. Çalışmada, fresklerin önemi, iyonik kaynakları ve tarzı detaylı bir şekilde araştırılmıştır. İşçilerin tasviri, Erken Dönem İslam Sanatı tarihinde benzersiz bir olgudur ve Kusayr Amra'da bulunan temaların bir bölümünü oluşturmaktadır. Makalede Kusayr Amra'daki farklı zanaatkâr fresklerinin betimlemeleri yapılmış ve bu fresklerin sarayın diğer odalarında yer alan süslemelerle olan ilişkisi açıklanmaya çalışılmıştır. Bu freskler genel manada Halife'yi öven bir nitelik taşımaktadır. Bu halifenin ise Velid bin Yezid olması muhtemeldir.

Anahtar Kelimeler: Sanat Tarihi, Kusayr Amra, Freskler, Zanaatkarlar, İnşaat İşçileri, Emevi Sarayları, Bizans El Yazmaları.

Craftsman Scenes in the Quseyr Amra Palace Frescoes

Abstract

The majority of the ornaments of the Qusayr Amra Palace are ornaments in the fresco technique. Dancers, musicians, and wrestlers constitute some of the scenes where human figures are abundant. In addition to these subjects, bath scenes and a large number of various decorative themes are encountered. These frescoes are thought to depict the activities and hobbies of the Umayyad princes. In this study, the depictions of artists and artisans in Qusayr Amra are discussed. The depictions in question are located on the eastern ceiling of the Reception Hall. The ceiling fresco decoration consists of thirty-two panels framed in four rows of eight equal squares. These frescoes depict different jobs related to construction work, such as carpentry, blacksmithing, stone cutting, and mortar preparation. In the study, the importance, ionic sources, and style of the frescoes were investigated in detail. The depiction of workers is a unique phenomenon in the history of early Islamic art and forms part of the themes found in Qusayr Amra. In the article, the different artisanal frescoes in Qusayr Amra were described and the relationship of these frescoes with the decorations in the other rooms of the palace was tried to be explained. These frescoes are generally praising the Caliph. This caliph is likely to be Walid bin Yazid.

Keywords: History of Art, Qusayir Amra, Frescoes, Craftsmen, Construction Workers, Umayyad Palaces, Byzantine Manuscripts.

Giriş

Kusayr Amra, Şam çölünde Emeviler tarafından inşa edilen sarayların en önemli örneklerinden birisidir. Bu sarayın en dikkat çeken özelliği çeşitli fresk tekniğinde yapılmış olan duvar resimlerinin yoğunluğudur. Kusayr Amra'da keşfedilen freskler günümüze kadar ulaşan en önemli İslami çizimler arasında yer almaktadır. Bu freskler Erken İslam Sanatı oluşum dönemini yansıtmaktadır. Erken İslam Sanatı dönemi, Bizans ve Sasani sanat kültürleri ve ikonlarından esinlenilerek İslam Sanat kültürünün oluşturulduğu dönemdir. (Vibert -Guigue ve Bisheh 2007, 9; Ziyadin, 1977, 9) Sarayda yer alan fresk süslemelerinin her iki sanat kültürlerinde yaygın olarak kullanılan fresklere oldukça benzer olduğu görülmektedir. Örneğin; Sasani Sanatında prensin eğlence hayatına düşkünlüğünü ve kısaca prensin hayatını anlatan freskler yaygın biçimde kullanılmıştır. Kusayr Amra Sarayı'nda da benzer şekilde prensin hayatından kesitlerin yer aldığı freskler mevcuttur. Diğer yandan, saray süslemelerinin önemli bir bölümünü zanaatkâr tasvirleri oluşturmaktadır. Demirciler, marangozlar, taş ustaları, harç hazırlayan işçiler, testere, zimba, keski vb. çeşitli aletleri taşıyan diğer işçiler resmedildiği fresklerin sarayın inşasıyla ilgili birçok zanaat ve faaliyet anlattığı düşünülmektedir (Grabar, 1973, 156; Hillenbrand, 1982, 1-35; Fowden, 2004,145;241).

Kusayr Amra Sarayı ilk olarak Çek Alois Musil tarafından 1898 yılında keşfedilmiştir. Mosil, 1900 yılında saraya ikinci defa ziyarette bulunmuş ve sarayın fotoğraflarını çekmiştir. Üçüncü ziyaretini bir yıl sonra gerçekleştirmiş ve bu ziyaretinde, o zamanlar gözle görülebilen, sarayın duvar resimleri ve tasvirlerini profesyonelce ressam Milish'e çizdirmiştir. Bu resimler, 1902 yılında Moselle tarafından bir kitaba konmuş ve sonrasında Viyana Akademisi bu resimleri yayınlamıştır. Daha sonraki yıllarda Fransız Jaussen ve Savignac, İngiliz Creswell, ve İspanyol Almagro gibi araştırmacılar ve arkeologlar saray mimarisi ve süslemeleri ile ilgili araştırmalar yapmış ve çalışmalarını kitap ve özel dergilerde sunmuşlardır. 1970'li yıllara gelindiğinde sarayın tahrip olmuş freskleri Madrid Ulusal Müzesi'nden uzman bir ekip tarafından restore edilmiştir. İspanyol ekip fresklerin restorasyon işlemlerini üç yıl içinde tamamlamıştır. Restorasyon sonunda freskler fotoğraflanmış ve 1975 yılında Madrid'te İspanyol Arap Kültür Merkezi tarafından basılan bir kitapta yayınlanmıştır. 1996 yılına gelindiğinde ise Granada Üniversitesi ekip başkanı, Profesör Antonio Almagro duman tabakasını kaldırmak ve apsis resimlerini restore etmek amacıyla Kusayr Amra'ya geri gelmiştir. Ayrıca, 1989-1995 yılları arasında Fransız Yakın Doğu Enstitüsü tarafından atanan, Claude Vibert-Guigue saray fresklerini tüm detaylarıyla belgelendirmiş ve bu arşiv 2007 yılında yayınlanmıştır (Musil, 1902, 26-51; Creswell, 1969, 390; Ettinghausen, 1962, 26).

1. Kusayr Amra Sarayı Mimari Özellikleri

Kusayr Amra (Fotoğraf:1), Ürdün Krallığı topraklarındaki Amman'ın 85 km doğusunda Ezrak vahasında, 8. yüzyılın ilk yarısında inşa edilmiştir. Saray genel hatlarıyla iki ana bölümden oluşmaktadır. Bunlar, Kabul Salonu ve hamamdır.

1. Kabul Salonu: Taht Odası olarak adlandırılan, dikdörtgen planlı bir salondur. Salon çatısı üç beşik tonozla kapatılmıştır. Tonozlar doğu-batı yönünde uzanmış ve uç kısımlarında kemer bulunmaktadır. Salonun girişi sarayın güney cephesinde yer almaktadır. Girişin her iki tarafında renkli cam mozaiklerle döşenmiş iki küçük oda vardır (Almagro ve diğerleri, 1975, 25-39; Rashdan, 2009, 60- 61; Creswell, 1979, 391).

2. Hamam: Resepsiyon Salonu'nun doğusunda yer alır. Soğukluk, ılıkılık ve sıcaklık bölümlerinden oluşmaktadır. Soğukluk beşik tonozla, ılıkılık çapraz tonozla ve sıcaklık kubbe ile örtülmüştür. Kubbe yüzeyinde fresk süslemeler bulunmaktadır (Almagro ve diğerleri, 1975, 40-45; Ziyadin, 1977, 6-7; Jaussen ve Savignac, 1922, 81- 84). Hamamın batısında beş metre uzaklıkta su deposu, kuyu ve su çarkı bulunmaktadır. Su, tanktan kil borulardan çeşmeye akmaktadır. Bundan sonra, kabul Salonu'ndaki başka bir küçük tanktan geçmektedir. Daha sonra dairesel kuyudan su çarkına gelmektedir (Almagro ve diğerleri, 1975, 45-48).

2. Kusayr Amra Sarayı Süslemelerinde Zanaatkârlar

Kabul Salonu'nun doğu yönündeki beşik tonozunda her biri ayrı çerçeveler içinde çeşitli zanaatkârların tasvirlerine yer verilmiştir. Bu freskler kuzeyden güneye uzanan dört sıra halinde, sekizer panodan oluşmaktadır. Süslemeler epeyce tahribe uğramış olmalarına karşın, hemen hemen her çerçevenin üç şeritli yapısı açıkça görülmektedir. Bu şeritler; üstte dar kahverengi, ortada mavi ve altta geniş, kahverengi renktedir. Her kare, kendi içinde bir veya iki ana unsura sahiptir. Burada bahsi edilen unsurlar, zanaatkâr veya hayvan tasvirleridir. Bununla birlikte fresklerde zanaatkârların kullanmış olduğu malzeme ve aletler yer almaktadır. Her bir karede saray inşa sürecine ait küçük detaylar yer alır (Fowden, 2004, 251-257; Şeria, 2009, 1-14; Rashdan, 2009, 62- 63). (Fotoğraf: 2)

Zanaatkârların yüzlerinin detayları, pek net olmasa da birbirlerinden biraz farklılık arz etmektedir. Figürler bir kısmı ayakta bir kısmı oturarak tasvir edilmiştir. Zanaatkârlar işlerine odaklanmış vaziyettedir. Buna karşın yüz ifadelerinde ne fiziksel çaba ne de belirli bir duygu okunmaktadır. Fresklerde bulunan unsurlar ve araç gereçler üç boyutlu ve oldukça gerçekçi bir görünüme sahiptir. Freskleri restore eden Vibert-Guige, saray hamamı doğu bölümü tonozundaki fresklerde, sarayın inşaat süreci aşamalarındaki zanaatkâr faaliyetlerinin tasvir edildiğini tespit etmiştir (Şeria, 2009, 1-14; Vibert-Guige ve Bisheh, 2007, 62; Rashdan, 2009, 70). Vibert-Guige göre, her kare soldan sağa (yani girişten içeriye doğru) ayrı ayrı yorumlanmalıdır. Ancak bu şekilde bakıldığında ilk sıradaki taş ve duvar işçiliğini, ikinci sıradaki demircilik ve metal işçiliğini ve üçüncü sıradaki marangozluk işçiliğinin kendi içinde sınıflandırılabilmesini öne sürmüştür. Dördüncü sırada (içeriden girişe doğru) yer alan freskler hasarlı durumdadır. Bununla birlikte Vibert-Guige bu fresklerde harç hazırlanmasının tasvir edildiğini düşünmektedir. Sıralı fresklerde görsel temsilin "anlatım" tekniği dikkat çekmektedir. Örneğin; taş işçiliği, taşların kırılarak elde edildiği büyük hacimdeki kayanın işlenmesinden son olarak saray duvarının bu taşlardan örülmesine kadarki süreci kapsayan fresklerle betimlenmiştir. Demir işçiliğini ifade eden fresklerde ise, demirin ısıl işleme şekillendirilmesinden, soğutulmasına ve hatta çeşitli aletler kullanılarak şekil

verilip, keskinleştirilmesine değin detaylar tasvir edilmiştir. (Vibert-Guigue ve Bisheh, 2007, 62). (Fotoğraf: 2)

2.1. İnşaat İşçiliği

Fresklerin ilk sırasını inşaat işçiliğini tasvir eden, saray inşası aşamalarını gösteren, inşaat zanaatkârlarının resmedildiği freskler oluşturmaktadır. İnşaat işçiliğini tasvir eden bu freskleri kendi içinde, ihtivaları dolayısıyla aşağıdaki gibi ayrı ayrı değerlendirebiliriz.

Birinci pano: Taş işçiliğinin anlatıldığı sekiz panonun ilkinde, taş işçisinin büyükçe bir taş bloktan çekiç ve keski kullanarak küçük taş bloklarını temin ettiği tasvir edilmiştir. (Fotoğraf: 3)

İkinci Pano: Bu panoda ise kesme işlemi sonunda elde edilen taş bloğun işçi tarafından keski, çekiç benzeri aletler ile şekillendirilmesi resmedilmiştir. (Fotoğraf:4)

Üçüncü Pano: İşçinin taş işleme için kullandığı aletleri bir kenara bıraktığı görülmektedir. Bu taş şekillendirme işleminin sona erdiği anlamına gelmektedir. İşçi taş bloğu yerde sürüyerek bir yöne taşımaktadır. (Fotoğraf:5)

Dördüncü Pano: Bu panoda işçinin taş bloğu yerde yatıyor olan deveye yükleme işlemi resmedilmiştir. İşçi devenin semerine taş bloğu yerleştirmektedir. (Fotoğraf:6)

Beşinci ve Altıncı Pano: Beşinci panoda taş bloğu taşıyan deve, altıncı panoda ise devenin yularını elinde bulunduran işçi resmedilmiştir. Devenin ve işçinin ayak resimlerinden her ikisinin hareket halinde olduğu anlaşılmaktadır. İşçinin yönünün gidiş yönüne ters, arkasından gelen deveye bakıyor olduğu görülmektedir. İşçinin bir elinde devenin yuları, diğer elinde deveyi kontrol etmek amacıyla kullandığı kırbaç benzeri bir alet vardır. (Fotoğraf:7)

Yedinci Pano: Bu pano iki unsuru barındıran bir fresktir. Panoda iki işçinin ahşap ve iplerle oluşturulan bir araç vasıtasıyla taş bloğu taşıdıkları resmedilmiştir. Resimde yer alan işçilerden birinin yüzü bize dönük iken diğer işçi yan profilden, sırtı dönük bir şekilde resmedilmiştir. Her iki işçi ayakta ve hareket ediyor pozisyonda görülmektedir. (Fotoğraf:8)

Sekizinci Pano: Bu pano inşaat işçiliğine ait son fresktir. Bu fresk diğer fresklerden farklı olarak üç boyutlu bir görünüme sahiptir. Saray duvarlarının bir kısmı ön planda büyükçe çizilmiş iken, belli bir kısmı uzakta küçükçe çizilmiştir. Karede bir işçisinin elindeki bir aletle duvar inşasını gerçekleştirmesi resmedilmiştir. İşçi duvara doğru belli bir açıda eğilmiş, işi ile meşgul olduğu görülmektedir. (Fotoğraf: 9)

2.2. Demir İşçiliği

Demir işçiliğine ait freskler, fresk şeritlerinin ikinci sırasında bulunmaktadır. Bu fresklerin her birinde demir işleme sürecinin çeşitli aşamaları gösterilmiştir.

Birinci Pano: Bu panoda demir işçisinin kızgın ocak içerisinde demiri tavladığı resmedilmiştir. İşçinin elinde tuttuğu bir alet ile ocağın alev şiddetini artırmak için havayı yellediği görülmektedir. Bu işlemin bir sonraki karede demir şekillendirmesinin ön hazırlık aşaması olduğu açıktır. (Fotoğraf: 10)

İkinci ve Üçüncü Pano: İkinci panoda ilk panoda ısı işlem görmüş, dövülme tavnına gelmiş olan demir işçi tarafından dövülerek şekillendirildiğini resmetmektedir. Freskte silindirik ahşap bir kütük ve üzerinde demirden bir örs bulunmaktadır. İşçi şekil verdiği demiri, örs üzerinde, elindeki maşa benzeri bir aletle tutmaktadır. İşçinin havada bulunan diğer elinde çekiç tuttuğu görülmektedir. Üçüncü panoda bir başka işçinin elindeki çekici örs üzerindeki demire vurmak için hazırlandığı görülmektedir. İşçinin çekiç tutan ellerinin arkada olduğu, örs üzerindeki demire dövmek için güç topladığı ve sırasını beklediği anlaşılmaktadır. Bunların yanı sıra, fresklerde yer alan işçi geniş omuzlu, kaslı bir fiziksel görünüme sahip, güçlü bir insanı sergilemektedir. (Fotoğraf: 11)

Dördüncü Pano: Bu panoda işçinin üçgen ayaklı dikdörtgen bir masanın üzerine hafif bir meyil ile oturarak törpü vasıtasıyla dövme sonunda elde edilen demir parçanın yüzey kalitesini iyileştirmek için törpülemesi tasvir edilmiştir. Bu freskte bulunan işçinin bacakları güzel bir perspektifte çizilmiş ve gölge, ışık unsurlarıyla resme üç boyutluluk kazandırılmıştır. (Fotoğraf:12)

Beşinci Pano: Bu freskte demir işçisinin sıcak demir parçasını önünde bulunan su dolu bir olukta soğutma işlemine tabi tuttuğu sergilenmiştir. İşçi suya daldırdığı demir parçasını elindeki bir tutacakla havada, göz hizasında tutarak incelediği görülmektedir. (Fotoğraf:13)

Altınca Pano: Bu panoda işçinin soğuttuğu parça üzerinde son temizlik işlemlerini yapıyor olduğu tasvir edilmiştir. İşçi parçayı ahşap bir kütük üzerine yatırmış kendisi kütüğün yanına, yere oturmuştur. Bu freskteki işçinin diğer karelerde yer alan işçilerden farklı olarak, meşgul olduğu işe değil başka yöne bakıyor olduğu görülmektedir. Bakmış olduğu yön dolayısıyla işçinin bir önceki resimde demir parçayı elinde havada tutan işçiye bakıyor olduğu düşünülmektedir. (Fotoğraf:14)

Yedinci ve Sekizinci Pano: Öncelikle son iki karenin görünüm itibarıyla net olmadığı unutulmamalıdır. Bununla birlikte yedinci karede işçinin şekillendirme işlemleri tamamlanmış demir parçasını elinde tutuyor halde yürümesi tasvir edildiği düşünülmektedir. Bir sonraki sekizinci karede yer alan işçinin ise bir elinde altın kesesi benzeri bir nesne tuttuğu ve yedinci karedeki işçiye karşı yürüyor olduğu öne sürülmektedir. (Fotoğraf:15)

2.3. Marangozluk

Sıralı fresklerin üçüncü sırasında marangoz zanaatı ile ilgili figürlerin yer aldığı freskler bulunmaktadır. Bu fresklerde ahşap işleme faaliyetlerine dair farklı aşamalar ele alınmaktadır.

Birinci Pano: Marangozluk faaliyetlerinin sırasıyla sergilendiği sekiz panonun ilkinde görüntü pek net değildir. Ancak bununla birlikte ayakta duran ve elinde bir nesne bulunan bir işçi figürü kare içinde görülebilmektedir. (Fotoğraf:16)

İkinci Pano: Her şeyden önce bu pano iki unsuru barındıran bir karedir. Bu karede iki işçinin tırtıklı, keskin uçlu ince, sert metalden yapılmış dişleri olan dikdörtgen ahşap çerçeveli bir testere kullanarak üçgen ön ayakları olan dikdörtgen bir masanın üzerine yerleştirilmiş bir tahta bloğu kesme faaliyeti tasvir edilmiştir. Sanatçı freskte güzel, detaylı çizimleriyle işçilerin kıyafetlerin kıvrımlarını belirginleştirmiş ve vücut hareketlerini açıkça tasvir etmiştir. (Fotoğraf:17)

Üçüncü Pano: Üçüncü panoda yer alan freskin büyük kısmı tahrip olmuş olup net bir biçimde anlaşılammamaktadır. Yalnız, işçinin sol elinde bir ahşap parçası tuttuğu görülmektedir. İşçinin sağ elinde ise ahşap parçasının keskin kenarlarını törpülemek için kullandığı bir aleti tuttuğu düşünülmektedir. (Fotoğraf:18)

Dördüncü Pano: Bu freskte bir önceki freske benzer şekilde tahrip olmuş ve açık bir biçimde hangi faaliyetin tasvir edildiği anlaşılammamaktadır. Panoda işçinin önündeki işe eğilmiş olup, sağ elinde tuttuğu çekici havaya kaldırmış, ahşap parça üzerinde bir noktaya vurmaya hazır olduğu düşünülmektedir. (Fotoğraf:19)

Beşinci Pano: Beşinci sırada yer alan fresk tahrip olması sebebiyle net bir biçimde anlaşılammamaktadır. Bu karede yer alan freskte bir işçinin kesim sonrası elde edilen ahşap parçasını bir kütük üzerinde tuttuğu ve parçanın keskin kenarlarını elindeki törpü ile yumuşatma sahnesinin tasvir edildiği düşünülmektedir. (Fotoğraf:20)

Altıncı Pano: Bu panoda işçinin yerde bulunan ahşap parçalar üzerinde işlem yaptığı görülmektedir. İşçinin ahşap parçaları çivi benzeri bir malzeme ile belli noktalardan birleştirmeye çalıştığı düşünülmektedir. İşçinin sağ eli havada ve çekiç tutmaktadır. (Fotoğraf:21)

Yedinci ve Sekizinci Pano: Yedinci panoda ayakta duran işçi figürü haricindeki diğer kısımlar tahrip olduğu için net bir biçimde anlaşılammamaktadır. (Fotoğraf:22) Sekizinci pano ise tamamen tahrip olmuştur. Bu son iki karede ilk karelerde işlenen ahşap parçalarının montaj edilerek son ürün halini almalarının anlatılmak istendiği düşünülmektedir. (Fotoğraf:23)

2.4. Harç İşçiliği

Fresk şeritlerinin dördüncü sırasını harç zanaatı ile ilgili işlemleri tasvir eden freskler oluşturmuştur. Bu fresk grubu tüm fresk grupları içerisinde en fazla tahrip olmuş gruptur. Bu nedenle kareler ile anlatılmak istenen işlemler okunammamaktadır. Yalnızca dördüncü, altıncı ve yedinci panolarda tasvir edilen işlemler net bir şekilde anlaşılammaktadır.

Birinci Pano: Bu pano her ne kadar tamamen tahrip olmuş olsa da Melich'in çiziminden bir hükme varılabilir. Melich tahrip olup anlaşılammayan karelerden bazılarını, okunabilen karelerden istifade ederek, inşaat faaliyet adımlarını da göz önünde bulundurarak kendi yaklaşımıyla çizmiştir. Melich birinci karede bir işçinin elindeki kürek benzeri bir aletle yerdeki harcı karmasını resmetmiştir. (Fotoğraf:24)

İkinci Pano: İkinci pano de fresk gurubu içinde tahrip olmuş olan fresklerden biridir ve neyin tasvir edilmek istendiği anlaşılammamaktadır. Ancak bununla birlikte, Melich bu panoyu yere eğilen, yüzü görünmeyen bir işçi çizerek doldurmuştur. İşçinin yerde bulunan harç ile ilgilendiği, üzerinde çalıştığı düşünülmektedir. (Fotoğraf:25)

Üçüncü Pano: Bu panoda yer alan fresk de orijinal haliyle korunammamıştır. Bununla birlikte Melich te üçüncü pano için herhangi bir figür çizmemiş, yalnızca çöl, dağ ve gökyüzünden oluşan arka planı resmetmiştir. Fakat daha önce ele aldığımız inşaat zanaatı fresklerinde yer alan taşımacılık aşamalarından hareketle harç zanaatını anlatan fresklerden tahrip olmuş olanlar hakkında bir akıl yürütülebilir. Ayrıca

dördüncü panoda harç yüklü eşek figürü olan fresk kendinden önceki ve sonraki karelerin ne olacağı hakkında fikir vermektedir. Bu açıklamalar ışığında, üçüncü karede işçinin eşeğe harcı yüklüyor olmasının tasvir edildiğini öne sürebiliriz. (Fotoğraf:26)

Dördüncü ve Beşinci Pano: Bu panoda bu grupta orijinal haliyle varlığını sürdüren, okunabilen fresklerden bir tanesi vardır. Bu freskte bir eşiğin sırtındaki yükü hareket halinde olması resmedilmiştir. İşçinin hazırladığı harcı eşek vasıtasıyla sarayın inşa edildiği konuma taşıdığı düşünülmektedir. (Fotoğraf:27) Beşinci pano için inşaat zanaatı fresklerindeki aşamalar dikkate alınarak, harç yüklü eşiğin işçi tarafından çekiliyor olduğunu kabul edilebilir. Bu ifadeyi dördüncü panoda bulunan eşiğin bir yular ile bağlı olup, yuların ucunun beşinci panoya uzanması desteklemektedir. (Fotoğraf:28)

Altıncı Pano: Bu panoda bulunan freskte tahrip olmuş ve çizilmiş olan figürler net bir şekilde okunamamaktadır. Yalnızca ayakta, hareket halinde, kolları kişinin elleri sırtında olacak şekilde kıvrılmış bir işçi figürü okunabilmektedir. Gerek bu panoya kadarki aşamalar gerekse okunabilen yedinci panodan hareketle işçinin sırtında harç taşıdığı ve bir noktaya taşıdığını öne sürebiliriz. (Fotoğraf:29)

Yedinci Pano: Bu pano orijinal haliyle varlığını sürdüren, rahatça okunabilen bir karedir. Bu karede işçinin harç ile duvar örme resmedilmiştir. İşçinin elinde harcı şekillendirmek amacıyla kullandığı, mala benzeri bir alet resmedilmiştir. İşçi dikdörtgen planlı bir yapıyı inşa etmektedir. (Fotoğraf:30)

Sekizinci Pano: Bu pano da tahrip olmuş panolar arasında yer almaktadır. Orijinal freskten herhangi bir okuma yapılamamaktadır. Melich'in ortaya koymuş olduğu resimden hareketle bu panoda inşaat faaliyetinin sona erdiği anlaşılmaktadır. Yapının giriş bölümü önünde ayakta duran bir insan figürü mevcuttur (Şeria 2009: 1-14; Haylat 2013: 41). (Fotoğraf:31)

Kusayr Amra fresk sanatçısı, Saray Kabul Salonu doğu bölümünün beşik tonoz yapılı tavanında yer alan fresklerle yukarıda detaylı açıklamaları yapılan dört zanaat dalına ait bilgiler vermektedir. Bu dört zanaat alanı, inşaat, marangozluk, demir işçiliği ve harç işçiliği şeklindedir. Sanatçı bu zanaatlarla ilgili faaliyetleri insan figürü ve her zanaatın kendine özgü kullanılan aletlerini çizerek tasvir etmiştir. Buradan hareketle sanatçının saray inşa faaliyetlerine detaylı olarak hâkim olduğu ve zanaatlara ait teknik bilgiye sahip olduğu düşünülmektedir.

3. Fresklerin Teknik Analizi

Kusayr Amra Kabul Salonu doğu bölümünün tavan fresklerinde dört zanaat türü için gerçekleştirilen faaliyetler anlatılmaktadır. Zanaatkârlar ve kullanmış oldukları aletler her bir panoda ayırt edici özelliklerle ön plana çıkartılmıştır. Resimlerin arka fonunu ise çöl arazisi, dağ ve gökyüzü oluşturmaktadır. Sanatçı bu öğeleri kahverengi, mavi, beyaz ve siyah renklerini çeşitli derecelerde kullanarak, fresk üslubu, suluboya çalışması ile resmetmiştir. Sanatçı kahverengi rengini çöl arazisi, ahşap malzemeler, insan figürü ve hayvan tasvirleri başta olmak üzere çeşitli kısımlarda kullanmıştır. Ayrıca kahverengi renginin çeşitli tonları ile çeşitli gölgelendirmeler yapmıştır. Yapmış olduğu bu gölgelendirme çalışmaları ile resme üç boyutluluk kazandırmıştır. Kahverengi rengin farklı tonlarının kullanımı ile

resimlere perspektif kazandırılmıştır. Örneğin, resimde açık kahverengi renkte çöl arazisi çizilerek yakınlık, koyu kahverengi tonda çöl arazi çizerek uzaklık oluşturulmuştur. Siyah rengi ise, insanların gözlerini çizmek için kullanıldığı gibi, zanaatkârların kullandığı bazı aletlerin çizimi için de kullanılmıştır. Sanatçı mavi rengi yükseklik farklılığını ifade etmek ve su ögelerini çizmek için kullanmıştır. Mavinin farklı tonları ile oluşturulan bu yükseklik değişimleri resme derinlik kazandırmaktadır. Beyaz renge gelindiğinde, sanatçı bu rengi zanaatkârların giydiği kıyafetleri göstermek için kullanmıştır. Beyaz renkte çizilen bu kıyafetlerin kol ve bacak boyları zanaatkârdan zanaatkâra farklılık göstermektedir. Bazı zanaatkârların giydiği üst kıyafet uzun kollu iken bazısının kısa kolludur. Sanatçı, zanaatkârlar tarafından giyilen gömlekleri çizerken, kostümü tanımlayan ve kıvrımlarını net bir şekilde vurgulayan çizimler gerçekleştirmiştir. Ayrıca fresklerin tümünde yer alan işçilerin çıplak ayakla göründükleri dikkat çekmektedir. Diğer yandan, resimlerde gölgeler iki farklı renk ile oluşturulmuştur. Bu renkler, kahverengi ve mavidir. İki farklı renk ile gölge oluşturulması, zanaatkârların faaliyetlerini gün içinde farklı zamanlarda yapmış olmalarından kaynaklandığını öne sürebiliriz.

Sahnelerin bazılarında yer alan deve ve eşek gibi hayvanların çizimlerinin gerçekçiliğe çok yakın bir üslupla çizilmeleri dikkat çekmektedir. Ayrıca sanatçı, taş blokları taşıyan deve çiziminde devenin başını yukarı bakar halde ve sağ bacağına öne doğru esner halde çizerek resimde unsura hareket kazandırmıştır. Sanatçı insan unsurlarını ise gerçekçilik ve sadeleştirme üsluplarını harmanlayarak oluşturmuştur. Gerçeklik ve sadeleştirme kavramları; Levant'ta Helenistik dönemden beri fotoğrafçılıkta kullanılan yöntemlerdir. Gerçeklik, yakınlık, uzaklık, ışık, gölgenin doğru dağılımı ve vücudun kıvrımlarının duruma göre ayarlanması şeklindedir. Sadeleştirme yöntemi ise basit çizgilerle burun, göz ve kaş çizilerek yüzlerin oluşturulduğu ve herhangi bir duygunun ifade edilmediği üsluptur. Fresklerde bulunan insan figürlerinin bazısı statik halde bazısı ise yapmış olduğu faaliyet dolayısıyla hareketli halde resmedilmiştir (Şeria 2009: 1-14).

4. Zanaatkâr Sahnelerinin Önemi

Kusayr Amra Kabul Salonu beşik tonozunda yer alan fresklerin sarayın diğer bölümlerinde bulunan fresklerden oldukça farklı olduğu anlaşılmaktadır. Bu fark, genel olarak sarayın diğer bölümlerinde prens tasvirleri yer alırken Kabul Salonu'ndaki fresklerde sosyal statü bakımında alt sınıfta yer alana işçiler resmedilmesinden kaynaklanmaktadır (Brunschvig, 1962, 41-60). Zanaatkâr faaliyetlerini konu edinen resimler 15. yüzyılda Herat Okulu'nun bazı minyatürlerinde görünmeye başladıkları 15. yüzyılın sonuna kadar neden İslam sanatında görünmediğini açıklayabilir (Stchoukine 1954: 87). Diğer yandan, inşaat, marangozluk vb. faaliyetlerle ilgili zanaatkârların ve dini ve kraliyet unsurlarının antik dönemden, Roma-Bizans dönemine kadar fresklerde yer aldıkları bilinmektedir. Fresk süslemelerinin bu denli etkin olması dolayısıyla, hükümdarlar onu sıklıkla siyasi propaganda amaçlı kullanmışlardır. Sanatçılar fresklerinde kralları ve tanrıları tasvir etmişlerdir. Bu çalışmalarını neticesinde ortak kozmik sembolizm oluşmuştur. Yani belirli ögelerin veya unsurların ortak bir anlamı oluşmuştur. Ayrıca bazı eski kültürlerde tapınak, saray vb. gibi inşaatların

başlangıcı, taşa ve tapınağa kutsallık duygusunu temsil eden temel taşının atılması kutlamaları ve törenleri fresklerde konu edilmiştir (Eliade, 1969, 94- 95; Ziyadin, 1977, 6-7). Eski kültürlerde, fresk süslemelerinde inşaat faaliyetlerine, tanrı ve kral imgelerine sık sık karşılaşılmaktadır. Literatüre bakıldığında, yüksek ve gösterişli saray ve tapınak resimlerinin süslemelerde yaygın bir biçimde kullanıldığını görmekteyiz. Fresklerde yer alan bu öğelerin hükümdarın gücünün ve ihtişamının bir simgesi olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Emevi hanedanının tarihi, hükümdarlara atıfta bulunan fresk süslemelerinde yer alan saraylar ile açıklanabilmekte, belli bir kronolojik sıralamaya koyulabilmektedir (Taragan, 2008, 141-160).

Emeviler döneminde inşa edilen yapılarda Kusayr Amra'da olduğu gibi sarayı inşa eden zanaatkârları tasvir eden freskler kullanılmış iken Hristiyan topluluklarında bu tür bir süsleme örneği yoktur. Bu yaklaşımın, Emevilere ait az sayıda saray var iken o dönemde Hristiyan toplumların çok sayıda saraya sahip olmasından ileri geldiğini düşündürmektedir.

Foden, zanaatkâr tasvirlerinin Kusayr Amra'nın yapım aşamalarını yansıttığına inanmaktadır. Fakat bazı araştırmacılar bu görüşün doğru olmadığını ileri sürmüşlerdir. (Fowden, 2004, 251-257) Bu anti tezi benimsemiş araştırmacıların dayanağı, İslam Sanatında, özellikle orta çağ dönemi gözleme dayalı, doğa resimlerinin bulunmamasıdır. Ancak bununla birlikte, Kusayr Amra Kabul Salonu doğu bölümünün tonoz yapılı beşik tavanında yer alan freskleri sanatçısının birtakım faaliyetleri gözlemleyerek oluşturduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki fresklerde saray yapımının temel çalışmalarından son dekoratif çalışmalarına değin bir süreci başından sonuna kadar tasvir edilmektedir.

Diğer yandan, İslam sanat felsefesinde "mimari anıtlar, zanaatkârların değil, kralların başarısıdır." Yaklaşımından hareketle fresklere konu olan tüm zanaatkâr faaliyetlerinin aslında hükümdarın gücünü, kudretini yansıtmak için oluşturulduğu düşünülmektedir (Fowden, 2004, 251-257).

Kusayr Amra'daki zanaatkârların resimlerinde kullanılan yüzeyin her bir figürün etrafına çizilen karelere bölünmesi yöntemi ve kullanılan çizim yöntemleri üzerine yapılan birçok çalışma, geç antik çağdaki sanatsal geleneklerin Emeviler dönemindeki sanatta devam ettiğini göstermiştir. (Rabbat, 2003, 78-94)

Nasır Rabbat, "Emevi Sanatının Diyalojik Boyutu" adlı makalesinde, eski sanatlardan Emevi İslam sanatına alınan motifler arasında "diyalog" kavramını irdelemiştir. Bu kavram ile Emeviler döneminde geç antik döneme ait bazı süslemelerin ve resimlerin benimsenerek devam ettirilmesi vurgulanmaktadır. Nasır Rabbat makalesinde "süreklilik" kavramını reddederek taklit, temellük ve benimseme kavramlarının biraz naif olduğunu ve sanatsal kaynakların yanlış anlaşılmasından kaynaklandığını öne sürmüştür. Nasır Rabbat yapılarıdaki süslemelerin belirli bir değişikliğe tabi olduğunu ifade etmektedir. Bu değişim, eski çağ motiflerinin yeni kültüre, yani, İslam Emevi kültürüne uyarlanmasını ve benimsenmesini içermektedir (Fowden, 1993, 138). Bunun en güzel örneklerinden biri, Kusayr Amra'daki zanaatkâr resimlerinin köken olarak Roma kültüründen uyarlanmış olmasıdır. Bununla birlikte, birçok araştırmacı, akademisyen Kusayr Amra'daki zanaatkârları resmeden fresklerin benzerlerinin bir dizi Roma cenaze

törenini tasvir eden resimlerde var olduğunu açıklamıştır. Roma dönemine ait bu resimlerde kısa ceketli işçiler ve yanlarında kullanmış oldukları aletleri resmedilmiştir (Taragan, 2008, 141-160). Ayrıca bu resimlerde harç karıştırma, tuğla döşeme veya duvarın her iki tarafında iskele üzerinde ayakta durma gibi çeşitli faaliyetler tasvir edilmiştir (Fowden, 1993, 138).

Kusayr Amra'daki resimlerinin doğrudan Roma veya Bizans kökenli olup olmadığını bilmek mümkün değildir. Bu resimler, Klasik Roma ve Bizans geleneklerini benimsemiş yerel sanatçılar tarafından yapılmış olabilir. Bunların dışında, Bizans döneminde zanaatkar ve işçi görsel betimleme geleneği 3. yüzyıldan 10. yüzyıla kadar devam etmiştir.

Bizans sanat geleneğinin bir örneği, Klodov Mezmurları'nın el yazmasında yer almaktadır. Klodov Mezmurlarının eşsiz el yazması bir Bizans "marjinal kitabı"dır. Bu el yazması, inşaatçıların ve zanaatkarların işlerini yaparken ki resimlerini içermektedir. El yazmasının 96. parşömeninde bir tapınağın inşa edilme sahneleri yer almaktadır. Kusayr Amra'daki zanaatkârların resimleri ile dokuzuncu yüzyıl Klodov Mezmurları'nın el yazmaları arasında bir tür bağlantı mevcuttur (Taragan, 2008, 141-160).

Diğer yandan, Emevilerin muzaffer hükümdarlar olarak iktidara yükselişleri, diğer kültürlerde tanınan monarşi sembollerini ve zafer nişanlarını alıntılama tutkularını motive etmiştir. Emevi hükümdarları, siyasi statülerini ve ekonomik yeteneklerini ifade etmek için sanatsal ve törensel geleneklere sahip kültürlerin sanatsal ürünlerini benimsemiş ve kullanmışlardır. Ayrıca Emeviler döneminde önceki uygarlıkların sanatsal yapıları geliştirilmiş ve aşılmaya çalışılmıştır. Kusayr Amra'lı zanaatkârların geç antik çağdan kalma resimlerinin ne rastgele bir konu karışımı ne de klasik formları veya içerikleri canlandırmaya yönelik bir resim oluşturduğu söylenebilir. Her biri kasıtlı olarak oluşturulmuştur. Resimlerde bölgede yaşayan diğer uygarlıklarla rekabet halinde bulunduğu ve sanatçıların kendi kültürlerini, Emevi kültürünü yücelttikleri okunmaktadır. (Vibert-Guigue ve Bisheh, 2007, 45-46)

Sonuç

Roma, Bizans ve Emevi sanat kültürlerinin kendi içinde ilk kültürel geleneğin oluşmasından sonraki kültürlerin oluşmasına denk bir etkileşimin olduğu anlaşılmaktadır. Emevi sanat kültürü içinde resim sanatını ele aldığımızda, eserlerde önceki dönemlere ait Roma, Bizans, Sasani kültürüne ait motifler, figürler göze çarpmaktadır. Emeviler kendi resim, süsleme sanatlarını oluştururken Bizans ve Sasani kültürlerinden öykünerek kendi sanatlarını meydana getirmişlerdir. Orta çağ dönemine ait eserler incelendiğinde Emevilerin yalnızca teknik olarak değil aynı zamanda resimlerinin ihtivası dolayısıyla kendinden önceki sanat kültürlerinden etkilendikleri görülmektedir. Örneğin Roma sanat geleneğinde zanaatkar ve faaliyetleri konu edinen resimler çizilmiştir ve bu yaklaşım Emeviler döneminde de sürdürülmüştür. Bunun en iyi örneklerinden biri Kusayr Amra Kabul Salonu doğu bölümünün Beşik tonoz fresk süslemeleridir.

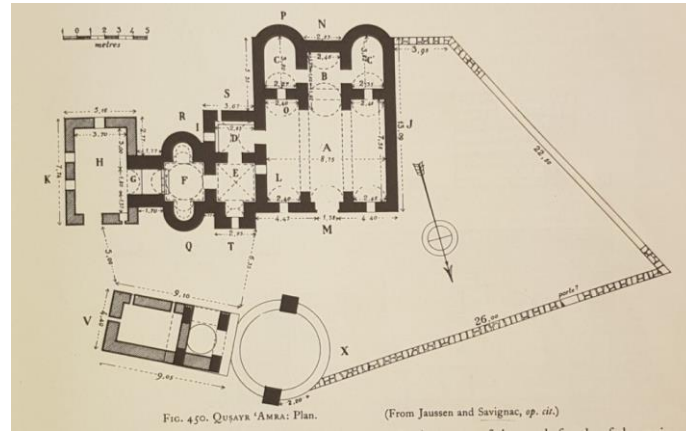
Kaynakça

- Almagro, Martín, Luis Caballero, Juan Zozaya, Antonio Almagro: *Qusayr Amra: Residencia y baños omeyas en el desierto de Jordania*, Madrid, Instituto Hispano-Arabe de Cultura, 1975.
- Brunschvig, Robert. "Métiers vils en Islam". *Studia Islamica*. vol. 16. 1962, 41 -60. Brill.
- Creswell, K.A.C. *Early Muslim Architecture*. second edition, vol. 2. Oxford: Clarendon Press. 1969.
- Creswell. *Early Muslim Architecture*. second edition, vol 2. Part II, New York: Hacker Art Books. 1979.
- Eliade, Mircea. *Le mythe de l'éternel retour*. Paris: Gallimard, 1969.
- Ettinghausen, Richard. *Arab Painting*, London: Skira, 1962.
- Fowden, Garth. *Empire to Commonwealth, Consequences of Monotheism in Late Antiquity*. Princeton: Princeton University Press, 1993.
- Fowden. *Qusayr Amra: Art and the Umayyad Elite in Late Antique Syria*. Los Angeles: University of California Press, 2004
- Grabar, Oleg. *The Formation of Islamic Art*. New Haven: Yale University Press. 1973
- Haylat, Mohammad Mahmmoud. *The Artistic Styles of Depicting Living Beings at Qusayr Amra*. Jordan: Yarmourk Üniversitesi, 2013.
- Jaussen, Antonin, Raphael Savignac. *Mission Archologique en Arabie, III: Les chateaux Arabes se Qoseir Amra, Haraneh et Tuba*, Paris: Librairie orientalist, 1922.
- Musil, Alois. *Kusejr 'amra und andere Schlösser östlich von Moab*. Vienna: Wain, 1902,
- Rabbat, Nasser. "The Dialogic Dimension of Umayyad Art". *Anthropology and Aesthetics*. No. 43, Islamic Arts (Spring, 2003), pp. 78-94.
- Rashdan, Wael. *Ürdün Haşimi Krallığı'ndaki Emevi sarayları*. Amman: Kral Suud Üniversitesi. 2009.
- Stchoukine, Ivan. *Les Peintures des Manuscrits Timurides*. Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner, 1954.
- Şeria. Raed Rizk. "Kuseyir Amra'da Zanaatkarların Resimleri". *Ürdün Tarih ve Eski Eserler Dergisi*. Cilt. 3, sayı. 1, (1 Nisan 2009) s. 1-14.
- Taragan, Hana. "Constructing a Visual Rhetoric: Images of Craftsmen and Builders in the Umayyad Palace at Qusayr 'Amra". *Al-Masaq*, vol. 20, No. 2. 2008.
- Vibert-Guigue, Claude, Ghazi Bisheh, *Les Peintures De Qusayir Amra Un bain omeyyade dans la badiye jordanienne*. Beyruth: IFPO, 2007.
- Vibert-Guigue, Claude. "Le projet franco-jordanien de releve des peintures de Quseir 'Amra", *Aram*, vol. 6, 1994.
- Vibert-Guigue. "Le releve des peintures de Qusayr 'Amra", *Studies in the History and Archeology of Jordan*, pp. 105-10. 1995.

Ziyadin, Fevzi, *Emevi Kusayr Amra*, Amman: Eski Eserler Departmanı. 1977.

EK 1

Çizim 1: Kusayr Amre'deki That Odası Ve Hamamları

Kaynak: (Creswell, 1969, 391)

Çizim 2: Kusayr Amra Kabul Salonu. Doğu Duvarı Zanaatkar

Kaynak: (Vibert-Guigue ve Bisheh 2007, Pl 131.)

Çizim 3: Kusayr Amra Kabul Salonu. Doğu Duvarı Zanaatkar – Melich'in Çizimleri

Kaynak: (Musil, 1902)

Fotoğraf 1. Kusayr Amre (700–750). Genel bir bakış.

Fotoğraf 2. Kusayr Amre'deki fresk zanaatkarlar sahnesi - salonun doğu kısmının kasası

Fotoğraf 3. İnşaat Zanaat Sahnesi – birinci pano

Fotoğraf 4. İnşaat Zanaat Sahnesi – ikinci pano

Fotoğraf 5. İnşaat Zanaat Sahnesi – üçüncü pano

Fotoğraf 6. İnşaat Zanaat Sahnesi – dördüncü pano

Fotoğraf 7. İnşaat Zanaat Sahnesi – beşinci ve altıncı pano

Fotoğraf 7. Fotoğraf 8. İnşaat Zanaat Sahnesi – yedinci pano

Fotoğraf 9. İnşaat Zanaat Sahnesi – sekizinci pano

Fotoğraf 10. Demir Zanaat Sahnesi – birinci pano

Fotoğraf 11. Demir Zanaat Sahnesi – ikinci ve üçüncü pano

Fotoğraf 12. Demir Zanaat Sahnesi –dördüncü pano

Fotoğraf 13. Demir Zanaat Sahnesi – beşinci pano

Fotoğraf 14. Demir Zanaat Sahnesi – altıncı pano

Fotoğraf 15. Demir Zanaat Sahnesi – yedinci ve sekizinci pano

Fotoğraf 16. Marangozluk Zanaatı Sahnesi – birinci pano

Fotoğraf 17. Marangozluk Zanaatı Sahnesi – ikinci pano

Fotoğraf 18. Marangozluk Zanaatı Sahnesi – üçüncü pano

Fotoğraf 19. Marangozluk Zanaatı Sahnesi – dördüncü pano

Fotoğraf 20. Marangozluk Zanaatı Sahnesi – beşinci pano

Fotoğraf 21. Marangozluk Zanaatı Sahnesi – altıncı pano

Fotoğraf 22. Marangozluk Zanaatı Sahnesi – yedinci pano

Fotoğraf 23. Marangozluk Zanaatı Sahnesi – sekizinci pano/ **Çizim 4.** Kusayr Amra Kabul Salonu. Doğu Duvarı Zanaatkar

Kaynak: (Vibert-Guigue ve Bisheh, 2007, Pl 131.)

Fotoğraf 24. Harç Zanaatı Sahnesi – birinci pano / **Çizim 5.** Kusayr Amra Kabul Salonu. Doğu Duvarı Zanaatkar

Kaynak: (Vibert-Guigue ve Bisheh, 2007, Pl 131)

Fotoğraf 25. Harç Zanaatı Sahnesi – ikinci pano / **Çizim 6.** Kusayr Amra Kabul Salonu. Doğu Duvarı Zanaatkar

Kaynak: (Vibert-Guigue ve Bisheh, 2007, Pl 131)

Fotoğraf 26. Harç Zanaatı Sahnesi – üçüncü pano / **Çizim 7.** Kusayr Amra Kabul Salonu. Doğu Duvarı Zanaatkar

Kaynak: (Vibert-Guigue ve Bisheh, 2007, Pl 131)

Fotoğraf 27. Harç Zanaatı Sahnesi – dördüncü pano

Fotoğraf 28: Harç Zanaatı Sahnesi – beşinci pano/ **Çizim 8.** Kusayr Amra Kabul Salonu. Doğu Duvarı Zanaatkar

Kaynak: (Vibert-Guigue ve Bisheh, 2007, Pl 131)

Fotoğraf 29: Harç Zanaatı Sahnesi – altıncı pano

Fotoğraf 30: Harç Zanaatı Sahnesi – yedinci pano

Fotoğraf 31: Harç Zanaatı Sahnesi – sekizinci pano/ **Çizim 9.** Kusayr Amra Kabul Salonu. Doğu Duvarı Zanaatkar

Kaynak: (Vibert-Guigue ve Bisheh, 2007, Pl 131)

Ulusal Krizle Mücadelede Federalizm: Kovid-19 Krizi Örneğinde Almanya'da Yönetim Yapısı ve Sorunlar

Federalism in Struggle With The National Crisis: Administration Structure And Problems in Germany in The Case of The COVID-19 Crisis

Şura ZAVALSIZ

Doktora Öğrencisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi,
surazavalsiz@hotmail.com
[0000-0001-8656-6192](tel:0000-0001-8656-6192)

Fatih KIRIŞIK

Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi,
fatih.kirisik@dpu.edu.tr
[0000-0002-9663-7502](tel:0000-0002-9663-7502)

Araştırma & Yayın Etiği

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş,
iThenticate yazılımı ile taranmış,
araştırma yayın ve etiğine aykırılık tespit edilmemiştir.

Research & Publication Ethics

This article was reviewed by at least two referees,
a similarity report was obtained using iThenticate, and
compliance with research/publication ethics was confirmed.

CC BY-NC 4.0

Bu makale [Creative Commons Attribution-NonCommercial License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) altında lisanslanmıştır.

This paper is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

Copyright ©

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Sakarya/TÜRKİYE

Sakarya University, Institute of Social Science,
Sakarya/TURKEY

Atıf/Citation

Zavalsız, Şura - Kırışık, Fatih. "Ulusal Krizle Mücadelede Federalizm: Kovid-19 Krizi Örneğinde Almanya'da Yönetim Yapısı ve Sorunlar". Akademik İncelemeler Dergisi 17 / 1 (Nisan 2022): 73-87. <https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.1053031>

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 04.01.2022

Kabul Tarihi/Date Accepted: 31.01.2022

Yayın Tarihi/Date Published: 15.04.2022

ISSN: 1306-7885

E-ISSN: 2602-3016

Cilt/Volume: 17 | Sayı/Issue: 1 |

Yıl/Year: 2022 (Nisan/April)

15. yıl

Akademik İncelemeler Dergisi

Ulusal Krizle Mücadelede Federalizm: Kovid-19 Krizi Örneğinde Almanya'da Yönetim Yapısı ve Sorunlar

Öz

Kovid-19 salgını ile mücadele eden Almanya'da eyalet hükümetlerinin birbirinden farklı uygulamaları ülkede önemli bir sorun oluşturmuştur. Federal hükümet Enfeksiyondan Korunma Yasası'nda değişiklikler yaparak, eyaletlerde bulunan bazı yetkileri merkezileştirmiştir. Böylelikle ulusal krizle mücadelede, ulusal düzeyde kararlar alınarak eyalet karar ve uygulamalarındaki farklılıklar ortadan kaldırılmıştır. Kovid-19 salgını sürecinde yaşanan bu gelişmeler, Alman Anayasası'nda yapılan 2006, 2009 ve 2017 reformlarıyla birlikte değerlendirildiğinde, Almanya'da federalizmden uzaklaşma yönünde bir gelişme olduğu dikkati çekmektedir. Bu kapsamda gerçekleştirilen çalışmanın amacı, bölünmüş otoritenin varlığı karşısında ulusal krizle mücadelede federalizmin yapısal sorunlarını ve Almanya'nın üniterleşme eğiliminde olduğu iddiasını incelemektir. Çalışma, Almanya'da 2019-2022 yılları arasında Kovid-19 salgınına yönelik yönetsel sorunları ve idari kararları kapsamaktadır. Federal devletin ulusal sorunlarla başa çıkma kapasitesinin Almanya örneğinde incelenmesi çalışmanın önemini göstermektedir. Çalışmada nitel araştırma yöntemi uygulanmış, literatür taraması ve içerik analizi yapılmıştır. Bu kapsamda, Kovid-19 salgını sırasında alınan idari ve hukuki kararlarla birlikte yetkililerinin söylemleri incelenmiştir. Çalışma sonucunda, Alman federalizminin gücünü koruduğu ancak federal devletin çok aktörlü yönetsel yapısının ulusal krizin çözümünde sorun yaşadığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Yönetimi, Almanya, Kovid-19, Eyalet, Federalizm.

Federalism in Struggle With The National Crisis: Administration Structure And Problems in Germany in The Case of The COVID-19 Crisis

Abstract

Germany is struggling with the COVID-19 pandemic, the different practices of the state governments have created an important problem in the country. The federal government has amended the Infection Protection Act to centralize some of the powers found in the states. Thus, in the struggle with the national crisis, the differences in state decisions and practices were eliminated by taking decisions at the national level. When these developments during the COVID-19 pandemic are evaluated together with the 2006, 2009 and 2017 reforms in the German Constitution, it is noteworthy that there is a development in Germany to secession from federalism. The aim of the study carried out in this context is to examine the structural problems of federalism in the struggling with the national crisis in the face of the existence of divided authority and the claim that Germany has a tendency to unitize. The study covers the administrative problems and administrative decisions regarding the COVID-19 pandemic in Germany between 2019-2022. Examining the capacity of the federal state to cope with national problems in the case of Germany shows the importance of the study. In the study, qualitative research method was applied, literature review and content analysis were made. In this context, the administrative and legal decisions taken during the COVID-19 pandemic and the discourses of the authorities were examined. As a result of the study, it is seen that German federalism maintains its strength, but the multi-actor administrative structure of the federal state problems in resolving national crisis.

Keywords: Public Administration, Germany, COVID-19, State, Federalism.

Giriş

Almanya'nın uzun yıllar süren siyasi tarihinde federal yapı öne çıkmaktadır. Kökleri tarihinde yer alan Alman federalizmi, II. Dünya Savaşı sonrasında 1949 yılında kabul edilen Almanya Federal Cumhuriyeti Anayasası tarafından koruma altına alınarak bugünkü varlığını sürdürmektedir. Almanya'nın siyasi yapısında eyaletlerin etkin olması ve yürütme gücünü elinde bulundurması, ülke genelinde eyalet sayısı kadar farklı kamu politikalarının uygulanmasına neden olabilmektedir. Alman federe devletlerinin güvenlik, eğitim, sağlık gibi temel kamu hizmetlerinde yürütme gücüne sahip olması, ulusun tamamını etkileyen kriz zamanlarında eşgüdüm ihtiyacını meydana getirmektedir.

2019 yılında başlayan ve 2021 yılında da devam eden Kovid-19 salgını Almanya'yı da etkilemektedir. Doğası gereği çok sesli olan federalizmin, ulusal bir krizle mücadelede etkinliği çeşitli tartışmalara konu olmaktadır (Ronald, 2020). Merkezi hükümet ile eyalet hükümetleri arasında salgın müdahalesini koordine etmek için merkezileşme yaklaşımları benimsenmektedir. Federal yapıda, salgınla etkin bir mücadele amacıyla, kamu hizmetlerinin yönetimi geçici olarak federasyonda merkezileştirilmektedir ve merkezi hükümet normalden daha fazla politika uygulamak zorunda kalmaktadır (Greer vd, 2020).

Çalışma içerisinde vaka olarak Almanya'nın seçilmesinin temel nedeni, Almanya'nın genlerinde federalizmin olması (Ronald, 2020) ve merkezi olmayan organizasyon yapısıdır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, bölünmüş otoritenin varlığı karşısında ulusal krizle mücadelede federalizmin yapısal sorunlarını ve Almanya'nın üniterleşme eğiliminde olduğu iddiasını incelemektir. Burada üniterleşme eğiliminden kastedilen eyaletlere ait yetkilerin düzenli bir şekilde federal hükümete aktarılmasıyla eyaletlerin zayıflaması ve federal hükümetin çok daha güçlü hale gelmesidir.

Çalışmada nitel araştırma yöntemi uygulanmış, literatür taraması ve içerik analizi yapılarak son iki yıllık Kovid-19 kriz sürecinin Almanya'da ortaya çıkardığı yönetsel sorunlar tespit edilerek federalizme yönelik algının varlığı ve kriz çözümü için uygulanan hukuki ve idari uygulamalar analiz edilmektedir.

Çalışmada öncelikle, Alman federalizminin tarihi, siyasi ve hukuki yönü incelenmektedir. Çalışmanın ikinci kısmında, Almanya'da siyasi ve yönetsel yapı incelenmektedir. Üçüncü kısımda ise, ulusal bir kriz olan Kovid-19 salgınıyla mücadelede, eyaletler düzeyinde yaşanan sorunlar, farklı uygulamaların oluşturduğu adaletsizlik iddiaları ve federal hükümetin ulusal, tek tip çözüm arayışları içerik analizi yöntemiyle incelenmektedir. Araştırmanın son kısmında ise, Kovid-19 salgınıyla mücadelede yetkiyi eyaletlerden alarak federal hükümete bırakan yasa değişikliği incelenmektedir.

1. Tarihi, Siyasi ve Hukuki Açından Almanya'da Federalizm

Cermen İmparatorluğu, 962-1806 yılları arasında 844 yıl boyunca Orta Avrupa'da hüküm sürmüş bir monarşidir. Alman monarşisinin temeli olarak görülse de gerçek bir siyasi birliğin olmadığı, din temeline dayanan devletçikler bütünü olarak kabul edilmektedir. İmparatorluk bünyesinde yüzlerce prenslik bulunduğu ve güçlü bir merkezi otoritenin olmadığı bilinmektedir (Gunlicks, 2003; Karadağ, 2015, 122-

123; Lee, 2004, 102; Lee, 2012, 101; wikipedia, 2021a). Uzun yıllar Alman topraklarında birçok prensliğin bulunması bölgeciliğin ve yerelliğin köklerini oluşturmaktadır.

Bölge içerisinde birçok prensliğin bulunması, bir yandan prensliklerin iktidarını kuvvetlendirirken diğer yandan uyuşmazlıkları artırıyordu. Uyuşmazlıkların ve mezhepsel farklılıkların çatışmaya dönmesiyle Otuz Yıl Savaşı (1618-1648) meydana geldi (Çiftçi, 2018, 685-690). Otuz Yıl Savaşı'nın bitmesinin ve modern devletin köklerinin 1648 tarihli Vestfalya Barış Anlaşmasına dayandığı (Çiftçi, 2018, 685-688; Demir-Terzi, 2020, 5, 8; Poggi, 2009, 110) yönünde genel bir görüş vardır. Almanya'nın Kuzeybatısındaki Vestfalya'dan adını alan bu barış anlaşmasına göre temel bazı ilkeler kabul edilmiştir.

(1) Devletlerin egemenliği ilkesi (Keyman, 2006, 4-5; Salihpaşaoğlu - Boyacı, 2020, 192; Sheehan, 1996, 38),

(2) Devletlerarası eşitlik ilkesi (Keyman, 2006, 4-5; Özcan, 2019, 56; Salihpaşaoğlu - Boyacı, 2020, 192; Sheehan, 1996, 38),

(3) Bir devletin iç işlerine başka bir devletin karışmaması ilkesi (AUZEF, 2021; Salihpaşaoğlu - Boyacı, 2020, 192).

Bu anlaşmanın ardından Almanya'da 360 devlet ortaya çıktı (Roskin, 2009, 200). Çeşitli ilkelerle egemenlik, eşitlik ve bağımsızlıkları onanan devletler aslında coğrafi ve askeri olarak bölünmüşlüğü ifade etmekteydi.

Almanya, tarihin büyük kısmında bölünmüş ve askeri gücü zayıf olan bir devletçikler bütünüyken, birleşik haldeki Almanya ise bir o kadar güçlü olmuştur (Roskin, 2009, 195). 1815 yılında kurulan Alman Konfederasyonu (1815-1866) ve 1861 yılında Prusya tahtına oturan I. Wilhelm'in 1871'de imparator ilan edilmesiyle kurulan yeni Alman İmparatorluğu (1871-1918) 25 eyaletten oluşuyordu (Eroğlu, 2010, 231 wikipedia, 2021b; wikipedia, 2021c) ve bünyesindeki eyaletler, günümüzdeki Alman federalizmine benzer şekilde özerk yönetim yapısına sahipti (Roskin, 2009, 205).

1871 yılında kurulan Alman birliği 74 yıl sonra 1945 yılında İkinci Dünya Savaşı sonrasında son buldu. Almanya, savaşı kazananlar arasında bölüştü. Sovyetler Birliği Doğu Almanya'yı ABD, İngiltere ve Fransa ise Batı Almanya'yı işgal etti. Batı bloğundaki devletler tarafından 1949 yılında işgal bölgesinde 11 eyaletin bir araya getirilmesi ile Federal Alman Cumhuriyeti kuruldu. Doğu bloğundaki Sovyetler Birliği tarafından 1949 yılında beş eyaletten oluşan Demokratik Alman Cumhuriyeti kuruldu (Akın, 2004, 228; Schleunes vd, 2021). İkinci Dünya Savaşı sonrasında bölünmüş Almanya'da kurulan yeni devletlerin federal yapılarını devam ettirmeleri, Alman topraklarında federalizmin önemini ortaya koymaktadır.

1973 yılında Federal Alman Cumhuriyeti ve Demokratik Alman Cumhuriyeti Birleşmiş Milletler'e iki ayrı devlet olarak üye oldular (www.turkcebilgi.com, 2021). Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin Doğu Almanya üzerindeki desteğini çekmesiyle, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nda iki Alman devletinin birleşmesi yönünde anlaşmaya varıldı. 1 Temmuz 1990'da iki Almanya arasında birleşme anlaşması yapıldı. 3 Ekim 1990'da Almanya bugünkü siyasi birliğine kavuşarak 16 eyaletten oluşan Almanya Federal Cumhuriyeti kuruldu (Schleunes,

2021). Almanya 1990 yılında birleşinceye kadar Federal Cumhuriyet “Baden-Württemberg, Bavyera, Berlin, Bremen, Hamburg, Hessen, Aşağı Saksonya, Kuzey Ren-Vestfalya, Rheinland-Pfalz, Saarland ve Schleswig-Holstein” olmak üzere 11 eyaletten oluşuyordu. 3 Ekim 1990’da Demokratik Alman Cumhuriyeti’nde bulunan “Brandenburg, Mecklenburg-Vorpommern, Saksonya, Saksonya Anhalt ve Thüringen” eyaletlerinin de katılımıyla eyalet sayısı 16 olmuştur. Bu arada Doğu Berlin de Batı Berlin’le birleşmiştir. Berlin, Bremen ve Hamburg kent devletidir (Can, 2004, 1).

Federal Alman Cumhuriyeti (1949-1990) Anayasası olan Temel Yasa (*Grundgesetz*) hazırlanırken, Weimar Anayasası dönemindeki anayasal sıkıntılar ve Nazi döneminin tekrar yaşanmaması için önlemler alındı. Bu iki etmenin birleşmesi ortaya son derece demokratik bir anayasa ortaya çıkardı (Eroğlu, 2010, 223). Birleşme gerçekleştirdikten sonra kalıcı bir düzenleme ile Temel Yasa günümüzdeki Almanya’nın anayasası oldu (Akin, 2004, 229).

Alman Anayasası, giriş ve 11 bölümden oluşmaktadır. Sırasıyla; Temel Haklar, Federasyon ve Eyaletler, Federal Meclis, Federal Konsey, Federal Cumhurbaşkanı, Federal Hükümet, Federasyonun Yasama Yetkisi, Federal Yasaların Uygulanması ve Federal İdare, Yargı, Mali Rejim ve Geçici ve Son Hükümler başlıklarından oluşmaktadır. İlk bölümde temel haklar, ikinci bölümden 10. bölüme kadar yasama, yürütme ve yargı organlarından, 10. bölümde kamu maliyesi, 11. bölümde ise sosyal, siyasi ve hukuki çeşitli hükümlere yer verilmektedir (www.btg-bestellservice.de, 2021). Bu bölümde Anayasanın 2. ve 9. bölümler arasındaki birleşik devletin organları, işleyiş kuralları ve özerk eyaletlerle arasındaki yetki paylaşımı federal ve federe devletlerin görev ve sorumluluklarını belirtmesi bakımından önemlidir.

Anayasa’da Almanya; demokratik, sosyal ve federal devlet (Madde 20) olarak tanımlanmaktadır (www.btg-bestellservice.de, 2021). Almanya’da federal yapı anayasal koruma altındadır. Devlet yetkilerinin kullanılması ve görevlerinin yerine getirilmesi ise eyaletlere (Madde 30) bırakılmıştır (www.btg-bestellservice.de, 2021). Yürütmede güçlü olan eyaletlerin kendi yasama yetkileri de vardır ancak federal hukuk eyalet hukukundan üstündür. Federal hukuk eyalet hukukunu bozmaktadır (www.btg-bestellservice.de, 2021). Almanya’da yaşamada federal yönetimin, yürütmede ise eyaletlerin güçlü olduğu (Eroğlu, 2010, 232) görülmektedir.

Almanya’da 2006, 2009 ve 2017 yıllarında yapılan reformlar Alman Anayasası’nı derinden değiştirmiş ve anayasaya üniter federalizmi yerleştirmiştir. Bu reformlar, eyaletlerin öz yönetimini daraltmış ve merkezi güçlendirmiştir. Yapılan reformlarla, özellikle eyaletlerin mali özerklikleri federal hükümetin müdahalesine açık hale getirilmektedir. Bu durum federalizmin yeniden üretilerek, üniter federalizm (Sturm, 2018, 17-18) iddialarını güçlendirmektedir. Hali hazırda federe devletler ve federal hükümet arasında yetki konusunda üniter eğilimler yaşanırken, Almanya’da kamu politikaları ve kamu yönetiminin uygulama alanı alışlagelmiş şekilde eyaletler düzeyinde devam etmektedir. Bununla birlikte eyaletler nüfus, coğrafi büyüklük, mevzuat ve kamu hizmetlerinin sunumunda birbirlerinden farklı özelliklere sahiptirler.

2. Almanya’da Siyasal ve Yönetmel Yapı

Parlamentar rejimi uygulayan Almanya federal yapıdadır. Almanya’da devlet kuvvetleri ikili yapıdan oluşmaktadır. Federal hükümette yürütme kuvveti, sembolik yetkiler verilen Cumhurbaşkanı ve oldukça güçlü Başbakan (Şansölye) liderliğindedir. Federe devletlerde güçlü yetkiler ile donatılan yerel yöneticiler bulunmaktadır. Almanya’da yasama yetkisi iki meclisli (Meclis ve Konsey) yapıdan oluşmaktadır. Meclis ve Konsey’in yanı sıra eyaletlerde yasa yapıcı organlar bulunmaktadır. Almanya’da yargı kuvveti ise, federal mahkemeler ve eyalet mahkemelerince yerine getirilmektedir (Yılmaz, 2020, 41).

16 eyaletten oluşan Federal Almanya’da her eyalet federe devlet statüsündedir. Her eyaletin yasama, yürütme ve yargı organları bulunmaktadır. Alman federal sistemi iki meclisli yapıdadır. Bunlardan birisi eyalet hükümetlerinin temsilcilerinden oluşan Eyaletler Meclisi (*Bundesrat*) diğer ise tüm halkın temsilcilerinden oluşan Federal Meclis’tir (*Bundestag*) (Yılmaz, 2020, 42, 45).

Federal Cumhurbaşkanı, federasyon kongresi (*Bundesversammlung Federal Convention*) tarafından görüşmesiz olarak seçilir. Cumhurbaşkanının görev süresi 5 yıldır. En fazla iki defa seçilebilir (Almanya Anayasası, madde 54).

Federal Başbakan, federal Cumhurbaşkanının önerisi üzerine Federal Meclis tarafından görüşmesiz olarak seçilir (Madde 63). Federal Hükümet, Federal Başbakan ve Federal Bakanlardan oluşur (Madde 62).

Alman Anayasası’na göre, Almanya’da Federal Meclis’in anayasadaki özel hükümler haricinde, devlet yetkilerinin kullanılması ve görevlerinin yerine getirilmesi eyaletlere aittir (Madde 30). Anayasada, inhisarı yasama ve yarışan yasama hakkındaki hükümlerine göre federasyon ve eyaletlerin yetki ve görevleri belirlenmektedir (Madde 70). Eyaletler, anayasanın Federasyon’a yasama yetkisi tanımadığı sürece yasama yetkisine sahiptirler. Federal bir yasanın eyaletlere açıkça izin vermesi halinde ve öngördüğü ölçüde Federasyon’un inhisarı yasama alanına giren konularda yasama yetkileri olabilmektedir (Madde 71). Yarışan yasama alanına giren konularda, Federasyon’un kendi yasama hakkını yasa ile kullanmadığı hallerde ve ölçüde, eyaletler yasama yetkilerine sahiptir (Madde 72).

Alman Anayasası’nda, federasyon ve eyaletlerin görev ve sorumlulukları ayrıntılı olarak düzenlenmektedir. Federal Meclis, ülke genelini ilgilendiren ancak sınırlı sayıda yetkilere sahiptir. Anayasanın 73. maddesinde sıralanan yetkileri; dışişleri ve ulusal savunma, vatandaşlık, ülke sınırı ve güvenliği, ulaşım, para rejimi, silah ve patlayıcı madde rejimi gibi başlıklarla özetlemek mümkündür.

Alman Anayasası’nda federal yönetimin görev ve sorumlulukları ulusun tamamını ilgilendiren konular ile sınırlandırılmakta, buna karşın eyaletlerin görev ve sorumlulukları ise oldukça kapsamlıdır. Alman federalizminde eyaletlerin, yasama ve yürütmede oldukça güçlü ve yetkili oldukları görülmektedir. 16 eyaletin her biri kendilerine Anayasa tarafından tanınan yasama ve yürütme gücüyle kendi yönetsel kararlarını vermeleri, ülke genelinde 16 farklı kararın alınmasına neden olabilmektedir. Federalizmin doğal yapısının imkân sağladığı bu yönetsel farklılıklar, ulusun tamamını ilgilendiren kriz zamanlarında ise koordinasyonun sağlanamamasına yol açabilmektedir.

Kovid-19 salgınına başarılı müdahale için eyalet hükümetlerinin hem kendi aralarında hem de federal hükümet ile aralarında koordinasyon olması gerekmektedir (Greer vd, 2020, 99). Almanya'da Federal hükümet, eyalet hükümetleri ve diğer yerel aktörlerin salgın sürecinde koordine olamama sorunu yaşadığı, atılan adımların karmaşık bir yapı oluşturduğu ve salgınla mücadelede zorlandığı yönünde izlenim bulunmaktadır (Ayvaz - Alboğa, 2020, 1-2).

3. Salgınla Mücadelede Almanya'nın Federalizm Sınavı: Sorunlar ve Çözüm Arayışları

31 Aralık 2019 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) Çin Ülke Ofisi tarafından, Çin'in Wuhan şehrinde etiyojisi bilinmeyen, daha önce insanlarda tespit edilmemiş yeni tip koronavirüs, Kovid-19 olarak isimlendirilmiştir. DSÖ, Kovid-19 salgınına Çin dışında 113 ülkede vakaların görülmesi ve yayılımı nedeniyle 11 Mart 2020 tarihinde dünya çapında salgın (pandemi) olarak tanımlamıştır (Sağlık Bakanlığı, 2020, 5).

Kovid-19 salgını federal ve federe devletler şeklinde otoritesi parçalanmış ve yetki karmaşası yaşayan Alman yönetimini zorlamaktadır (Ayvaz - Alboğa, 2020, 4). Alman Anayasası'nda yasama yetkisi ağırlıklı olarak federal devlette toplanmıştır. Ancak yürütme yetkisi daha çok eyaletler tarafından kullanılmaktadır. Salgınla mücadelede ise, yönetsel sorumluluk federal yapı gereği eyaletlere aittir. Böyle parçalanmış bir yönetsel sistemde kriz yönetiminde koordinasyon eksikliği ve ihmaller yaşanmıştır. Almanya'da koronavirüs salgını sürecinde federal hükümet ve eyalet hükümetleri arasındaki yetki ve görev paylaşımı konusunda anlaşmazlıklar ve farklı mücadele yöntemleri ortaya çıkmıştır (Meşe, 2020). Alman Anayasası ve kanunlarla güçlendirilmiş eyalet yönetimlerinin ulusal krizlerde farklı politikalar uygulaması, krizin ulus düzeyinde çözümü için engel oluşturduğu düşünülmektedir (Ronald, 2020). Almanya'nın salgınla mücadelede başarısız görülmesi siyasi başarısızlık olabileceği gibi (Burack, 2020) federal sistemin parçalanmışlığından kaynaklanan yapısal başarısızlık (Hallam, 2021) olarak da değerlendirilmektedir. Ancak Federal Cumhurbaşkanı Frank-Walter Steinmeier, Kovid-19 salgınına karşı birçok vatandaşın, federal ve eyalet hükümetlerinin belirsiz korona politikalarından memnun olmadığını belirterek federal ve eyalet hükümetlerinin birlikte hareket etmesi gerektiğini ifade etmiştir (www.berliner-zeitung.de, 2021). Federal Cumhurbaşkanı'nın bu ifadesi, Almanya federal ve eyalet hükümetlerinin korona politikalarındaki belirsizliği, karmaşıklığı ve hükümetlerin farklı politikalarının korona ile mücadelede sorunlara yol açtığını ortaya koymaktadır. Federal Cumhurbaşkanı Alman toplumunun korona politikalarından memnun olmadığını dile getirerek uygulanan politikaların başarısız olduğu tespitini yapmıştır. Federal Cumhurbaşkanı'nın bu tespitleri, korona politikalarındaki başarısızlığı Almanya'daki çok başlı yönetsel yapılanmaya bağlamış olduğu ifade edilebilir.

Salgın tedbirleri kapsamında eyaletlerin sınırlarını komşu ülkelere kapatmaları konusunda ve salgına karşı alınacak önlemlerde çeşitli farklılıklar ortaya çıkmıştır. Başbakan ve federal hükümete yönelik salgında liderlik eksikliği eleştirileri federal düzeyde bazı somut adımların atılmasına neden olmaktadır (Ayvaz - Alboğa, 2020, 3). Almanya'da federal hükümetin içişleri ve sağlık bakanlığı, Kovid-19 salgını için bir kriz komitesi kurmuştur (Hüsmenoğlu - Kuşaklı, 2021, 158).

Öte yandan Almanya'nın federal demokrasisi, parçalanmış otoritesi ve merkezi olmayan halk sağlığı sisteminin salgın karşısında dirençli olduğunun kanıtlandığı da öne sürülmüştür (Hattke - Martin, 2020, 625). Ancak Başbakanın ülke çapında uygulamak istediği hemen her büyük politika için bütün eyalet liderlerinin onayı gerekmektedir. Bu ise gerçekleşmesi zor bir oybirliğidir (Hallam, 2021). Bu durum federalizmin ulusal kamu politikalarının oluşturulmasında yetersiz kaldığı eleştirilerine yol açmıştır. Federalizmin bu durumu 'yamalı bohça' olarak tarif edilmiştir (Brady, 2021). 2006, 2009 ve 2017 federal reformları ve Kovid-19 salgın sürecinde federal hükümetin gayri resmi ve inisiyatif olarak eyaletlerin yönetimlerine müdahale etme girişimleri üniter federalizm iddialarını (Sturm, 2018, 17) destekler niteliktedir.

Almanya'da bazı eyaletler, salgınla mücadelede federal hükümetin daha kapsayıcı kararlar almasına taraf olurken, bazı eyaletler ise bunu federalizme karşı işlenecek bir suç olduğunu düşünmektedirler. Örneğin, kendisini sadık bir federalist olarak tanımlamasına rağmen Bavyera Başbakanı Markus Söder eyalet haklarını federal hükümete devretmeye hazır olduğunu ve federalizmin artık sınırlarına ulaştığını iddia etmektedir (Söder, 2020).

Federalizmi yamalı bohça olarak görenler, federal hükümetten ulusal kararlar bekleyenler ve federalizme yönelik tüm eleştirilere rağmen Alman federalizmini bir sorun olarak değil, çeşitlilik sağlaması bakımından bir fırsat olarak görülmesi gerektiğini düşünenler de vardır. Bu sayede farklılıklar dikkate alınacak ve birlikte olma zorunluluğunun bir 'deli gömleğine' dönüşmesi engellenecektir. Almanya'da Kovid-19 salgınında ortaya çıkan sorunları federalizme bağlayanların, salgın krizinde Fransa'nın siyasi merkezîyetçiliğinin ne kadar verimsiz ve bürokratik olduğunu görmesi gerektiği ileri sürülmüştür (Hassel, 2020).

Salgın süresince federal hükümet öncülüğünde, Şansölye ve 16 eyaletin başbakanları korona zirvesi düzenleyerek, eyaletler arası salgın uygulamalarında birlik ve uyum sağlanması yönünde çeşitli adımlar atmaktadır. Bu toplantılarda Kovid-19 salgınıyla mücadele kapsamında; maske kullanımı, sokağa çıkma yasakları, sosyal mesafe uygulamaları, toplumsal organizasyon kuralları ve kural ihlallerine yönelik uygulanan para cezaları gibi uygulamaların tek tip olması gerekliliği federal hükümet tarafından önerilmektedir. Ancak eyalet başbakanları tarafından kabul edilen kurallar otomatik olarak uygulamaya geçmemektedir. Kabul edilen ortak kararların uygulanması için her eyaletin yönetmeliklerle düzenleme yapması gerekmektedir. Ancak bazı eyalet başbakanları alınan kararlara çekincelerini belirtmişlerdir (www.tagesschau.de, 2020a; www.tagesschau.de, 2020b; www.tagesschau.de, 2020c; www.tagesschau.de, 2021). Bu gelişmeler göstermektedir ki, federal hükümet ile eyalet hükümetleri arasında ulusal ortak kararlar konusunda çeşitli uzlaşmazlıklar yaşanmakta ve eyalet yönetimleri alınan bazı kararları hayata geçirmemektedir (www.dw.com, 2021a).

Eyaletler arasındaki imkân ve uygulamalar arasındaki farklılıklar ulusal krizle mücadelede farklı sonuçlar doğurmaktadır. Federal hükümet sözcüsü, eyaletlerin salgınla mücadele eylemlerinin yeterli olmaması durumunda, federal hükümetin tek tip yönergeler yapmak konusu üzerinde çalıştığını ifade etmiştir. Bununla birlikte, dönemin Şansölyesi Angela Merkel federal hükümetin inisiyatifi kendisinin alabileceğini açıkça belirtmiştir. Federal hükümet Enfeksiyondan Korunma

Yasası'nı değiştirerek veya tek tip yönergeler yaparak salgınla mücadelede inisiyatifi üzerine alabilir (www.berliner-zeitung.de, 2021).

Almanya'da salgınla mücadelede eyaletler arası farklı uygulamaları işbirliği ve uzlaşıyla ortadan kaldırmak isteyen federal hükümet, eyalet başbakanlarıyla yapılan toplantılarda alınan kararların eyalet hükümetleri tarafından hayata geçirilmemesi sonucunda çözümü federal meclis tarafından çıkartılacak yasada bulunmaktadır. 'Federal Acil Durum Freni' olarak tanımlanan Enfeksiyondan Koruma Yasası'nda (*Infektionsschutzgesetzes*) yapılan değişiklikle Almanya genelinde, tüm eyaletlerde aynı önlemlerin uygulanması hedeflenmektedir (www.n-tv.de, 2021; www.dw.com, 2021a).

Almanya'da salgınla mücadele sürecinde eyaletlerin birbirinden farklı uygulamalar yapması ve federal hükümetin çabalarına rağmen ortak bir mücadele stratejisinin belirlenememesi, ulusal kriz sürecinde Alman federalizminin başarısızlığını ortaya çıkarmıştır.

4. Federal Hükümetin Ulusal Bütünlük Rolü: Enfeksiyondan Korunma Yasası Değişikliği

20 Temmuz 2000 tarihli Enfeksiyondan Korunma Yasası'nda (*Infektionsschutzgesetzes*) yapılacak değişiklikle ilgili yasa taslağı Federal Sağlık Bakanlığı tarafından Federal Meclis'e sunulmuştur. Federal hükümete ulusal kararlar alma yetkisi tanıyan Enfeksiyondan Korunma Yasası değişikliği 22 Nisan 2021 tarihinde kabul edilmiştir (Süddeutsche Zeitung, 2021). Bu yasa değişikliği ile Kovid-19 salgınına karşı ülke çapında tek tip önlemler alma yetkisi federal hükümete verilmiştir. Buna göre, bir yerleşim yerinde son yedi gün içinde 100 bin kişide kaydedilen yeni vaka sayısının birbirini takip eden üç günde 100'ü aşması halinde 'fren çekilerek' bazı kısıtlamalar devreye girecektir (Brady, 2021; www.dw.com, 2021d).

25 Kasım 2021 tarihine kadar geçerli olan federal kısıtlamalar kapsamında, gece sokağa çıkma yasağı devreye girecektir. İşe ya da doktora gitmek gibi zorunlu haller dışında, saat 22.00 ile 05.00 arasında sokağa çıkılamayacaktır. Gece yarısına kadar açık havada tek başına spor yapılabilecektir. Sosyal teması kısıtlamak amacıyla, 14 yaş altında olanlar dışında bir evde ikamet eden kişilerin başka bir evden en fazla bir kişi ile özel ya da kamusal alanda görüşmesine izin verilecektir. Günlük ihtiyaç maddeleri satan market gibi yerler ve eczaneler dışındaki tüm dükkânlar kapatılacaktır. Yedi günlük yeni vaka sayısının 100 ile 150 arasında olması halinde, negatif test sonucu olanlar randevuyla mağazalara girebilecektir. Kültür, sanat ve eğlence mekânları ise kapalı olacaktır. Okullarda yedi günlük yeni vaka sayısı 165'i aşarsa yüz yüze eğitime ara verilecektir. Öğrenci ve öğretmenler derslere katılmak için haftada iki kez test yaptırmak zorunda kalacaktır (www.dw.com, 2021d).

Almanya'da Kovid-19 salgınına yönelik önlemler getiren yasal düzenlemelerin süresi 25 Kasım 2021 tarihinde doluyordu. Süre dolmadan Alman Meclisi yeni Enfeksiyondan Korunma Yasası düzenlemeleri oluşturarak eski yasal düzenlemelerin yerine geçecek kuralları belirlemiştir. Bu yeni düzenlemelerle genel kapanma kararı alınması usulüne son verilmiştir (www.dw.com, 2021b; Amerikanın Sesi, 2021).

Kabul edilen yeni düzenleme ile eyalet yönetimleri salgının durumuna göre maske zorunluluğu veya sosyal mesafe kısıtlamaları gibi konularda karar alabilecektir. Ancak ilk yasal düzenlemeden farklı olarak genel olarak sokağa çıkma kısıtlaması veya mağazaların, dükkânların, okulların kapatılması kararı alınamayacaktır. Yeni düzenleme toplu ulaşım araçları ile iş yerlerinde aşı olma, hastalığın atlatılması veya negatif test sonucu seçeneklerini içeren 3G kuralının geçerli olması benimsenmiştir. Almanya genelinde hastane ve bakım evlerinde çalışanlara ve ziyaretçilere, sonucu negatif test sonucu ibraz etme zorunluluğu getirilmesi de planlanmıştır (www.dw.com, 2021b).

Almanya'da dördüncü 'korona dalgasıyla' mücadele çerçevesinde alınan yeni önlemler 25 Kasım 2021 itibariyle yürürlüğe girmiştir. Federal Meclis'te kabul edilen Enfeksiyondan Koruma Yasası doğrultusunda birçok mekâna girişte uygulanan 2G kuralı kapsamında, Kovid-19 aşısı olduğunu ya da Kovid pozitif olmadığını gösterir belge sahibi olması gerekmektedir (www.dw.com, 2021c).

19 Mart 2022 tarihine kadar geçerli olacak bu düzenleme, eyaletlerin Kovid-19 salgınına karşı mücadelede alacağı önlemler için bir yönetsel temel oluşturmaktadır. Yeni düzenlemeye göre eyaletler, somut salgın tehdidi olduğu durumlarda, mağazaların ve okulların kapatılması haricinde kamusal alanlarda kısıtlamalara gidebilecektir. Bu düzenleme ile eyaletlere, iş yerlerinde ve toplu taşıma araçlarında 3G kuralı (aşılansmış, test yaptırmış, iyileşmiş) getirmesiyle yeme-içme ve tüm etkinlik alanlarına 2G kuralına (aşılansmış veya iyileşmiş) uygun kişilerin girebilmesini öngören tedbirler alabilme imkânı tanımaktadır (www.aa.com.tr, 2021).

Almanya ulusal düzeyde korona önlemleri oluştururken eyaletlerin alacağı önlemlere temel oluşturacak kurallar belirlemiştir. Bu kurallar, ülke çapında tek tip önlemler yerine eyalet yönetimlerinin takdir yetkisi kullanımına açık olacak şekilde düzenlenmiştir. Eyaletlere göre farklılık içeren uygulamalar yapılmaktadır. Bölgelerin vaka sayılarına göre korona önlemleri değişiklik göstermektedir ancak birçok eyalette 2G olarak adlandırılan aşılı ya da iyileşmiş olma kuralı da yaygınlaştırılmıştır. Almanya'da federal hükümet, Kovid-19 salgınıyla mücadeleye yönelik yönetsel 'çerçeve' belirlemektedir ancak eyaletlerin bu 'çerçeveyi' dolduracak yönetsel alanlarında serbestlik tanımaktadır. Bu kapsamda Kovid-19 salgınında, Almanya'da merkezi yönetimin güçlendiği, eyalet yönetimlerinin yönetsel gücünün devam ettiği ancak merkezi yönetimin belirlediği kurallara bağlı kılınarak sınırlarının belirlendiği görülmektedir.

Sonuç

Almanya'da federalizm tecrübesi Orta Çağ'a kadar uzanmaktadır. Ancak Kovid-19 salgınıyla birlikte federalizmin ağır bir sınavdan geçtiği görülmektedir. Federalizmin anayasal koruma altında ve eyaletlerin oldukça geniş yetkilere sahip olduğu Almanya'da, ulusal krizin çözümünde eyaletler arasındaki farklılıklar Kovid-19 salgınıyla mücadelede bazı zorluklar yaşanmasına neden olmaktadır. Bu zorluklar, federal hükümet ve eyalet hükümetleri arasındaki yetki karmaşasını daha belirgin kılarken, aynı zamanda 2006 yılından bu yana yapılan federalizm reformlarıyla merkezi yönetimin eyaletler karşısında gücünü artırdığı dikkatlerden kaçmamaktadır.

Alman federalizmi Anayasa'da belirtildiği üzere eyaletler ve merkezi yönetimin işbirliği üzerine kurulmuştur. Bu kapsamda, federal hükümetin salgın süresince eyaletlerden yetki devralınmasını ilk seçenek olarak görmediği görülmektedir. Alman Cumhurbaşkanı ve Şansölyesi, federal hükümet ve eyalet hükümetleri arasında işbirliği ve uyum içerisinde olunmasını ilk aşamada tercih etmişlerdir. Ancak eyaletlere kuvvetli yönetme gücü veren anayasal düzen ve yerel kamu hizmetlerinin 16 eyalet hükümeti tarafından yerine getirilmesi; işbirliğini ve ortak hareketi imkânsız kılmaktadır. Federalizmin ortaya çıkardığı işbirliği ve koordinasyon eksikliği nedeniyle Alman federal hükümeti tarafından, Enfeksiyondan Korunma Yasası'nda değişiklikler yapılarak ulusun tamamında geçerli olan salgın kuralları uygulamaya konulmuştur. Eyaletlerdeki yürütme gücü kuvvetli olan Alman federalizmi, Kovid-19 krizi ile birlikte ulusal bir sınavdan geçerek düşük not almıştır. Almanya bu süreçte tıpkı üniter devletlerde olduğu gibi karar alma mekanizmasını federal hükümette merkezileştirerek sorunu çözmeye yoluna gitmiştir. Karar alma mekanizmasının federal hükümette merkezileştirilmesi, yapısı gereği yavaş ve çok sesli olan federal sisteme göre kararların hızlı alınması ve standarda bağlanmasını sağlamaktadır.

Alman federalizminin hukuki, siyasi ve sosyal düzende oldukça güçlü yapıda olduğu görülmektedir. Ancak ulusal çapta etkili olan Kovid-19 krizini çözmede eyaletler arasında birlik ve uyum sağlanamamıştır. Bu ulusal kriz karşısında federal hükümetin bazı yetkileri devralmak zorunda kaldığı ortaya çıkmaktadır.

Almanya'da 2006, 2009 ve 2017 yıllarında yapılan reformlar Alman Anayasası'nı derinden değiştirmiştir. Bu reformlarla, eyaletlerin öz yönetimi daraltılmış ve merkez güçlendirilmiştir. Bu gelişmeler Almanya'da federalizmden bir uzaklaşma eğilimi olduğunu göstermektedir. Kovid-19 salgını döneminde de eyaletlerin farklı karar ve uygulamaları, Almanya'da federalizmin sorgulanmasına yol açmıştır. Bu sorgulama sürecinde, salgınla mücadelede çözüm, merkezi yönetimin güçlendirilmesinde bulunmuştur. Bu bağlamda Almanya'da federalizmin güç kaybetmekte olduğu sonucu çıkarılabilir.

Kaynakça

- Alman Federal Meclisi. "Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası". Erişim 05 Ekim 2021. <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80207000.pdf>
- Akın, Özden. "Federal Almanya". *Kamu Yönetimi Ülke İncelemeleri*. ed. Birgül, A. Güler vd. 227-260. Ankara: AÜSBF Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, 2004.
- Amerikanın Sesi. "Almanya'da Yeni Corona Uygulamaları" (17 Eylül 2021). Erişim <https://www.amerikaninsesi.com/a/almanyada-yeni-corona-uygulamalari/6232511.html>
- Anadolu Ajansı. "Almanya'da Federal Meclis'te yeni Kovid-19 önlemleri kabul edildi". (18 Kasım 2021). Erişim <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/almanyada-federal-mecliste-yeni-kovid-19-onlemleri-kabul-edildi/2424695>
- AUZEF, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi. "Almanya". Erişim 5 Kasım 2021. https://cdn-acikogretim.istanbul.edu.tr/auzefcontent/20_21_Guz/karsilastirmali_siyaset/9/index.html
- Ayvaz, M. Erkut - Alboğa, İbrahim. "Almanya'nın Koronavirüs Salgınına Karşı Mücadelesi" *SETA* (Nisan 2020). Erişim 30 Mayıs 2021. <https://setav.org/assets/uploads/2020/04/P265.pdf>
- Berliner Zeitung. "Bund erwägt einheitliche Pandemie-Regeln" (03 Mart 2021). Erişim <https://www.berliner-zeitung.de/news/bericht-bund-diskutiert-ueber-ausgangsbeschraenkungen-am-tag-li.150301>
- Brady, Kate. "COVID: Angela Merkel forces unity to fight 'new' pandemic" *DW* (01.06.2021). Erişim <https://www.dw.com/en/covid-angela-merkel-forces-unity-to-fight-new-pandemic/a-56961690>
- Burack, Christina. "Germany's Disappointing Lack of Leadership on Coronavirus" *DW* (18 Mart 2020). Erişim <https://www.dw.com/en/opinion-germanys-disappointing-lack-of-leadership-on-coronavirus/a-52819158>
- Can, İsmail. "Almanya'da Devletin Yapısı ve Vergi Sisteminin Anayasal Temelleri". *Maliye Dergisi* 145 (2004), 37- 96.
- Çiftçi, Kemal. "Westphalia-Sistemine Karşı Millet Sistemi Söylemi ve Soğuk Savaş Sonrasında Uluslararası Siyaset", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi* 10/19 (2018), 685-705.
- Demir, Yusuf - Terzi, Nuray. "Modern Devletin Gelişimi: Küreselleşme". *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi* 12(22) (2020), 1-11.
- Eroğlu, Cem. *Çağdaş Devlet Düzenleri*. Ankara: İmaj Yayınevi, 7. Basım, 2010.
- Greer, Scott L., Jarman, Holly, Rozenblum, Sarah - Wismar, Matthias. "Who's In Charge And Why? Centralisation Within and Between Governments". *Eurohealth* 26/2 (2020), 99-103.

- Gunlicks, Arthur. "The Länder and German Federalism". Manchester and New York: Manchester University Press, 2003.
- Hallam, Mark. "COVID: How Germany's federal system hampers the fight against the pandemic". *DW* (29 Mart 2021). Erişim <https://www.dw.com/en/covid-how-germanys-federal-system-hampers-the-fight-against-the-pandemic/a-55241135>
- Hassel, Tina. "Föderalismus als Chance in der Krise" *Tagesschau* (04 Mayıs 2020). Erişim: <https://www.tagesschau.de/kommentar/kommentar-corona-lockerungen-101.html>
- Hattke, Fabian - Martin, Helge. "Collective action during the Covid-19 pandemic: The case of Germany's fragmented authority". *Administrative Theory & Praxis* 42:4 (2020), 614-632. DOI: 10.1080/10841806.2020.1805273.
- Hüsmenoğlu, Muhteber - Kuşaklı, Berra Yılmaz. "Almanya Sağlık Sistemi Covid 19 Pandemisi Durum Analizi". *Sağlık Akademisyenleri Dergisi* 8/2 (2021), 156-162.
- Karadağ, Cafer T. "Alman Federalizminin Tarihsel Süreçteki Gelişimi". *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13/2 (2015), 121-136.
- Keyman, Fuat. "Küreselleşme, Uluslararası İlişkiler ve Hegemonya", *Uluslararası İlişkiler Dergisi* 3/9 (2006), 1-20.
- Lee, Stephen. J. *Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980* (2. Baskı). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2004.
- Lee, Stephen. J. *Avrupa Tarihinden Kesitler 1494-1789* (4. Baskı). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2012.
- Meşe, Zafer. "Koronavirüs Tehdidinin Almanya'ya Etkisi". *Kriter* (2020), 45.
- Özcan, Merve S. Ö. "Westphalian Devletler Sistemi ve Modernleşmenin Geleneksel Dünyanın Büyük Güçleri Olan İmparatorluklara Etkisi". *JEBPIR* 5/1 (2019), 49-62.
- Poggi, Gianfranco. "Modern Devletin Gelişimi". çev. Kut, Şule - Toprak, Binnaz. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.
- Roland, Stéphane. "L'Allemagne malade de son fédéralisme", *Libération* (16 Mart 2020). Erişim https://www.liberation.fr/planete/2020/03/16/l-alle-magne-malade-de-son-federalisme_1781990/
- Roskin, Michael G. "Çağdaş Devlet Sistemleri: Siyasi, Coğrafi, Kültürel". Ankara: Adres Yayınları, 2009.
- Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü. COVID-19 (SARS-COV-2 Enfeksiyonu). (7 Aralık 2020) Erişim <https://covid19.saglik.gov.tr/Eklenti/39551/0/covid-19rehberigenelbilgilerapidemiyolojivetanipdf.pdf>
- Salihpaşaoğlu, Yaşar - Boyacı, Özgem Tuğçe Gümüş. "Bir Modern Devlet ve Egemenlik Miti: Westphalia Barışı". *ERÜHFD* 15/1 2020, 191-224.

- Schleunes, Karl A. vd. "Germany". *Britannica* (29 Aralık 2021). Erişim <https://www.britannica.com/place/Germany>
- Sheehan, Michael. *The Balance of Power: History & Theory*. London: Routledge, 1996.
- Söder, Markus. "Corona: Söder will mehr Rechte für den Bund". *DIE RHEINPFALZ* (19 Ekim 2020). Erişim https://www.rheinpfalz.de/politik_artikel,-corona-s%C3%B6der-will-mehr-rechte-f%C3%BCr-den-bund-_arid,5124145.html
- Sturm, Ronald. "Unitary Federalism–Germany Ignores the Original Spirit of its Constitution". *REAF-JSG* 28 (2018), 17-46. DOI: 10.2436/20.8080.01.29.
- Süddeutsche Zeitung. "Bundestag beschließt deutschlandweite Corona-Notbremse" (21 Mart 2021). Erişim <https://www.sueddeutsche.de/politik/corona-bundestag-notbremse-1.5271222>
- Tagesschau. "Bund dringt auf strengere Regeln" (14 Ekim 2020a). Erişim <https://www.tagesschau.de/inland/corona-gipfel-109.html>
- Tagesschau. "Chancen des Föderalismus nutzen" (23 Ağustos 2020b). Erişim <https://www.tagesschau.de/inland/wissing-111.html>
- Tagesschau. "Das haben Bund und Länder vereinbart" (15 Ekim 2020). Erişim <https://www.tagesschau.de/inland/beschluesse-corona-gipfel-101.html>
- Tagesschau. "Dreyer bedauert fehlenden Stufenplan" (11 Şubat 2021). Erişim <https://www.tagesschau.de/inland/kritik-nach-bund-laender-gipfel-101.html>
- Wikipedia. "Kutsal Roma İmparatorluğu". Erişim 10 Ekim 2021a. https://tr.wikipedia.org/wiki/Kutsal_Roma_%C4%B0mparatorlu%C4%9Fu
- Wikipedia. "Alman Konfederasyonu". Erişim 10 Ekim 2021b. https://tr.wikipedia.org/wiki/Alman_Konfederasyonu
- Wikipedia. "Alman İmparatorluğu". Erişim 10 Ekim 2021c. https://tr.wikipedia.org/wiki/Alman_%C4%B0mparatorlu%C4%9Fu
- www.dw.com. "Almanya'da salgınla mücadelede Federal Hükümet ipleri ele alıyor" (9 Nisan 2021a). Erişim <https://www.dw.com/tr/almanyada-salg%C4%B1nla-m%C3%BCcadelede-federal-h%C3%BCk%C3%BCmet-ipleri-ele-al%C4%B1yor/a-57146342>
- www.dw.com. "Alman meclisinde yeni korona önlemleri kabul edildi" (18 Kasım 2021b). Erişim <https://www.dw.com/tr/alman-meclisinde-yeni-korona-%C3%B6nlemleri-kabul-edildi/a-59857197>
- www.dw.com. "Almanya'da korona kuralları sertleştirildi" (24 Kasım 2021c). Erişim <https://www.dw.com/tr/almanyada-korona-kurallar%C4%B1-sertle%C5%9Ftirildi/a-59915161>

www.dw.com. "Almanya'da Halkı Enfeksiyondan Koruma Yasası Kabul Edildi" (21 Nisan 2021d). Erişim <https://www.dw.com/tr/almanyada-halk%C4%B1-enfeksiyondan-koruma-yasas%C4%B1-kabul-edildi/a-57278110>

www.n-tv.de. "Bund erwägt einheitliche Pandemie-Regeln" (03 Nisan 2021). Erişim <https://www.n-tv.de/politik/Bund-erwaegt-einheitliche-Pandemie-Regeln-article22468919.html>

www.turkcebilgi.com. "Birleşmiş Milletler'e Üye Ülkeler". Erişim 10 Ekim 2021. https://www.turkcebilgi.com/birle%C5%9Fmi%C5%9F_milletler'e_%C3%BCye_%C3%BClkeler

Yılmaz, Hasan. "Almanya'nın Federal ve Parlamenter Yapısının Kuvvetler Ayrılığı İlkesi Üzerinden İncelenmesi". *Analytical Politics* 1/2 (2020), 40-53.

Türkiye’de Milli Burjuvazinin Oluşturulmasına Yönelik Olarak Yapılan Çalışmalar (1923-1946)

*Studies On The Creation Of The National Bourgeoisie In Turkey
(1923-1946)*

Zekeriya DEMİR

Dr., Türk Hava Yolları,
zdemir55@gmail.com
0000-0001-8390-2031

Araştırma & Yayın Etiği

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş,
iThenticate yazılımı ile taranmış,
araştırma yayın ve etiğine aykırılık tespit edilmemiştir.

Research & Publication Ethics

This article was reviewed by at least two referees,
a similarity report was obtained using iThenticate, and
compliance with research/publication ethics was confirmed.

CC BY-NC 4.0

Bu makale [Creative Commons Attribution-NonCommercial License](#) altında lisanslanmıştır.

This paper is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial License](#)

Copyright ©

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Sakarya/TÜRKİYE

Sakarya University, Institute of Social Science,
Sakarya/TURKEY

Atıf/Citation

Demir, Zekeriya. "Türkiye’de Milli Burjuvazinin Oluşturulmasına Yönelik Olarak Yapılan Çalışmalar (1923-1946)". Akademik İncelemeler Dergisi 17 / 1 (Nisan 2022): 88-117. <https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.1059681>

Not/Note

Bu makale Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalında Doç. Dr. Tiğınçe Oktar tarafından yönetilen "Türkiye’de Milli Burjuvazinin Oluşturulması (1923-1946)" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 18.01.2022

Kabul Tarihi/Date Accepted: 02.03.2022

Yayın Tarihi/Date Published: 15.04.2022

ISSN: 1306-7885

E-ISSN: 2602-3016

Cilt/Volume: 17 | Sayı/Issue: 1 |

Yıl/Year: 2022 (Nisan/April)

15. yıl

Akademik İncelemeler Dergisi

Türkiye’de Milli Burjuvazinin Oluşturulmasına Yönelik Olarak Yapılan Çalışmalar (1923-1946)

Öz

Osmanlı Devleti’nin Batı karşısında geri kalmışlığına yönelik olarak ortaya çıkan tepkiler ilk defa 1908’de İttihat ve Terakki’nin iktidarı ele alması ile siyasi bir mahiyet kazanmıştır. İttihatçılara göre, Osmanlı’nın Batı karşısında geri kalmasının sebebi, Batı’da olduğu gibi bir burjuva sınıfının olmaması, ticaret ve sanayinin azınlıklar ve yabacıların elinde olmasıdır. Bu nedenle geri kalmışlığı yenmek için azınlıklar ve yabacıların elinde olan ticaret ve sanayi bunlardan alınarak Müslüman-Türlere verilmeli ve bu yolla bir “milli burjuvazi” oluşturulmalıdır. İttihatçılar tarafından benimsenen bu “milli burjuvazi” oluşturma politikası Cumhuriyet dönemindeki Kemalist kadro tarafından da benimsenmiş ve uygulanmıştır. Bu çalışmada, kavramsal olarak burjuva ve burjuvazinin oluşum sürecine yer verilecek ve sonrasında da tarihsel süreklilik anlamında İttihatçılar tarafından başlatılan ve Kemalist kadrolar tarafından da devam ettirilen “milli burjuvazi”nin oluşturulması kapsamında yapılan çalışmalara yer verilecektir. Çalışmanın amacı yeniden bir tarih inşası olmayıp burjuvazinin oluşum sürecinin kendiliğinden gelişen bir süreç olmadığını, devlet eliyle desteklendiğini ve oluşturulduğunu ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomi Politikası, Devlet Destekleri, İttihatçılar, Kemalistler, Burjuva

Studies On The Creation Of The National Bourgeoisie In Turkey (1923-1946)

Abstract

For the first time, the reactions that arose against the backwardness of the Ottoman Empire in the face of the west gained a political character with the seizure of power by the Union and Progress in 1908. According to the Unionists, the reason why the Ottoman Empire fell behind in the face of the west is that there is no bourgeois class like in the West, and trade and industry are in the hands of minorities and pitchforks. For this reason, in order to defeat backwardness, trade and industry that are in the hands of minorities and pitchforks should be taken from them and given to the Muslim-Turks and a “national bourgeoisie” should be created in this way. This policy of creating a “national bourgeoisie”, adopted by the Unionists, was also adopted and implemented by the Kemalist cadre during the Republican period. In this study, the process of formation of bourgeois and bourgeoisie conceptually will be included and then the studies carried out within the scope of the creation of the “national bourgeoisie” initiated by the Unionists in the sense of historical continuity and continued by the Kemalist cadres will be included. The aim of the study is to reveal that the process of formation of the bourgeoisie is not a self-developing process, it is supported and created by the hands of the state, and there is no reconstruction of history.

Keywords: Economic Policy, State Support, Unionists, Kemalists, Bourgeois,

Giriş

Osmanlı toplumunda Batılılaşma çabaları ile birlikte sosyal yapıda birtakım değişiklikler olmakla beraber kapitalist veya Marksist anlamda bir sınıfsal yapının oluştuğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Bilindiği üzere İttihat ve Terakki açısından Osmanlı'nın Batı karşısındaki gerilemesi önemli bir problem alanı olarak ele alınmış ve bu problemin çözümü için çeşitli görüşler ortaya konulmuş ve Osmanlı'nın Batı karşısında geri kalmasının nedeni ticaret ve sanayinin azınlıkların elinde olması şeklinde açıklanmıştır. O halde yapılacak iş, bu alanların azınlıkların elinden alınarak Müslüman-Türklere verilmesidir. İttihatçıların bu düşünceleri benimsemesinde milli iktisat düşüncesinin önemli rolü olmuş ve bu düşünce iktisadi gelişme sorununu en önemli gündem haline getirmiştir. Osmanlı toplumunun bilim ve fen yardımı ile tarım toplumundan sanayi toplumuna geçebileceği ve bu yolla ABD gibi hem tarım hem de sanayi toplumu olabileceğine dair kuvvetli bir inanç belirmiştir. Ancak bunun için milli iktisadın hâkim kılınması ve ekonominin temel olarak etnik türdeşlikteki kesimlerin yani Türklerin eline geçmesi hedeflenmektedir (Toprak, 1982, 30-33). Özetle, İttihat ve Terakki'nin kalkınma politikası bu temel esas üzerine oturtulmuş ve toplumsal tabanı da Müslüman-Türk unsurlar olarak belirlenmiştir. Bu politikalar sonucunda özellikle ticaret alanında belli zenginlik düzeyinde, Müslüman-Türk tüccarlar oluşturulabilmiş olsa da istenilen başarılar sağlanamamıştır. Bu başarısızlıkta dönemin konjonktürel şartlarının etkisi olmakla beraber Müslüman-Türk insanının zihniyet dünyasının da önemli etkilerinin olduğu düşünülmektedir. İttihat ve Terakki'nin Müslüman-Türk burjuvazisi veya farklı bir ifade ile milli burjuvazi yetiştirme fikrinin, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e aktarılan önemli bir miras olduğu, Kemalist kadroların 1923-1946 dönemindeki söylemleri ve uygulamalarından anlaşılmaktadır. Bu durum bizzat Atatürk tarafından dile getirilmiş ve Türkiye'de sanayinin olmadığı, ticaretin çok zayıf olduğu ve amacının milli ticareti geliştirmek, fabrikalar açmak, yeraltı zenginliklerini ortaya çıkarmak ve Anadolu tüccarlarına yardım etmek olduğu şeklinde ifade edilmiştir (Avcioğlu, 1990, 352-353). Bunun yanında Atatürk, ülkede çok az sayıda milyoner olduğunu, sermaye sahibi olanlara düşman olmadıklarını ve hatta bunların yetişmesi için çalışacaklarını da belirtmektedir (Cem, 1986, 280). Cumhuriyet Türkiye'si milli burjuvazi oluşturma fikrini her ne kadar İttihat ve Terakki'den devralmışsa da Kemalist kadronun burjuvaziye yüklediği anlam, İttihatçıların yüklediği anlamdan farklıdır. İttihat ve Terakki, milli burjuvaziye geri kalmışlığı yenmek ve azınlıkların yerini almak misyonunu yüklerken Cumhuriyet Türkiye'si ve Kemalist kadrolar imparatorluktan modern ulus devlete geçişte Batı'da üstlenmiş olduğu rolü oynamasını beklemekteydiler. Bu nedenle Kemalist kadrolar, batılı olabilmek için kapitalist ülkelerin ekonomi anlayışının benimsenmesini uygun bir yol olarak kabul etmişlerdir. Kemalist kadrolar bu gerekçelerle hem temel ekonomik ve sosyal yapının hem de Osmanlı'dan devralınan sosyal ve kurumsal yapının değiştirilmesi için ülkeyi çağdaşlaştıracak bir burjuvazinin yaratılmasına yardım etmişlerdir (Tunçay, 1981, 185; Ahmad, 1995, 127; Ahmad, 1996, 162-165). İttihat ve Terakki ile Cumhuriyeti kuran askeri ve bürokrat kadro arasındaki fikri devamlılık olduğu bilinen bir gerçektir ve bu durum çok normaldir. Çünkü bu kadroların önemli bir kısmı İttihat ve Terakki kadroları içinde yer almışlardır. Dolayısı ile İttihat ve

Terakki hareketi ile başlayan milli burjuva yetiştirme hedefinin Cumhuriyet döneminde de devam ettiği, Cumhuriyetçilerin ekonomik ve siyasi tercihlerinden de anlaşılmaktadır (Şaylan, 1983, 299). Bu tercihleri hayata geçirmek için sanayinin geliştirilmesine büyük önem vermelerine ve desteklemelerine rağmen burjuva sınıfının sanayiden ziyade ticari faaliyetlerden elde edilen daha kısa süreli kârlara odaklandıkları görülmüştür (Ahmad, 1996, 166-167). Ancak iktisadi zihniyet açısından Osmanlı’dan Cumhuriyet’e devreden fikirlerin çok net olmadığını, “serbesti ile himayecilik” arasında gelgitler yaşadığını söylemek gerekir (Çavdar, 1983, 1049-1050). Daha doğrusu ekonomik sistem tercihlerinin derinlikli bir bilgi ve kabulden ziyade dönemin şartlarına uygun siyasi etki gücü yüksek ve pragmatik gerekçelere dayandığı görülmektedir.

Özetle bu çalışma, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçişle birlikte, bir devlet ve rejim değişikliği olduğunu kabul etmekle beraber ülkenin kalkındırılması ve Batı karşısındaki geri kalmışlığın yenilmesi için İttihat ve Terakki’nin oluşturmaya çalıştığı milli burjuva yetiştirme fikrinin Cumhuriyet dönemi Kemalist kadro tarafından devralındığını ortaya koymaya çalışmaktadır. Çalışmada öncelikle kavramsal bir çerçeve oluşturabilmek için burjuvazi kavramına yer verilmiştir. Sonrasında Osmanlı’dan Cumhuriyet’e devredilen sosyo-ekonomik miras ile İttihat ve Terakki’nin Kemalist kadro üzerindeki etkilerine değinilmiş ve Cumhuriyet dönemindeki temel ekonomik politikaların süreklilik bağlamında İttihat ve Terakki ile ilişkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda milli burjuvazinin oluşturulması ve sermaye birikimi açısından bankacılık, ticaret, sanayi, tarım ve ulaştırma alanında yapılan çalışmalar ile yabancı sermaye konuları incelenmiştir. Çalışma incelenen dönem için Türk İktisat Tarihi’nin yeniden bir inşası iddiasını taşımaktan ziyade konuya farklı bir bakış açısı getirmeyi amaçlamaktadır. Bu yönüyle Türkiye’de burjuvazinin oluşum süreciyle ilgili olarak genel kanaatin aksine burjuvazinin doğal bir yolla değil devlet eliyle desteklendiği ve oluşturulduğu tezini ileri sürmektedir.

1. Burjuvazi ve Burjuvazinin Oluşumu: Kavramsal Çerçeve

Toplumsal yapıları ve sınıfları anlamak için öncelikle bir kavramsal çatıya ihtiyaç vardır. Ancak bu kavramsal yapı içinde herhangi bir toplum ve sınıf hakkında değerlendirme yapmak mümkün olabilir. Bu anlamda burjuvazi kavramı, Fransızca bourg (kasaba) sözcüğünden türemiş ve Avrupa’da Orta Çağ’ın ileri dönemlerinde ortaya çıkan, kentlerde yerleşik, ticaret ve zanaatla uğraşan bağımsız toplumsal grubu tanımlamak için kullanılmıştır (“Burjuvazi”, *Ana Britanica*, 1987, 127). Marksist söylemde burjuvazi üretim araçlarını elinde bulunduran ve emeği sömüren ve artı değeri elde eden sınıf olarak tanımlanmaktadır (“Burjuvazi”, *Sosyalist Kültür Ansiklopedisi*, 1979, 543). Bir başka tanıma göre burjuvazi, geçimini el işleri ile sağlamayan ve hali vakti yerinde olan sınıf olarak tanımlanmakta ve kendi içinde de büyük ve küçük burjuvazi olarak ayrılmaktadır. Bu ayrıma göre, büyük burjuvazi kapitalist bir toplumda sermaye birikimi, yatırımlar, tekellerin kurulması gibi kararların alınmasında etkili olan grupları, küçük burjuvazi ise büyük burjuvaziden kapitalist ekonomideki işlevleri yoluyla, köylülük ve işçi sınıfından da iktisadi ve kültürel etkinlikleri ile ayrılan sınıflar şeklinde tanımlanmaktadır (“Burjuvazi” *Büyük Larousse*, 1986, 2018). Bu tanımlardan da anlaşıldığı üzere burjuvazi

üretim ve sermaye araçlarına sahip, yüksek gelir grubundan ve şehirli insanları tanımlamak için kullanılmakta ve bu tanımla işçi ve köylü sınıfından daha yüksek bir sosyal statüde konumlandırılmaktadır.

Burjuvazi sosyo-ekonomik bir kategori olarak 11 ve 12. yüzyıllarda ticaretin canlanması ve şehirleşmenin artmasıyla ortaya çıkmasına rağmen gündelik dilde kullanımı 13. yüzyıla rast gelmiştir. İlk burjuva örgütlenmeleri, İtalya ve Fransa şehirlerinde ortaya çıkmış, ticaret ve bankacılık işlemlerinin gelişmesi ile önemli bir güç elde ederek feodal yapılarla bir güç mücadelesine girmişlerdir. 16. Yüzyılda dünya konjonktüründe meydana gelen değişimler burjuvaziyi de etkilemiş ve bu nedenle Almanya ve İtalya’da güç kaybetmelerine neden olurken Fransa’da güçlenmelerine yol açmıştır (“Burjuvazi”, *Büyük Larousse*, 1986, 2018). Her bir toplumsal sınıfta olduğu gibi burjuvaziyi de diğer sınıflardan ayıran bazı özellikleri vardır. Weber’e göre burjuvaziyi diğer sınıflardan ayıran özellikler, tasarruf eğilimi, kâr güdüsü ve kişisel çıkarı ya da kazancı en üst düzeye çıkarmaktır. Bu davranışlar ve değer yargıları burjuvaziyi siyaset sahnesine çıkarmış ve kapitalizmin gelişiminde de önemli hale getirmiştir (“Burjuvazi”, *Ana Britanica*, 1987, 127). Sonuç olarak uzun mücadeleler sonucunda burjuvazi, sanayi devrimi ve siyasal özgürleşme sonucunda liberal ideolojinin hem ekonomik hem de siyasal alanda öncüsü olmuştur. Bu mücadelenin kazanılmasında devlet desteğinin önemli olduğu konusunda hem liberal hem de Marksistler arasında ortak bir kabul olduğu bilinmektedir (“Burjuvazi”, *Büyük Larousse*, 1986, 2019, “Burjuvazi”, *Sosyalist Kültür Ansiklopedisi*, 1979, 543). Bütün bu değerlendirmeler sonunda burjuvazi ve burjuvalara yönelik birçok eleştiriler yapılmasına rağmen burjuvazinin Batı toplumlarının gerek ekonomik ve gerekse siyasi dönüşümleri açısından öneminin açık olduğu görülmektedir.

2. Cumhuriyetin Devraldığı Miras

Osmanlı’dan Cumhuriyet’e iyi bir ekonomi, sanayi, tarımsal yapı, eğitilmiş ve güçlü bir nüfusun miras kalmadığı, özellikle Düyun-u Umumiye’den önemli miktarda borçların kaldığı bilinmektedir. Ancak bütün bu olumsuz yapıya rağmen bu tarihsel süreklilik olmadan Cumhuriyet’in kuruluşunu açıklamak çok mümkün görünmemektedir. Bu nedenle Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş objektif kriterler ve tarihi süreklilik içinde ele alınmalıdır (Ahmad, 1996, 178-179). Osmanlı’nın son dönemleri savaşlarla geçmiş olduğu için yeni Cumhuriyet’in dayanacağı köylü ve işçi sınıfının oldukça zayıf olduğu bilinmektedir. Bu nedenle yeni devletin asker-bürokrat kadroları Kurtuluş Savaşı döneminde olduğu gibi sonrasında da siyasal bağlantılarını toplumun zengin Müslüman-Türk unsurları ile kurmuşlar ve bu ilişki savaş sonrası dönemde de kurulacak yapının temelini oluşturmuştur (Tezel, 1986, 122). Bu durum aslında İttihat ve Terakki ile başlayan iktisadi milliyetçilik anlayışı ve politikasının Cumhuriyet dönemine aktarılmasının önemli bir sonucudur. Bu fikrin esası, ülke ekonomisinin geliştirilmesi için Müslüman-Türk unsurların desteklenerek bir girişimci sınıf oluşturulmasına dayanmaktadır ve Kemalist kadrolarda bu fikrin hem savunucusu hem de uygulayıcısı olmuşlardır (Tezel, 1986, 130). Tarihsel süreklilik anlamında önemli göstergelerden biri de Osmanlı’da özellikle II. Meşrutiyet döneminde başlayan şirketleşme hareketinin Cumhuriyet döneminde

de sürdürülmesidir. Osmanlı’da bu fikrin önemli savunucularından biri Cavid Bey’dir ve şirketleşme ile Osmanlı’da sermaye birikimi probleminin çözüleceğini iddia etmektedir. Bu kapsamda 1908-1918 yılları arasında 236 anonim şirketin kurulması da bu fikre verilen önemi göstermektedir. Birinci Dünya Savaşı şirketleşme sürecini hızlandırdığı gibi İttihatçılara bu şirketleri devlet eliyle kurmak ve geliştirmek fırsatını da vermiştir. Bu yolla milli şirketler kurma hareketi Anadolu’ya da yayılarak birçok şirketin kurulması sağlanmıştır. İttihatçıların 1914’te kapitülasyonları kaldırarak yaptığı yasal düzenlemeler ile bütün yabancı şirketlerin Osmanlı Hukukuna tabi olduğunu ilan etmesi bu alandaki önemli gelişmelerden biri olarak kabul edilebilir. 1916 yılında Türk Ticaret Kanunu’nun çıkarılması için başlatılan çalışmaların 1926 yılında sonuçlandırılması da Osmanlı ile Cumhuriyet arasındaki süreklilik ilişkisini göstermesi açısından önemlidir. Bu çalışma ile Alman ve İtalyan ticaret hukukunda olan şirket ayrımları getirilerek şirketlerin iş ve işlemleri hukuki bir zemine kavuşturulmuştur (Tekeli, 1983, 2839). Balkan Harbi ve Birinci Dünya Savaşı, İttihatçıların milli banka kurulması yönündeki düşüncelerinin pekişmesine neden olmuştur. Ayrıca Ermeni Tehciri ile Men’i İhtikar Kanunu da Müslüman Türk tüccarların desteklenmesi ve milli burjuva yetiştirme hedeflerine önemli katkılar sunmuştur (Toprak, 2003, 56-58).

Osmanlı’dan Cumhuriyet’e çok iyi bir tarımsal yapının devrolmadığı bilinmektedir. Bu dönem tarımsal yapısına bakıldığında büyük ve küçük toprak sahipliğinin bir arada olduğu ve modern tarımın ancak Adana, İzmir ve Aydın gibi yerlerde yapılabildiği görülmektedir. Ayrıca ticari tarımın çok dar bir alanda ve yabancı sermayenin kontrolünde olması, ulaşım imkânlarının kısıtlı olması ve tarımsal kredi mekanizmalarının yeterli olmaması tarımsal alandaki gelişmenin önünde önemli bir engel olarak durmaktadır. Benzer şekilde sanayi alanında da Osmanlı’dan Cumhuriyet’e devredilen önemli tesislerin olduğunu söylemek zor görünmekte ve Batı’daki anlamı ile 60 civarında bir fabrika olduğu belirtilmektedir. İttihat ve Terakki döneminde sanayinin güçlendirilmesine yönelik yapılan yasal düzenlemeler olmasına rağmen istenen gelişmeler sağlanamamıştır. Osmanlı topraklarında önemli maden yatakları bulunmakla beraber bunlar yabancılar tarafından işletildiği için ülke kalkınması adına istenilen faydaların elde edilemediği bir gerçektir. Madenlerin işletilmesindeki azınlık ve yabancı payları 1902 yılında yaklaşık yüzde 58 civarından 1912 yılına gelindiğinde yüzde 80’lere ulaşmıştır. Bu oranlar, madenler üzerindeki yabancı hakimiyetini göstermesi açısından önemlidir. İttihatçılar diğer alanlarda olduğu gibi madencilik alanında da Müslüman-Türk unsurları desteklemiş ve bu destek sayesinde yerli sermayenin payı yüzde 20’lere çıkarılmıştır (Çavdar, 1983, 1051-1056). Yukarıda da ifade edildiği üzere, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçişte bir devlet değişikliği olmakla beraber ülkenin kalkınması ve Batı karşısındaki geri kalmışlığının yenilmesi için benimsenen politikalar süreklilik göstermiştir.

3. Cumhuriyet Rejiminin Temel Ekonomik Politika Tercihleri ve Bu Yönde Yapılan Çalışmalar

Cumhuriyet rejiminin temel ekonomik ve sosyal politika yönelimlerinin Batılılaşma yönünde olduğu bilinmektedir. Batılı olabilmek için de Batı’nın geçirmiş olduğu süreçlerden geçilmesi ve Batı’nın gelişmesi ve kalkınmasında

önemli yeri olan bir burjuva sınıfının yetiştirilmesi fikri önemli bir öncelik olarak belirlenmiştir. Bu sınıfın yetişmesi için devletin denetimi ve desteği zorunlu görülmüş ve toplumsal olarak bürokrasi ve yerel eşraf ile ittifak kurulmuştur. Ancak bu batılı model, batının yüzyıllar boyunca geçirmiş olduğu aşamaları ve mücadeleyi ihmal ettiği için pragmatik bir çaba olarak değerlendirilmelidir (Kongar, 1985, 329; Ahmad, 1996, 165). Cumhuriyet döneminde toplumsal değişimin devlet ve seçkin bir elit ile oluşturulması düşüncesi İttihatçılardan devralınan bir miras olup, Atatürk de bu mirası benimsemiş ve yeni yeni güçlenmeye başlayan burjuvazinin desteğini Cumhuriyet Türkiye'sine aktarmıştır (Kongar, 1985, 360). Kemalistlerin bu düşünceleri benimsemelerinde, aydınlanma çağı ve Fransız İhtilali ile gelen fikirlerin etkisinin olduğu ve bu fikirlerin hem kurtuluş mücadelesini hem de bu mücadeleden sonra kurulan Cumhuriyet'in burjuva-ulus devlet modeli esas alınarak şekillenmesinde etkili olduğu söylenebilir (Tezel, 1986, 121). Bu kapsamda Atatürk'ün şu sözleri önemlidir: *"Kaç milyonerimiz var? Hiç. Binaenaleyh biraz parası olana da düşman olacak değiliz. Bilakis memleketimizde birçok milyonerin, hatta milyarderin yetişmesine çalışacağız"* (Cem, 1986, 280). Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, yeni Türkiye'nin hedefi de İttihat ve Terakki ile başlayan "milli burjuva yaratma" politikasını devam ettirmek ve bunu desteklemek yönündedir.

Cumhuriyet dönemindeki ekonomik sistem tercihlerini göstermesi açısından 1923 İzmir İktisat Kongresi önemli bir belirleyiciliğe sahiptir. Bu Kongre ile hem ekonomik politikaların hem de yeni cumhuriyetin dayanacağı sosyal sınıfların belirlenmesi amaçlanmıştır. Kongre'ye toplumun tüm kesimlerinden temsilciler çağırılmış olmakla birlikte, tüccar, sanayici ve büyük toprak sahiplerinin etkisinin yanında işçi ve köylü kesimin etkisi çok zayıf kalmıştır. Bu durum Kongre'nin toplanma amacıyla tezat teşkil eder görünmekle beraber Kemalist kadronun temel ekonomik politika tercihleri ile tutarlıdır. Çünkü temel amaç yeni cumhuriyetin milli bir burjuvazi yoluyla dönüştürülmesidir. Böyle bir dönüşüm, işçi ve köylü sınıfı ile değil belli bir sermaye birikimine sahip tüccar ve sanayici kesim ile yapılabilirdi. İttihat ve Terakki döneminde ekonomik gerilemenin önüne geçilmesi için azınlıkların sahneden çekilmesi ve zayıflatılması stratejisi bu unsurların ülkeden ayrılmasına neden olmuştur. Bundan dolayı Osmanlı burjuvazisi iktisadi, siyasi ve ideolojik olarak önemli bir kayba uğramış ve geriliği ortadan kaldıracak yapısal dönüşümlerin ekonomik temelli olması yerine bürokratik reformculuk şeklinde ortaya çıkmasına neden olmuştur. Çünkü bu dönemde Müslüman burjuvazinin güçsüzlüğü bürokrasinin iktidarını korumasına yaramış ve devlet merkezli bir sosyoekonomik dönüşüme zemin hazırlamıştır (Keyder, 1993a, 10-11). Kongre'de özel girişimden yana bir tablo çıkmasında Lozan Barış görüşmelerinin etkili olduğu ve bunun batılı devletlere güven vermeye yönelik olduğu yönünde de değerlendirmeler yapılmaktadır (Tunçay, 1981, 185). Kongre'deki özel girişimden yana olan tavrın sadece Lozan Barış görüşmeleri ile açıklanması Kemalist kadronun ve Atatürk'ün çok net ifadeleri ile birlikte değerlendirildiğinde çok doğru görünmemektedir. Atatürk, Kongre'nin açış konuşmasında, ülkenin müreffeh ve huzurlu bir yer olmasını istediklerini belirtmekte ve bunun da iktisadi faaliyet ile olacağına vurgu yapmaktadır. Bunun yolunun da *"ülkenin ticaret, sanat, ziraat ve işçiliğin bu milletin ellerinde olması ve bundan sonra fakir değil zengin olmasının esas*

olduğunu” ifade etmektedir (Aktan, 1978, 41; Ökçün, 1971, 252-253). Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Türkiye’de yeni zenginler yetiştirilmesi ve bu zenginlerin Müslüman-Türk unsurlardan oluşması temel bir hedef olarak belirlenmiştir. İzmir İktisat Kongresi’nde Atatürk, yeni Cumhuriyetin yabancı sermaye ile ilgili yaklaşımını da dile getirmiş ve *“kanunlarımıza riayet etmek şartıyla yabancı sermayeye karşı olmadıklarını hatta ülkenin yabancı sermayeye ihtiyacı olduğunu”* belirtmiştir (Tunçay, 1981, 185). İktisat Vekili Mahmut Esat Bey kredi kurumlarının kurulması ve şirketleşme konusuna vurgu yapmış ve yabancılar karşısından ezilmemek için şirketler ve kooperatifler kurulmasının önemine değinmiştir (Ökçün,1971, 264-265). Çiftçi gruplarının Kongre’de dile getirdiği konular arasında en fazla mağdur olunan reji idaresinin kaldırılması, tütün ekim ve ticaretinin serbest bırakılması, aşarın kaldırılması, köyleri ve şehirleri birbirine bağlayacak yolların yapılması, yol vergisinin kaldırılarak yerine yol inşaatlarında çalışma hakkının verilmesi ve yabancılar mülkiyet hakkı tanınmaması kaydıyla kamu arazisindeki mülkiyet hakkının kullanıcısına verilmesi bulunmaktadır. Fakat bu önerilerin tartışılması sırasında sınıfsal olarak tüccar ve sanayici gruplar ile köylü gruplar arasında önemli görüş ayrılıklarının ortaya çıktığı görülmüştür (Çavdar, 1992, 200-201).

İttihatçıların tüccar kesimini destekleme girişimleri basın tarafından da desteklenmiş ve bu alanda belli bir sermaye birikimine sahip burjuva yetiştirilmiştir. Bunun yanında kapitülasyonların kaldırılması, ticaret alanında yapılan yasal düzenlemeler, ticari işlemlerde Türkçe kullanma mecburiyeti, yabancı şirketlerde Müslümanların istihdam edilme zorunluğu, ticaret dersleri verilen okullar ile çırak okullarının açılması milli ticaret burjuvazisinin gelişmesine önemli katkıları olmuştur (Toprak, 1982, 50-55, 77-83). Bu ön hazırlık nedeniyle İzmir İktisat Kongresi’nde en etkili grup olarak tüccar grubunun ön plana çıktığı görülmektedir. Tüccar grubu Kongre’de, bir ticaret bankasının kurulmasını, tüccarların devletten alacaklarının bankaya sermaye olarak konulmasını, banka hisselerinin Türk vatandaşları ile Türk şirketlerine satılmasını ve devletin başta koyacağı sermayeyi daha sonra yavaş yavaş hisse satış yoluyla azaltılmasını talep etmiştir. Bu taleplerden de anlaşılacağı üzere siyasi iradenin milli sermayenin güçlendirilmesi yönündeki politikaları tüccar grubu tarafından da benimsenmiş görünmektedir. Kambiyo ve borsa işlemlerinin millileştirilmesi, madenlerin yeniden müzayedeye açılarak tercihen milli şirket veya şahıslara verilmesi, kabotaj hakkının kurulması ve denizciliğin geliştirilmesi için bu alanda bankalar kurulması, gümrük mevzuatının yerli ve milli sanayiye geliştirecek, yerli üretim ve hammadde ile deniz ürünlerini teşvik edecek şekilde himayeci ve yabancı müdahalesini engelleyici olması, tekellerin kaldırılması ve vergilerin kademeli olması da tüccar grubunun talepleri arasında yer almıştır (Ökçün, 1971, 406-425, Tezel, 1986, 134-136)). İzmir İktisat Kongresi’nde sanayi grubu yurtiçinde üretilen ürünler ile hammaddelerin ithaline ağır gümrük vergileri getirilmesini, makine ve teçhizat ile ülkede üretilmeyen mamul ve yarı mamul malların ithalinde gümrük vergilerinin kaldırılmasını talep etmiştir. Bunların yanında Teşvik-i Sanayi Kanunu kapsamında, yerli ürünlerin yüzde 20’ye kadar daha yüksek fiyatlarda da devlet tarafından tercih edilmesi, beş dönüme kadar ücretsiz arazi tahsisi yapılması ve bu kanunla sağlanan istisna ve muafiyetlerin yalnız Türk tebaası ve şirketlerine tanınması ile sanayi bankaları

kurulması istenmiş ve bu talepler kabul edilmiştir (Ökçün, 1971, 426-434). Daha önce de ifade edildiği üzere İzmir İktisat Kongresi'nde özel teşebbüs eliyle bir kalkınma modelinin benimsendiği ancak bunun devletin teşvik ve himayeleri ile olması gerektiği sonucuna varılmıştır. Ayrıca iddia edildiği gibi Türkiye'de toplumsal sınıflar arasında bir ayrılık ve çatışma olmadığı tezi de Kongre'de doğrulanmamış ve Kongre'ye katılan işçi, köylü, tüccar ve sanayici gruplar arasında kendi çıkarlarına dokunan konularda önemli tartışmalar olmuştur (Aktan, 1978, 41-42; Ökçün, 1983, 1062-1064).

İttihatçılar tarafından hedeflenen milli burjuvazinin yetiştirilmesi için sanayi alanında yapılan önemli düzenlemelerden biri olan 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun yetersiz kalması nedeniyle Cumhuriyet döneminde 1927 yılında yeni bir Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanunu önceki kanundan ayıran en önemli fark istisna ve muafiyetlerden yararlanacak firmaları kullanılan makine gücü ve çalışan sayısını esas alarak dört gruba ayırmış olmasıdır (Köksal - İlkin, 1973, 87-89). Sanayi işletmelerine bedelsiz arsa tahsisi, tesis için gerekli bütün makine ve teçhizata gümrük vergisinden muafiyet, makine ve teçhizatın taşınmasında demiryolları tarifesinde indirim, ilk yıl yatırım değerinin yüzde 10'u oranında prim ve belli bölgelerin ihtiyacını karşılayacak kuruluşlara 25 yıllık bir ayrıcalık ile hükümet ve kamu kuruluşlarının yerli malları yüzde 10 daha pahalı olsa da yerli ürünlerin tercih edilmesi bu kanunla getirilen teşvikler arasındadır (Kandaş, 1989, 49). Bunların yanında kanundan yararlanacak firmalara çeşitli vergi teşvikleri de getirilmiştir. Bu kapsamda yatırımcı firmalar, bina vergileri, arazi vergileri, kazanç vergileri ve bu vergilerle ilgili olarak ortaya çıkabilecek il özel idareleri ile belediyelere ait vergi, resim ve harçlardan da muaf tutulmuşlardır. Ayrıca sanayi tesisleri kuracak firmaların ihraç edecekleri hisse senedi ve tahvillerden kaynaklanacak damga vergileri ile bu tesisler için ithal edilecek her türlü makine, teçhizat, hammadde, yedek parça ve nakil vasıtaları da her türlü gümrük vergi, resim ve harçlarından muaf tutulmuştur (Dikmen, 1964, 8-9). 1927 sayılı Kanunla, 1913 sayılı Kanundan farklı olarak işlemlerin hızlandırılması ve müteşebbislerin korunması için ilgili kamu idarelerine yapılan müracaatlara iki ay içinde cevap verme zorunluluğu getirilmiş, bu süre içinde cevap verilmediği takdirde Danıştay'a gitme hakkı tanınmıştır (Köksal - İlkin, 1973, 89). O günün şartları düşünüldüğünde bürokrasiden kaynaklı sorunların giderilmesi ve yatırımcının korunması açısından bu düzenlemenin çok ileri bir aşama olduğu kabul edilmelidir. Bu teşvikler sayesinde 1927-1933 yılları arasında sanayi işletmelerinin sayısı yaklaşık dört kat artarak 1.473 adede yükselmiş, pamuk üretimi yedi kat, yün tekstil üretimi altı kat, şeker üretimi on üç kat, deri üretimi on beş kat ve çimento üretimi de yaklaşık üç kat artmıştır (Kandaş, 1989, 49). Bütün bu olumlu gelişmelere rağmen verilen teşvikler sonucunda elde edilen başarının yeterli olmadığı ve ekonomik hayattaki etkilerinin kısmi olduğu yönünde de değerlendirmeler olmuştur (Aktan, 1978, 43-44).

Cumhuriyet hükümetlerinin milli burjuva yetiştirme yönündeki bütün desteklerine rağmen bu sınıfın beklentileri karşılamadığı 1929 Buhranı ile iyice ortaya çıkmış ve Kemalist kadrolarda hayal kırıklığı yaratmıştır. Çünkü yetiştirilmek istenen ve desteklenen burjuvazi ekonomik gelişmeye ve özellikle

sanayi alanındaki yatırımlara destek olmak yerine Lozan Antlaşması’nın sağlamış olduğu düşük ithalat vergileri ile ithalat yapmayı ve mal stoklamayı tercih etmişlerdir. Bu ve benzeri durumlar Kemalistlerin devletçi politikalara yönelmesinde etkili olmuştur (Ahmad, 1996, 169). 1929 Dünya Ekonomik Buhranı’nın yanında Sovyetler Birliği tecrübesi de farklı ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de devletçi politikaların ön plana çıkmasına neden olmuştur. Kemalist kadro buradan hareketle sanayileşmenin devlet eliyle yürütülmesi politikasını benimsemiş ve bu amaçla 1933 yılında I. Beş Yıllık Sanayi Planı’nı kabul etmiştir. Planda öncelikle ana hammadde Türkiye’de yetişen ve yetişmesi mümkün olan ürünlere ait sanayi kolları esas alınmış, yeterli sermaye birikimi olmadığından bunların devlet eliyle kurulması benimsenmiş ve bu sanayilerin kapasitelerinin ülke ihtiyaçlarına göre belirlenmesi kabul edilmiştir. Kısaca sanayi alanında ithal ikamesine yönelik bir strateji benimsenmiş (Aksu, 1987, 54) ve yatırımların finansmanında iç ve dış finansman kaynaklarından yararlanılmıştır. Plan kapsamında, dokuma, demir-çelik, selüloz, seramik ve kimya sanayileri öncelikli sektörler olarak belirlenmiştir (Ardel, 1943, 6). İç finansman kamu kaynaklarından ve ağırlıklı olarak dolaylı vergilerden karşılanmıştır. Dokuma sanayinin dış finansmanı Sovyetler Birliği, demir-çelik sanayinin İngiltere ve şişe cam sanayinin finansmanı da İş Bankası kaynakları ile finanse edilmiştir. Bu yatırımların finansmanında dolaylı vergilerin kullanılmasından dolayı düşük gelir gruplarından yüksek gelir gruplarına doğru bir kaynak aktarımı olmasına dönük çeşitli eleştiriler yapılmıştır (Kepenek, 1983, 1765). Ancak bu yatırımlar sayesinde bazı bankalar kurulabilmiş, şeker, dokuma, kâğıt ve ağır sanayi yatırımları ile ulaşım alanında önemli işler yapılmış ve ödemeler dengesinde iyileşmeler olmuştur. Bütün bu gelişmelerden hedeflendiği şekilde en fazla ticaret erbabı ve özel sektör yararlanmıştır (Çimenoğlu, 1981, 41-42). Bu olumlu gelişmeler üzerine, 1936 yılında II. Beş Yıllık Sanayi Planı’nın hazırlıklarına başlanmış ve madencilik, kömür, elektrik santralleri, ev ihtiyaç maddeleri, toprak, gıda, kimya, makine ve denizcilik sektörleri öncelikli alanlar olarak belirlenmiştir (Aksu, 1987, 59). Bu yönüyle bakıldığında II. Beş Yıllık Sanayi Planı’nın birinci ile uyumlu olduğu ancak daha kapsamlı ve daha fazla sermaye gerektirdiği (Ardel, 1943, 7), ara ve yatırım malları üretimine önem verdiği, kendi kendine yeterlilik ilkesinin ön plana çıktığı söylenebilir. Fakat bu plan II. Dünya Savaşı’ndan dolayı uygulanamamıştır (Kepenek, 1983, 1765-1766). Ancak temel ekonomik politika tercihlerindeki sürekliliği göstermesi açısından bu plandaki ana ilkelerin önemli olduğunu belirtmek gerekir.

4. Cumhuriyet Rejiminin Ekonomi Politikalarını Yönlendirici Kurumların Gelişimi

Ticaret ve sanayi odaları ülkelerin özel sektör yapılanmaları ve ekonomi tercihlerinin şekillenmesi açısından önemli rolleri olan sivil toplum kuruluşları arasında yer almaktadır. Bu odalar Cumhuriyet öncesinde de var olmalarına rağmen yasal bir dayanaktan mahrum olduklarından 1925 yılında bu eksikliği gidermek üzere 12 maddelik bir Ticaret ve Sanayi Odası Kanunu çıkarılmıştır. Bu yolla tüccar ve sanayiciler hem bir yasal zemine kavuşmuş hem de bu kuruluşlar aracılığı ile sorunlarını hükümete götürme ve hükümet üzerinde bir baskı grubu olabilme imkânı kazanmışlardır. Fakat bu odalarda tüccarların ağırlığı ve kendi

çıkarlarını ön plana alması nedeniyle sanayiciler ile sorunlar yaşanmaya başlamış ve 1927 yılında İstanbul ve İzmir’de ayrı sanayi odaları kurulmuştur. Benzer şekilde ekonomi politikalarının belirlenmesi için gerekli olan bilgilerin sağlanması amacıyla 1926 yılında Başbakanlığa bağlı İstatistik Umum Müdürlüğü kurulmuş ve 1927 yılında nüfus, tarım ve sanayi sayımları yapılmıştır (Tekeli - İlkin, 1977, 58-59). Böylece Cumhuriyet hükümetleri sahip oldukları ekonomik kaynakların envanterini çıkarabilmiş ve bunları doğru bir şekilde tahsis edebilme imkânına sahip olmuştur.

Cumhuriyet döneminde ekonomi politikalarının belirlenmesine yönelik olarak oluşturulan kurumlardan biri de Ali İktisat Meclisi’dir. Kuruluş amacı parlamentoda ortaya çıkacak siyasi değişim ve belirsizliklerin etkilerini gidererek ülke ekonomi politikalarının istikrarlı bir şekilde belirlenmesine yardımcı olmaktır (Tör, 1933, 12-17). Buradan da görüleceği üzere Kemalist kadro temel ekonomi politikalarının belirlenmesinde parlamentodan ziyade seçilmiş bir bürokratik kadroya daha fazla güvenmekte ve bu yolla daha fazla başarılı olacağına inanmaktadır. Ancak Ali İktisat Meclisi, ülkedeki grup ve sınıf çıkarlarının uzlaştırılmasından ziyade özel sektörün isteklerinin hükümete ulaştırılması için bir kanal vazifesi gördüğü için çeşitli kesimler tarafından eleştirilmiştir (Tekeli - İlkin, 1977, 61). Ancak bu amaç İttihatçılarla başlayan ve Kemalist kadro ile devam eden milli burjuva yetiştirme amacı ile uyumludur. Çünkü bu dönemde böyle bir dönüşümün sağlanabilmesi için en uygun toplumsal sınıf sayıları azda olsa tüccar ve sanayicilerden oluşmaktadır. Ali İktisat Meclisi’nden sonra İktisat Vekâleti’nin kurulması da ekonomi politikalarının tek elden yönetilmesi açısından çok önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir. İktisat Vekâleti içinde bir de Harici Ticaret Dairesi kurulmuştur. Bu Daire’nin amacı, dünyadaki ekonomik gelişmeleri takip etmek, ülkedeki tüccar ve sanayicileri bu girişimlerden haberdar etmek ve dünyadaki tüccar ve sanayicilerle irtibat kurmasına aracı olmak şeklinde belirlenmiştir. Ancak esasen bu dairenin, İstanbul’daki tüccar ve sanayiciyi korumak için kurulduğu ve Anadolu’daki tüccarların haklarını korumadığı yönünde ciddi eleştiriler ve tepkiler gösterilmiş ve bu nedenle kanunlaşmamıştır (Tekeli - İlkin, 1977, 62).

5. Türkiye’de Milli Burjuvazinin Oluşturulması

Burjuvaziye diğer sosyal gruplardan ayıran önemli vasıflarından biri de üretim araçlarının mülkiyeti ve sermaye üzerindeki tasarruf hakkı olarak tarif edilebilir. Bu haklara sahip olunabilmesi ve korunması açısından da bankacılık sisteminin varlığı ve işleyişi önemli bir rol oynamaktadır. İttihat ve Terakki döneminden itibaren bankacılık alanında önemli adımlar atılmış olsa bile 1923 Türkiye’sinde tarımsal kredi veren bir devlet bankası, ticari banka kapsamında da 14 yabancı ve 8 yerli banka bulunmaktaydı. Bu dönemde sanayinin finansmanına yönelik bir bankanın olmaması nedeniyle sanayiciler acil olarak devlet tarafından bir sanayi bankası, tüccarlarda mevcut bankaların yetersiz olmasından dolayı ticareti destekleyecek bir ticaret bankasının kurulmasını talep etmektedirler (Silier, 1975, 492-493). Cumhuriyet döneminde bankacılık açısından en önemli problem bir merkez bankasının yokluğudur. Bu eksiklik Osmanlı Bankası ile giderilmeye çalışılmakla beraber istenen sonuçların alınması için yeterli değildi. Çünkü Osmanlı Bankası bu haliyle Kemalist kadroların ekonomik olarak ulaşmak

istediği hedeflere hizmet etmekten ziyade yurtdışındaki mali çevrelerin çıkarlarına hizmet ediyordu. İttihat ve Terakki döneminde merkez bankası fonksiyonlarını yerine getirmek üzere İtibar-ı Milli Bankası kurulmuş olsa da bu fonksiyonları yerine getirecek tecrübe ve insan kaynağına sahip olamadığı için istenen faydalar elde edilememiştir (Kuyucak, 1948, 349-366). Bankacılık alanındaki bu eksiklik tüm toplum kesimlerini etkilediği gibi köylü ve çiftçilerin dolayısı ile tarım kesiminin desteklenmesini de engellemiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında tarım kesimini destekleyen bazı bankalar olmakla beraber bunlar genellikle verimli bölgeler ile ihracata konu olan ürünleri destekledikleri için bu imkânlardan çok az bir kesim faydalanabilmiştir. Türkiye’de bulunan yabancı bankalar da tarım kesiminden ziyade dış ticaret işlemlerine kredi vermekte ve genellikle de liman şehirlerinde bulunmaktadır. Ayrıca bu bankalar vermiş oldukları kredileri bağlı oldukları ülke merkezlerinden getirdikleri paralarla değil, ülke içinde topladıkları mevduatlardan karşılamaktadırlar. Yabancı bankalarla karşılaştırıldıklarında ulusal bankaların yöresel nitelikte olduğu ancak devletin sağlamış olduğu desteklerle hızlı bir gelişme içinde oldukları görülmektedir (Yüzgün, 1983, 156). İttihat ve Terakki ile başlayan ve Cumhuriyetle devam eden milli burjuvazinin yetiştirilmesine yönelik hedefler doğrultusunda 1909-1930 arası dönemde yerli bankalar yabancı bankalardan daha hızlı gelişme göstermiştir (Ökçün, 1975, 458-459). Bu da İttihatçı ve Kemalist kadroların milli burjuva hedeflerine verdiği önemi ve halk tarafından da bu politikaların benimsendiğini göstermesi açısından ilginçtir. Örneğin Adapazarı İslam Ticaret Bankası’nın idare meclisi raporunda bankanın amacı, *“tüccar ve esnafı tahakküm altına alan yabancı sermayenin ve vatansız muhtekirlerin elinden kurtarmak ve Müslüman tüccara düşük faizli kredi vererek milli ticaretin gelişmesini sağlamak”* şeklinde açıklanmaktadır (Ökçün, 1975, 460). Bu ifadelerinde gösterdiği üzere ticaretin Müslüman-Türk unsurların eline geçmesi için sermaye birikimi ve bankacılık faaliyetlerinin önemi anlaşılmış ve bu kapsamda önemli adımlar atılmaya başlamıştır. 1923-1930 arası dönemde bankacılığın iki yönde geliştiği görülmektedir Bunlardan birincisi Ankara merkezli olarak siyasal iktidar tarafından oluşturulan, Türkiye İş Bankası, Türkiye Sanayi ve Maden Bankası, Emlak ve Eytam Bankası gibi bürokratik bir nitelik taşıyan bankalardır. Diğeri ise Ankara dışında Türk tüccar ve toprak sahipleri tarafından kurulan bankalardır. Sonuçta her iki banka grubunun temel amacı kredi sorunlarının çözümüne yöneliktir (Ökçün, 1975, 466-467).

Türkiye’de Cumhuriyet’in erken yıllarında milli burjuvazinin yetiştirilmesi çalışmalarında İş Bankası’nın özel bir yeri vardır. Banka milli burjuva yetiştirme politikalarına bir yandan özel girişimleri ve ticareti finanse ederek diğer yandan da sanayi yatırımlarını finanse ederek destek vermiş ve bu destekler sayesinde Cumhuriyet’in ilk yıllarında liberal ekonomiye destek veren önemli bir kitlenin oluşmasını sağlamıştır. İş Bankası bu misyonu ile İttihat ve Terakki’den beri özlemi duyulan ve Kemalist kadro tarafından da sürdürülen milli burjuvazinin yetişmesi için önemli roller üstlenmiştir. Ancak banka tarafından desteklenen bu girişimci, tüccar ve sanayiciler aynı zamanda devlet tarafından da gerekli şekilde desteklenmişlerdir (Çavdar, 1992, 207). İş Bankası özel sektöre ve sanayiye bu yardımları yaparken devlet tarafından da özel bir şekilde desteklenmiştir. Bu desteğin en önemli göstergelerinden biri İtibar-ı Milli Bankası’nın çok daha güçlü

bir sermaye yapısı olmasına rağmen İş Bankası ile birleştirilmesidir (Tunçay, 1981, 198). Bu birleşme, bazı yazarlara göre İş Bankası'nın bozulan mali yapısının düzeltilmesi olarak yorumlanırken bazı yazarlara göre de Ankara Hükümeti'nin İttihat ve Terakki ile bağlarını koparma isteğinden kaynaklanmaktadır. Kemalist kadrolar, İş Bankası'nın kuruluşu ile Türk sermayesini kârlı bir alana sokmak yanında güçlü bir banka talebinde bulunan tüccar ve sanayicilerin isteğini de karşılamış oluyorlardı. Bunun karşılığında da tüccar ve sanayicilerden bu bankayı kullanmaları beklenmiştir. Sonuçta gerek devlet destekleri ve gerekse tüccar ve sanayicilerin İş Bankası'na yönlendirilmeleri sayesinde banka 1924'te 2 şube ile başladığı faaliyetlerine 1929'da 28 şube ile devam etmiş ve bu yıllar arasında kendi fonları üzerinden yüzde 36 kâr ve tüm Türk bankacılık sistemindeki mevduatların üçte birine ulaşmıştır (Keyder, 1993b, 142-144).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında gerek İş Bankası ve gerekse kamu bankalarının kaynakları siyasi iktidara yakın kişileri zengin etmenin bir aracı haline gelmiş ve bu araçlar bilinçli bir şekilde kullanılmıştır (Tezel, 1986, 203-204). Örneğin Kurtuluş Savaşı'nın bazı etkili kişileri hemen hemen hiçbir para ödmeden İş Bankası'nın kurucuları ve yöneticileri arasında yer almışlar ve bu yolla bankadan çok önemli kazançlar elde etmişlerdir. Bu grup daha sonra İş Bankası grubu olarak adlandırılacak ve "Affairisma" tartışmalarında adları sık sık geçecektir (Avcıoğlu, 1990, 375). Bu grup aynı zamanda bazı milletvekilleri ile beraber o günün şartlarında çok kârlı olan şeker işine de birlikte girmişlerdir. İlginç bir şekilde İş Bankası ve Ziraat Bankası bu şirkete iştirak ederek ortak olmuş ve hemen sonrasında şeker ithalat imtiyazı bu şirkete verilmiştir. Böylece şeker fabrikalarının üretimi bilinçli bir şekilde kısılarak ithal malı şekerler ile anormal kazançlar sağlanmıştır. Benzer şekilde Paşabahçe şişe ve cam tekeli verilmek suretiyle zengin edilenlerden biri de Karako ve Ortaklarıdır. Bu ortaklık İş Bankası yöneticilerinin onayıyla Paşabahçe ürünlerinin fiyatını yüksek tutarak satışını engellemekte ve buna karşılık Almanya ve Polonya'dan ithal edilen malları satarak çok daha fazla kârlar elde etmektedir (Cem, 1986, 291-293). Bu örneklerden de görüleceği üzere, devlet desteği ve banka kredileri ile zenginlikler belli kişilere dağıtılmakta ve bu yolla bir milli burjuvazi oluşturulmaya çalışılmaktadır. Ancak bu durum burjuvazinin Batı'da geçirmiş olduğu aşamalar yoluyla değil devlet eliyle oluşturulmaktadır. Dönemin bakış açısını yansıtmaması açısından Yakup Kadri'nin, İş Bankası kredisi ile aldığı ve borcunu ödeyemediği için temerrüde düştüğü evini satmak istediğini İsmet Paşa'ya söylediğinde, Paşa'nın "*Sen çocuksun, çocuk*" şeklindeki hitabını ve küçümsemesini hiç unutmadığını ifade etmesi ilginçtir. Bu durumu anılarında "*şahsi menfaat işlerinde ben bir çocuktum ve İsmet Paşa böyle olmamı, besbelli bir eksiklik bir başarısızlık telakki etmekte idi. Şu hal de demek oluyordu ki, onca arsa spekülasyonu yapanlar, kazanç peşinde koşanlar akıllı ve başarılı kimselerdi*" şeklinde ifade etmektedir (Karaosmanoğlu, 1968, 85-87). Bankacılık alanındaki bir diğer önemli banka da Ziraat Bankası'dır ve Osmanlı'dan Cumhuriyet'e aktarılmıştır. Ancak Cumhuriyet'in ilk yıllarında önemli ölçüde finansal sıkıntı içine girmiş ve 1924 yılında devlet tarafından desteklenerek ayakta tutulmuştur. Banka her ne kadar tarım kesimini finanse etmek amacıyla kurulmuş olsa bile 1937 yılına kadar bir ticaret bankası gibi çalışmış ve yüzde 16,5 gibi çok yüksek

faiz oranları uygulamıştır. Banka en fazla tarımsal krediyi, 1923-1924 ile dünya ekonomik buhranına denk gelen 1927-1929 yıllarında kullandırmıştır (Silier, 1975, 10). Ziraat Bankası, Cumhuriyet döneminde benimsenen temel ekonomik politikaların gerçekleştirilmesinde, “mutlu azınlığın önemli kolu olan eşraf ve toprak ağalarına” destek olma rolünü üstlenmiştir (Cem, 1986, 291-293). Cumhuriyet döneminde tarımsal krediler, Ziraat Bankası ve 1929’da bir kanunla kurulan Zirai Kredi Kooperatifleri aracılığı ile verilmektedir. Ancak Ziraat Bankası kredileri tarım kesiminden ziyade eşraf ve kodamanlara giderken Zirai Kredi Kooperatifleri’nin kredileri de mahalli büyük toprak sahiplerine gitmekteydi. Böylece eşrafa giden Ziraat Bankası kredileri bunlar eliyle bankadan kefil gösteremediği için kredi alamayan köylülere yüzde 200’lere varan oranlarla borç olarak verilmekteydi. Bu nedenle Ziraat Bankası ve Zirai Kredi Kooperatifleri aracılığı ile verilmesi planlanan krediler ile tarım makinaları satın alınması ve işletilmesi yönündeki teşvikler anlamsız hale gelmiş sadece büyük toprak sahiplerine fayda sağlamıştır (Yerasimos, 1976, 1257). Bu örneklerden de görüleceği üzere, Kemalist kadro İş Bankası ve Ziraat Bankası eliyle tarım, sanayi ve ticaret alanında milli bir burjuvazi yetiştirmeye, tarımsal kesimdeki toprak ağalarının da kapitalist ekonomiye eklenmesi yönünde büyük çabalar göstermiştir (Avcıoğlu, 1991, 1383). Yukarıda da ifade edildiği üzere Ziraat Bankası kredilerinin küçük bir kısmı çiftçilere gitmekte ve önemli bir kısmı ise ihraç ürünleri ticareti ile uğraşan tüccarlara kullandırılmaktaydı (Ahmad, 2003, 111). Bu durum banka şubelerinin dağılımında da görülmektedir. Örneğin 1924-1929 arasında kasabalardaki 83 şube kapatılırken şehirlerde 19 yeni şube açılmış ve kırsalda kalan şubelerin Ege, Karadeniz kıyıları ile Çukurova gibi ihracata yönelik üretim yapan bölgelerde olduğu görülmektedir (Keyder, 1993b, 155). Bu durumdan rahatsızlıkların artması üzerine Hükümet daha önce kamu bankasından özel banka statüsüne çevirdiği Ziraat Bankası’nı 1937 yılında tekrar özel bankadan kamu bankası statüsüne dönüştürmüştür. Bu değişikliğin gerekçesini de tarımsal üretimde etkin bir yeri olmayanlara tarımsal kredilerin verilmesinin önlenmesi olarak belirtmiştir. Ancak bu durum Meclis’teki büyük arazi sahibi milletvekillerini rahatsız etmiş ve hükümetin ekonomi politikalarını eleştirmelerine neden olmuştur (Tezel, 1986, 349). Özetle Ziraat Bankası kredileri genellikle eşraf ve toprak ağalarına kullandırılmak suretiyle sermayenin belli ellerde toplanması sağlanmış ve bu durumda tarımda kapitalist ilişkilerin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Tarımdaki bu kapitalist birikim öncelikle o bölgedeki ticaret sermayesine eklenmekte ve daha sonrada İstanbul, İzmir, Adana gibi büyük şehirlerdeki ticaret ve sanayi sermayesine eklenerek milli burjuvazinin oluşumuna destek vermektedir.

İttihat ve Terakki ile başlayan milli burjuva yaratma ve milli sanayi tesis etme özlemi, Cumhuriyet’in de devraldığı bir özlem olup bu özlemlerin hayata geçirilmesi yolundaki ilk ciddi istekler daha öncede ifade edildiği üzere İzmir İktisat Kongresi’nde dile getirilmiştir. Sanayi grubu ülkede sanayileşmenin geliştirilmesi için güçlü bir sanayi ve maden bankası kurulmasını talep etmiştir. Bu amaçla 19 Nisan 1925 tarih ve 633 sayılı Kanunla Ticaret Vekâleti tarafından Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuş ve 1 Mayıs 1925 tarihinde çalışmalarına başlamıştır (Ökçün,1975, 442). Bankanın kuruluş amacı devlet işletmelerinin yanı sıra özel teşebbüse de orta ve uzun vadeli sınai kredi vermek

olarak belirlenmiş ancak yeterli sermayesi olmadığı için özel sektöre istenen düzeyde kredi kullandıramamıştır (Silier, 1975, 493). Bazı yazarlar bu dönemde devletin milli burjuva yetiştirilmesine yönelik politikalarının özel teşebbüsün gücüne inanmışlığın bir sonucu olmadığını, böyle bir milli girişimci sınıfın olmaması zorunluluğundan kaynaklandığını ileri sürmektedirler. Bu nedenle böyle bir sınıf yaratma ihtiyacı doğmuştur. Çünkü içinde bulunulan şartlarda devletin elindeki kaynaklarla bütün bu işlerin üstesinden gelmesi mümkün değildi. Bu nedenle devlet her alana girmek yerine sanayi alanında özel girişimleri desteklemek amacıyla bankalar kurmak (Sanayi ve Maadin Bankası), yasal düzenlemeler yapmak (Teşvik-i Sanayi Kanunu) ve bazı şirketlere iştirak etmek gibi yöntemleri kullanmıştır (Korum, 1982, 66). Sanayi ve Maadin Bankası bir taraftan krediler vermek ve diğer yandan da sanayi şirketlerine iştirak etmek yoluyla bu şirketlere sermaye aktarmış ve Türkiye’de sanayi burjuvazisinin gelişimine önemli katkılar sunmuştur (Tezel, 1986, 248). Sanayi yatırımlarının desteklenmesi açısından kredi ve iştirak yöntemleri aslında tüm ekonomilerde uygulanan yöntemler arasındadır. Ancak Türkiye’de sistemin uygulanmasında problem olduğu bilinmektedir. Örneğin, bu yatırımlar finanse edilirken bütün risk banka üzerinde bırakılırken kâr bu şirketler veya kişilere devredilmektedir. Bunun en belirgin örneği Sanayi ve Maadin Bankası’nın da ortakları arasında yer aldığı şeker sanayinde görülmektedir. Şeker fabrikasının ortakları aynı zamanda şeker satışı tekelini elinde bulundurdukları için fabrikaları düşük kapasite ile çalıştırmak suretiyle bir arz problemi ortaya çıkarmakta ve ortaya çıkan talebi de ithal ettikleri şeker fahiş fiyatla satarak anormal kârlar elde etmektedirler. Bu yolla şeker fabrikalarının ortağı olan banka oluşan zararı üstlenirken diğer ortaklar tekel karlarını kendi ceplerine indirmekte ve önemli bir servet biriktirmektedirler (Yerasimos, 1976, 1286-87).

Yeni gelişen ekonomilerde inşaat, altyapı ve gayrimenkul üzerindeki spekülasyon kazançların sermaye birikimi üzerindeki önemi bilinmektedir. Bu alanda yapılacak yatırımları finanse etmek amacıyla 1926 yılında Emlak ve Eytam Bankası kurulmuş ve böylece daha önce bu alanda yatırım yapacaklara yüzde 20-30 gibi fahiş oranlarla kredi verenlerin önüne geçilmeye çalışılmıştır (Silier, 1975, 493-494). Ancak bankanın başlıca faaliyeti Ankara’daki kamu inşaatlarına fon sağlamaktan ibaret kalmıştır (Keyder, 1993b, 144). Banka bu yönüyle Ankara’nın yeniden imarında sağladığı krediler yoluyla birçok zengin ortaya çıkmasına ve milli burjuva yetiştirme hedefine önemli katkılar sunmuştur. Cumhuriyet döneminde kurulan önemli bankalardan biri de Sümerbank’tır. Sümerbank’ın kuruluşu ile birlikte Sanayi ve Maadin Bankası’nın bütün malvarlığı Sümerbank’a devredilmiştir (Silier, 1975, 531). Sümerbank, Ankara’da bürokrasinin devletçilik anlayışı ile burjuvazinin devletçilik anlayışı arasındaki mücadelenin gün yüzüne çıkmasında önemli bir rol oynamıştır. Sümerbank’ın kuruluş gerekçesinde, yönetimi Devlet Sanayi Ofislerine bırakılan şirketleri devralacağı ve yeni kurulacak devlet sanayi işletmelerine kaynak sağlayacağı belirtilmektedir (Yerasimos, 1976, 1302). Cumhuriyet döneminde devlet, sanayide kapitalist girişimcilik rolünü oynamaya başlamış ve sonrasında bu rol Sümerbank’a verilmiştir. Ancak bankanın bu rolünün kalıcı olmadığı bizzat Sümerbank’ın kuruluş kanununda yer almakta ve bankanın bu sanayi işletmelerinin kuruluşunda yer aldıktan bir süre sonra bu işletmelerdeki

paylarının özel girişimlere devredileceği belirtilmektedir (Tezel, 1986, 212). Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Kemalist kadronun bankalara yüklediği en önemli misyon milli burjuvazinin oluşturulması hedefine yardımcı olmaktır. Nihayet banka kaynakları da bu kapsamda kullanılmış ve kuruluşunun hemen akabinde ciddi miktarlarda sınai ve ticari krediler verilmiştir (Yerasimos, 1976, 1303). Bankanın kuruluş kanununda özellikle devlet işletmelerinin anonim şirketlere dönüştürülmesi ve bu şirketlerin hisselerinin yüzde 25’inin Türk vatandaşlarına satılmasının belirlenmesi milli burjuvazi yetiştirme politikasına verilen önemi göstermesi bakımından çok önemlidir (İlkin, 1975, 541-542).

Gerek Osmanlı ve gerekse Cumhuriyet’in ilk yıllarında bankacılık alanındaki en önemli eksiklik bir merkez bankasının yokluğudur. Her ne kadar Osmanlı’da merkez bankası fonksiyonunu bir ölçüde Osmanlı Bankası yerine getiriyor olsa da her zaman istenilen düzeyde destek alınamıyordu. Bu problem İttihat ve Terakki döneminde de önemli bir problem olarak dikkate alınmış ve bu amaçla 1916 yılında merkez bankası fonksiyonlarını görmek üzere İtibar-ı Milli Bankası kurulmuştur. Ancak bu banka merkez bankası fonksiyonlarını yerine getirmekte yetersiz kaldığından İzmir İktisat Kongresi’nde, merkez bankası konusu önemli bir gündem olarak ele alınmıştır. Kongre’de merkez bankası ihtiyacı, ekonomik hayatın iyileşmesi, bankalar arasında koordinasyonun sağlanması için bir devlet bankasının kurulmasının zaruri olduğu şeklinde belirtilmiştir. Merkez bankasının kurulması ile banknot ihtiyacının çözüleceği, devletin kredi ihtiyacının karşılanacağı, ekonomik hayatın gelişeceği ve uluslararası alanda önemli bir yer edinileceği beklenmektedir (Ökçün, 1971, 70). Cumhuriyet döneminde merkez bankası ile ilgili ilk ciddi gelişme 1927 yılındaki Hükümet programında görülmekte ve yıl içinde devlet bankası kurulması ile ilgili kanun teklifinin meclise getirileceği belirtilmektedir. Bu açıklamalarla 1923 yılından beri hedeflenen merkez bankası fikri resmi olarak ilan edilmiş oldu (İlkin, 1975, 551). Merkez bankası kurulması yönündeki iradeyi göstermesi açısından 1928 yılında Ali İktisat Meclisi’ne Şevket Süreyya Aydemir tarafından verilen rapor önemlidir. Aydemir raporda iktisadi yapı ve parasal alandaki gelişmeleri incelemiş ve Türk parasındaki dalgalanmaları önlemek üzere bir devlet bankasının kurulması gerektiğini belirtmiştir. Dönemin siyasi çevrelerine yakınlığı ve özellikle Atatürk ve İnönü ile ilişkileri dikkate alındığında bu ifadelerin önemi bir kat daha artmaktadır (İlkin, 1975, 555). Dünya Ekonomik Buhranı hem merkez bankası ihtiyacını daha belirgin olarak ortaya koymuş hem de kuruluş sürecini hızlandırmıştır. İnönü Aralık 1929’da yaptığı “Milli Para” ile ilgili konuşmada merkez bankasının kuruluş esaslarını belirtmiştir. Buna göre, bankanın sermayesi milli para olarak belirlenecek, halka açık bir anonim şirket olacak, özel bir kanunla kurulacak ve ilk etapta milli paranın fiyatı altına göre belirlenmeyecek ve şartlar uygun olduğunda altına endeksli hale getirilecektir (Tekeli-İlkin, 1977, 134). Merkez bankası çalışmalarını yürütmek üzere bir komisyon kurulmuş olmasına rağmen İş Bankası grubu temsilcileri, bankanın ana sermayesinin bankalardan ve Türk vatandaşlarından temin edilmesine karşı çıkmışlar ve banka sermayesinin yabancı kredi kullanılarak da oluşturulabileceğini öne sürmüşler ve tasarının bu haliyle kabul edilmeyeceği yönünde de birtakım söylentiler yaymışlardır (İlkin, 1975, 577). Bu söylentiler

üzerine Hükümet tasarımı yabancı bir uzmana inceletmiş ve hızlı bir şekilde Meclis'e getirerek onaylamış ve 1930 yılında 1715 sayılı yasa ile ulusal bir Merkez Bankası kurulmuştur (Çelebican, 1982, 26).

İttihat ve Terakki döneminde başlayan milli burjuvazi oluşturma çabaları Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile daha da önemli hale gelmiş ve oluşturulacak bu sınıfın belli ülkelerle bağlantılarının da olmaması birinci öncelik olarak dikkate alınmıştır. Bu tanıma öncelikli olarak Müslüman Türkler ve bir ölçüde de Yahudiler uymaktadır. Rum, Ermeni ve Hristiyan unsurlar daha önceden yaşanan tecrübelerde dikkate alındığında güven açısından tehlikeli unsurlar olarak görülmektedir. Savaş şartları İttihatçılara milli burjuva yetiştirilmesi için uygun şartları sağlamış ve bu yolla bazı Müslüman tüccarların büyümesine imkân hazırlamıştır. Bu tüccarlar daha sonra Kurtuluş Savaşı'nda da önemli roller oynamışlardır. Ancak buna rağmen Hristiyan tüccarlardan, sayı, ticari ilişkiler ve sermaye bakımından daha üstün hale geldiklerini iddia etmek mümkün değildir (Keyder, 1993a, 92-95). İttihat ve Terakki'nin milli burjuva yetiştirme projesindeki başarısızlıklarda savaşların ve göçlerin önemli rol oynadığını belirtmek gerekir. Bu göç hareketleri, ülkeden ayrılan gayrimüslim nüfusla birlikte mali sermaye ve kültürel birikimin de yok olmasına neden olmuştur. Bu durum Cumhuriyet döneminin böyle bir sermaye birikimi, uluslararası ilişkiler ve oluşturulacak burjuva sınıfının kültürel temelden mahrum kalmasına neden olmuştur (Keyder, 1993a, 111-114). Özetle, İttihatçıların başlatmış olduğu milli burjuvazi oluşturma çabaları, I. Dünya Savaşı, kapitülasyonların kaldırılması, Ermeni ve Rumların göçer yoluyla ülkeden ayrılması, Müslüman-Türk tüccarların önünü açmış ve 1914-1923 yıllarında elde edilen birikimleri kullanarak Cumhuriyet'in ilk yıllarında daha fazla büyüme ve kâr elde etme fırsatı yaratmıştır (Keyder, 1993a, 132; Toprak, 1982, 57, 77-83).

Milli burjuva yetiştirilmesi hedefinin İzmir İktisat Kongresi'ndeki en önemli temsilcisi Milli Türk Ticaret Birliği'dir ve hedeflerini, ithalat, ihracat ve toptan ticarete Türk tüccarının hâkim olması şeklinde dile getirmişlerdir. Ancak bu misyonun yerine getirilebilmesi için devlet yardım ve müdahalesinin şart olduğu belirtilmekte ve bu taleplerini de milli iktisatçıların başlangıç döneminde devlet yardımını öngören görüşlerine dayandırmaktadırlar (Avcıoğlu, 1990, 226-227). Farklı bir ifade ile bu birlik, Levantenler, Rumlar ve Ermenilerden ortaya çıkan boşluğu milliyetçilikten yararlanarak ele geçirmek ve yabancı sermaye ile ortaklıklar kurmayı hedeflemektedir. Bu yeni konjonktür nedeniyle de yabancı firmalar ilişkilerini bu kesimlerle sonlandırarak Türklerle iş birliği yapmaya başlamışlardır. Bunların yanında Kurtuluş Savaşı'na katılan ve ticarete yönelen subaylar, memurlar ve Anadolu tüccarı da İstanbul tüccarı ve yabancı tüccarlar ile iş birliği yaparak pastadan pay almaktan geri kalmamışlardır. Yabancıların ticaretteki etkinliklerinin azaltılması Cumhuriyet döneminde de önemli bir hedef olarak belirlenmiş ve bizzat Atatürk tarafından *"halkımızın tüccar sınıfını zengin edebilmek için, ticaretin yabancı ellerde bulunmasına mâni tedbirler almak zorundayız"* şeklinde ifade edilmiştir (Cem, 1986, 286-287). Atatürk benzer şekilde, Konya'da esnaf ve tüccarlarla yaptığı bir konuşmada, geçmişte milli ticaret müesseselerinin yabancıların eline geçtiğini ve artık buna müsaade edilmeyeceğini ve bu işlerin yerli tüccarların eline geçmesi için gerekli tedbirlerin

alınacağını belirtmektedir (Daver, 1983, 261). Cumhuriyetle birlikte siyasi bağımsızlık kazanılmakla beraber ekonomik bağımsızlık için 1929 yılının beklenmesi gerekiyordu. Çünkü Lozan’da yapılan anlaşma gereği Osmanlı gümrük rejiminin 1929 yılına kadar uygulanacağı kabul edilmişti. Bu nedenle ekonomik bağımsızlığı hızlı bir şekilde kazanmak için ticaret ve sanayiye millileştirmek ve milli burjuvaziye aktarmak önemli bir öncelik olarak belirlenmiştir (Yerasimos, 1976, 1250). Kemalist kadronun milli burjuva yetiştirme hedefi açısından Ticaret ve Sanayi Odalarının kurulması önemli bir aşama olarak değerlendirilmelidir. Her ne kadar bu odaların kuruluş amacı ülkedeki ticaret ve sanayinin gelişmesi için öneriler getirmek olsa da genel olarak büyük burjuvazinin çıkarlarına hizmet eden bir yapıya büründüğü söylenebilir (Rozaliyev, 1978, 68). Devlet eliyle burjuva yetiştirmenin en yaygın yollarından biri de çeşitli tekeller kurup sonrasında bunların özel teşebbüse devredilmesidir. Bu şekilde istenilen kişilere yüksek kazançlar sağlanmakta ve bunun karşılığında çeşitli komisyonlar alınmaktadır. İstanbul ve İzmir limanlarının işletilmesi hakkının verilmesi, kibrit tekeli, petrol ve benzin ithalat tekeli bunlara örnek olarak verilebilir (Cem, 1976, 293). Benzer şekilde İş Bankası kaynaklarının tahsis edilmesi ile Kemalist kadrolara sağlanan büyük kârlar da bu kapsamda değerlendirilebilir (Rozaliyev, 1978, 69).

II. Dünya Savaşı yıllarında ortaya çıkan karaborsa, tarım alanındaki işgücünün askere alınması ve 1942-1943 yıllarında yaşanan kuraklık, büyük toprak sahipleri ile tüccarların çok fazla kazanç sağlamalarına ve dolayısı ile milli burjuvazinin oluşmasına çok önemli katkılar sunmuştur. Böylece savaş yıllarının sonuna doğru sınıfsız bir toplumu düşleyen yönetim, karşısında ekonomik anlamda güçlenmiş iki sınıf bulmuştur. Bunlar ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahipleridir (Çavdar, t.y, 8-9). II. Dünya Savaşı’nın Türkiye’deki sosyal ve ekonomik gelişme açısından en önemli sonucu, kapitalizmin gelişmesinin hızlanması ve büyük sermayenin gücünün artmasıdır. Türkiye’nin bu savaşta tarafsız kalması, Türk burjuvazisinin uluslararası sermaye ile daha iyi ilişkiler kurmasına ve bu yolla Almanya, İngiltere ve ABD’ye yapılan hammadde ihracatından çok büyük kârlar elde etmesine imkân sağlamıştır (Rozaliyev, 1978, 187-188). Bunun yanında savaş yıllarında artan enflasyon ve kıtlık, yeterli kontrol ortamının zayıflığı, rüşvet mekanizması ve siyasi ilişkiler önemli servetlerin yapılmasına zemin hazırlamıştır. Ancak bu durum halk tabanında yönetici kadrolara olan güveni zedelemiş ve konu Meclis gündemine kadar taşınarak 30-40 bin harp zengini olduğu, bunlardan bazılarının henüz milyoner olmamakla beraber yüzbinlerce liraya sahip oldukları belirtilmiştir (Cem, 1976, 309). Bu dönemdeki tüccarlar, fabrika ve atölye mülkiyeti ile ticaret işlemlerini tek elde toplayarak sürecin tamamını kontrol eder hale gelmişler ve zanaatkarları çok düşük ücretlerle çalışmak zorunda bırakmışlardır (Rozaliyev, 1978, 96, Keyder, 1993b, 88).

Türkiye’de ticaret sermayesinin birikmesine ve ticaret burjuvazisinin ortaya çıkmasına yol açan nedenlerden biri de tarım ürünleri ihracatıdır. Tarım ürünlerindeki mevsimsellik nedeniyle genel olarak hasat dönemlerinde yabancıların Türk Lirasına olan talebi nedeniyle Türk Lirası değerlenmekte hasat sezonu bittikten sonra ise düşmekteydi ve bu durum Türk tüccarların aleyhine

fakat yabancı bankerlerin lehine önemli kârlar getirmekteydi. Hükümet bu dezavantajlı durumu düzeltmek üzere 500 lirayı aşan bütün döviz işlemlerinin yeni kurulan Kambiyo Borsası'nda ve Türk borsa simsarları aracılığı ile satılmasını zorunlu kılan bir yasal düzenleme yaparak bu kârın yerli sermayeye aktarılmasını sağladı (Keyder,1993b, 113-114, Ökçün, 1971, 406-425). Sonuç olarak, İttihat ve Terakki'den devralınan milli burjuvaziyi oluşturma yönündeki siyasi mirası devam ettirmek için her türlü yasal ve idari tedbirlerle tüccar sınıfına gerekli destek verilmiştir. Bu desteklerin verilmesinde bazı zamanlar ekonomik, hukuki ve ahlaki kurallara riayet edilmediği döneme ait tartışmalarda da dile getirilmiş ve eleştirilmiştir.

Yeni Türkiye'nin ekonomik bağımsızlık açısından önündeki en önemli engellerden biri de sanayi idi. Çünkü Osmanlı'dan devralınan sanayi tesisleri ve sanayi altyapısı ülkenin ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktı ve bu nedenle ciddi anlamda dışa bağımlı idi. Bu problemin çözümü İzmir İktisat Kongresi'nin ana konuları arasında yer almış ve önemli tartışmalara neden olmuştur. Kongre'nin hazırlık çalışmalarını yapan Heyeti Faale'nin raporlarında bu sorunun çözümü için kendi sermaye ve kredi imkânları ile sanayi tesisleri kuracak bankaların olması gerektiği belirtilmekte ve sonrasında da bu tesislerin hızlı bir şekilde kredili olarak halka devredilmesi önerilmektedir (Ökçün, 1971, 68-70). Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere sanayi tesislerinin devlet eliyle kurulması talep edilmekle beraber mülkiyetinin devlete değil özel kişilere ait olması istenmektedir. Bu durum hem yeni Cumhuriyet'in liberal ekonomi tercihleri ile hem de milli burjuva yetiştirme hedefleri ile uyumaktadır. Ancak yukarıdaki ifadeye geçen halka devri ifadesinin bir temenniden ibaret olduğu dönem uygulamalarından anlaşılmakta ve bu tesislerin genellikle siyasi ve bürokratik ilişki ağı içinde dağıtıldığı bilinmektedir. Kemalist kadroya yakınlığı ile bilinen Şevket Süreyya, sanayileşme hamlesini adeta millet olma ile özdeşleştirmekte ve bunu ulaşılması gereken bir "kızıl elma" olarak nitelemektedir. Ayrıca Avrupa'daki milletlerin iktisadi birliklerini kendi sanayi sistemlerini kurarak sağladıklarını ve ancak bu yolla millet olabildiklerini ifade etmektedir (Aydemir, 1968, 220). Sanayileşme önemli olmakla beraber sanayileşmenin hangi toplum kesimleri üzerinden gerçekleştiği de sosyal açıdan bir o kadar önemlidir. Bu anlamda Cumhuriyet'in ilk dönem sanayileşmesinde toplumun alt gelir gruplarının ciddi anlamda ezildiği söylenebilir. Bu konu İsmail Hüsrev tarafından *"esasen her yerde olduğu gibi bizde de milli sanayi, kendine inkişaf imkânlarını "ilk sermaye birikmesi" ismi verilen bu cemiyet hadisesi sayesinde bulabilmektedir. Mübalağasızca denebilir ki, bu insiyaki hadise, bu iktisat vetiresi olmasaydı belki milli sanayinin kendine sermaye, işçi ve pazar bulması da imkânsızlaşır"* (İsmail Hüsrev, 1935, 47) şeklinde ifade edilmektedir. Sanayinin gelişmesinde ve sermaye birikiminin oluşumunda Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun rolü inkâr edilemez. Örneğin, 1927 yılında devlet destekli şirketlerde üretilen mal değeri 15 milyon liradan 1932 yılında 154 milyon liraya çıkmış ve yaklaşık 10 kat artmıştır. Ancak bu artışa rağmen bu tesislerde önemli yapısal değişiklikler olmamıştır (Han, 1976, 152). Teşvik-i Sanayi Kanunu ile özellikle hammadde ve işçilik maliyetlerinin azaldığı görülmekte ve bu da işçi sınıfı ile hammadde üreten köylü sınıfların yaşam şartlarının ağırlaştığını göstermektedir (İsmail Hüsrev, 1935, 47-48). İşçi ücretlerinin düşük tutulması yoluyla sanayi kesiminde maliyetleri

düşürme politikası, takip edilen kalkınma stratejisi açısından uyumludur. Çünkü o dönemdeki üretim teknolojisi göz önüne alındığında maliyetleri düşürmenin iki yolu vardı ya hammadde fiyatlarını düşürmek ya da işçi ücretlerini... Örnek vermek gerekirse, 1934-1938 arasında işçi ücretleri yüzde 25 ve 1938-1943 döneminde de yüzde 40 azalmıştır. Bu oranlardan da anlaşılacağı üzere işçi ücretleri üzerinden sanayi burjuvazisine uygun şartlar oluşturulmaktadır.

Bu dönem sanayi burjuvazisini geliştiren ve çok yüksek kârlar elde etmesini sağlayan yollardan biri de üretimi kısmak ve kartelleşmek idi. Böylece arzı kontrol ederek ve piyasayı domine ederek sanayi kesiminde kârlılıklar artırılarak hızlı bir sermaye birikimi oluşmuş ve kârlılık ticaret sektöründen sanayiye doğru kaymıştır (Keyder, 1993a, 144-146). Fakat bütün bunlara rağmen oluşan sermaye birikimi sanayi alanında yatırım yapmaktan çekinmiş spekülasyon alanlarına ve özellikle de kârlı olan aracılık faaliyetlerine yönelmeyi tercih etmiştir. Bu konu 1930 Sanayi Kongresi'ne sunulan kimya sanayi raporundan da anlaşılabilir ve bankaların üç ay gibi kısa vadeli, istenildiğinde geri çağırılabilir ve yüzde 17-18 gibi çok yüksek faizlerle kredi vermeleri eleştirilmekte ve bu yolla sanayinin gelişmesini beklemenin hayal olduğu belirtilmektedir (Silier, 1975, 513). Türkiye'de sanayinin kurulması ve Batılı anlamda bir sanayi burjuvazisi oluşturmak için yapılan işlerden biride sanayinin kredi ihtiyacını karşılamak için oluşturulan Sanayi ve Maadin Bankasıdır. Bankanın amacı, özel ve devlet sınai mülkiyetinin gelişmesine, üretimin ve sermayelerin yoğunlaşmasına, ülkenin emperyalist tekelere bağımlılığının zayıflamasına yardımcı olmaktır (Rozaliyev, 1978, 138).

Türkiye'de sanayi burjuvazisinin 1930'larda güçlendiği görülmektedir. Çünkü uygulanan devletçi politikalar, devlet girişimciliğini özel girişimciliğin önüne çıkarmak için değil tam tersi özel girişimciliği tamamlamak üzere kullanılmaktaydı. Her ne kadar sanayide devlet kapitalizmine başvurulmuş olsa bile özel sanayi birikimine devlet desteği verilmeye devam etmiştir. Bu dönemde devlet işletmelerinin sanayinin gelişmesine insan kaynağı açısından da önemli katkıları olmuştur. Bu işletmelerde tecrübe kazanmış yöneticiler, mühendisler, yurt dışında eğitim almış kişiler özel sektöre geçerek sanayinin gelişme sürecine dahil olmuşlardır. Devletçilik, aynı zamanda kamu görevlerinden ayrılan kişilerin daha sonra girişimci olmaları yönünden de önemli katkılar sunmuştur. Örneğin, 1968 yılında yapılan bir araştırmada 50 ve üstü işçi çalıştıran işletmelerin kuruluş tarihi 1921-1930 olanların kurucularının yüzde 13'ü, 1931-1940 arasında kurulanların yüzde 78 ve 1941-1950 arasında kurulanların yüzde 30'u kamudan ayrılan kişilerden oluşmaktadır (Tezel, 1986, 217-218). Bu verilerin de gösterdiği üzere kamu görevlerinden ayrılan kişiler Türkiye'de özel girişim alanının gelişmesinde önemli roller oynamışlardır. Ancak bu ilişkinin daha sonraki dönem sanayileşmesi açısından sürekli kamu desteğinin talep edilmesi açısından da olumsuzlukları olduğu söylenebilir. Bu olumsuzlukları dillendirenlerden biri de bizzat Atatürk'ün yakınında bulunan ve devletçi fikirleri ile bilinen Ahmet Hamdi Başar'dır. Başar; bu tür desteklerle oluşan burjuvazinin kalkınmamıza destek sağlasa bile zenginliklerinin kaynağı devlet olduğu için doğru bulmadığını ifade etmekte ve bu yolla gümrükleri yükselten, demir yolu yapımı için müteahhitlere bol para veren, dövizsizlik yüzünden para gelmediği

için karaborsayı yaratanın da devlet olduğunu söylemektedir. Bu gibi yollarla çabuk para kazananların kalıcı tesisler kurmak yerine kolay ve çabuk para kazanmak için kapkaç sanayii kuracaklarını belirtmektedir (Avcıoğlu, 1990, 396). Benzer şekilde özel teşebbüs taraftarı olan Celal Bayar da şikâyetlerini 1936 Sanayi Kongresi'nde, memleketin sanayileşmesini ve milletin muhtaç olduğu refahı, bazı hususi teşebbüslere ve bu teşebbüslerin dayandığı sermayeye bırakılması halinde çok daha uzun süreler beklenmesi gerektiğini belirtmekte ve bütün desteklere rağmen özel sektörün istenilen yatırımları yapmakta yetersiz kaldığını belirtmektedir. Bayar, benzer problemlerin madencilik alanında da görüldüğünü ve madencilik ruhsatı alanların madeni işletmektense bu ruhsatı birkaç yüz bin liralık komisyonla devretmeyi benimsediklerini, bu ruhsatları ülke menfaati ve milli ekonominin gelişmesi için kullanmak yerine spekülatif amaçlarla elde bulundurmaya tercih ettikleri için eleştirmektedir (Kuruç, 1963, 41).

Özetle, Cumhuriyet'in geniş devlet desteği ile özel sanayici yaratma politikası, birçok zengininin yetişmesine katkı sunmasına rağmen büyük sanayiciler ve büyük sanayi tesislerinin ortaya çıkmasını sağlayamamıştır. Buna karşılık daha kolay ve garantili kazanç yolları tercih edilmiş, üretip satmaktansa alıp satmak yeni yetişen zengin tipi ya da daha doğru bir tabirle milli burjuvalar tarafından tercih edilmiştir. Bununla birlikte, geleceğin büyük iş adamları bu dönemde imal edilmiş ve özellikle Anadolu'da iş hayatını ellerinde tutan Rum ve Ermenilerin tasfiyesi, milli müteşebbislere geniş imkânlar getirmiştir (Avcıoğlu, 1990, 399-400).

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecindeki savaşlarında etkisi ile hem tarımsal nüfus hem de tarımsal üretim açısından güçlü bir yapı devredilememiştir. İttihat ve Terakki döneminde olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de siyasi elitlerin toprak ağaları ile ilişkileri devam etmiş ve aralarında iyi bir ittifak kurulmuştur. Bu ilişki bizzat Atatürk'ün ifadelerinde de yer almaktadır. Atatürk, Türkiye'de büyük arazi sahibi çok az insan olduğunu ve bu insanların korunması gerektiğini belirtmektedir (Cem, 1978, 280, Avcıoğlu, 1990, 354-355). Bu dönemde büyük arazi sahiplerinin korunması ve desteklenmesi yönündeki politikalar yapılan sosyoekonomik tercihlerle önemli ölçüde tutarlılık gösterir. Çünkü burjuva sınıfını oluşturabilmek için gerekli sermaye birikimi 1920'ler Türkiye'sinin tarihsel bağlamında ancak bu sınıfın desteklenmesi ile hızlı bir şekilde oluşturulabilirdi. Böylece tarımdan elde edilen artık değer ile hem tarım kesiminde sermaye birikimi oluşturulacak hem de bu ürünlerin ticaretini yapan ticaret burjuvazisi de buradan başka sektörlerden elde ettiğinden çok daha fazla kâr elde etme fırsatı yakalamış olacaktı (Keyder, 1993a, 14). Toprak mülkiyetinin yoğunlaşmasında önemli ölçüde göç eden veya göçe zorlanan azınlıkların ülkeyi terk etmesinin rolü büyüktür. Böylece terkedilen topraklar büyük arazi sahipleri tarafından sahiplenmek veya bunlara verilmek suretiyle ticari tarım alanları genişletilmiştir (Keyder, 1993a, 27). Bu durum orta ve batı Anadolu'da toprak ağalığının kapitalist işletmelere dönüşmesine neden olmuştur (Rozaliyev, 1978, 23-24). Tarım kesiminde büyük ticari tarım işletmelerinin geliştirilmesi açısından 1924 tarihli Kadastro Kanunu ile 1926 yılında kabul edilen Medeni Kanun önemli düzenlemeler getirmiştir. Bu iki düzenleme ile özel mülkiyet

hakları yasal olarak güvence altına alınmış ve geniş alanlar üzerinde kullanım hakkı olan ailelere bu toprakları malik sıfatıyla tapuya kaydettirme hakkı verilmiştir. 1929 yılında yapılan yeni bir düzenleme ile Osmanlı döneminde çeşitli ailelere verilen tımar, iltizam gibi hakların mülk olarak tapuya kaydı için bu belgeler yeterli görülmüştür. Bu belgelerde söz konusu haklarla ilgili sınırlar belirsiz olduğundan elinde bu tür belge bulunan nüfuzlu aileler çok geniş alanların mülkiyetini kazanmışlardır (Tezel,1986, 317-318). Bu ifadelerden de açıkça anlaşılacağı üzere, Kemalist kadronun tarım ve köylüyle ilgili politikalarının temelinde büyük toprak sahibi çiftçiler ile toprak ağaları yer almaktadır. Çünkü sistemin meşruiyet temelini oluşturan sacayağının bir köşesinde toplumun bu kesimi yer almaktadır.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında tefecilik, tarım alanında sermaye birikimini engelleyen ciddi bir sorun olarak görülmektedir. Şehir ve kasabalardaki esnaf, tüccar veya serbest meslek erbabı tarafından köylüye verilen faizli krediler nedeniyle köyde oluşan artık yine bunlara dönmekte ve tekrar faizli kredi olarak köylüye verilmektedir. Bu durum köylünün ödeme gücünü ve vergi yükümlülüklerini yerine getirmesini engellemektedir (İsmail Hüsrev, 1932a, 14). Tarım kesiminde tefeciliğin en yıkıcı hali, köylünün borcunu ödeyememesi durumunda tek gelir kaynağı olan toprağını kaybetmesi ve üretimden çekilmesidir. Cumhuriyet dönemindeki bu tefecilik, müteşebbis köylüyü ortadan kaldıran, köy hayatındaki toplumsal farklılaşmayı derinleştiren en önemli unsurlar arasındadır (İsmail Hüsrev, 1932b, 31-34). Köylünün bu durumunu iyileştirmek için 1929 Dünya Ekonomik Buhranı’nda, devlet tarafından tarımsal kredi maliyetlerinin azaltılmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan biri 1470 sayılı Ziraî Kredi Kooperatifleri Kanunu’nun çıkarılması diğeri de Ziraat Bankası’nın tarım kesimine vereceği kredileri artırabilmek için çıkarılan 1930 tarih ve 1697 sayılı Kanundur. Bunların yanında tarımsal aletler, tohum ve ilaç gibi ihtiyaçlar içinde uygun kredi imkânları getirilmiştir. Bütün bu desteklerin toplumun çok dar bir kesimini kapsadığı ve özellikle kapitalist üretim ilişkilerine eklenmiş büyük çiftçilere yöneldiği söylenebilir (Tekeli - İlkin,1977, 188-190). Bu durum Meclis’te Kırşehir milletvekili Yahya Galip Bey tarafından ağır bir şekilde eleştirilmiş ve Anadolu’da koşum hayvanı bulamayan insanlar varken gümrüksüz tarım makinaları ithalatının ancak birkaç büyük arazi sahibini memnun edeceğini ifade etmiştir (Avcioğlu, 1991, 1384-1385).

Türk tarımında pazar imkânlarının gelişimi ile kapitalist ilişkilerin gelişmesi arasında önemli bir bağ vardır. Bu nedenle pazar imkanlarının geliştiği, Ankara, İzmir, İstanbul gibi yerlerde sistem toprak ağalığından ziyade sermayedar çiftlik işletmesi şekline dönüşmüştür (İsmail Hüsrev, 1932c, 29). Tarımdaki kapitalist ilişkilerin gelişmesi açısından tarımsal sanayinin gelişmesi ile ihraç ürünlerinin önemli bir yeri vardır (Arıoba, 1982, 84). Yani tarımsal sanayinin kurulduğu bölgeler ile tarımsal ürün ihraç eden bölgelerin kapitalist sistemle entegrasyonu daha kolay ve hızlı olmaktadır. Cumhuriyet döneminde tarım kesiminin maliye politikası araçları ile desteklenmesi bakımından Aşar vergisinin kaldırılması önemli bir gelişme olup, devlet bu yolla toplam vergi gelirinin yaklaşık yüzde 29’undan vazgeçmiştir (Çakır, 1981, 138; Tezel, 1986, 319-321). Aşar’ın kaldırılması köylünün pazar için sunacağı ürünleri artırmış ve bu yolla ticari

tarımın gelişmesinin yolu açılmıştır.

Tarımsal alanda daha fazla ürün üretilmesini teşvik açısından kredi mekanizmalarının kullanılması da önemli olmuştur. Bu kapsamda Ziraat Bankası dışında, İş Bankası da özellikle ihraç ürünleri üreten büyük toprak sahiplerine açtığı kredilerle (Silier, 1975, 510) Kemalist Kadronun "milli burjuvazi oluşturma" yönündeki hedeflerine önemli ölçüde destek vermiştir.

Kapitalist ve pazar ekonomilerinin gelişimi ve bu pazarların birbirine eklenmesi açısından ulaşım imkânlarının gelişmesi son derecede önemlidir. Bu nedenle, Osmanlı'nın son dönemlerinde olduğu gibi Cumhuriyet'in ilk yıllarında da ulaşım açısından demiryolu politikaları öncelikli hedefler arasında yer almıştır. Demiryolu politikası bir taraftan merkez ile çevrenin bağlantısını kurmak diğer taraftan da ülkenin iç kesimlerinde üretilen tarım ürünleri ile madenlerin taşınması için oldukça önemli idi. Demiryolu veya daha geniş anlamı ile ulaşım politikası tercihlerinde Cumhuriyet hükümetinin özel teşebbüsten yana olmakla beraber yerli ve yabancı sermaye arasında kesin bir ayrıma gitmediği ancak yerli sermayeye belli imtiyazlar vermek suretiyle desteklediği görülmektedir (Ökçün, 1971, 107). Bu desteği göstermesi açısından bakıldığında, bu dönemde ulaşım amaçlı kurulan altı şirketten sadece bir tanesinde yabancı hissedar bulunmakta olup diğerlerinin tamamı Türk vatandaşlarına aittir. Bu şirketler ağırlıklı olarak Ankara ve İstanbul'da kurulmuşlardır (Yerasimos, 1976, 1257-1258). Deniz ulaşımı açısından Lozan Antlaşması ile kabotaj hakkı yabancı şirketlere tanındığından bu süre bitene kadar yeni Cumhuriyet'in yapabileceği çok fazla bir şey yoktur. Ancak bu engelin ortadan kalkacağı döneme hazırlıklı olmak için Kemalist kadro Türk özel gemicilik şirketlerini geliştirmek için yoğun bir çaba harcamıştır. Bu amaçla önce deniz personeli yetiştirilmesi ile işe başlanmış, 1923 yılında kurulan denizcilik işletmelerinin kapasitesi artırılmış, gemilerin gençleştirilmesi ve büyütülmesine çalışılmış ve 1936 yılında kabotaj hakkı devletleştirilerek denizcilik alanında serbest hareket imkânı elde edilmiştir (Han, 1976, 150-151). Bunların yanında maliye politikası araçları ile armatörlerin işleri kolaylaştırılmaya çalışılmış ve çeşitli vergisel avantajlar sağlanmıştır (Tunçay, 1981, 196). Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde ulaşım alanındaki yatırımların çoğu yabancılar tarafından yapılmakla beraber, Türk müteşebbisleri bu firmaların taşeronluğunu yaparak hem bu alanda tecrübe kazanmışlar hem de önemli bir sermaye birikimi edinmişlerdir. Bu yatırımlar sırasında artan inşaat malzemeleri ve demir talebi nedeniyle iç piyasa ölçeği büyümüş ve bu durumda kapitalist birikimi hızlandırmıştır. Ulaşım imkânlarının gelişmesi şehirler ve bölgeler arası hareketliliği olduğu kadar mal hareketliliğini de etkilemiş ve bu yollar aracılığı ile liman şehirleri ile bağlantı kurularak Türk ihraç ürünlerinin pazara sunulması kolaylaşmıştır. Bu gelişmeler dolaylı olarak hem bankacılık sisteminin gelişmesi ve daha karlı hale gelmesine hem de arazi rantı ile büyük çiftlik sahiplerine çok önemli kazançlar sağlamıştır (Tezel, 1986, 201-202).

Osmanlı Devleti'nin yabancı sermaye ile ilişkisi Kırım Savaşı ile başlamış ve son dönemine kadar artarak ve şartları ağırlaşarak devam etmiştir. Özellikle İttihat ve Terakki ile birlikte yabancı sermayeye karşı bir tavır geliştirilmeye çalışılmış ve yabancı sermayenin yerini yerli sermayenin almasına yönelik bazı girişimler

olmuştur. Ancak dönemin şartları içinde bu alanda çok başarılı olduğunu söylemek zor görünmektedir. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e hem bu düşünsel miras hem de fiili olarak devlet borçları aktarılmış ve yabancı sermaye ile ilgili tavır belirlemede belli bir kafa karışıklığı oluşmuştur. Bu nedenle bazı kesimler Osmanlı döneminin kötü tecrübesinden hareket ederek yabancı sermayeyi yarı sömürgelik olarak görmekte bazı kesimler de yabancı sermaye olmaksızın ekonomik ve sosyal gelişmenin mümkün olamayacağını düşünmektedir. Her iki görüşte doğruluk payı içermekle beraber dönemin şartlarında yabancı sermayeye ihtiyaç olduğu bilinen bir gerçektir. Kemalist kadroda bu gerçeğin farkında olduğundan yabancı sermaye ile ilgili düşüncelerini İzmir İktisat Kongresi’nde, ülke için zararlı olmadığı takdirde karşı olmadıkları şeklinde yumuşak bir üslupla dile getirmişlerdir (Ökçün, 1971, 435; Ahmad, 1995, 135). Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere yabancı sermayeye doğrudan bir karşıtlık olmamakla beraber yabancı sermayenin yerini alacak bir Türk girişimci sınıfın yetiştirilmesi önemli bir amaç olarak ortaya konulmuştur. Ancak burada gerçekten bir girişimci sınıf yetiştirmekten ziyade yabancı şirketlerin temsilciliğinin gayrimüslimlerden alınması gibi çok kısa vadeli ve pragmatik bir bakış açısının olduğu belirtilmelidir. Kemalist kadronun yabancı sermaye ile ilişkisini göstermesi açısından Chester İmtiyazı önemlidir. Bu grup ile iki anlaşma yapılmıştır. Bunlardan birincisi, Türkiye’nin doğusu ve Musul-Kerkük bölgesini Karadeniz ve Akdeniz’de birer limana bağlayacak 4.400 kilometrelik demiryolu ve liman yapımıdır. İkincisi, tarım makinaları ve gereçleri ithalatının bu grubun tekeline verilmesidir. Bunların karşılığında Türkiye, Chester Grubuna, yapılacak demiryolu ve liman güzergahının 40 kilometrelik şeritler içinde kalan petrol dahil her türlü yer altı kaynağının 99 yıllık işletme hakkını vermektedir. Ancak Musul-Kerkük Lozan Antlaşması ile Türkiye sınırları dışında kalınca ve buradaki petrol sahaları Standart Oil Irak petrollerinin eline geçince bu anlaşma uygulanamamıştır (Tezel, 1986, 167). Türkiye’de yabancı sermaye bazen bizzat hükümet veya belediyeler tarafından verilen bazı imtiyazları yerine getirmek içinde gelmiş ve şirketler kurmuştur. Bu şirketlerde temel prensip ortaklık paylarının yüzde 51 yerli ve yüzde 49 yabancılarda olmasına rağmen fiili durum her zaman bu şekilde olmamıştır. Bu şirketlerde devrin asker ve sivil bürokratlarının da hissedar ve yönetim organlarında yer aldığı görülmektedir. Temsil ve karar mekanizmaları açısından genellikle yabancı şirketlere daha fazla hak verildiği şirket belgelerinden anlaşılmaktadır (Ökçün, 1975, 153-154). Dolayısı ile Cumhuriyet’in ilk yıllarında yabancı sermayenin etkinliği açısından Osmanlı dönemine nazaran çok fazla şeyin değiştiği iddiaları fiili durum ile uyuşmamaktadır. Örneğin, 1920-1930 yılları arasında kurulan şirketlerin yaklaşık üçte biri yabancı ortaklı idi (Ahmad, 1995, 137). Bu durum bir ölçüde 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı ve İkinci Dünya Savaşı ile oluşan konjonktür gereği ve bizim dışımızda gerçekleşmiştir (Tunçay, 1981, 198). Bu durumun normal olduğunu kabul etmek gerekir. Çünkü Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçişle birlikte tüm ekonominin bir anda iyileşmesini ve kendi kendine yeter hale gelmesini beklemek çok fazla iyimserlik olurdu. Kaldı ki Kemalist kadronun daha önce de ifade edildiği üzere yabancı sermayeye doğrudan bir karşıtlığı olmamıştır. Tam tersine özel yabancı sermayeyi Türkiye’de yatırım yapmaya özendirici her türlü tedbir ve teşvik önlemlerini almakta tereddüt etmemiştir. Bu

kapsamda,1923 yılında İstanbul'daki tramvay, telefon, su, elektrik şirketleri ve Aydın Demiryolu Şirketi gibi bazı yabancı şirketlerle bunların Osmanlı hükümetlerinden aldıkları ayrıcalıkları onaylayan yeni sözleşmeler imzalanmıştır. 1924 yılında, yabancıların Türkiye'de belediye sınırları içinde taşınmaz mallar edinmelerini sınırlayan engeller ortadan kaldırılmış, 1925'te Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan devlet sanayi işletmelerinin özel anonim şirketlere satılması için çıkartılan kanunda, yabancıların şirketlerde yüzde 49 oranına kadar pay sahibi olmalarına imkân tanınmıştır. Bunların yanında Osmanlı Bankası'nın hükümete açtığı kredi karşılığında imtiyaz süresi uzatılmış ve Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun getirdiği teşvik imkânlarından yabancı sermayeli şirketlerin de yararlanması sağlanmıştır (Tezel, 1986, 168). Ancak bütün bu kolaylıklara rağmen Cumhuriyet'in ilk yıllarında gelen yabancı sermayenin neredeyse tamamı imtiyazlar karşılığında gelmiştir. Bu yıllarda ülkenin doğal kaynaklarının işletilmesi için yabancılar verilen 400 adet imtiyaza karşılık bunlardan yalnızca 10 tanesi gelmiş ve diğerleri borsa spekülasyonlarına konu edilerek elden ele devredilmiştir (Tunçay, 1981, 203-204). Türkiye'de milli burjuvaziyi oluşturma yolunda atılan adımlardan biri de yabancı sermayeye aracılık ve komisyonculuk yapan kişilere çeşitli spekülatif yollarla rant aktarma sürecinin işletilmesidir. Gerçekte bu kişiler veya şirketlerin birçoğunun bu işleri yapabilecek sermayesi olmadığı gibi gerekli bilgi ve tecrübeleri de yoktu. Ancak bunların türlü yollara başvurarak ve ciddi anlamda fiyatlar kırarak aldıkları ihaleleri sonradan başkalarına komisyon karşılığı satmak ve devretmek isteyen basit komisyoncular olduğu anlaşılmıştır (Tezel, 1986, 171-172). Özetle, Kemalist kadronun yabancı sermayeye karşı bir politika izlediği yolundaki değerlendirmelerin çok doğru olmadığını belirtmek gerekir. Özellikle 1930-1945 döneminde yabancı sermayenin görece olarak öneminin azalması yabancı sermayeye karşı bir politika takip edilmesinden değil, 1929 Dünya Buhranı'nın ve İkinci Dünya Savaşı'nın getirmiş olduğu belirsiz ortamdan dolayı uluslararası sermayenin mobilitesinin zayıflamasından kaynaklanmaktadır. Kaldı ki bu etkilerin ortadan kalkmaya başladığı 1946'dan sonra Türkiye, askeri yardımlar dışında da borçlar almak için yabancı özel sermayeyi teşvik eden düzenlemeler yapmaya devam etmiştir (Buldaç, 1971, 76).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine damgasını vuran İttihat ve Terakki'ye göre Osmanlı'nın Batı karşısındaki gerilemesinin nedeni, Osmanlı'da bir "milli burjuvazi" sınıfının olmaması şeklinde açıklanmış ve çözüm olarak da böyle bir Müslüman-Türk sınıfın yetiştirilmesi birinci öncelik olarak kabul edilmiştir. Bu amacı gerçekleştirmek için izlenecek yol, azınlık ve yabancıların elinde olan ticaret ve sanayinin bunlardan alınarak Müslüman-Türklere verilmesi şeklinde belirlenmiştir. Bu genel kabuller doğrultusunda İttihat ve Terakki'nin yapmış olduğu çalışmalar sonucunda ve Birinci Dünya Savaşı'nın da etkisi ile yavaş yavaş bir "milli burjuva" tipi ortaya çıkmaya başlamış ve belli bir sermaye birikimi oluşmuştur. Gerek İttihat ve Terakki ve gerekse Cumhuriyet döneminde milli burjuvazinin gelişmesinde azınlıkların göç etmesinin önemli bir payı olmuş ve bunlardan boşalan alanlar Müslüman-Türk tüccar ve eşraflar tarafından doldurulmuştur. Bu göçler yeni oluşturulacak sınıfın maddi temeli açısından çok

önemli olmakla birlikte, teşebbüs kabiliyeti ve kültürel birikim açısından hem İttihatçılar dönemi hem de Cumhuriyet dönemi için birçok sorunları da beraberinde getirmiştir.

İttihat ve Terakki ile başlayan “milli burjuva” yetiştirme politikası Cumhuriyet’e devredilmiş ve Kemalist kadro da bu politikayı sürdürmüştür. Çünkü Kemalist kadronun önemli temsilcileri aynı zamanda İttihat ve Terakki kadrosu içinde de yer almış önemli kişiler arasındadır ve bu nedenle entelektüel ve siyasi açıdan bir süreklilik ilişkisini normal kabul etmek gerekir. İttihatçılar ve Kemalistler milli burjuva yetiştirilmesi hedefleri açısından aynı amacı paylaşmalarına rağmen Kemalist kadro ekonomik kalkınmayı genel olarak özel teşebbüs eliyle ancak devletin desteği ile gerçekleştirmek istemektedir. İttihatçılar da milli burjuvazinin devlet eliyle yetiştirilmesini kabul etmekle beraber ekonomik sistem tercihi açısından liberal ekonomiden ziyade milli iktisat düşüncesine daha yakındırlar. Özetle İttihatçılar ile Kemalistler, bütün ekonomik, toplumsal ve siyasal politikalarını devletin denetimi altında “milli burjuva” yetiştirilmesi amacına yöneltmişlerdir. Böyle bir dönüşüm için o günün şartlarında en uygun adaylar bürokratlar, ayan ve eşraftı ve Hükümet ile bu sınıflar arasında zımnî bir mutabakat da oluşturulmuştur. Bu mutabakata uygun olarak milli burjuvazi hedefine ulaşmaya hizmet edecek gerekli olan kanuni düzenlemeler yapılmış ve Türk hukuk sistemi Batı normlarına göre düzenlenerek özel mülkiyet için uygun ortam hazırlanmıştır.

Kapitalist birikimin hızlandırılması ve milli burjuvazinin yetiştirilmesi açısından bankacılık konusuna büyük önem verilmiş ve bu kapsamda 1924 yılında İş Bankası olmak üzere çeşitli bankalar kurulmuştur. Ancak bu süreç daha ziyade siyasal yetki ve nüfuzun özel çıkarlar için kullanılması yoluyla gerçekleştirilmiştir.

Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren Kemalist kadronun, sanayi sektöründeki yatırımları teşvik politikası, devletin ve yabancı sermayenin teşviki ile bir Türk iş adamları sınıfının ortaya çıkartılmasına yönelik olarak kullanılmıştır. Ancak bütün bu desteklere rağmen ortaya çıkan zengin tipinin sanayi yatırımlarından ziyade kısa süreli ve daha kârlı işlere yöneldiği görülmektedir.

Bu dönemde belli kişilere, zaman zaman meşruiyet görüntüsü içinde olmakla beraber, hükümet olmanın getirdiği imkânların kullanılmasıyla çıkar sağlanması, özel sermaye birikiminin beslenmesinin başlıca yöntemlerinden biri haline gelmiştir. Bu kapsamdaki en önemli uygulamalar ihaleler ve tekel haklarının istenilen kişilere verilmesi şeklinde ortaya çıkmıştır.

Kemalist kadro, yabancı sermaye karşısında zaman zaman çekimser davranışlar sergilemiş olsa bile genel olarak yabancı sermayeden yana tavır almıştır. Yeterli sermaye birikimine sahip olunmaması ve bu birikimin yine kendi çabaları ile oluşturma imkanının bulunmaması yeni Cumhuriyetin kalkınma hamlesinde yabancı sermayeden yana tavır almasında etkili olmuştur. Bunun yanında yabancı sermayeye birçok imtiyazlar verilmek suretiyle bunların Türkiye’deki temsilci ve ortaklarına önemli miktarlarda rant aktarılmıştır.

Bütün bu çalışmalar ve teşvikler sonucunda oluşturulan burjuvazi, özellikle bürokrasinin de yardımıyla belli bir yere gelmiştir. Fakat oluşturulan bu burjuva

sınıfından, Batı'da üstlenmiş olduğu roller ve fonksiyonlarını yerine getirmesi anlamında istenen faydalar elde edilememiştir. Çünkü Türkiye'de bu sınıf yapay, bürokrasi eliyle ve hızla oluşturulduğu için Batı'da ifa etmiş olduğu fonksiyonları görmekte yetersiz kalmıştır.

İttihat ve Terakki ile başlayan ve Cumhuriyetle devam eden milli burjuvazinin oluşturulması yönündeki çabalarla bir zenginler sınıfı ortaya çıkmıştır. Ancak bu sınıfı batılı anlamda bir burjuva olarak tanımlamak çok mümkün görünmemektedir. Çünkü bu sınıf Batı'da olduğu gibi konumunu devlet ve sistemle çatışarak değil bizzat devletin teşviki ile elde etmiştir. Bu nedenle toplumsal dönüşüm anlamında istenilen sonuçların elde edilmesine çok fazla katkısı olmasa bile ülke kalkınmasına ve belli bir sermaye birikiminin oluşmasına katkısı olduğunu kabul etmek gerekir. Oluşan sermaye birikimi ve bu sermaye sahiplerinin beklentilerinin değişmesi nedeniyle siyasal olarak devletçi yapıya ilk defa 1946 seçimlerinde bir karşı duruş ortaya konulmuş ve 1950 seçimlerinde de bu sınıf kendi iktidarını kurmuştur.

Kaynakça

- Ahmad, Feroz. *İttihatçılıktan Kemalizme*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 3. Basım, 1996.
- Ahmad, Feroz. *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1995.
- Aksu, Halil. "Cumhuriyet Türkiye'sinde İlk Planlama Çalışmaları (1923-1938)". *Maliye Yazıları*, 4, (1987).
- Aktan, Reşat. *Türkiye İktisadı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1978.
- Ardel, Ahmet. *Cumhuriyet Devrinde Endüstri*. Ankara: Türk Coğrafya Dergisi, Birinci Yıl Üçüncü ve Dördüncü Sayılardan Ayrı Bası, 1943.
- Arıoba, Çelik. "Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Türkiye'nin Tarımsal Yapısı ve Tarıma Yönelik Politikalar". *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*. Ankara: A.Ü.SBF Yayınları, No: 513, 1982.
- Avcıoğlu, Doğan. *Milli Kurtuluş Tarihi (1838'den 1995'e)*, 3 Cilt. İstanbul: Tekin Yayınevi, 1991.
- Avcıoğlu, Doğan. *Türkiye'nin Düzeni, Dün-Bugün-Yarın*, 1 Cilt. İstanbul: Tekin Yayınevi, 1990.
- Aydemir, Şevket Süreyya. *İnkılap ve Kadro*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2. Basım, 1968..
- Buldaç, Orhan. *Türkiye'de Sosyal ve Ekonomik Denge*. Ankara: Şafak Matbaası, 1971.
- "Burjuvazi". *Ana Britanica Genel Kültür Ansiklopedisi*. 5/127, İstanbul: Ana Yayıncılık, 1987.
- "Burjuvazi". *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedi*. 4/2018-2019. İstanbul: Gelişim Yayınları, 1986.
- "Burjuvazi". *Sosyalist Kültür Ansiklopedisi*. 2/543, İstanbul: May Yayıncılık, 1979.
- Cem, İsmail. *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İstanbul, Cem Yayınevi, 9. Basım, 1986.
- Çakır, Hikmet. "Kalkınmanın Başlangıcında Türk Maliyesi (1920-1938)". *Maliye Dergisi*, 100.Yıl Atatürk Özel Sayısı, 1981.
- Çavdar, Tevfik. "Devralınan İktisadi Miras, İktisadi Düzen ve Sorunlar". *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 4/1049-1056, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.
- Çavdar, Tevfik. *Türkiye'de Liberalizm (1860-1990)*. Ankara: İmge Kitabevi, 1992.
- Çavdar, Tevfik. *Türkiye'de Yapısal Değişim ve Getirdiği Sorunlar*. Petrol-İş Yayınları No: 17, t.y.
- Çelebican, Gürkan. "Atatürk Döneminde Para-Kredi Siyaseti ve Kurumlaşma Hareketi". *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Gelişmesi*. Ankara: A.Ü. SBF Yay. No: 513, 1982.
- Çimenoğlu, Orhan. "1923-1939 Türkiye Sanayi". *İstanbul Sanayi Odası Dergisi*, 180, 1981.
- Daver, Bülent. *Atatürk ve Sosyo-Politik Sistem Görüşü, Çağdaş Düşüncenin Işığında ATATÜRK*. Ankara: Nejat Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, 1. Basım, 1983.
- Dikmen, M. Orhan. *Türkiye'de Sınai Gelişme ve Vergi Sistemi*. Ankara: TOBB Matbaası, 1964.
- Han, Ergül. "Atatürk'ün Ekonomi Anlayışı ve 1923-1938 Döneminde Ekonomi Politikası Uygulaması". *Eskişehir İ.T.İ.A. Dergisi*, (12) 1., 1976.

- İlkin, Selim. "Türkiye'de Merkez Bankası Fikrinin Gelişimi". Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler-Tartışmalar. 3-10 Haziran 1973, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1975.
- İsmail Hüsrev. "Türkiye Endüstrisinde İlk Sermaye Birikmesi", *Kadro, Aylık Fikir Mecmuası*, (3)35-36, 1935. (tıpkı basım), yayına hazırlayan Cem Alpar.
- İsmail Hüsrev. "Türkiye Köy İktisadiyatında Borçlanma Şekilleri". *Kadro Aylık Fikir Mecmuası*, (1) 3, 1932b. (tıpkı basım) yayına hazırlayan Cem Alpar.
- İsmail Hüsrev. "Türkiye Köy iktisadiyatında Toprak Rantı". *Kadro Aylık Fikir Mecmuası*, (1) 4, 1932a. (tıpkı Basım) yayına hazırlayan: Cem Alpar.
- İsmail Hüsrev. "Türkiye'de Toprak Ağalığı III". *Kadro Aylık Fikir Mecmuası*, (1) 9, 1932c. (Tıpkı basım) yay. haz. Cem Alpar.
- Kandaş, Bahri. "Cumhuriyetin Kuruluşundan İtibaren Türkiye'nin İktisadi Büyümesi". *Maliye Yazıları*, 19-21, 1989.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. *Politikada 45 Yıl*, Ankara: Bilgi Yayınevi 1. Basım, 1968.
- Kepek, Yakup. "Türkiye'nin Sanayileşme Süreçleri". *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 7/1765-1766, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.
- Keyder, Çağlar. *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2. Basım, 1993b.
- Keyder, Çağlar. *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 3. Basım, 1993a.
- Kongar, Emre. *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 4. Basım, 1985.
- Korum Uğur. "1923-1929 Döneminde Türkiye'de imalat Sanayii ve Sanayi Politikaları". *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*. Ankara: A.Ü. SBF Yayınları, 1982.
- Köksal, Bilge Aloba - İlkin, A. Rasih. *Türkiye'de İktisadi Politikanın Gelişimi (1923-1973)*. İstanbul: Yapı Kredi Bankası Yayınları, 1973.
- Kuruç, Bilsay. *İktisat Politikasının Resmî Belgeleri*. Ankara: A.Ü. SBF Yayınları, 1963.
- Kuyucak, Hazım Atif. *Para ve Banka*. İstanbul: 1948.
- Ökçün, A. Gündüz. "1909-1930 Yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan Bankalar". *Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler-Tartışmalar*, 8-10 Haziran 1973, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1975.
- Ökçün, A. Gündüz. "İzmir İktisat Kongresi". *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 4/1062-1064, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.
- Ökçün, A. Gündüz. *Türkiye İktisat Kongresi (1923-İzmir) Haberler Belgeler Yorumları*. Ankara: Sevinç Matbaası, 2. Basım, 1971.
- Rozaliyev, Y.N. *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923-1960)*, çev. Azer Yaran, Ankara: Onur Yayınları, 1978.
- Silier, Oya. 1923-1935 "Döneminde Türkiye'de Bankalar ve Bankacılık". *Türkiye İktisat Tarihi Semineri-Metinler Tartışmalar*, 8-10 Haziran 1973, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1975.
- Şaylan, Gencay. "Cumhuriyet Bürokrasisi". *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 2/299. İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Basım, 1983.
- Tekeli, İlhan - İlkin Selim. *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*. Ankara: Şafak Matbaası, 1977.

- Tezel, Yahya S. *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*. Ankara: Yurt Yayınları, 2. Basım, 1986.
- Toprak, Zafer. *İttihad – Terakki ve Cihan Harbi, Savaş Ekonomisi ve Türkiye’de Devletçilik*. İstanbul: Homer Kitabevi, 2003.
- Toprak, Zafer. *Türkiye’de “Milli İktisat” (1908-1918)*. Ankara: Yurt Yayınları, 1982.
- Tör, Vedat Nedim. “Türk İktisadiyatının Erkan-ı Harbiye Dairesi”. *Kadro, Aylık Fikir Mecmuası*, 14, 1933. (tıpkı basım), yayına hazırlayan Cem Alpar.
- Tunçay, Mete. *Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*. Ankara: Olgaç Matbaası, 1981.
- Yerasimos, Stefanos. *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye, I. Dünya Savaşından 1971’e*. 3 Cilt. çev. Babür Kuzucu, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1. Basım, 1976.
- Yüzgün, Arslan. “Türk Bankacılığının Tarihsel Gelişimi”. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 1/156. İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.

İslam İktisadı ve Metodolojik Bireycilik: Homo Islamicus Kavramının Eleştirel Bir Değerlendirmesi

Islamic Economics and Methodological Individualism: A Critical Analysis of HomoIslamicus Concept

İsa YILMAZ

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi,
isa.yilmaz@medeniyet.edu.tr
[0000-0001-7388-8539](mailto:isa.yilmaz@medeniyet.edu.tr)

Araştırma & Yayın Etiği

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş,
iThenticate yazılımı ile taranmış,
araştırma yayın ve etiğine aykırılık tespit edilmemiştir.

Research & Publication Ethics

This article was reviewed by at least two referees,
a similarity report was obtained using iThenticate, and
compliance with research/publication ethics was confirmed.

CC BY-NC 4.0

Bu makale [Creative Commons Attribution-NonCommercial License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) altında lisanslanmıştır.

This paper is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

Copyright ©

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Sakarya/TÜRKİYE

Sakarya University, Institute of Social Science,
Sakarya/TURKEY

Atıf/Citation

Yılmaz, İsa. "İslam İktisadı ve Metodolojik Bireycilik: HomoIslamicus Kavramının Eleştirel Bir Değerlendirmesi". Akademik İncelemeler Dergisi 17 / 1 (Nisan 2022): 118-137. <https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.1049803>

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 28.12.2021

Kabul Tarihi/Date Accepted: 15.03.2022

Yayın Tarihi/Date Published: 15.04.2022

ISSN: 1306-7885

E-ISSN: 2602-3016

Cilt/Volume: 17 | Sayı/Issue: 1 |

Yıl/Year: 2022 (Nisan/April)

15. yıl

Akademik İncelemeler Dergisi

İslam İktisadı ve Metodolojik Bireycilik: Homoislamicus Kavramının Eleştirel Bir Değerlendirmesi

Öz

Bu çalışma, neoklasik iktisadın metodolojik bireycilik varsayımının modern dönem İslam iktisadı literatüründeki izdüşümlerini ele almaktadır. Bu bağlamda, neoklasik iktisatta homoeconomicus olarak tasvir edilen insan tekine karşı geliştirilen homoislamicus kavramının her ne kadar İslam iktisadını ana akım iktisattan ayırttığı iddia edilse de her iki yaklaşımın da metodolojik bireyci bir varsayımdan yola çıktığı ve bu yüzden benzer bir metodolojiyi takip ettiği tartışılmaktadır. Neoklasik iktisadın bireyden yola çıkan ve birey ile sınırlı yaklaşımının geliştirilen homoislamicus kavramı üzerinden benimsenmesi İslam iktisadının özgün bir alternatif iktisadi sistem olarak gelişmesinde engelleyici bir etki yaratmaktadır. Diğer yandan, bireylerden yola çıkmayan, ancak toplumsal refah ve gelişme adına insan iyiliğini ve felahını göz ardı eden holistik yaklaşımlar da benzer şekilde problemlidir. Bu çalışma her iki tutumun ötesinde ahlak temelli bir İslam iktisat metodolojisi önermektedir. Bu bağlamda, Polanyi'nin gömülü olma kavramı ve Bourdieu'nun alan teorisinden yola çıkarak İslam iktisadında bireyci ya da holist yaklaşımların ötesinde ahlak temelli bir İslam iktisat metodolojisinin geliştirilmesine katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam iktisadı, Metodolojik bireycilik, Homoislamicus, Gömülü Olma, Alan Teorisi.

Islamic Economics and Methodological Individualism: A Critical Analysis of Homoislamicus Concept

Abstract

This study aims to examine the implications of methodological individualism assumption of neoclassical economics in the literature of modern Islamic economics studies. Although it is assumed that the introduction of homoislamicus against the assumption of homoeconomicus distinguishes Islamic economics from conventional economics, both concepts, in fact, are based on methodological individualism and hence follow the same methodology. The adoption of methodologically individualist approach, which is based on individual and limit itself with individual, by Islamic economists through the concept of homoislamicus makes a restraining impact on developing an authentic and alternative Islamic economic system. On the contrary, this study also keeps its reservations against methodological holism, which is not atomist but neglects human wellbeing and dignity under the guise of social welfare and development. This study, beyond these two extremes, suggests an Islamic economics methodology based on Islamic morality. By utilizing Polanyi's embeddedness concept and Bourdieu's field theory, it aims to develop an Islamic economics methodology based on morality beyond individualist and holist approaches.

Keywords: Islamic Economics, Methodological Individualism, Homoislamicus, Embeddedness, Field Theory

Giriş

Ekonominin pozitif bir bilim olarak tarih sahnesine çıktığı 18. yüzyıldan itibaren günümüze uzanan zaman diliminde Aydınlanmacı felsefi görüş tüm alanlarda olduğu gibi iktisatta da etkili olmuştur. Kilisenin sunduğu dünya görüşünü reddeden, tüm meta anlatıları bilimsel çalışmaların dışında değerlendiren ve akla mutlak güveni esas alan seküler bir anlayış insanı, toplumu, doğayı ve bu etkileşimden doğan tüm ilişkileri yeniden tasarlamıştır. Modern öncesi dönemde toplumu bir araya getiren ve toplumsal bağı oluşturan ilahi/Tanrısal düzenden tamamen sözleşmeye dayalı bir topluma geçişte ekonomi, mübadelenin katı kuralları yoluyla yeni bir toplumsal düzenin inşasında belirleyici olmuştur. Özellikle Hobbes, Mill ve Descartes gibi modern felsefecilerin fikri öncülüğünü yaptığı bu toplumsal düzenin merkezinde modern birey yer almaktadır.

Modern toplum, yapısı ve işleyişi itibariyle geleneksel toplumlardan önemli ölçüde farklıdır. Geleneksel dönemin *universitas* olarak tanımlanan toplumlarında insanlar doğal bir düzenin içerisinde hiyerarşik yapılar altında yer alırlar ve toplum da insanların basit bir toplamının çok daha ötesinde bir anlam taşır. *Societas* olarak tanımlanan modern toplumlarda ise doğal düzen yerini bireylerden yola çıkarak kurulan, bireysel hak ve özgürlükleri önceleyen ve bireylerin toplamından ibaret olduğu düşünülen bir düzen fikrine bırakmıştır (Mouffe, 1991, 76). Bu düzen içerisinde bir sistem olarak yer alan ekonomi biliminin amacı ise modern toplumda sözleşme yoluyla bir arada bulunan bireylerin mübadele kuralları esasına göre hareket etmelerini sağlayarak kusursuz bir toplumsal harmoni ve düzene en temel katkıyı sağlamaktır.

Bu düzenin mükemmelliği için çıkış noktası artık karmaşık hiyerarşik yapıların içerisinde kaybolan insanların yaşadığı bir toplum değil, birey ya da bir araya gelmiş insan tekleridir. Neoklasik iktisadın metodolojik olarak bireyci olmasının arkasında yatan felsefi arka plan kısaca budur. Bu yaklaşıma göre sosyal ve iktisadi tüm fenomenler birey davranışlarına indirgenerek açıklanabilir. Bireysel tercihlerden yola çıkarak tüm kurumların, kararların ve gelişmelerin izah edilmesine dair bu atomist görüş soyut bir birey varsayar (Bilir, 2019, 71). Bu yüzden, fayda, maksimizasyon, hedonizm ve rasyonalite gibi iktisatta sık kullanılan kavramların tamamı topluma dair varsayımlar olmaktan çok bireyle sınırlıdır. Bireyi merkeze alan bu metodolojik yaklaşım iktisadi sistemin belirlediği mübadele kurallarına göre işleyen bir toplum yaratmada ve bu toplumun kusursuz bir şekilde işleminde son derece önemlidir. Zira, amaçları, davranışları ve tercihleri benzer olan her bireyin bir araya gelerek oluşturduğu toplumda bireysel sorunların aşılması doğrudan toplumsal sorunları da aşmak anlamına gelecektir. Benzer şekilde, bu yönüyle homojenlik gösteren bireylerin çıkarları ne başka bireylerin ne de toplumun çıkarının önüne geçecektir. Adam Smith'in deyimiyle, görünmez bir el bir yandan mübadele kuralları yoluyla işleyen ticari bir toplum yaratırken, bu toplumda bireysel çıkarlar ile toplumsal çıkar arasında çatışma yerine bir uyum sağlanacaktır (Smith, 1776/1906, 7).

İktisat metodolojisine dair yapılan teorik tartışmalardan uzak kalan ya da bu tartışmaları değersiz bulan akademik zümre gözünde neoklasik iktisadın metodolojik bireyciliği evrensel ve mutlaklıdır. Bu kesim iktisat araştırma ve

eğitiminde ana akımı oluşturduğu için akademik endüstrinin içerisinde yer alan üniversitelerin iktisat eğitim müfredatları ile dünya genelinde iktisat alanında yapılan akademik üretimin önemli bir kısmı metodolojik bireyci yaklaşımın sürdürülmesine önemli bir katkıda bulunur. Metodolojik bireyciliğe eleştirel yaklaşan ekoller ise daha çok heterodoks iktisat düşünceleri altında yer alır. Bunlar arasında, örneğin, Gustav Schmoller'in başını çektiği Alman Tarihçi Okulu kendisi ile aynı dönemde farklı bir ekol olarak ortaya çıkan Avusturya İktisat Okuluna kapsamlı eleştiriler getirmiştir. Metodolojik bireyciliği savunan, ancak neoklasik iktisattan farklı olarak soyut ve atomist bir birey varsaymak yerine içinde yaşadığı toplumun kültür, gelenek ve adetlerini dikkate alan bir bireyi ön plana çıkaran Avusturya İktisat Okulu ile Alman Tarihçi Okulu arasındaki metodolojik bireyciliğe dair tartışmaların kazananı Menger, Hayek ve Schumpeter gibi isimlerin savunuculuğunu yaptığı Avusturya İktisat Okulu olmuştur (Acar, 2010; Yay, 2004). Bu isimler arasında özellikle Hayek'in katkıları literatüre önemli bir boyut kazandırmıştır. Hayek'e (1946) göre tarihte bireycilik kendi içerisinde gerçek ve sahte olmak üzere iki farklı görünüme sahiptir. İnsanlar arası düzenin inşasında ortaya çıkan bu ayrıma göre sahte bireycilik bilinçli ve bireysel eylemler yoluyla ortaya çıkan bir düzeni varsayar. Bu düzen kurulmadan önce insan aklıyla tasarlanmış ve öngörülmüştür. Halbuki, Hayek'in bahsettiği gerçek bireycilikte bireysel eylemler önceden öngörülemeyen ve rastgele gelişen bir düzen oluşturur.

Her ne kadar heterodoks iktisat çevreleri metodolojik bireyciliği evrensel olarak sunan iktisadi ortodoksiyi sarsmış olsa da¹ metodolojik bireyciliğe dair farklı bir ontolojik ve epistemolojik zeminden beslenen bir teori geliştirmede oldukça sınırlı kalmıştır. Bu anlamda, heterodoksi özelliği ve alternatif bir iktisadi sistem olarak olgunluğa erişmesi sorunlu da olsa, İslam iktisadının beslendiği ontolojik farklılıktan ötürü metodolojik bireyci tutum karşısında aldığı tavrı önemlidir (Choudhury, 2018, 271).

Bu çalışma sömürge sonrası dönemde alternatif bir iktisadi sistem olarak ortaya çıkan ve hala teorik olarak gelişmesini devam ettiren İslam iktisadının iktisatta yöntem tartışmaları bağlamında tercih ettiği pozisyonu ele almaktadır.

Epistemolojik çerçevesi itibarıyla bakıldığında, ne tam olarak ortodoks iktisat ne de heterodoks iktisadi görüşler arasında yer aldığı belirtilen modern İslam iktisat düşüncesi (Levent, 2019) iktisatta yöntem tartışmalarında belirgin bir şekilde neoklasik iktisat ve Avusturya ekolü çizgisinde gelişmektedir. Bu durumun en açık göstergesi de İslam iktisadında sürekli vurgulanan bir kavram olarak homoislamicus'un yer almasıdır. Neoklasik iktisadın varsaydığı homo-economicus'a karşı bir itiraz olarak geliştirilen homoislamicus rasyonel, hazcı, faydacı ve kârını azamileştiren motivasyonlarla hareket etmek yerine İslami değerlerle donanmış, diğerkâm, ahlaklı ve adil bir birey olarak karşımıza çıkar (bkz. Asutay, 2007; Khan, 1987; Zaim, 1992). Burada amaç temelde homo-economicus'a bir alternatif geliştirmektir. Halbuki, geliştirilen homoislamicus kavramı İslam iktisadında metodolojik bireyci yöntemin bir sorgulamasını doğurmaktan çok, tıpkı Avusturya ekolünün neoklasik iktisadın soyut bireyini reddedip bunun yerine içinde yaşadığı toplumun normlarından etkilenen gerçek varlıklar olarak bireyleri ön plana çıkarmaları gibi (Yay, 2004, 16), bu yöntem içerisinde alternatif bir birey varsayımına katkıda bulunmuştur. Bu yüzden, bireylerden yola çıkarak ve birey

tercih ve davranışlarıyla sınırlı bir yöntemin toplumsal sorunları ve meseleleri ne ölçüde çözüme kavuşturacağı sorusuna İslam iktisadı geliştirdiği homoislamicus kavramı üzerinden metodolojik bireyci bir çözüm önermektedir.

İslam iktisadına katkı olarak sunulan teorik ve sınırlı da olsa metodolojik çalışmalar önemli ölçüde neoklasik iktisadın varsayımlarını tenkit etmektedir. Bunun yanında, kapalı bir biçimde de olsa klasik iktisada ve özellikle Smith'in piyasa sistemine bir öykünme vardır. Öyle ki, bireysel çıkarların takip edilmesinin beraberinde toplumsal menfaati getireceği varsayımını Smith görünmez bir el yoluyla piyasaya bağlarken, Umer Chapra da bireysel çıkar ve toplumsal menfaat denklemini ideal bir İslami devlet ve kişilerin sahip olması gereken iman kavramına bağlar (Yılmaz vd., 2021, 129). Smith'in toplu iğne üretimi örneği üzerinden iktisadi refah bağlamında önemini anlattığı iş bölümü de benzer şekilde Smith'ten İslam iktisadına aktarılan başka bir kavramdır. Bu bağlamda, toplu iğne fabrikası örneğinde iş bölümü üzerine aktardıklarına benzer bir anlatımı Smith'ten yüzyıllar önce İslam filozoflarından Gazali'nin kullandığı iddia edilir (Ghazanfar-Islahi, 1998, 34). Smith düşüncesinin İslam iktisadında büyük ilgi görmesinin en önemli bir başka sebebi de Smith'in ahlak profesörü olması ve *Ahlaki Duygular Kuramı* adlı eserde sempati ve kendini sevme gibi ahlaki bazı öğeleri iktisadi alana taşımaya çalışmasıdır. İslam iktisadının da benzer şekilde iktisatta ahlaki unsurları öne çıkarması Smith'in *Ulusların Zenginliği* adlı eserinden ziyade *Ahlaki Duygular Kuramı* adlı eserine daha çok ilgi gösterilmesine sebep olmuştur (bkz. Bacha-Mirakhor, 2013, 5). Böyle olunca, Smith'in metodolojik bireyciliğin inşası için hazırladığı teorik zemin İslam iktisadında da benzer şekilde benimsenmiştir.

Bu çalışma, öncelikle İslam iktisadında yöntem meselesinin önemini hatırlatmaktadır. Bu anlamda, neoklasik iktisadın metodolojik bireyci yaklaşımı İslam iktisadının özgün bir alternatif iktisadi sistem olarak gelişmesinde sınırlayıcı bir etkiye sahip olmaktadır. Bireylerden yola çıkmayan, ancak toplumsal refah ve gelişme adına insan iyiliğini ve felahını göz ardı eden holistik yaklaşımlara da eleştirel bakan bir tutum içerisinde İslam iktisadı metodolojik yöntem olarak ahlaki önceliktir. Ahlak ne bireyle sınırlı bir iktisadi yöntemi önceleyerek toplumsal problemlere karşı dar bir çözüm önerisi geliştirmeye sebep olur, ne de toplumsal çıkarı sağlamak adına 'insanın özgürleştirilmesi ve güçlendirilmesini' (Jan - Asutay, 2019, 1) göz ardı eder. İslam iktisadında ahlak merkezli bir yaklaşım salt birey ya da toplum çıkarlarını gözetmektense ilahi düzenin sağlanmasında bir dengenin oluşmasına katkıda bulunur.

Bir sonraki bölüm bireyin doğuşunu ve modern ekonomi bilimi içinde bireyin ne anlama geldiğine dair bir tartışma sunmaktadır. İkinci bölümde İslam iktisadında metodolojik bireyci bir yaklaşım olarak homoislamicus kavramından bahsedilmektedir. Metodolojik bireyci yaklaşımların ötesinde İslam iktisadı içerisinde ahlaki önceleyen bir yöntemin imkânı üçüncü bölümün temel konusudur. Sonuç bölümünde genel değerlendirme ve bazı çıkarımlar yer almaktadır.

1. Bireyin Doğuşu ve Modern Ekonomi Bilimi

Geleneksel toplum yapısından modern toplum yapısına geçişte en dikkat çeken değişim bireyin ortaya çıkışı olmuştur. Felsefi arka planını Aydınlanma düşüncesinin oluşturduğu modern topluma geçişle birlikte geleneksel toplum

tasavvurundaki ilahi düzen fikri ve buna bağlı olarak yerleşen kozmik anlayış önemini yitirmiştir ve yerini tüm meta anlatıları toplumsal hayattan soyutlayan ve toplumu inşa rolünü mutlak akıl yoluyla insan iradesine bırakan modern bir toplumsal düzen almıştır².

Geleneksel toplum yapısının *universitas* olarak tanımlanan özelliğinin temelinde Aquinolu Thomas'ın kozmik düşüncesi yatmaktadır. Thomas, evrenin bütüncül (holistik) bir yapıda olduğunu belirterek bu yapının Tanrı'nın kuralları ile çerçeveli olduğunu ve hiyerarşik bir düzlemde üst mertebede Tanrı'nın, en alt mertebede de şekilsiz maddelerin olduğunu vurgulamaktadır (Alvey, 1999). Buradaki amaç Büyük Varoluş Zinciri³ içerisinde teolojinin kuralları çerçevesinde toplumun dizayn edilmesidir. Modern toplum yapısı ise *societas* olarak bilinen ve bireyin toplumsal yapı içerisinde merkezde olmasını tasavvur eden bir anlayışa dayanır. Toplum sadece salt bireylerin toplamı olarak ele alan bu görüş bireylerin çıkarlarının takip edilmesini toplumun çıkarına/iyiliğine götüreceğini varsaymaktadır. Netice itibarıyla, geleneksel toplum yapısında birey toplumun içerisinde hiyerarşik olarak belli bir konumdayken modern toplum yapısında iktisadi, sosyal ve diğer tüm faktörler bireyin çevresinde gelişir (Taylor, 2011, 11-12).

Geleneksel ve modern toplum yapılarındaki farklılığa dair bu ayrışmanın izahını önde gelen düşünürlerden bazıları Aydınlanma düşüncesi ile birlikte ortaya çıkan üretim yapısının farklılaşması ve bu farklılaşmanın getirdiği toplumsal formasyonda aramaktadır. Sanayi devrimi sonrasında yoğunlaşan kentleşme ve endüstrileşme toplumun yapısını dönüştürmüştür. Ferdinand Tönnies (1855-1936), geleneksel toplumlarını temsil eden cemaat (*Gemeinschaft*) ile modern toplumları temsil etmede kullandığı cemiyet (*Gesellschaft*) kavramlarını geliştirerek bu dönüşümü açıklamıştır (Tönnies, 2019). Cemaat içerisinde yer alan bireyler Tanrısal toplum tasarımı içerisinde belirli amaçları gerçekleştirmek üzere bir misyona sahiptirler. Bu tasarım içerisinde bireyler daha çok duyguları ile hareket etmektedir. Cemiyet yapısı sergileyen modern toplumlarda ise endüstrileşme ve kentleşmenin de etkisiyle rasyonel düşünme sayesinde toplumsal ilişkileri belirleyen merkezi unsur "çıkar" (Hirschman, 2018) kavramı etrafında gelişmiştir. Bu çerçevede bireyin kendisi bir amaç, toplum da bu amacı gerçekleştirmek üzere aracı bir rol olarak karşımıza çıkmaktadır.

Geleneksel-modern toplum ayrımını Emile Durkheim (1857-1917) iş bölümü üzerinden izah etmektedir. Geleneksel toplumlarda birey düşüncesi yerine dini/kültürel/tarihi düşüncelere sahip toplum yapısı vardır. Durkheim, bireyciliğin cılız halinin olduğu bu toplumsal yapıda toplumun ortak bir bilince sahip olabildiğini iddia etmiştir. Bu yönüyle geleneksel toplumlar mekanik bir toplumsal yapıya sahiptir. Bireysel uzmanlaşmanın görüldüğü modern toplumlarsa organik bir yapıya sahiptir. Uzmanlaşma hali Smith'in de iş bölümü üzerinden vurguladığı üzere bireyler arası ilişkilerin çıkar ve bağımlılık biçiminde gerçekleşmesiyle ortaya çıkar ve bu uzmanlaşma tüm toplumun birbirine bağımlı olarak işleminin en temel şartıdır. Bağımlılığa dayalı toplumda geleneksel toplumların aksine ortak bir değer üretmek, kolektif bir davranış ve düşünce yapısı sergilemek yerine bireysel hak, özgürlükler ve çıkarlar vardır (Durkheim, 2006, 87).

Modern toplum yapısının rasyonel düşünce ile geliştiğini iddia eden Max Weber'e (1864-1920) göre geleneksel toplumlarda insan davranışını şekillendiren

irrasyonel bir tutum hakimdir. Modern toplumlarda geleneksel toplumdaki insanların sahip olduğu özerklik ve yaratıcı düşünce yapısı rasyonelleşmiş bürokrasi altında pasifleşmiştir. Bu açıdan, geleneksel toplumun cemaat merkezli yapısından kurtulmak için oluşturulan modern toplum yapısı Weber'e göre *demir kafese* hapsedilmiş bireyi doğurmuştur (Ulutaş, 2016, 400). Bu açıdan, modern toplumlar geleneksel toplumlardan farklı olmasına rağmen bireyi kısıtlayan yeni bir toplum özelliği sergilemektedir.

Toplumsal ilişkilerin temel mantığı mübadele temelli bir sözleşmeye dayalı olduğu için Georg Simmel'e (1858-1918) göre modern toplumda bireyler arası ilişkiler ağı para kavramı üzerinden şekillenmiştir (Simmel, 2014, 90-92). Çıkar, hesap ve fayda kriteri üzerinden sürdürülen bireyler arası ilişkiler ağı özellikle kendi kendini düzenleyen piyasa mantığı çerçevesinde devam etmektedir. Piyasanın kusursuz işleyişi diğer tüm amaçların ötesinde nihai bir önem kazanmıştır. Modern ekonomi, bu bağlamda, bir bilim olarak sahneye çıkarken piyasa sistemi diğer tüm sistemlerin belirleyicisi olmuştur. Yeni toplumsal düzeninin dayandığı sözleşmenin teminatı artık katı mübadele kurallarıyla inşa edilen piyasa sisteminin kendisidir. Bu sistemin mükemmel işlemesi bireylerin gönüllü birliktelikleri ile kurmuş oldukları politik bir bağdan ziyade ekonomik bağa dayanır. Dolayısıyla, Tanrısal düzenin yıkılması sonrası insan iradesiyle kurulacak toplumsal bağ "konuşulan değil üretilen bir şey" (Méda, 2018, 259) olmalıdır. Yani toplumsal bağı kurmada söz yararsızdır, önemli olan bireylerin yaptığı değiş tokuş ve bunun sürekli hale gelmesiyle ortaya çıkan iktisadi ilişkilerdir. Bu süreçte ekonomi bir bilim olarak piyasanın mükemmel kurallarıyla bireysel refahı ve bireylerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan toplumun refahını önceler. Ancak burada ortak bir iyilikten bahsetmek mümkün olmadığı için yapılması gereken bireylerin yalnızca çıkarları peşinde koşmasıdır.

Özetle, ekonomi bir bilim olmanın verdiği sorumlulukla toplum olarak yaşamının değişmez yasalarını ortaya koymaya çabalar. Nasıl ki doğa bilimleri doğaya dair değişmez ve evrensel yasalar bulmak için bilimsel üretim gerçekleştiriyorsa ekonomi de benzer şekilde toplumsal yasaları bulmak için bilimsel yöntemlere başvurmak zorundadır. Ancak bu süreçte piyasa topluma hizmet etmek yerine kendi kurallarına göre işleyen bir sisteme toplumu uyarlamak rolünü üstlenmiştir (Soylu – Şencal, 2021). Bu manada, Karl Polanyi'nin vurguladığı üzere piyasa, toplumsal norm ve değerlerden giderek bağımsızlaşarak toplumu kendi kurallarına göre tasarlamaktadır (Polanyi, 1944 / 2020). Polanyi'nin kavramlaştırdığı olan gömülü olmama (*disembeddedness*) durumunda bireyler piyasa içerisinde *homoeconomicus* özelliği gösteren tercih, davranış ve kararlarda bulunurlar. Toplumsal amaçların bireysel çıkarlara indirgendiği atomcu düşünce yapısının işleyişi için artık her bireyin *homoeconomicus* olarak hareket etmesi gerekir.

Homoeconomicus, modern toplumlarda piyasa sistemi içerisinde hareket etmesi arzulanan bireyler için kullanılan bir ifadedir. Bu düşüncede birey minimum emeği, çabası ve gayreti ile maksimum kârını amaçlamakta ve haz-acı dengesinde tercihini hazzını azamileştirmek ve acıdan kaçınmak olarak belirlemektedir. *Homoeconomicus* kavramının temellerini Bernard Mandeville (1670-1733)'de görmek mümkündür. Mandeville'nin arılar metaforu ile betimlemiş olduğu duruma göre insanların "ahlaki eylemleri gerçekleştirilmesi" toplumun refah düzeyinin itici bir gücü değildir (Mandeville, 1988, 68). Mandeville toplumun ilerlemesinin

insanların “çıkar güdüsü” ile doğru orantılı olduğunu düşünmektedir. Bu açıdan bakıldığında insanların ilişkileri ve eylemlerinin merkezinde iyiliğin olması toplumun gelişme seviyesine olumsuz etki etmektedir.

İlerleyen yüzyıllarda Mandeville'nin görüşünü destekleyen ve “faydacılık” düşüncesini ortaya atan Jeremy Bentham (1748-1832) ve John Stuart Mill (1806-1873) homoeconomicus'un felsefi olarak şekillendirmeye katkıda bulunurlar. Bu düşünürler insanın özüne dair varsayımların temelinde fayda elde etme dürtüsünün olduğunu iddia etmektedir. Aynı felsefi zeminde hareket eden Smith'in Ulusların Zenginliği kitabında çizmiş olduğu insan tipolojisi bu görüşlerin bir devamı niteliğindedir. Smith doğal düzenin yasalarını⁴ inşa ederken bireyin temel motivasyonunu “çıkar” merkezli olmaya bağlamıştır. Smith, toplumu bir arada bulunduran güdünün bireylerin çıkarı olduğunu ve bunun da mübadele aracılığıyla gerçekleştiğini vurgulamaktadır. Bu şemanın nihayetinde, Büyük Varoluş Zincirinin yerine piyasanın, teolojik kurallar yerine de rasyonel aklın toplum yapısının merkezine geçtiği görülmektedir. Bu sayede bireyin tüm bilgiye hâkim olduğunu ve rasyonel tercihler ile doğru karara varabileceğini öne süren rasyonel seçim teorisi homoeconomicus'un düşünsel zeminini oturtmuştur. Kendine ait kuralların ve yöntemin olduğu bu evrende toplum çıkarı bireyin çıkarına indirgenerek atomcu bir görüş ortaya konmaktadır. Bu atomcu görüş iktisadi katı bir matematiksel formalizme ve böylece bir soyutlama ve indirgemeler dünyasına hapsedmiştir (Özhan, 2006, 15). Artık, metodolojik bireyciliğin ortaya çıkması için tüm koşullar sağlanmıştır. Marjinalist devrim ile ekonomi bilimsel bir kategori olarak özerkliğini ilan edecektir.

Carl Menger'in de dahil olduğu marjinalist görüş temsilcileri ile Alman Tarihçi Okulu arasında vuku bulan yöntem tartışması, metodolojik bireyciliğin doğuşu olarak tanımlanmaktadır. Alman Tarihçi Okulu iktisadi olayları/durumları incelemede toplumun değerlerinin, tarihin ve psikolojinin önemli olduğunu iddia etmiştir. Menger ise buna karşın bireylerin ihtiyaçlarının karşılanmasının “ekonomik” olayları izah etmekte yeterli olacağı kanısındadır (Louzek, 2011, 444). Nihayetinde Menger'in ortaya koymuş olduğu görüş ekonominin barındırmış olduğu tüm kavramların ve olguların, bireyin eylemlerinin ötesinde bir anlam teşkil etmediğini savunur. Son yüzyıla hakim görüş olarak taşınan bu yaklaşım birey ve toplum arasındaki etkileşimin birey lehine şekillenmesinin önünü açmıştır.

Metodolojik bireyciliğin temellerini atan ve bu ifadeyi ilk kez kullanan Schumpeter'in katkıları (Hodgson, 2007, 211) ile neoklasiklerin soyut birey varsayımına karşı alternatif birey varsayımları ortaya koyan Avusturya Okulu temsilcileri arasında geçen sürede metodolojik bireycilik modern sosyal teorinin en temel konularından biri olmuştur. Hayek, örneğin, spontane düzen kavramsallaştırmasına paralel olarak her ne kadar bireyler tam bilgiye sahip olmayıp sürekli rasyonel tercihlerde bulunmasalar da kendiliğinden bir düzen sayesinde homoeconomicus'un atomist olmayan bir yapıda geçerliliğini koruduğunu 1950'li yıllara dek savunmuştur. Sonraki yıllarda Hayek'in iktisadi dünyasında evrimci görüşlerin yaygınlık kazanmasıyla metodolojik bireyciliğe dair yaklaşımı çalışmalarındaki ağırlığını yitirmiştir (Boetke, 1999).

Tüm bu serüven içerisinde homoeconomicus, ekonomik bir yapıda kurulmuş olan evrenin bireyidir. Otonom bir şekilde işleyen piyasa içerisinde rasyonel tercihlerde

bulunarak karar alan bu bireyin amacı kendi ihtiyaçları doğrultusunda hareket ederek maksimum faydayı sağlamaktır.

2. İslam İktisadında Metodolojik Bireyci Bir Yaklaşım: Homoislamicus

İslam iktisadı modern bir akademik disiplin olarak post-kolonyal dönemde ortaya çıkmıştır. Bu dönemde klasik dönem İslam iktisadi eserleri modern İslam iktisadi çalışmaları etrafında yeniden gündeme gelmiştir ve aynı zamanda Batıda ekonomi bilimine dair ortaya konan önemli eserler çeviri yoluyla Müslüman dünyaya aktarılmıştır. Bunlarla birlikte, sömürge sonrası dönemde Müslüman toplumların karşı karşıya geldikleri temel problemler arasında yer alan, sermaye oluşması, kalkınma, üretim ve dağıtım gibi temel meselelere dair çalışmaların sayısı giderek artış göstermiştir. Bu çalışmaların önemli bir kısmı kapitalizm ve sosyalizmin karşıtlığı içeren bir dilde ve daha çok emek ve sermayeyi yeniden tanımlamaya dair görüşler içerir (bkz. Kureşi, 1966; Kutub, 2014, 2016; Mevdudi, 1992).

Makro iktisadi meselelere dair çözümler getirme çabalarının beraberinde insanın doğasına dair varsayımlar İslam iktisadında tartışılan konular arasında ilk zamanlar sınırlı kalmıştır, zira bağımsızlık süreci sonrasında gelişen reel politik ekonomi şartları kısa vadede pratik çözümler getirecek makro meselelerin öncelenmesini daha önemli hale getirmiştir. Bu açıdan 1940 ile 1970 yılları arasında geçen 30 yıllık zaman diliminde İslam iktisadı daha çok post-kolonyal dönemde bağımsızlık kazanan ülkelerin iktisadi istikrar ve özgünlüğüne dair çözümler sunmaya çalışırken, diğer yandan modern birey karşısında Müslüman bir şahsın niteliklerinin neler olması gerektiğine dair entelektüel tartışmalar özellikle 1980'li yıllardan itibaren yapılmaya başlanmıştır (İslahi, 2010, 167-8). Bu tartışmaların ortak noktası modern bireyin hazzı, hedonist, faydacı ve rasyonel olması gerektiğini varsayan homoeconomicus kavramsallaştırmasına itiraz edilmesidir. Bu itiraz bir süre sonra homoeconomicus'a karşı homoislamicus kavramını doğurmuştur.

Homoislamicus yaygın olarak kabul gören birey varsayımlarının gerçekte örtüşmediği ya da olması gerekeni karşılamadığı fikri üzerine kuruludur (Zaim, 1992, 166). İnsanın doğasının dünya malına dönük bir meylinin her zaman var olduğunu, ancak bu doğrultuda hareket ederek manevi gelişimi yok sayan ve sadece maddi ihtiyaçlarını tatmin etmek için sürekli rasyonel tercihlerde bulunan homoeconomicus bireyin ötesinde ahlaki öncelikleriyle ve değerleriyle hareket eden homoislamicus'un İslam iktisadında arzulanan insan tipini yansıttığı düşünülür. Bu yüzden homoeconomicus faydasını maksimize eden bir arayış içerisindeyken, homoislamicus daha çok diğerkâmlık niteliği ile ön plana çıkmaktadır (Warde, 2010, 44). Beraberinde, insanın sadece çıkarı için eylemde bulunmak yerine tüm tercih ve davranışlarında ahlaki ölçüt çerçevesinde karar alması gerektiği de vurgulanmaktadır (Tabakoğlu, 2008, 55). Bu bağlamda, homoislamicus piyasa içerisinde salt rasyonel tercihler ile hareket eden bir insan değil hem dünya hem de ahirette felaha erişmek için hayatını düzenleyen kimsedir (Görmüş, 2015, 166). İslam iktisadının önerdiği bu insan modelini rasyonel davranış sergilemeyen bir insan olarak algılayanlar için bu yaklaşım ilk bakışta homoislamicus'u irrasyonel davranan bir birey olarak yorumlamaya sebep olmuştur. Ancak, bu eleştiriye İslam iktisatçıları homoislamicus'un akıllı bilgi kaynaklarının izahında ve bunun yerleşmesinde etkin bir araç olarak kullanan bir

insan olduğu yönünde bir cevap geliştirmiştir. Tüm bu tartışmaların neticesinde rasyonel olma ile neyin kastedildiği hususunda bir ortak kanaat gelişmemiştir. İslam iktisatçılarının önemli bir kısmı rasyonel davranışı akılcı ve mantıklı hareket etmekle izah ederken rasyonalitenin Aydınlanma çağı ile birlikte araçsal ve teknik hesaplayıcı bir akli ön plana çıkarmasına ve bunun iktisadi sonuçlarına yeterli vurguyu yapmamıştır. Oysa, kendisini en radikal biçimde iktisat disiplini gösteren rasyonalite bireysel davranışlarda mantıklı hareket etmenin ötesinde rasyonel seçim teorisiyle ve iktisadın giderek matematiksel bir boyut kazanması sonrası matematiksel bir iktisat biliminin yükselmesinin öncüsü olmuştur (Yılmaz, 2009).

Görüleceği üzere homoislamicus İslam iktisadı çalışmalarında homoeconomicus'a bir tepki olarak gelişmiş bir kavram olarak karşımıza çıkar. Burada geliştirilen metodolojik bir yaklaşım olmaktan çok iktisadi tercih, davranış, süreç ve karar aşamalarında yer alan insanın niteliklerinin neler olması gerektiğine dair varsayımlardır. İslam iktisadı, bireyden yola çıkan ve bireyle sınırlı bir iktisadi sistemin en mükemmel sistem olduğunu iddia eden metodolojik bireyci yaklaşım karşısında yine bireylerden yola çıkan, ancak bu bireylerin ahlaklı olmasıyla sosyal ve iktisadi problemlerin çözüme kavuşacağını iddia ederek metodolojik olarak neoklasik iktisatla benzer bir tutum içerisine girmiştir. Buradaki temel fark homoislamicus'un sadece kazanç/haz oluşturması açısından ahlaki olmayan ürünleri tercih etmemesi (Özdirek, 2009, 233), tüketim hususunda ihtiyacı kadarıyla yetinmesi ve kendi ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra ailesinin ve çevresindeki insanların ihtiyacını karşılamak için çalışması (Çobanoğlu, 2013, 94-95), ihtiyaç sahiplerinin olduğu yerde lüks tüketim gerçekleştirmemesi (Görmüş, 2015, 166) olarak karşımıza çıkar.

İnsanın her zaman rasyonel tercihlerde bulunmadığı ve diğer kâim tavırlar sergilediği varsayımından hareket edildiğinde bu yaklaşıma benzer görüşler öne süren nöro-iktisat, davranışsal iktisat ve deneysel iktisat gibi ekollerle İslam iktisadının aynı kategoride bulunduğu da iddia edilebilir⁵. Nitekim, yakın dönem İslam iktisadı çalışmalarının önemli bir kısmı İslam iktisadını farklı bir paradigmanın sonucu olarak görmekten çok bu ekollerin bir kesişimi olarak görmeyi tercih etmektedir (bkz. Furqani, 2017; Khan, 2020). Ancak, burada dikkatten kaçan husus neoklasik iktisadın da dahil olduğu bahsedilen bu ekollerin tamamının metodolojik olarak bireyci olması, yani toplumu ilgilendiren tüm sosyal ve iktisadi kararların bireysel tercihlere göre belirlenmesi gerektiğini varsaymasıdır. Bununla kalmamakla birlikte, tüm bu ekoller metodolojik bireyciliği daha radikal bir formda yeniden sunmaktadır. Bedeni bir inceleme nesnesine indirgeyerek toplumsallıktan uzak formalistik bir matematiksel modelleme üzerinden hareket eden bu ekoller doğa bilimlerini taklitçiliğinin en ileri versiyonunu gerçekleştirmektedirler (Levent, 2019, 34). Bu yaklaşımlar yoluyla İslam iktisadını ortodoks iktisadın içerisinde konumlandırmaya çalışan yaklaşımlar farkında olarak ya da olmaksızın iktisatta bireysel tercihlerin üstünde daha üstün bir değer sistemi bulunmadığını onaylamış olmaktadır.

Bu yaklaşımın en bariz örneğini 1960 ile 1980 arasında uygulanan sosyal refah politikalarının bıraktığı izde görebiliriz (Şencal – Ekinci, 2021). Sosyal refah devleti politikalarının bir sonucu olarak sosyal harcamaların İngiltere'de ve ABD'de oldukça

yükselmesiyle maliyetler artmış ve ekonomik etkinlik giderek azalmıştır. Sosyal refah uygulamalarının ekonomik sonuçlarının piyasa kurallarına göre işleyen ve fiyat mekanizmasının iktisadi adaleti belirlediği neoklasik sisteme göre oldukça fazla maliyetli olması sonrası sosyal refah uygulamalarından vazgeçen İngiltere’de dönemin başbakanı Margaret Thatcher ‘toplum diye bir şey yoktur, sadece tek tek kadınlarla erkekler ve aileler vardır’ (there is no such thing as society: there are individual men and women, and there are families) ifadesini kullanmıştır. Bu düşünceye göre, bireyin ötesinde toplumdan yola çıkarak kurulan iktisadi politikaların ekonomi üzerindeki maliyeti oldukça fazla olduğu için tek tek kadınlar, erkekler ve bu kimselerin bir araya gelerek oluşturduğu birlikteliklerin tercihlerine göre hareket eden politikalar en verimli sonuçlar doğuracaktır. İnsan, çevre, toplum, bitki ve hayvan gibi yeryüzünün belli haklara sahip tüm paydaşlarını merkeze alan bir iktisadi sistem piyasa ekonomisine yabancıdır (Hasan - Asutay, 2017, 507). ‘Toplumsal’ kavramı, bu açıdan içi en boş terimlerden biridir. Zira neoklasik iktisadın toplumdaki toplumsal anladığı, bir araya gelmiş bireylerin toplamından (societas) başka bir şey değildir. Bu bakış açısına göre, bireysel tercihler göz önüne alınarak birey kümelerini yansıtan toplumun sorunları da çözülecektir.

Günümüzde İslam iktisadı ve daha özelden onun kurumsal bir uygulaması olan İslami finansa dönük eleştirilerin merkezinde toplumsal menfaate dönük katkılarının sınırlı kalması gelir (Moghul, 2017). İslami finansal işlemler sermayedarların kârını ya da çıkarını İslami prensipler ışığında maksimize etmeyi hedeflerken bu işlemlerin çevre, doğadaki canlılar ve toplum gibi diğer paydaşlara etkisi bireysel çıkarlardan daha önemli görülmez. Bu yüzden, İslami finans sosyal bir finans olmaktan çok hissedar merkezli bir sistem olarak varlığını devam ettirmektedir. İslami finans sosyal yönleriyle ön plana çıkmasının önündeki en büyük engellerden biri bireyci bir yaklaşımın İslam iktisadında metodolojik olarak devam ettiriliyor olmasıdır. Zira, bu yaklaşım bireysel menfaat ve toplumsal menfaat geriliminin ötesinde ikisi arasında bir uyum oluşturacak öneriye henüz sahip değildir.

3. İslam İktisadı: Metodolojik Bireyciliğin Ötesinde

Modern bir akademik disiplin olarak İslam iktisadının ortaya çıktığı zamanlardan günümüze değin alana dair yapılan teorik tartışmalar yerini zamanla Müslüman toplumların sermaye birikimi üzerinden iktisadi kalkınma hedeflerine finansal yoldan ulaşma çabasına bırakmıştır. Küresel ekonominin 1970’lerden itibaren hızlıca finansallaşma evresine girdiği ve finansal kalkınmanın kapitalist kalkınmanın yeni egemen söylemi haline geldiği düşünüldüğünde İslami finansın bu sürece uyum sağlaması 20. yüzyılın son çeyreğinde başlamıştır. Böyle olunca, İslam iktisadının metodolojisi de dahil olmak üzere teorik tartışmaların sesi oldukça cılız kalmıştır. Zira, Müslüman toplumlar için gerekli olan bir an önce Batılı ülkelerin gerçekleştirdiği gibi finansal piyasaları geliştirip sermaye birikimi yarışında gelişmiş ülkeleri yakalayarak yüksek refaha ulaşmaktır.

Böyle bir atmosferde İslam iktisadının neoklasik iktisattan aldığı metodolojik bireyci yaklaşımı onu giderek anaakım iktisada yaklaştırmaktadır. Birey merkezli bir iktisat anlayışını homoislamicus üzerinden sürdüren İslam iktisadının başvurabileceği alternatif yaklaşım ise metodolojik holizmdir. Bu yaklaşıma göre bütün, kendisini oluşturan parçaların toplamından daha fazla bir anlama sahiptir

(Subaşı, 2020, 109). Universitas olarak tanımlanan toplumlar bu kategoride düşünülebilir. Ancak, metodolojik bireyciliğin liberal ve faydacı temelleri karşısında metodolojik holizm de İslami açıdan başka bir problemi beraberinde getirmektedir. Holistik düşüncede bireyin hak ve özgürlükleri, birey olarak varlığının önemsenmesi ve dikkate alınması ile bireyin otonomisi toplumun çıkarları adı altında kaybolabilmektedir. Bu yüzden metodolojik holizmin ortaya çıkaracağı ilk tehlikelerden biri totaliter ve baskıcı bir siyasi rejim ve iktisadi politikalarıdır. 19. yüzyılda Marksist-Leninist toplumların 'herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacına göre' sloganıyla insan hak, özgürlük ve sorumluluklarını komünist bir toplum ideali altında geri plana atması metodolojik holizmin an açık örneklerinden biridir.

Birey, bireyin içinde yaşadığı toplum, toplumun içerisinde yaşayan bireylerin bir arada bir düzene tabi olarak hareket etmesi, Aydınlanma döneminde bu düzenin keyfi niteliğinin ortaya çıkması, bu keyfiyeti ortadan kaldıracak ve herkesin rıza göstereceği toplumsal kurallar bütünü oluşturmak, bu kurallar sayesinde oluşacak toplumsal bağın temelinde mübadelenin konulması ile toplumsal düzenin tesis edilmesi önceki bölümde ele alınmıştı. Tüm bu süreç içerisinde yaygın kabul, birey ve toplum arasında bir gerilimin varlığıdır. Bu gerilimin çözümü, Batılı toplumlarda belli bir toplumsal düzene tabi olmak üzere topluma katılan modern insanın birey vasfını kazanmasına bağlanmıştır. İslam iktisadında ise birey-toplum geriliminin önüne geçecek en önemli kavramlardan biri olan 'ferd' kavramı ontolojik olarak farklı bir insan tasavvuru önermektedir (Tabakoğlu, 2008). Bu açıdan ferd, bireyden tamamen farklı bir ontolojiden seslenen bir kavramdır.

Moderniteye geçişin ayak sesleri 18. yüzyılda bireyin doğuşu ile ortaya çıktığı için (Tüzen, 2018) modern toplum özelliği sergilemeyen geleneksel toplumlarda bireyden bahsetmek anakronik bir çabadır. Bunun için, modern öncesi dönemde Müslüman bireyler değil, Müslüman fertler ön plana çıkar. Ferd, aynı zamanda Allah'ın isimlerinden biridir ve benzeri olmayan, yegâne, biricik anlamlarına gelmektedir. İnsanlar için kullanıldığında ferdiyet her insanın birbirinden ayrılan farklılığa sahip olması demektir. Bu manada insanlar da diğer insanlara göre biriciktir.

Ferd, bireyden önemli ölçüde ayrışır. Zira ferd ontolojik olarak varlık hiyerarşisinde kendinden üstün bir Yararıcıya koşulsuz teslimiyet içerisinde ve kendisine sürekli olarak nefsinin arzularını telkin eden nefs-i emmareye karşı aşkın olana ulaşmak ve kemâle ermek için mücadele eder. Tüm bu süreçte mücadelesini, İslam ahlakından beslenerek verir (Tabakoğlu, 2008, 215). Oysa modern birey nefsinin kutsar, nefsinin istekleri doğrultusunda sürekli bir doyumsuzluk içerisinde ve bu yüzden aslında nefsinin esiridir. Modern bireyin hazzı, hedonist, faydacı ve akılcı olmasının arkasında bireyin nefsinin Tanrı edinmesi yer alır. Müslüman fert ise hayat yolculuğunda kendisini kemâle erdirmek için modern bireyin sarıldığı bu niteliklerden uzak durmayı amaçlar. Böyle yaptığında hemcinsleri arasında da bir farklılığa ve özgünlüğe ulaşacaktır. Bu yüzden, her fert aynı zamanda toplum içerisinde bir farklılıktır ve bu farklılıkları tek potada eriterek farklılıkları göz ardı eden metodolojik holizmin totaliter boyutunu reddeder. Aynı şekilde, insanı nefsi istekler ve arzuların peşinde koşan bir varlığa indirgeyerek onun aşkın boyutunu göz ardı eden, içinde yaşadığı toplum, çevreye ve diğer canlılara karşı sorumluluk

hissederek tercih ve kararlarda bulunmayan, bu sayede bireysel menfaat ve toplumsal menfaat gerilimi yaratan metodolojik bireyciliği de reddeder.

Bireyciliğin karşısında ferdiyeti önceleyen İslam iktisadı metodolojik olarak ne insan ne de toplum merkezlidir. İslam iktisat teorisi ve politikaları geliştirilirken bireylerden ya da toplumdan yola çıkmak yerine İslam ahlakını esas alan, ahlaki sınırlar çerçevesinde toplumun çıkarlarını Şeriatın maksatları (makasidü's Şeria) ile buluşturan ve ferdi hak, sorumluluk ve özgürlükleri de toplumsal menfaat adına yok saymayan bir yaklaşım benimsenmelidir (Asutay – Yılmaz, 2018). Toplumsal düzen, bu anlamda, mekanik işleyen katı mübadele kurallarına göre belirlenmek yerine ahlaki esas alan bir çerçevede kurulur. İnsanlar bu düzeni İslami değerler ve normlar ışığında inşa etmek ve muhafaza etmekle yükümlüdür. Ancak bu düzen, kendisi bir amaç olmaktan çok fertlerin yukarıda bahsedilen farklılıkları bir arada sevgi, anlayış ve barış çerçevesinde sürdürdükleri bir yapıda olmalıdır. Böyle olunca, birey ya da toplum arasında bir tercih ve öncelik söz konusu olmaktan çıkacaktır. Bunun yerine İslam ahlaki fert ve toplum arasındaki dengeyi bir ilişkiler bütünü halinde gözetecektir. Bu dengenin teminatı ise İslam ahlakının iktisadi ve sosyal alanda tatbik edilmesidir.

Toplumsal düzen içerisinde yaşayan insanın iktisadi süreçlerde hakkının gözetilmesi ve aynı zamanda toplumsal menfaatin korunması bir arada düşünüldüğünde moral ekonomi literatürü metodolojik bireyciliğin ötesinde bir yaklaşım sunmaktadır (bkz. Arnold, 2001; Block, 2003; Booth, 1994; Etzioni, 1988; Götz, 2015; Scott, 1976; Thompson, 1971). Gömülü olma durumu olarak bilinen *embedded* yapılarda iktisadi faaliyetlerin tamamı toplumsal norm ve değerler ışığında gerçekleşmekte, iktisadi faaliyetin sonucu ne insana ne de insanın içinde yaşadığı topluma yabancı, aleyhinde ya da bağımsız olmaktadır. Bu yönüyle İslam iktisadı metodolojik bireycilik karşısında aldığı pozisyon itibarıyla moral ekonomi ile ortak bir tavır sergiler. Zira, İslam iktisadında toplumsal norm ve değerler özünü İslam ahlaki ve prensiplerinden aldığı için iktisadi faaliyetlerin bu norm ve değerler ışığında geliştirilmesi sayesinde iktisadi tercih ve kararların sonuçlarının birey ya da toplumdan sadece birini önceleyerek diğerinin aleyhinde sonuçlar vermesinin önüne geçilmiş olur. Burada dikkat edilmesi gereken bir husus moral ekonomi yapısı sergileyen iktisadi sistemlerde iktisadi sonuçların toplumun lehine olmasına rağmen bireysel hak ve menfaatleri göz ardı etme tehlikesinin olup olmadığıdır. Buna verilecek ilk yanıt böyle bir tehlikenin ortaya çıkmayacağıdır. Zira, toplumsal değerler üzere inşa edilen bir iktisadi sistemde toplumun paylaştığı ilkeler bireylerin ahlaki davranış ve kararlarının kökenidir. İkisi arasında yaşanacak bir ayrışma zaten moral ekonomiden uzaklaşma olarak düşünülen *disembedded* ekonomileri doğurur. İslam iktisadında da benzer bir durum geçerlidir. Hem bireysel hem de toplumsal alanda paylaşılan tüm değerler özünü İslam ahlakından almaktadır. Böyle olduğu sürece birey ve toplum arasında bir çıkar çatışması beklenmez.

Polanyi'nin iddia ettiği gömülü olma durumu üzerinden birey tercih ve davranışı ile toplumun paylaştığı değerlerin örtüşmesine alternatif bir yaklaşımı Granovetter'in geliştirdiği ilişkiler ağında görmek mümkündür. Polanyi'nin geleneksel toplum tanımlamasını gömülü olma üzerinden değerlendirmesine eleştirel bir tutumla cevap veren Granovetter'e göre piyasa temelli olmayan toplumsal düzenlerde

Polanyi'nin iddia ettiğinin aksine daha düşük seviyede bir gömülülük mevcuttur. Modern dönem bu gömülü olmayı yaygın kanaatin aksine daha düşük bir etkiyle değiştirmiştir. Bu ilişkilerde ne toplum bireyin fail rolünü bastırarak birey üzerinde tamamen belirleyici bir güce sahiptir, ne de birey içinde yaşadığı toplumdan bağımsız şekilde kararlar verebilecek otonomiye sahiptir. Granovetter ilk durumu aşırı sosyalleşme (over-socialised) ile ifade ederken ikinci durumu düşük sosyalleşme (under-socialised) olarak tanımlamaktadır. Kendisine göre her iki yaklaşım da problemlidir. Bu yüzden en uygun tavır insan davranışını insanlar arası ilişkiler ağında gömülü olarak ele almaktır (Granovetter, 1985, 504).

Toplumsal düzenin inşası ve bu düzende yaşayan insanların ahlaki esaslara göre hareket etmesiyle oluşacak toplumsal bağın, birey-toplum gerilimi yok etmesine dair detaylı bir inceleme için ayrıca Bourdieu'nun alan teorisinden istifade edilebilir (bkz. Hanappi, 2014). Bu teoriye göre toplumda bireylerin dahil olduğu aile, okul, işyeri, dinsel ve siyasi çevreler gibi farklı alanlar vardır. İnsanlar bu alanlara Bourdieu'nun *habitus* adını verdiği birikimlerle girerler. Habitus genel olarak insanların sahip olduğu farklı sermaye türleriyle hareket ederek toplumsal pratik sergilemesine zemin sağlayan bir yapıdır. Kültürel, ekonomik ve sosyal sermaye gibi sermaye türlerine sahip olan insanlar sahip oldukları habitus ile toplumda bulunan farklı alanlara girerler. Bu alanların kendine has, zamanla içselleştirilmiş ve doğallaştırılmış *doxa* adı verilen kuralları aynı zamanda bu alana dahil olan birey davranışına meşruluk verir. Örneğin, sınıfa güneş gözlüğü ile giren bir öğrencinin sınıfta tepki çekmesi ve bu şekilde derslere devam edemeyecek olması toplumsal bir alan olarak okulun belirlediği kurallar bütünü (doxa) bireyin habitus'üne meşruiyet vermemesinden kaynaklanır.

Birey ve toplum arasında sürekli yaşanan bu tecrübeye Bourdieu'ya göre ikili bir etkileşim söz konusudur. Bir yanda insan davranışını şekillendiren ve yerine göre kısıtlayan bir toplumsal yapı varken (structuring structures), diğer yanda insanların dahil oldukları yapıları değiştirme ve dönüştürme çabası ile toplumdaki farklı alanların kurallarının değiştiği bir süreç (structured structures) vardır (Bourdieu, 1972). Bu yaklaşım toplumu yok sayan bireyciliği ve aynı zamanda bireyi yok sayan toplumculuğu aşan bir alternatif olması anlamında oldukça önemlidir.

İslam iktisadında, bu açıdan, toplumsal hayata dahil olan fertlerin sahip oldukları sermaye türleri ve genel olarak habitusleri ile toplumda zamanla yerleşik hale gelmiş alanların kurallarının (doxa) her ikisi de İslam ahlakı tarafından belirlenir. Dolayısıyla, bireysel ya da toplumsal öncelik diye bir şey söz konusu olmamaktadır. Toplumun ahlaki açıdan yozlaşması bireylerin ahlaki olarak geliştirdikleri sermayeler sayesinde önlenirken (structured structures), benzer şekilde bireylerin ahlaktan uzaklaşan tercih, davranış ve kararları toplumsal alanların ahlak ile örüntülü kuralları sayesinde (structuring structures) meşruiyet zemini bulmamaktadır.

Toplumsal norm ve değerlerin kendisi dışında başka herhangi bir kaynaktan beslenen ve bunun bir sonucu olarak topluma yabancı ve toplumun üstünde (ekonomik, politik, ya da kültürel) sistemler ortaya çıkardığı durumlarda çözüm için genel olarak kadir-i mutlak ve hayırsever bir devlet anlayışına başvurulur. Ancak, Bourdieu'nun kavramsallaştırmasından yola çıkıldığında İslam iktisadında çözüm daha çok sivil toplum yapısına dayanmaktadır. Zira, modern devlet özellikle güçlü

militarist yapısı, yarattığı liberal kapitalist piyasa sistemi ve kültürel hegemonyası (Yılmaz vd., 2021, 134) itibarıyla düşünüldüğünde birey ile toplum arasında çıkar birliğini sağlayacak İslami esaslara dayalı ahlaki zemin her daim modern devletin yapısal kodlarıyla çatışma içerisinde olmaktan kaçamaz (Hallaq, 2019). Bu sorunu aşmada sivil toplum önemli bir imkân olarak karşımıza durmaktadır.

Sonuç

İslam iktisadı üzerine yapılan çalışmalar Müslüman toplumların içinde bulunduğu sosyal, iktisadi ve politik süreçler göz önüne alınarak değerlendirilmelidir. Özellikle sömürge sonrası dönemde küresel düzene bakıldığında iki büyük savaş ve bir küresel ekonomik krizin yaralarını sarma çabasında olan kapitalist sistem ile bu sistemle olan ilişkilerini yeniden gözden geçiren bir alternatif iktisadi teori çabası karşımıza çıkmaktadır. İslam iktisadı olarak şekillenen bu çabanın modern toplumsal formasyon içerisinde tecrübesi henüz olgunluk aşamasına dahi gelmemiştir. Dolayısıyla İslam iktisadı teorisini inşa ederken iki tür zorluk ile karşılaşmaktadır.

Bu zorluklardan ilki küresel bir iktisadi politika geliştirerek gelişmiş ülkelerin seviyesine çıkma çabasıyla yakından ilgilidir. Bu manada modern İslam iktisat düşüncesinin ortaya çıkışı önemli ölçüde post-kolonyal dönemde İslami iktisadi bir kalkınma modeli kurma arayışlarının bir uzantısıdır. Bu yaklaşıma göre kısa vadeli, küresel iktisadi trend ile uyum içerisinde ve kalkınmaya dair hızlı ve etkin sonuçlar üretebilecek bir iktisadi sistem ve onun finansal uzantıları Müslüman toplumların yüksek refah sağlanması için acilen gerekli görülmektedir. Mevcut durumda bilginin İslamlaştırılması üzerinden anaakım iktisadi kuram ve kurumların İslam dünyasına transfer edilmesi süreci bu zorluğun üstesinden gelme gayretinin bir göstergesidir. Günümüzde hakim olan yaklaşım da budur.

İslam iktisadının karşılaştığı ikinci zorluk ise reel politik düzlemde kısa vadede kendini hakim iktisadi dünyaya küresel olarak ispat eden bir alternatif teori yerine iktisadın ortodoksisine hiç yanaşmayarak iktisadi tüm kavramların yeniden gözden geçirildiği bir iktisadi özgünlük kurma ile ilgilidir. Yeni kurumsal ve kuramsal bilgi üretme olarak tanımlanabilecek bu yaklaşım neoklasik iktisadın felsefi, metodolojik ve teorik arka planlarını yeniden gözden geçirmeyi amaçlar.

Bu çalışma, bahsedilen ikinci zorluk ile ilgili özel bir alanı ilgilendiren iktisatta metodoloji konusuna eğilmektedir. İslam iktisadı çalışmalarında toplumsal düzen ve bu düzende uyum içerisinde bulunması gereken insan ve toplum ilişkilerine dair bir hatırlatmayı ön plana çıkarır. Bu da bireylerden yola çıkarak ve birey tercihleri ve kararlarına göre iktisadi politika geliştiren, bu politikaların sonuçlarını hem birey hem de toplum için en iyi sonuç olduğunu iddia eden metodolojik bireyci yaklaşımın eleştirel bir değerlendirmesini gerekli kılar. İslam iktisadı çalışmaları toplumsal düzen sorununa neoklasik iktisadın homo-economicus üzerinden kurduğu bireyci yaklaşımla benzer bir tutum içerisinde homoislamicus üzerinden cevap vermektedir. Ancak bu tercih özellikle toplumsal sorunların çözümünde piyasa sisteminin çözümsüzlüklerini aşmada İslam iktisadına ayrıcalıklı ve iddialı bir güç vermemektedir. Aksine, neoklasik iktisadın İslami dekorla süslenmiş bir varyantı paradigmatik olarak benzer iktisadi sonuçlar üretmektedir.

Metodolojik bireyciliğin İslami prensiplerle uyumsuzluğu karşısında metodolojik holizm İslam iktisadı için bir alternatif olarak göz kırpmaktadır. Ancak holist yaklaşımların en büyük handikapı toplum adına bireyin varlığının, haklarının, özgürleştirilmesinin ve güçlendirilmesinin göz ardı edilmesidir. O halde İslam iktisadı metodolojik bireyci ya da holist yaklaşımların ötesinde toplumsal düzene dair temel sorgulamayı ahlak üzerinden şekillendirmelidir. Böylece, ahlakın önceliği ve üstünlüğünü kabul eden fertler ve toplumlar açısından iktisadi süreç ve kararlar en adil sonuçları doğuracaktır. Piyasanın nihai üstünlüğü karşısında İslam iktisadı moral ekonomilerde olduğu üzere gömülü bir yapı içerisinde yer alması gerekir. Bu yapı içerisinde birey ve toplum etkileşim Bourdieu'nun alan teorisinde izah ettiği üzere fertlerin tercih ve kararlarını şekillendiren bir toplum ile toplumun belirlediği bir arada yaşama kurallarını düzenli olarak denetleyen ve katkıda bulunan fertler arasında gerçekleşmektedir. Sivil toplum yapısı sayesinde ahlaki esaslar bireyin toplum içerisinde otonomisini garanti ederken, benzer şekilde, toplumdaki bağımsız ve onun üstünde bir yapının toplumsal düzene zarar vermesinin önüne geçer.

Notlar

1. Bu bağlamda rasyonel seçim teorisi üzerinden birey tercih ve davranışlarından yola çıkan ve bu bireyi homo-economicus olarak tanımlayan ana akım varsayımın sonraki yıllarda giderek sorgulanmaya başlandığı görülür. Hatta, yakın zamanlarda Nobel Ekonomi Ödüllerinin sahiplerinin çalıştıkları alanların bu varsayımı tenkit eden deneyci ve davranışçı iktisadi yaklaşımlar olması da metodolojik bireyci yaklaşımın neoklasik tasarımlarının giderek farklı bir boyut kazandığını ispatlar niteliktedir.
2. Aydınlanma düşüncesi sonrası insan, doğa, Tanrı ve bunlar arasındaki geleneksel ilişkiden büyük kopuşu harikulade bir şekilde gözler önüne seren bir belgesel BBC tarafından "The Romantics" adıyla 2005 yılında yayınlanmıştır. Belgesel Liberty, Nature, ve Eternity olmak üzere 3 bölüme ayrılmıştır. Bununla birlikte, bireyciliğin kökenlerini yakın geçmişe dayandırmaktan ziyade geleneksel döneme kadar götüren ve özellikle feodal dönemle Sanayi Devrimi arasında geçen yüzyıllara bakıldığında İngiliz toplumlarında bireyci tutumun kadim bir geçmişinin olduğunu iddia eden bir görüş de mevcuttur. Bu görüşe göre geleneksel ile modern toplumları birbirinden ayırt eden temel saik yaygın kanaatin aksine bireyciliğin doğuşu değildir (Macfarlane, 2021).
3. Modern öncesi toplumlarda yaşayan insanlar, kendilerini büyük bir düzenin parçası olarak hissederdiler. Kozmik anlayışa göre insanlar melekler, öte-dünyasal yaratıklar ve diğer dünyasal varlıkların arasında yer almaktadır (bkz. Taylor, 2011, 10-11).
4. İnsanların bir arada bulunduracak yasalar, ekonomi ve politika olmak üzere iki farklı görüşe ayrılmaktadır. Thomas Hobbes, Jean Jacques Rousseau ve John Locke gibi isimler sözleşmeye dayalı toplumlar üzerine kafa yorarken bu toplumların bir arada barış ve huzur içinde yaşamasını temin edecek yasaları politik bir bağa dayandırırılar. Ancak, bu sözleşmelerin teminatını mübadele kurallarında gören Smith gibi düşünürler toplumsal bağın yasalarını ekonomik bir bağa dayandırırılar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Méda, 2018, Bölüm 3-5.
5. İslam iktisadının nöro-iktisat, davranışsal iktisat ve deneysel iktisat gibi ekollerle ortak birçok yönünü ortaya koyarak İslam iktisadını ortodoks iktisadın içine çekmenin politik iktisat ve iktisat felsefesi açısından problemleri hakkında bkz. Yılmaz, 2018.

Kaynakça

- Acar, Mustafa. "Avusturya iktisadının iktisadi düşünceye katkıları üzerine". *Liberal Düşünce Dergisi*, 15/59-60, (2010), 203-214.
- Alvey, James E. "A short history of economics as a moral science". *Journal of Markets & Morality*, 2/1, (1999), 53-73.
- Arnold, Thomas C. "Rethinking moral economy". *The American Political Science Review*, 95/1, (2001), 85-95.
- Asutay, Mehmet. "Conceptualisation of the second solution in overcoming the social failure of Islamic Banking and finance: Examining the overpowering of homoislamicus". *IIUM Journal of Economics and Management*, 15/2, (2007), 167-195.
- Asutay, Mehmet – Yılmaz, İsa. "Re-embedding Maqasid al-Shari'ah in the Essential Methodology of Islamic Economics". *Maqasid Al-Shari'ah: Explorations and Implications*. Ed. Mohamed El-Tahir El-Mesawi, 373-41, Kuala Lumpur: Islamic Book Trust, 2018.
- Bacha, Obiyathulla I. – Mirakhor, Abbas. *Islamic Capital Markets: A Comparative Approach*. Singapore: John Wiley & Sons, 2013.
- Bilir, Hüsnü. "Neoklasik iktisat: Anaakım mı, ortodoks mu?". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19/2, 2019, 65-80.
- Block, Fred. "Karl Polanyi and the writing of the great transformation". *Theory and Society*, 32/3, 2003, 275-306.
- Boetke, Peter J. "Evolution and economics: Austrians as institutionalists". *Research in the History of Economic Thought and Methodology*, 6/1, 1989, 73-89.
- Booth, William J. "On the idea of the moral economy". *The American Political Science Review*, 88/3, 1994, 653-667.
- Bourdieu, Pierre. (1972). *Outline of a Theory of Practice*. Trans. R. Nice (1977; 27th edn. 2012). Cambridge: Cambridge University Press, 1972.
- Choudhury, Masudul A. "Tawhidi Islamic economics in reference to the methodology arising from the Qur'an and the Sunnah". *ISRA International Journal of Islamic Finance*, 10/2, 2018, 263-276.
- Çobanoğlu, Şevki. *İslam Ekonomisi*. İstanbul: Yediveren Yayınları, 2013.
- Durkheim, Emile. *Sosyoloji Dersleri* (Çev. A. Berktaş). İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- Etzioni, Amitai. *The Moral Dimension: Toward a New Economics*. New York: The Free Press, 1988.
- Furqani, Hafas. "Consumption and morality: Principles and behavioral framework in Islamic economics". *Journal of King Abdul-Aziz University: Islamic Economics*, 30/1, 2017, 89-102.
- Ghazanfar, Shaikh M. – Islahi, Abdul A. *Economic Thought of al-Ghazali*. Jeddah: King Abdulaziz University, 1998.

- Görmüş, Şakir. "İslam iktisadı insanlık için bir ihtiyaç mı?". *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 1/2, 2015, 161-170.
- Götz, Norbert. "Moral economy: Its conceptual history and analytical prospects". *Journal of Global Ethics*, 11/2, 2015, 147-162.
- Granovetter, Mark. "Economic action and social structure: The problem of embeddedness". *American Journal of Sociology*, 91/3, 1985, 481-510.
- Hallaq, Wael B. *İmkansız Devlet: Modern Çağda Bir İslam Devleti Niçin Mümkün Değildir?*. (Çev. A. Hikmet), İstanbul: Babil Kitap, 2019.
- Hanappi, Doris. "Revisiting Field Theory". *Re-Thinking Economics: Exploring the Work of Pierre Bourdieu*. Ed. Asimina Christoforou - Michael Lainé, 161-173, London: Routledge., 2014.
- Hasan, Zulkifli – Asutay, Mehmet. "Maslahah in stakeholder management for Islamic financial institutions". *The Islamic Quarterly*, 61/4, 2017, 505-538.
- Hayek, Friedrich. A. "Individualism: True and false". *Individualism and economic order* içinde, Chicago: University of Chicago Press, 1946.
- Hirschman, Albert O. *Tutkular ve Çıkarlar: Kapitalizm Zaferini İlan Etmeden Önce Nasıl Savunuluyordu?*. İstanbul: Metis Yayınları, 2018.
- Hodgson, Geoffrey M. "Meanings of methodological individualism". *Journal of Economic Methodology*, 14/2, 2007, 211-226.
- Islahi, Abdul A. "Four generations of Islamic economists". *Journal of King Abdulaziz University*, 23/1, 2010, 163-168.
- Jan, Shafiullah – Asutay, Mehmet. "Introduction". *A Model for Islamic Development: An Approach in Islamic Moral Economy*. Ed. Shafiullah Jan - Mehmet Asutay, 1-12, Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, 2019.
- Khan, Muhammad A. "Methodology of Islamic economics". *Journal of Islamic Economics*, 1/1, 1987, 17-32.
- Khan, Muhammad A. "Theory of consumer behavior: An Islamic perspective". *MPRA Paper 104208*, University Library of Munich, Germany, 2020.
- Kureşi, Enver. İktisat. *Faiz Nazariyesi ve İslam* (Çev. Saliğ Tuğ). İstanbul: İrfan Yayınevi, 1966.
- Kutub, Seyyid. *İslam-Kapitalizm Çatışması* (Çev. Kamil M. Çetiner). İstanbul: Beka Yayınları, 2014.
- Kutub, Seyyid. *İslam'da Sosyal Adalet* (Çev. Kamil M. Çetiner). İstanbul: Beka Yayınları, 2016.
- Levent, Adem. "İslam Ekonomi Doktrini Heterodoks Bir İktisat Okulu Mudur?". *İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlakı Sempozyumu (Cilt 2)*. Ed. Mahsum AYTEPE - Abdulcelil Bilgin, 67-78, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.
- Levent, Adem. "Kurumlar ve evrim: Veblen'den Hodgson'a evrimci iktisat metodolojisi". *Akademik İncelemeler Dergisi*, 14/2, 2019, 31-58.

- Louzek, Marek. "The battle of methods in economics: The classical methodenstreit— Menger vs. Schmoller". *American Journal of Economics and Sociology*, 70/2, 439-450., 2011.
- Macfarlane, Alan. *İngiliz Bireyselciliğinin Kökenleri* (Çev. Onur İşci). İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları, 2021.
- Mandeville, Bernard. *The Fable of the Bees or Private Vices, Publick Benefits Vol. I ve II. (Ed. Frederick Benjamin Kaye)*. Indianapolis: Liberty Fund, 1988.
- Méda, Dominique. *Emek: Kaybolma Yolunda Bir Değer Mi?*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- Mevdudi, Ebu'l A. *Faiz* (Çev. Ahmet Asrar). İstanbul: İnsan Yayınları, 1992.
- Moghul, Umar F. *A Socially Responsible Islamic Finance: Character and the Common Good*. Palgrave Macmillan, 2017.
- Mouffe, Chantal. "Democratic Citizenship and the Political Community". Chantal Mouffe: *Hegemony, Radical Democracy, and the Political*. Ed. James Martin, 70-82, Minnesota: University of Minnesota Press, 1991.
- Özdirek, Recep. *İslâm Hukukunda Akdin Sınırları*. İstanbul: Yedi Renk Yayınları, 2009.
- Özhan, Taha. "Homo economicus, hakikat ve değer". *Eskiyeni*, 2/1, 2006, 13-26.
- Polanyi, Karl. *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri* (Çev. A. Buğra). İstanbul: İletişim Yayınları, 1944/2020.
- Scott, James C. *The moral economy of the peasant*. New Haven: Yale University Press, 1976.
- Simmel, Georg. *Paranın Felsefesi* (Çev. Y. Alogan & Ö. D. Aydın). İstanbul: İthaki Yayınları, 2014.
- Smith, Adam. *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (5th ed.). London: Methuen & Co., Ltd, 1776/1906.
- Soylu, Merve - Şencal, Harun. "Cemaatçilik ve bireycilik arasında piyasa ilişkileri". *Akademik İncelemeler Dergisi*, 16/2, 2021, 140-155.
- Subaşı, Erol. "Society, person and their connections: A Bhaskarian formulation". *Beytulhikme International Journal of Philosophy*, 10/1, 2020, 105-116.
- Şencal, Harun – Ekinci, Merve Reyhan. "Refah devleti: İslam ekonomisi açısından bir eleştiri". *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 3, 2021, 264-285.
- Tabakoğlu, Ahmet. *İslam İktisadına Giriş*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2008.
- Taylor, Charles. *Modernliğin Sıkıntıları* (Çev. Uğur Canbilen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011.
- Thompson, Edward P. "The moral economy of the English crowd in the eighteenth century". *Past & Present*, 50/1, 1971, 76-136.

- Tönnies, Ferdinand. *Cemaat ve cemiyet* (Çev. Emre Güler). İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları. (Orijinal Yayın Tarihi, 1902), 2019.
- Tüzen, Muhammed A. “Hiyerarşik varlık zincirinden modern bireyin doğuşuna”. *Mavi Atlas*, 6/3, 2018, 107-125.
- Ulutaş, Ejder. “kartezyen düalizm’in ‘demir kafes’i ve Weber’in anladığı İslam toplumu”. *SEFAD*, 35, 2016, 397-410.
- Warde, Ibrahim. *Islamic Finance In the Global Economy*, Second edition. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2010.
- Yay, Turan. “Avusturya iktisat okulunun tarihsel gelişimi ve metodolojisi”. *Piyasa Dergisi*, 11/1, 2004, 1-29.
- Yılmaz, Feridun. *Rasyonalite: İktisat Özelinde Bir Tartışma*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2009.
- Yılmaz, Feridun. *İktisatta ortodoksi ve naturalizm: Davranışçı, deneyci ve nöroiktisatın yükselişinin imaları*. 3 Mart 2018. İSAR Konferansı. Erişim Adresi: <<https://www.youtube.com/watch?v=6Sbat04rCgg&t=932s>>, 17.12.2021, 2018.
- Yılmaz, İsa - Ateş, Burak – Soylu, Merve. “İdeal devletten imkânsız devlete: İslam iktisadında devlet düşüncesi”. *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/1, 2021, 111-140.
- Zaim, Sabahattin. *İslam-İnsan-Ekonomi*. İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1992.

An Inquiry on The Changing Face of Organizational Culture in The Days of The Pandemic

Pandemi Günlerinde Örgüt Kültürünün Değişen Yüzü Üzerine Bir Araştırma

Hasan TUTAR

Prof.Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İletişim Fakültesi
htutar@ticaret.edu.tr
0000-0001-8383-1464

Nuran ÖZTÜRK BAŞPINAR

Doç.Dr., Anadolu Üniversitesi, Eskişehir MYO,
nbozturk@anadolu.edu.tr
0000-0002-0913-4350

Selçuk NAM

Dr.Öğr.Üyesi, Sakarya Üniversitesi, Adapazarı MYO,
snam@sakarya.edu.tr
0000-0002-0845-1362

Araştırma & Yayın Etiği

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş,
iThenticate yazılımı ile taranmış,
araştırma yayın ve etiğine aykırılık tespit edilmemiştir.

Research & Publication Ethics

This article was reviewed by at least two referees,
a similarity report was obtained using iThenticate, and
compliance with research/publication ethics was confirmed.

CC BY-NC 4.0

Bu makale [Creative Commons Attribution-NonCommercial License](#) altında lisanslanmıştır.

This paper is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial License](#)

Copyright ©

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Sakarya/TÜRKİYE

Sakarya University, Institute of Social Science,
Sakarya/TURKEY

Atıf/Citation

Tutar, Hasan - Başpınar, Nuran, Ö. - Nam, Selçuk. "Pandemi Günlerinde Örgüt Kültürünün Değişen Yüzü Üzerine Bir Araştırma ". Akademik İncelemeler Dergisi 17 / 1 (Nisan 2022): 138-160
<https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.1059383>

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 18.01.2022

Kabul Tarihi/Date Accepted: 24.03.2022

Yayın Tarihi/Date Published: 15.04.2022

ISSN: 1306-7885

E-ISSN: 2602-3016

Cilt/Volume: 17 | Sayı/Issue: 1 |

Yıl/Year: 2022 (Nisan/April)

15. yıl

An Inquiry On The Changing Face Of Organizational Culture In The Days Of The Pandemic

Abstract

Organizational culture tries to understand human behavior by analyzing thoughts, attitudes, and behaviors. The main purpose of research on organizational culture is to understand organizational functioning and organizational behavior better. The main purpose of this study is to examine the experiences of faculty members working at a state university regarding the changes in organizational culture during the pandemic process. It is qualitative research in terms of research method, and the case study design, one of the qualitative research designs, was used in the research. The research was carried out with a study group of 16 academics and administrative staff working in different units of universities. Observation and semi-structured interview techniques were used as data collection tools in the research. The collected data were analyzed with the transfer of observations and qualitative content analysis. According to the analysis findings, the participants' opinions on the change in organizational ethnography during the pandemic process indicate a significant change in this process's organizational attitudes and behaviors. Analysis findings reveal that a traumatic change such as a pandemic causes various uncertainties and resistances in the organizational field. It is understood that organizational support is essential for constructing a flexible organizational culture suitable for the conditions of this process to eliminate job dissatisfaction and loss of motivation caused by the pandemic.

Keywords: Organizational culture, Pandemic, Organizational Change, Organizational Support

Pandemi Günlerinde Örgüt Kültürünün Değişen Yüzü Üzerine Bir Araştırma

Öz

Örgüt kültürü, örgüt çalışanlarının düşünce, tutum ve davranışlarını analiz ederek örgütteki insan davranışlarını anlamaya çalışır. Örgüt kültürü araştırmalarının temel amacı, örgütsel işleyiş ve davranışı daha iyi anlamaktır. Bu çalışmanın temel amacı, bir devlet üniversitesinde görev yapan öğretim üyelerinin pandemi sürecinde örgüt kültüründe yaşanan değişimlere ilişkin deneyimlerini incelemektir. Araştırma, yöntemi açısından nitel bir araştırma olup, araştırmada nitel araştırma desenlerinden biri olan durum çalışması deseni kullanılmıştır. Araştırma, üniversitelerin farklı birimlerinde görev yapan 16 akademisyen ve idari personelden oluşan bir çalışma grubu ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada veri toplama aracı olarak gözlem ve yarı yapılandırılmış görüşme teknikleri kullanılmıştır. Toplanan veriler, gözlem aktarımı ve nitel içerik analizi ile çözümlenmiştir. Analiz bulgularına göre, katılımcıların pandemi sürecinde örgütsel etnografyadaki değişime ilişkin görüşleri, bu sürecin örgütsel tutum ve davranışlarda önemli bir değişim ortaya çıkardığına işaret etmektedir. Analiz bulguları, pandemi gibi travmatik bir değişimin örgütsel alanda çeşitli belirsizliklere ve dirençlere neden olduğunu ortaya koymaktadır. Salgının neden olduğu iş tatminsizliği ve motivasyon kaybını ortadan kaldırmak için bu sürecin koşullarına uygun esnek bir örgüt kültürü inşa etmede örgütsel desteğin şart olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Örgüt kültürü, Salgın, Örgütsel Değişim, Örgütsel Destek

Introduction

Many internal and external factors play an influential role in organizational change. These factors are; political, technological, cultural, demographic, economic, and market conditions (Child, 2005). Technological factors that emerged from these factors, such as working from home or remotely, were decisive in the days of the pandemic. Digital communication, which has become mandatory during the pandemic process, has caused a radical change in the business habits of employees. Here, besides the ability to use technology, the sudden change in the gains obtained from years of experience causes significant changes in work and organizational culture and business habits. Another point is that the workplace is not only a working environment but also a living environment. Losing situations such as workplace friendship and workplace happiness due to the pandemic causes significant changes in the organizational culture.

The increasing weight of digital communication and social isolation with the pandemic causes significant changes in organizational culture. Another problem experienced here is that the organizational change experienced is revolutionary rather than gradual, which causes various adaptation problems. The fact that crises cause chronic anxiety in employees and various uncertainties negatively affects the well-being of employees. Employees have difficulty in deciding how to act in crises (Meyerson & Martin, 1987). In this context, being deprived of organizational culture while working at home or away from the workplace causes adaptation problems (Howard-Grenville, 2020; Spicer, 2020).

The result of the pandemic in terms of human behavior is that the change experienced is not a choice but a necessity. The fact that the behavior is not a choice makes it difficult to adopt and internalize. When the behavior change is in question in areas such as organizational culture, this can cause various adaptation problems and even conflicts. With the prolongation of the pandemic process, various adaptation problems arise in organizational culture, as in many other fields. At the beginning of these problems is the constant anxiety that arises due to the social isolation experienced. The state of trait anxiety causes people to separate and distance themselves from each other in the organizational environment. Distance and distance from each other cause various changes in organizational culture as well as organizational behavior patterns. Practices such as social distance, working at home and working remotely cause significant changes in organizational rules, norms, behavior patterns, and thus in organizational culture. The pandemic, which causes significant changes in individual, organizational and social life, inevitably causes significant changes in organizational culture. This process necessitates new behavior patterns suitable for the characteristics and requirements of the pandemic process (Özdemir, 2019; Spice, 2020). The problem of how to live and protect organizational culture at home or in another place outside the organization constitutes the problem areas of organizational culture. In this framework, the primary purpose of the research is to answer the question, "What is the effect of the pandemic on organizational culture?" Accordingly, the research aims to answer the following sub-questions:

- What kind of changes does the pandemic process cause in organizational culture?
- What kind of changes does teleworking cause in the routines of corporate life?
- How is it possible to create and maintain a collective culture in a working system where people are physically disconnected from each other?

1. The Impact of the Pandemic on Organizational Culture

Culture is the whole of human behavior that can be perceived abstractly and observed concretely (Nar, 2012). Culture consists of various factors, and these are; At the beginning, factors such as attitudes, behaviors, ceremonies, rituals, behavior patterns, artifacts, and assumptions. Experiencing these factors in the organizational environment creates organizational culture. According to Schein, elements make it possible for an organizational culture to remain stable and deep for generations and consistently link values and behaviors. These elements are; structural stability, depth, breadth, and integration. Schein's definition of organizational culture reflects these four elements; the system of beliefs and values shared by the members of a group, the learned results of group life, the values and behaviors learned in order to solve the problems of internal integration and external harmony of any group (Donnithorne-Colonel, 2013). Organizational culture is a powerful lever that directs organizational members' perceptions of events and symbols, thus guiding their behavior and a driving force that guides actions (Howard-Grenville, 2020).

In cultural analysis, many elements (beliefs, values, assumptions, rules, etc.) that make up its nature and meaning are actively used. In doing so, a link is established between the characteristics of the culture and the members' values. Beliefs, behaviors, values, and attitudes that have become stereotyped bond the organization and the employee. Members who show common thought and behavior characteristics are separated from the others. Culture also contributes to social integration in the workplace. With social integration tools, individuals come together around a common identity, values, and ideals in the process, directing and changing the organization (Nar, 2012).

The individual's social being in the organization is directly related to using the cultural toolkit. The Covid-19 pandemic is causing new cultural toolkits to enter the workplace. Practices such as masks, distance, and isolation lead to new organizational cultural patterns (Howard-Grenville, 2020). Personal precautions such as cleaning, mask use, individual quarantine; Measures such as switching to distance education, canceling collective events, and reducing business mobility lead to the emergence of a new organizational culture (Arslan-Durgun, 2020). These measures require a new lifestyle and work habits. This change becomes permanent and even turns into a culture depending on the duration of the epidemic. In the stated framework, the pandemic reveals several different situations in terms of culture. First, in parallel with the slowdown in the rate of globalization, cultures are closing in. The second is the damage that social isolation will cause to identity. The

third is the effect that the new habits will have on people's lives in the future and the new cultural values that they will create (Güven, 2020).

Pandemic days radically change people's working habits, how they communicate with each other, organizational communication, and how they interact. Personal precautions such as cleaning, mask use, individual quarantine, cancellation of collective events, meetings held in virtual environments cause significant changes in organizational ethnography (Güven, 2020). What makes the workplace meaningful for many employees is the organizational culture that provides employees with job satisfaction. IBM, which previously employed 40% of its workforce remotely, felt the need to call its employees to the office because remote work does not create job satisfaction and harms the organizational culture. This change in IBM has revealed that the benefit of face-to-face interaction in terms of job satisfaction and corporate culture cannot be achieved in remote work (Rond et al., 2019; Strand-Lizardo, 2017; Spicer, 2020). Events that cause sudden culture change, such as a pandemic, make employees a part of the problem (Boyce et al., 2015; Roy & Perrin, 2021). The importance of organizational culture with high organizational trust and representativeness increases in the face of changes in organizational ethnography due to sudden changes (Elsbach-Stigliani, 2018; Grenville, 2020; Spicer, 2020).

One of the important reasons for the change in organizational culture is the changing structure of the working environment. The COVID-19 pandemic has moved office work into a remote work environment in just a few weeks in early 2020. What makes office life meaningful to many employees is that widely accepted beliefs and practices that support the way people work together help perpetuate the organizational culture. Essential factors such as the pandemic change an organization's culture to suit new conditions (Meyer, 1982). However, change in line with the new working model is becoming incompatible with cultures at the broader societal level. For example, turning the house into a branch of the workplace harms the cultural life of the family (Strand & Lizardo, 2017). When employees find the change threatening, this may cause a new organizational conflict (Elliott & Smith, 2006; Reinecke, 2018).

The desired culture is different, causing employees to see themselves as a part of the problem instead of seeing themselves as a source of conflict (Boyce et al., 2015). A sudden effect of changes in organizational culture can harm employees' motivation and create a disruptive effect on the organizational climate (Johnson, 1990; Armenakis et al., 2011). Cultural change in the organization requires several factors to be taken into account. When these are taken into account, adaptation to cultural change can be more accessible. These factors are; Top managers' commitment to change, the competence of change agents, support in emergencies, good change communication, and positive business impact. An adaptation problem experienced in any of these factors can put the entire change process at risk (Cinite et al., 2009; Roy & Perrin, 2021). Otherwise, a maladaptive transition process often leads to unsuccessful cultural change (Elsbach-Stigliani, 2018). For this reason, organizations should do all kinds of work on psychological support and organizational trust to eliminate cultural incompatibility in the process of radical change such as the pandemic. Organizational employees should be supported to

reflect on the previous culture and adapt more quickly to new environmental challenges (Howard-Grenville, 2020; Canato et al., 2013; Giorgi, 2017).

A radical change initiative in the organization requires focusing on the behaviors, values, and beliefs of the organization's employees, in short, the organization's culture (Lawson-Ventriss, 1992). Organizational change is values-based, and where change occurs, it is naturally influenced by the cultural patterns it creates in thoughts and behaviors. When the new values and practices that come with the change do not match the old ones, behaviors such as advocacy, withdrawal, and hiding information can be seen in the employees. Therefore, the effect of organizational culture in a systematic and successful change should not be ignored (Nar, 2012). The pressure of change in organizational activities brought by COVID-19 necessitates a significant change in organizational culture. More flexible with highly institutionalized organizations with deep-rooted cultures. The cultural change process of organizations with different cultures can be different (Spicer, 2020).

It is expected that those who are not aware of the change in organizational culture experienced due to external factors such as pandemics will show more resistance to the change. In addition, explaining that there is no new alternative to change can contribute to the voluntary participation of employees in cultural change (Fitzgerald, 1988). Resistance to change in organizations is generally; arises for reasons such as the emergence of competence and skill gaps, economic security, job loss, disruption of work order, and redefinition of working relations (Dawson, 2003). In order to reduce resistance to change, it is essential to ensure that employees participate in the planning of change to reduce uncertainty by informing and persuading them to change. Uncertainties, worries, and feelings of inadequacy in the change process are other factors that make it challenging to adapt to change. For this reason, the successful management of critical change situations such as pandemics requires special competence in change management (Alvesson-Sveningsson, 2016).

2. Method

2.1. Research Design

This research was designed as qualitative research because it is more suitable for an in-depth understanding of the phenomena with their context. In order to see how the research problem is understood and how the participants construct the social reality in the research, the research was designed as a case study from qualitative research designs (Tutar and Erdem, 2020; Alvesson-Sandberg, 2013). The case study design was preferred in the research is that this design is suitable for examining current situations based on the opinions of people who have in-depth knowledge. In addition, the case study design was preferred because it is convenient to reveal the essence of the researched subject and to reflect the event as it is (Storey, 2007; Özdemir, 2010). In the case of studies, it is possible to reveal hidden or implied information in the situation examined. The fact that the situation is up-to-date in this design is another reason for choosing the case study pattern (Yin, 2014; Merriam, 2009).

2.3. Working group

In cultural studies, the working group should consist of individuals and groups who have "experience" on the research subject and reflect their experiences (Smith-Eatough, 2007: 35; Creswell, 2012). The study group of this research consists of 16 people working as academic and administrative staff at a state university. It is necessary to work with a group with a well-defined common culture in determining the working group. Since the researcher cannot observe everything in cultural studies, the criterion sampling technique, which is frequently used in qualitative research, was used to determine the study group of the research. In this preference, it is convenient for the researcher to act from his observations, be suitable for the research problem, and collect in-depth information from data sources (Maxwell, 1996: 43; Patton, 1990; Charmaz, 2011: 359). In determining the criteria, attention was paid to the fact that he had experienced the researched subject (Miles-Huberman, 2015: 11). Participants in the study are shown in Table 1 by being coded as P11, P12, P13,Pn.

Tablo 1: Demographic Characteristics of the Participants

Participant code	Education	Age	Gender	Tenure (years)
P11	Doctoral degree	46	Female	23
P12	Masters degree	43	Female	19
P13	Masters degree	34	Male	12
P14	Masters degree	56	Female	35
P15	Doctoral degree	51	Female	26
P16	Doctoral degree	34	Male	10
P17	Masters degree	37	Male	14
P18	Doctoral degree	46	Female	28
P19	Doctoral degree	53	Male	33
P20	Doctoral degree	53	Male	31
P21	Doctoral degree	40	Female	15
P22	Masters degree	37	Male	14
P23	Doctoral degree	62	Female	39
P24	Doctoral degree	31	Male	6
P25	Masters degree	33	Female	10
P26	Doctoral degree	36	Female	10

2.4. Data Collection Tool and Data Collection

Because culture is inherently uncertain, it cannot be measured with standard tools. Culture; It also requires on-site examination through observation, experience, and feeling, and in order for the researcher to understand the culture in which he works and its effect on individuals in detail and in-depth. For this reason, the observations of the researchers were used to interpret the research findings. For this purpose, the data obtained from the participants in the research were collected with a semi-structured interview form. In this way, care was taken to enable the participants to convey their experiences from their perspectives (Merriam, 2009; Bryman, 2004;

Cohen, Manion-Morrison, 2007). The semi-structured interview technique was preferred in the study because it is suitable for determining how participants attribute meaning to the reality they live (Greasley-Ashworth, 2007: 821; Smith-Eatough, 2007: 35).

2.5. Validity and Reliability

Although qualitative research requires the active participation of the researcher's assumptions, validity and reliability can be achieved with multiple different techniques. In order to ensure the credibility (validity), consistency (reliability), and portability (generalizability) of this research, firstly, the consensus among experts was sought. The draft interview form, which was prepared to increase the reliability of this research, was provided by taking the opinions of three experts. This level of agreement between the views was tried to be determined by coding the questions prepared in the draft interview form as "appropriate," "not suitable," and "your suggestion for correction." It was observed that the level of agreement coefficient regarding the reliability of the questions was 0.94. In addition, it is aimed to achieve high validity and reliability by using direct quotations (Kumar, 2011; Merriam, 2009; McMillan-Schumacher, 2006). Apart from the general approach, the research data were interpreted and reported with an analysis plan following the research purpose.

2.6. Analysis of Data

In the research, the data were analyzed following the cultural research while preserving the rich textual structure. In the analysis of data; A process consisting of defining the phenomenon, arranging the data collection tool, collecting the data, coding and classifying the interviews, formatting the data, and reflecting it on the report was followed. In the data analysis phase of this study, the content analysis method was used. Content analysis is the process of gathering similar data around certain concepts and themes and understandably organizing them. In this respect, since the pandemic process's effect on the organizational culture change is emphasized in the research, it is desired to reveal the connection of the data obtained with the concepts in the context of the study (Merriam, 2009). In the content analysis process of the research, coding was done in the first stage, and groupings were made between codes and subcodes.

In order to create codes in the study, a qualitative data set was read three times by the researchers before the analysis. During these readings, codes were thought to stand out and compared to both researchers, and the preliminary codes were determined and named. In addition, since the basis of this research is the organizational culture literature and the facts in the context of change related to this literature, the pre-coding list, and themes based on the literature were previously created by the researchers. The codes noted after the readings made before starting the analysis were added to the pre-coding list and themes. As a result of the sequential readings required for new codes and themes were reached. In addition, codes and themes were discussed with two academics who are experts in the field of organizational culture in order to be sure of the codes and themes created in the study (Maxwell, 1996: 43; Charmaz, 2011; Miles-Huberman, 2015). In qualitative content analysis, some preliminary codes and themes emerged due to conceptual

tools. At the same time, an induction strategy was used while creating new codes and themes in the analysis process, thanks to the open coding method (in vivo coding). These new themes and codes created within Vivo codes are as follows: Health anxiety and precaution, the necessity of online communication, digital sharing of emotions, fear of contamination and protection, a home transformation into an office, remote working, language that organizes online actions.

3. Results

3.1. Findings of the Research and Analysis of Data

The research aims to determine the experiences and observations of the lecturers working in different positions and titles in various departments of different universities on organizational culture before and after the pandemic process. As a primary research question, an answer was sought to the question "What is the effect of the pandemic on organizational culture." The analysis results were evaluated in two parts as descriptive and relational findings.

3.2. Descriptive Findings

As a result of examining the changing face of organizational culture, the themes related to health concern and prevention, the quality of organizational communication and work, task, and role change. The most frequently assigned codes resulting from the content analysis made according to the obtained data and expressions are given in the code cloud in Figure 1. As can be seen from the code cloud in Figure 1, the prominent and frequently repeated codes in the change in organizational culture; inability to communicate physically, perceiving the epidemic as a milestone, transformation of the house into an office, organizational activities that are not carried out, fear of contamination and protection codes. The code that stands out most frequently in the coding process is not being able to communicate physically.

Figure 1: Code Cloud

According to interviewees, the code system emerged after coding and determining the themes and distribution in Figure 3. In Figure 3, the relatively high assigned codes are seen as larger circles. Within the research framework, the results of the observations, the documents of the interviews, and the institutional documents were analyzed in the MAXQDA program using the qualitative content analysis method. As a result of the analysis, sample expressions included a supporting table created above and graphics below the dimensions in this table. Since the qualitative content analysis is based on semantic meaning and no frequency analysis is based on words, numerical expressions are not included.

Figure 2. Code System

Code System	P11	P12	P13	P14	P15	P16	P17	P18	P19	P20	P21	P22	P23	P24	P25	P26
Communication Quality																
Physical interaction inability																
Online Communication Obligation																
Position																
Frequency and Duration of Communication																
Gift Giving and Treat Culture																
Removal/Differentiation of gift giving and treat																
Instant treat																
Online gift giving																
Health Anxiety and Precaution																
Consciousness and Awareness																
Fear of contagion and protection																
Hygiene																
Prohibitions and rules																
Distance and isolation in office designation																
Social distance																
Emotional Factors																
Digital sharing of emotions																
Morale and motivation																
Socializing																
Loneliness and burnout																
Quality of Ceremony and Ritual Factors																
Unperformed activities																
Online etkinliklerin ağrılığı																
Eviscerated rituals																
Differentiation in Tradition of Greeting and Handshaking																
Differentiation in form of greeting																
Tradition of contactless greeting																
Quantity And Quality of The Meetings																
Increasing online meetings																
Decreasing face-to-face meetings																
Cancelled meetings																
Formality of online meetings																
Obligatory face to face meetings																
Work Environment																
Transformation of house to office																
Disused-closed space																
Alternately use of office																
Narrowing the space of freedom																
Organizational Language																
Language that organizes online actions																
Building a health and physical based language																
Technological jargon																
Work, Task, and Role Change																
Competence in use of information technologies																
Flexible and rotate working																
Task differentiation and radical change																
Tasks turning into online performances																
Differentiation/flexibility during workhours																
Role differentiation																
Remote working																
Intensive use of computer and growing workload																
Leaving extra time																
Organizational Goal and Performance																
Increase in academic performance																
Changing goal and performance expectancy																
Not prioritised goal and performance																
Increase in the control of performance and online followup																
Inability to follow the performance in applied education																
Changing																
Milestone																
Decreasing organizational loyalty																
Resistance																
Not having knowledge on others																
Harmony																
Corporate identity																
Fail to perceive the culture																
Flattening of organizational culture																

Figure 3: Communication Attribute Theme Code Distribution

The participants' sample statements regarding the codes stand out in the context of the quality of organizational communication are given below.

"Fear of contagion has raised the need for further action. Communication began to be carried out mostly via email and telephone. This naturally weakened the strong face-to-face communication that existed between individuals. In addition, times have shortened, and distances have extended in face-to-face communications."(P12)

"I rarely meet face-to-face. I am on Zoom or the phone. I do not accept the demands of the other party in this regard as much as possible." (P16)

"In order not to get a virus, if any, not to pass it on to others, I tried to communicate by phone and email as much as possible." (P21)

"While we could meet face-to-face almost every day and chat about school work and social issues before, after the pandemic, the frequency of our meetings has decreased considerably and has started to be over the phone." (P24)

Another theme that stands out with the quality of organizational communication is health concern and precaution. Since the primary need during the epidemic is survival, the behaviors that develop around this emotion precede all other behaviors. It can be increased by many substantial changes in social life, such as postponing the meetings and activities held in the past or making them without rituals, and the disappearance of traditional gatherings. Due to the Covid-19 epidemic, the individual is faced with a new lifestyle and culture. One of the main factors of this change is fear of contagion and the need to protect from the epidemic. The authority has determined maintaining social distance as one of the most critical weapons in preventing contamination. In this respect, the individual, the subject of isolation and whose behavior is shaped by this isolation presupposition, expresses that his freedom is restricted at the organizational level.

Figure 4: Code Distribution for Health Anxiety Theme

The sample statements of the participants regarding the codes stand out in the context of health concerns and precautions are given below.

"Institutional rituals were terminated for protection from contagious diseases for reasons such as health, hygiene, and distance." (P11)

"Regular meetings have been banned since the beginning of the pandemic process. The relevant ministry and public administrations take decisions in this regard." (P17)

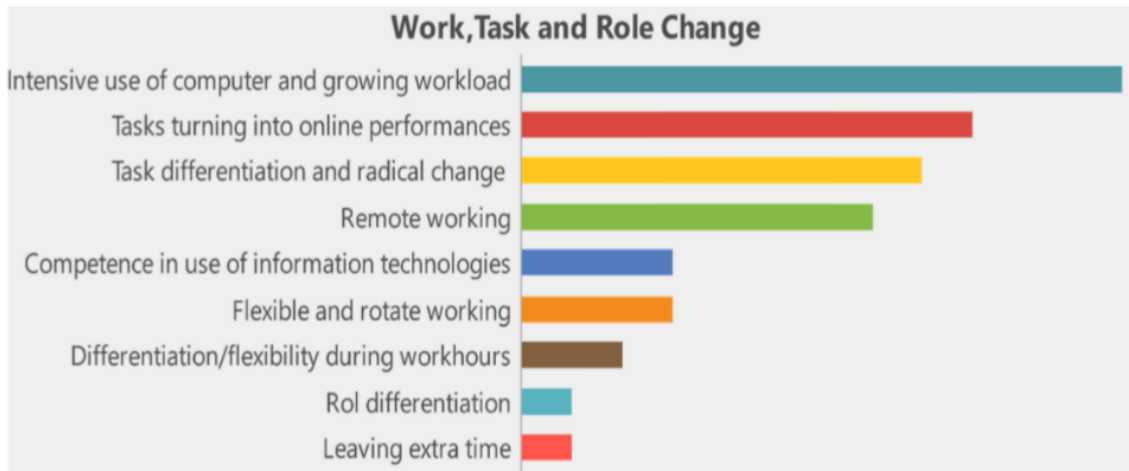
"Pre-pandemic, it was both etiquette and cultural pattern to offer drinks or food to people visiting our office. Living this culture during the pandemic period has become unthinkable due to hygiene." (P23)

"We started to greet our colleagues, with whom we are more sincere, by following social distance and without making physical contact." (P26)

As a result of the analysis, it is understood that the theme of differentiation in the perception of work, task, and role-plays is as essential a role as the other two themes in explaining the organizational change. The pandemic has moved office work to a remote working environment, which will change for a long time. Working in an office environment plays an essential role in organizational culture and values, beliefs, and norms based on working together and sharing. The necessity of working remotely outside the office environment and the design of workplaces to support physical distance can negatively affect individuals' mental and physical health. In addition, factors such as flexible and rotating work, remote working, intensive computer use, and increased workload create organizational dynamics. In particular, the workload of female employees increases as a result of housework, child care, and working from home. Keeping employees away from social environments and opportunities causes loneliness and the weakening of social skills. In addition, situations such as inability to maintain a work-life balance, technical support, malfunctions, and inability to work in order can create various

problems. Employees are constantly in the home environment during the epidemic causes work-family conflicts and increased stress levels.

Figure 5: Code Distribution for the Theme of Work, Task, and Role Change

The sample statements of the participants regarding codes that stand out in the context of the theme of work, task, and role change are given below:

"Since I work from home, I cannot explain how the organizational climate is right now." (P12)

"I became a full-time computer slave. I do a minimum of 3 hours of preparation for 1 hour of lecture. My study has become the place where I spend all my time, except for sleeping. I am officially exhausted now." (P17)

"I carried these tools from the office to the house. This caused a part of the house to be arranged as an office. Home has not become an office, but it has ceased to be home." (P19)

"The job description has not changed, but the responsibilities have increased and moved to the house. In addition, the range of working hours has expanded." (P22)

"Each week, the syllabus, the uploading of the course presentation to the system, online courses, and frequent emails from students increased my workload." (P25)

3.3. Relational Findings

Analysis of Relationship and Effects Between Code and Themes

In this part of the analysis, prominent factors (codes) in the change and their relationships were evaluated to explain an organizational culture is changing face during the pandemic. The fundamental question of the research, "what is the effect of the pandemic on the organizational culture" and the related sub-research question were answered. This framework determined the relations between the expressions, codes, and themes related to the influential factors in the change process. In analyzing relationships, comments were strengthened by quoting from the interviews to reveal a cause-effect connection between the code and the themes.

All codes that impact organizational culture during the pandemic are given in the Single Case model in Figure 10. Accordingly, in the coding, the codes of not being able to establish physical communication, activities that are not carried out, increasing online meetings, increase in workload and transformation of the home into an office, which is more prominent at the level of frequency, are shown with thicker lines. In addition, the most intense relations are seen in the area where the milestone, remote work, the abolition of gifts and treats, the fear of contamination, and protection codes. These codes were considered effective in changing organizational culture in the research and examined the intensity of the interviews' relations, quotations, and visuals.

Organizations have understood that in order to survive during the pandemic process, it is possible to adapt to the digital age and fulfill its requirements. As a result, organizational structures and ways of doing business have changed drastically. However, this change brings with it uncertainty. Individuals tend to interpret change differently according to their cultural understanding. For this reason, how the change was interpreted and which emotions emerged were reflected in their statements. How people relate to the change initiative regarding their identity positioning, how they understand themselves, and their interests concerning the change program. In this respect, the Milat code shows that the change in the institution started with the pandemic. The fact that participants emphasized the concept of "leftover" in most of their statements during the coding shows a differentiation in the organizational process, relationship, and culture with the pandemic. One of the prominent factors in the change is the change in the language of information technologies with the pandemic. Organizational change manifests itself through language, which is an essential element of culture. The expressions of the participants related to the milestone code within the theme of change are given below:

"There are no more ceremonies, which are the most important part of organizational culture." (P14)

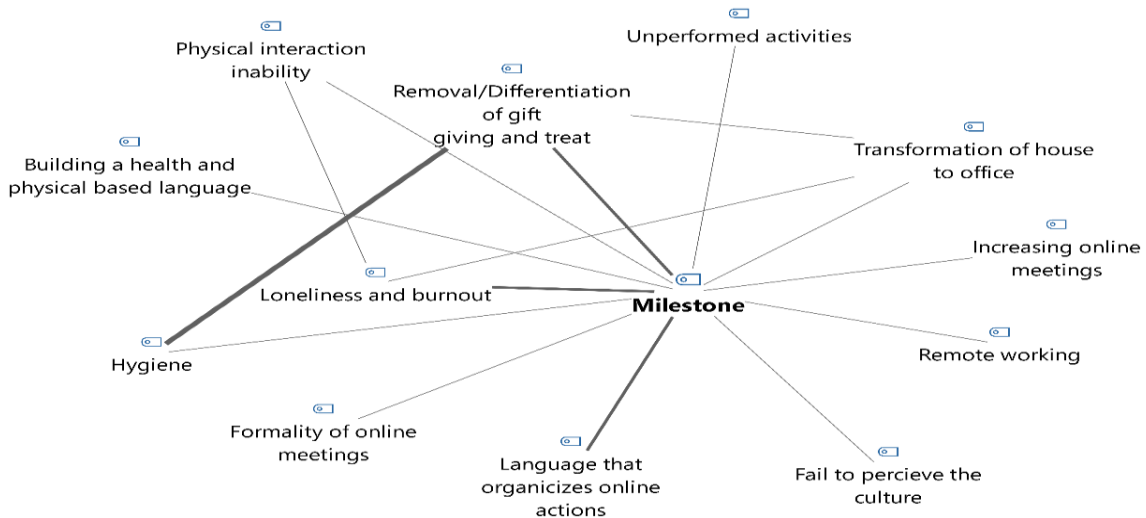
"Now the handshake has completely changed naturally. First of all, a traditional greeting from a distance, at a distance, with a mask, without contact, was established." (P15)

"Departmental meetings, which used to be in the form of tea and coffee conversations, are now on a more formal basis." (P19)

"Some new applications that have entered our lives with online training have added new concepts to the organizational language. The classes we held in the classroom before the pandemic was now called live lessons, and the assignments students presented in the classroom became live assignments." (P24)

"Pre-pandemic, serving drinks or food to people who came to visit us in our office was perceived as both a necessary etiquette and a socially friendly behavior, but now offering such a treat has become unthinkable due to hygiene reasons." (P25)

Figure 6: Co-occurrence Model of Milat Code and Related Codes

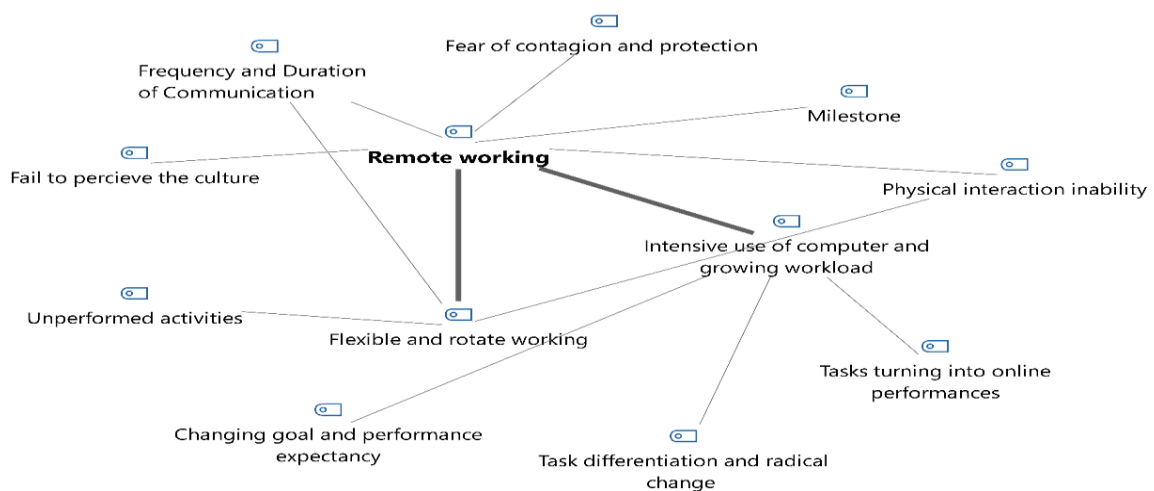
With developments in information and communication technologies, many institutions do their work remotely, changing organizational culture. High-speed mobility can cause a new work culture. Moving the entire process to the virtual environment without evaluating the information technology usage competence of the employees can cause various problems. However, there may be interruptions because there is more than one job (multitasking) at home. Sample participant statements regarding the codes of remote work, flexible and rotational work and intensive computer use are given below.

"I think burnout among employees is very high. I am unable to leave my house. The computer is always on, and I lead a life alone with my computer." (P16)

"Flexible working hours and working from home increase our need for face-to-face communication." (P21)

"I think the corporate culture has changed due to the pandemic. The concept of overtime has changed, and my job satisfaction level has decreased." (P23)

Figure 7: Co-occurrence Model of Teleworking Code and Associated Codes

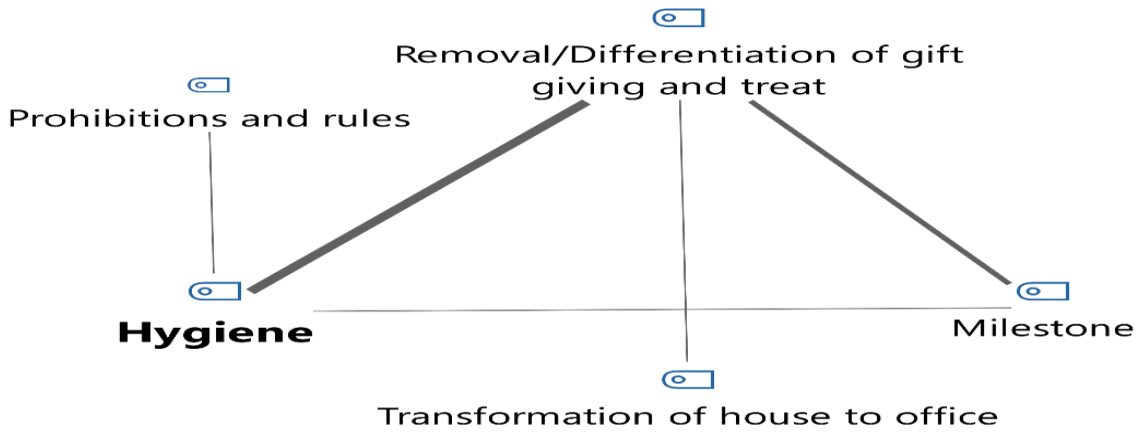
The primary need during the pandemic is for the individual to maintain his/her life healthily. For this, all behaviors must be organized according to this need. The importance of maintaining hygiene and health pushes organizational meetings, rituals, and socialization into the background. Gifts and treats represent sharing and have been moved to the online platform as many processes during the pandemic. The fact that gifts are delivered online without seeing each other or that the treats are not made due to the fear of contamination prevents socialization. Group members gathered for a common purpose at work is a necessity of socialization. Meeting places, tea conversations, lunches, and various sharings used in organizations for various reasons caused cultural interaction. Gestures, facial expressions, and various social interactions in communication contribute to the sharing of organizational culture. However, the organizational culture that has changed with the pandemic prevents social behaviors in the business environment. The continuation of the pandemic will cause the change in business culture to continue. Participants' opinions on this theme are given below from their statements:

"Before the pandemic, there was the culture of catering; this has disappeared. Now offering such a treat become unthinkable due to hygiene." (P11)

"Now, the culture of bringing a cake, fruit, filter coffee from home and sharing, or bringing gifts when returning from the city or abroad, gift-giving and catering when returning from home has disappeared." (P18)

"Our culture required to stop by and chat for tea while passing by the office. Today everyone sees the other as a suspect and is overly cautious about intimacy."(P25)

Figure 8: Co-occurrence Model of Hygiene Code and Associated Codes

The most critical resistance point encountered in organizational culture change is the organization's inability to fully demonstrate the competence it expects from the employee. Although it makes cultural adaptation difficult due to the differentiation in working conditions and working relations, this rapid adaptation is the expectation of organizations. Otherwise, it is not desired to add organizational culture to the uncertainty experienced during the pandemic days. Clear role and job descriptions are an essential aspect that reduces this uncertainty. With the

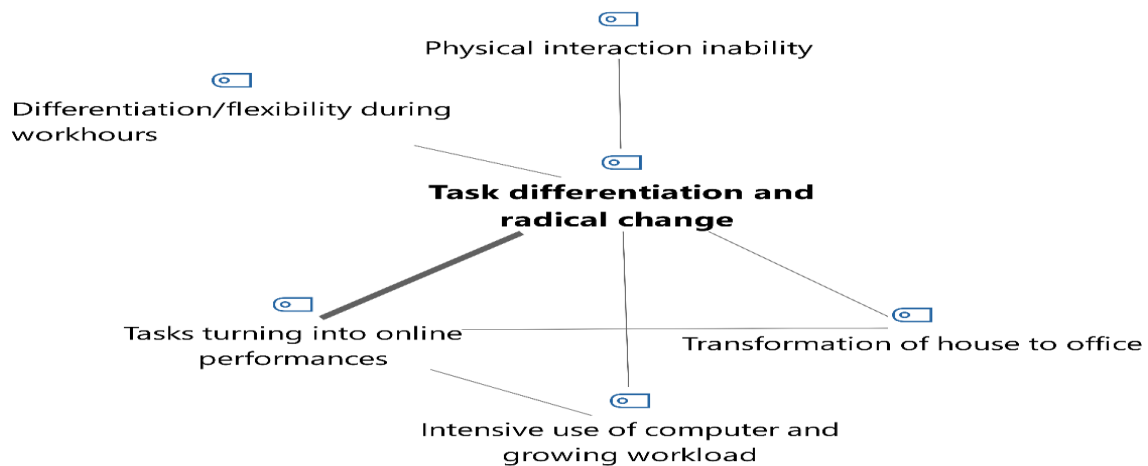
pandemic process, doing business online requires new competencies. For this, the expectations of the organization are increasing. Sample participant statements related to the differentiation and change in business habits are as follows:

"Our courses and exams, which should be face-to-face, have started to be held online. As a result, there have been changes in the educational methods and approaches that I prefer. It also changes the culture of education. As before the pandemic, all our cooperation opportunities have disappeared." (P14)

"Instead of the physical environment, a remote access system was used. We started to apply different techniques as online, synchronous, and asynchronous. Sometimes I have problems due to the inability to use digital technology. My duties may be left unfinished." (P16)

"Face-to-face lectures and meetings have been moved to the internet. We used keyboards more than pens." (P23)

Figure 9: Task Differentiation and Radical Change and Co-occurrence of Associated Codes Model

Conclusion

The emergence of new business models of global and traumatic development such as a pandemic inevitably causes organizational culture change. In this research, which examines the organizational culture change experienced during the pandemic days, the organizational culture change; is understood that it emerges depending on the quality of communication in the organization, health anxiety, the precautions taken, and the differentiation factors in the work, duties, and roles of the individuals. It has been understood that organizational communication characteristics are the main influencing factor in organizational culture change. In a study conducted by Glassdoor online and conducted over 1.4 million comments, it was understood that the pandemic affected organizational culture change. It has been understood that the prominent theme of the study is the quality of institutions' communication.

During the pandemic period, the desire of the individual to continue his life healthily is getting stronger. This situation causes the behaviors that focus on health to be determinative of other behaviors. It shows that high-quality social interactions,

including informal conversations between coworkers, are essential for mental and physical health (Mogilner, Whillans, & Norton, 2018). The greeting, which is essential in social life, has started to be neglected with the pandemic. However, the necessity of working remotely and the encouragement of physical distance in workplaces harm the socialization process of employees (Brooks et al., 2020; Schroeder et al., 2019). The participants stated that their perception of loneliness became stronger (Cacioppo et al., 2006; Murthy, 2017). Workplace loneliness causes a weakening of employees' emotional commitment to the organization (Özçelik & Barsade, 2018). Compulsory virtual communication cannot be established within a broad reference framework such as face-to-face communication. This situation may cause incomplete communication and communication conflicts (Cacioppo et al., 2006). Studies have stated that when there is rapid cultural change, employees cannot find enough job satisfaction. With the end of the pandemic, the participants stated that everything should be restored (Gelfand, 2019).

Working culture during the pandemic period has a significant impact on all sectors and their cultures, including the health sector. In this process, many areas outside the health sector have switched to the remote working system. The full-time working rule defined as desk work was disabled in both public and private institutions, and working hours were stretched, and work started to be done at home. This process has started to be discussed whether it is necessary to do business by gathering people at their workplaces, and the meaning of the workplace concept has been questioned. If the cost of the added value created by the person who does the same job at the office and the person who does the same job at home is lower, it is naturally questioned whether a workplace is necessary. Continuing the traditional workplace practice is seen as strict conservatism. If the working culture is no longer the same as before, preserving old cultural habits means nothing but resistance to change.

If culture is a socially and situationally constructed reality, then the change caused by the pandemic inevitably leads to cultural change. Non-interactive communication, especially in virtual environments, has a significant impact on the change of organizational culture. Working remotely causes people to be closed to their home environment. This situation can also be expected to significantly affect the modernization process of employees in the long run. This research is qualitative and was conducted with a limited number of participants. Therefore, the research findings are not suitable for statistical generalization. For statistical generalization, the research should be supported by quantitative and mixed studies on a larger sample.

References

- Alvesson, M. - Sveningsson, S. "*Changing Organizational Culture -Cultural Change Work in Progress.*" New York: Routledge. 2016.
- Alvesson, M. - Sandberg, J. "*Constructing research questions: Doing interesting research*". Los Angeles: Sage Publications. 2013.
- Armenakis, A. - Brown, S. - Mehta, A. "Organizational culture: Assessment and transformation." *Journal of Change Management*, 11/3, (2011), 305-328.
- Arslan, E. T. - Durgun, G. "Örgüt kültürünün örgütsel güvene etkisi." *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32, (2020) , 22-37.
- Boyce, A. S. - Nieminen, L. R. G. - Gillespie, M. A. - Ryan, A. M. - Denison, D. R. "Which comes first, organizational culture or performance? A longitudinal study of causal priority with automobile dealerships." *Journal of Organizational Behavior*, 36, (2015), 339-359.
- Brooks, S. K. - Webster, R. K. - Smith, L. E. - Woodland, L. - Wessely, S. - Greenberg, N. - Rubin, G. J. "The psychological impact of quarantine and how to reduce it: Rapid review of the evidence." *Lancet*, 395, (2020), 912-920.
- Bryman, A. "*Quantity and quality in social research.*" New York: Routledge. 2004.
- Canato, A. - Ravasi, D. - Phillips, N. "Coerced practice implementation in cases of low cultural fit: Cultural change and practice adaptation during the implementation of Six Sigma at 3M." *Academy of Management Journal*, 56/6, (2013), 1724-1753.
- Cacioppo, J. T. - Ravasi, D. - Phillips, N. "Loneliness as a specific risk factor for depressive symptoms: Cross-sectional and longitudinal analyses." *Psychology and Aging*, 21/1, (2006),140.
- Charmaz, K. "Grounded Theory Methods in Social Justice Research". In N. K. Denzin & Y. Lincoln (Eds.), "*The Sage Handbook of Qualitative Research.*" Los Angeles: Sage Publications. 2011
- Cinite, I. - Duxbury, L. E. - Higgins, C. "Measurement of perceived organizational readiness for change in the public sector." *British Journal of Management*, 20/2, (2009),265-277.
- Child, J. "Organization: Contemporary Principles and Practice." London: Blackwell. 2005.
- Cohen, L. - Manion, L. - Morrison, K. "Research methods in education." New York: Routledge. 2007.
- Creswell, J. W. "Educational research." London: Pearson. 2012.
- Dawson, P. "Organizational change stories and management research: Facts or fiction." *Journal of Management & Organization*, 9/3, (2003),37-49.
- Donnithorne, J. W. - Colonel, L. "Culture Wars, Air Force Culture and Civil-Military Relations." Air University Press. 2013.

- Elliott, D. - Smith, D. "Cultural readjustment after a crisis: Regulation and learning from crisis within the UK soccer industry." *Journal of Management Studies*, 43, (2006) 289–317.
- Elsbach, K. D. - Stigliani, I. "Design thinking and organizational culture: A review and framework for future research." *Journal of Management*, 44, (2018), 2274–2306.
- Fitzgerald, T. H. "Can change in organizational culture really be managed?" *Organizational Dynamics*, 17/2, (1988), 5-15.
- Gelfand, M. J. "Universal and culture-specific patterns of tightness-looseness across the 31 Chinese provinces." *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 116/14, (2019), 6522-6524.
- Giorgi, S. "The mind and heart of resonance: The role of cognition and emotions in frame effectiveness." *Journal of Management Studies*, 54, (2017), 711–38.
- Greasley, K. - Ashworth, P. "The phenomenology of "approach to studying": The university student's studies within the lifework." *British Educational Research Journal*, 32, (2007), 819-843.
- Grenville, J. H. "How to sustain your organization's culture when everyone is remote." *MIT Sloan Management Review*, (2020), 1–4.
- Güven, F. "Effects of Coronavirus Pandemic on Culture." *Journal of Cultural Studies*, 7, (2020), 81-96.
- Howard- Grenville, J. "How to sustain your organization's culture when everyone is remote." *MIT Sloan Management Review*, 61/4, (2020) 1-4.
- Johnson, G. "Managing strategic change: the role of symbolic action." *British Journal of Management*, 1/1, (1990), 183–200.
- Kumar, R. "Research Methodology: A Step-by-Step Guide for Beginners." London: Sage Publications. 2011.
- Lawson, R.B. - Ventriss, C.L. "Organizational change: The role of organizational culture and organizational learning." *Psychological Record*, 42/2, (1992). 205-220.
- Maxwell, J. A. "Qualitative research design: An interactive approach." New York: SAGE Publications. 1996.
- McMillan, J. H. - Schumacher, S. "Research in education evidence-based inquiry. Pearson Education." 2006.
- Merriam, S. B. "Qualitative research: A guide to design and implementation. "California: Jossey-Bass. 2009.
- Meyer, A. D. "Adapting to Environmental Jolts." *Administrative Science Quarterly*, 27/4, (1982), 515.
- Meyerson, D. - Martin, J. "Cultural Change: An integration of three different views." *Journal of Management Studies*, 24/6, (1987), 623-647.

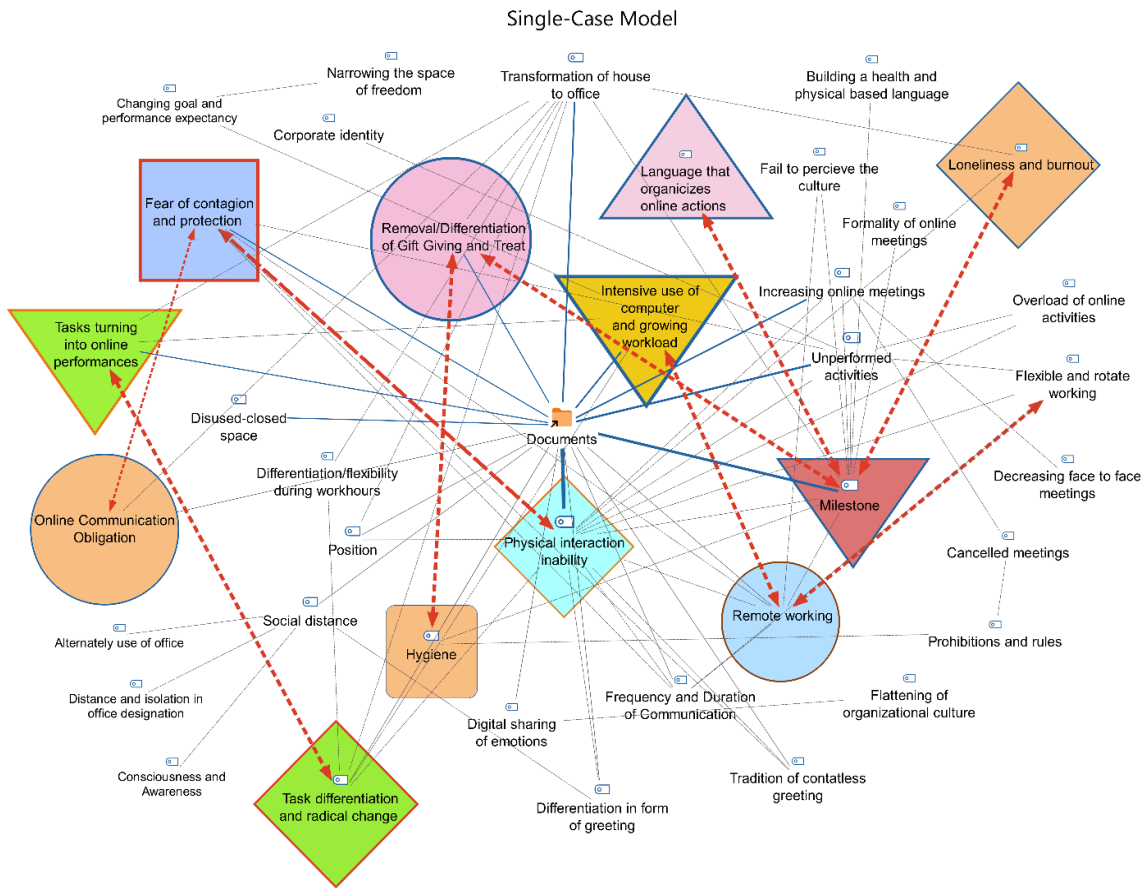
- Miles, M. B. - Huberman, A. M. "Qualitative Data Analysis." London: SAGE Publications. 2015.
- Mogilner, C. vd. "Time, money, and subjective well-being." In E. Diener, S. Oishi, & L. Tay (Eds.), *Handbook of Well-Being*. Noba Scholar Handbook series: *Subjective well-being*. Salt Lake City: DEF publishers. 2018.
- Murthy, V. "Work and the loneliness epidemic: Reducing isolation at work is good business." *Harvard Business Review*. Retrieved May 10, 2021, from (2017).<https://hbr.org/cover-story/2017/09/work-and-the-loneliness-epidemic>
- Nar, M. Ş. "Cultural foundations of organization: A theoretical analysis on culture-organization interaction." *The Journal of International Social Research*, 13/72, (2020), 558-566.
- Ozcelik, H. - Barsade, S. G. "No employee an island: Workplace loneliness and job performance." *Academy of Management Journal*, 61/6, (2018), 2343-2366.
- Özdemir, M. "Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma." *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/1, (2010), 323-343.
- Patton, M. Q. *Qualitative evaluation and research methods*. New York: Sage Publications. 1990.
- Reinecke, J. "Social movements and prefigurative organizing: Confronting entrenched inequalities in occupy London." *Organization Studies*, 39, (2018), 1299-1321.
- Rond, M. - Holeman, I. - Howard-Grenville, J. "Sensemaking from the body: An enactive ethnography of rowing the Amazon." *Academy of Management Journal*, 62/6, (2019). 1961-1988.
- Roy, A. L. - Perrin, C. "Managing conflicts in the nonprofit sector through organizational culture change." *Journal of Organizational Change Management*, 34/1, (2021), 60-83.
- Schroeder, J. - Risen, J. L. - Gino, F. - Norton, M. I. "Handshaking promotes deal-making by signaling cooperative intent." *Journal of Personality and Social Psychology*, 116, (2019), 743-768.
- Smith, J. A. - Eatough, V. "Interpretative phenomenological analysis." In E. Lyons & A. Coyle (Eds.), *Analysing qualitative data in psychology*. London: SAGE Publications. 2007.
- Spicer, A. "Organizational Culture and COVID-19." *Journal of Management Studies*, 57/8, (2020). 1737-1740.
- Storey, L. "Doing interpretative phenomenological analysis." In E. Lyons & A. Coyle (Eds.), *Analysing qualitative data in psychology* (pp. 51-64). Sage Publications, (2007).
- Strand, M. - Lizardo, O. "The hysteresis effect: Theorizing mismatch in action." *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 47, (2017), 164-194.

Tutar, H., & Erdem, A. T. (2020). Örnekleriyle bilimsel araştırma yöntemleri ve-SPSS uygulamaları. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yin, R. K. "Case study research: Design and methods." Los Angeles: Sage. 2014.

Appendix:

Figure 10: Single-Case Model with Code Hierarchy

Büyük Savaş Öncesi Isınan Sular: Birinci Dünya Savaşı Öncesi Donanma Yarışının Büyük Güç Rekabetine Etkileri

Warming Waters Before the Great War: The Effects of the Pre-First World War Naval Race on the Great Power Competition

Melih YILDIZ

Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Orta Doğu Enstitüsü
melihyildiz@gmail.com
0000-0001-8226-6299

Araştırma & Yayın Etiği

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş, iThenticate yazılımı ile taranmış, araştırma yayın ve etiğine aykırılık tespit edilmemiştir.

Research & Publication Ethics

This article was reviewed by at least two referees, a similarity report was obtained using iThenticate, and compliance with research/publication ethics was confirmed.

CC BY-NC 4.0

Bu makale [Creative Commons Attribution-NonCommercial License](#) altında lisanslanmıştır.

This paper is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial License](#)

Copyright ©

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Sakarya/TÜRKİYE

Sakarya University, Institute of Social Science,
Sakarya/TURKEY

Atıf/Citation

Yıldız, Melih. "Büyük Savaş Öncesi Isınan Sular: Birinci Dünya Savaşı Öncesi Donanma Yarışının Büyük Güç Rekabetine Etkileri". *Akademik İncelemeler Dergisi* 17 / 1 (Nisan 2022): 161-182.
<https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.1021798>

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 10.11.2021

Kabul Tarihi/Date Accepted: 01.04.2022

Yayın Tarihi/Date Published: 15.04.2022

ISSN: 1306-7885

E-ISSN: 2602-3016

Cilt/Volume: 17 | Sayı/Issue: 1 |

Yıl/Year: 2022 (Nisan/April)

15. yıl

Akademik İncelemeler Dergisi

Büyük Savaş Öncesi Isınan Sular: Birinci Dünya Savaşı Öncesi Donanma Yarışının Büyük Güç Rekabetine Etkileri

Öz

Birinci Dünya Savaşı öncesi dönemde artarak devam eden Büyük Güçler arasındaki rekabet donanma yarışını da beraberinde getirmiştir. Bu çalışma, savaş öncesi dönemde gerçekleşen donanma yarışının Büyük Güçler arasındaki rekabet üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu ve Birinci Dünya Savaşı'nın önemli bir nedenini oluşturduğunu iddia etmektedir. Çalışmada ilk olarak Büyük Güçlerin donanmalarının savaş öncesi dönemdeki gelişimleri incelenmiştir. Ardından Büyük Güç donanmalarında yaşanan bu gelişimlerin aralarındaki rekabete etkileri incelenmiştir. Savaş öncesinde denizde gerçekleşen silahlanma yarışı özellikle Batı Yarımküre, Uzakdoğu ve Akdeniz'de rekabetin yoğunlaşmasına yol açmıştır. Ayrıca, donanma yarışı özellikle iki ana aktörü olan İngiltere ve Almanya'nın politikalarının şekillenmesinde etkili olmuş ve bu iki ülke arasındaki ilişkilerin hızla bozulmasına yol açmıştır. Yarış İngiltere'yi geleneksel politikalarından vazgeçirerek Avrupa ittifak sistemlerinin içine çekmiş ve Birinci Dünya Savaşı'nın ittifak yapısı ve seyrinde etkili olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası İlişkiler, Büyük Güç Rekabeti, Donanma Yarışı, Birinci Dünya Savaşı, İngiltere

Warming Waters Before the Great War: The Effects of the Pre-First World War Naval Race on the Great Power Competition

Abstract

The competition among the Great Powers, which continued to increase in the period before the First World War, brought along the naval race. This study argues that the naval race which took place in the pre-war period had a significant effect on the competition among the Great Powers and was an important cause of the First World War. In the study, firstly, the development of the navies of the Great Powers in the pre-war period was examined. Then, the effects of these developments in the navies of the Great Powers on the competition among them were examined. The arms race that took place at sea before the war led to an intensification of competition, especially in the Western Hemisphere, the Far East and the Mediterranean. In addition, the naval race was especially effective in shaping the policies of its two main actors, Britain and Germany, and this led to the rapid deterioration of relations between these two countries. The race pulled Britain into the European alliance systems, giving up it from its traditional policies, and was effective in the alliance structure and course of the First World War.

Keywords: International Relations, Great Power Competition, Naval Race, First World War, Britain

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesindeki yıllar Büyük Güçler arasındaki rekabet ve gerginliklerin hızla arttığı bir dönem olmuştur. Gittikçe sıklaşan uluslararası krizler askeri harcamaların artmasına yol açmış ve silahlanma yarışını beraberinde getirmiştir.¹ Bu silahlanma yarışı karada olduğu kadar denizde de artarak devam etmiştir. Savaş öncesinde gerçekleşen bu yarış Büyük Güç donanma hiyerarşisi üzerinde önemli bir değişim meydana getirmiş ve bu değişimin Büyük Güçler arasındaki rekabet üzerinde önemli etkileri olmuştur. Ancak literatürde savaş öncesinde denizlerde gerçekleşen silahlanma yarışının Birinci Dünya Savaşı üzerinde büyük bir etkisi olmadığını ve asıl önemli etkiye sahip olanın karadaki silahlanma yarışı olduğunu iddia eden bir görüş bulunmaktadır. (Ferguson, 1998, 83-87; Stevenson, 1996, 9) Örneğin, Niall Ferguson bu iddiasını iki ana argüman ile desteklemektedir. Öncelikle İngiltere ile Almanya arasında 19. yüzyılın sonunda başlayan donanma yarışına dikkat çeken Ferguson, İngiltere'nin Almanya'nın donanma inşa programına hızlı bir şekilde cevap verdiğini ve bu sebeple denizlerdeki üstünlüğünü savaşın başına kadar korumayı başardığını belirtmektedir. Ferguson'un ikinci argümanı ise savaşın başında iki blok arasındaki deniz gücü dengesinin ezici bir şekilde Almanya aleyhinde olmasına dayanmaktadır. Bu nedenlerle Ferguson'a göre donanma yarışı Birinci Dünya Savaşı'na yol açacak bir etkiye sahip olmamıştır. (Ferguson, 1998, 83, 85)

Ancak Ferguson'un argümanları bazı önemli noktaları ihmal etmektedir. İlk olarak, İngiltere ile Almanya arasındaki donanma yarışına odaklanmaktadır. Bu, birinin en büyük deniz gücü diğerinin de ona meydan okuyan güç olması ve her iki gücün de bloklarının askeri-ekonomik liderliğini yapmaları nedeniyle oldukça doğaldır. Ancak donanma yarışı savaş öncesinde bütün Büyük Güçleri içine çekmiş ve bu yarış Kraliyet Donanması'nın hem Almanya karşısında hem de genel olarak nispi gerilemesine yol açmıştır. Ayrıca savaşın başında İngiltere-Fransa-Rusya blokunun Almanya ile Avusturya-Macaristan blokuna karşı denizlerde açık bir üstünlüğünün olduğu argümanı da İngiltere'nin yakın zamana kadar Fransa ile Afrika'da ve Rusya ile de Asya'da savaşın eşiğinde olduğu gerçeğini ve savaşın başında tarafsızlığını ilan edene kadar Üçlü İttifak'ın bir parçası olan İtalya'yı ihmal etmektedir. Son olarak, ABD ve Japonya'nın 20. yüzyılın başında hızla birer büyük deniz gücüne dönüşmeleri de savaş öncesinde Büyük Güçler arasındaki rekabeti şekillendiren önemli bir etken olmuştur.

Her ne kadar 1914'teki tetikleyici bir olay savaşı başlatmış olsa da savaşın zemini özellikle yüzyılın başından itibaren oluşmaya başlamıştır. Bu çalışma, bu dönemde gerçekleşen donanma yarışının başta İngiltere olmak üzere Büyük Güçlerin politikalarını ve ittifak düzenlerini etkileyerek savaşın zemininin oluşmasına büyük katkı sağladığını iddia etmektedir. Donanma yarışının Büyük Güç politikalarına etkilerinin anlaşılabilmesi için yarışın boyutunun ve denizlerdeki dengeyi nasıl değiştirdiğinin anlaşılması gerekmektedir. Bu sebeple çalışmanın ilk bölümünde Birinci Dünya Savaşı öncesinde İngiltere ve Almanya'nın başını çektiği ve bütün Büyük Güçlerin dâhil olduğu donanma yarışı ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise bu yarışın Büyük Güç rekabetine etkileri incelenmiştir. Bu inceleme en yoğun rekabet alanları olan Batı Yarımküre, Uzakdoğu ve Akdeniz üzerine yoğunlaşmıştır. Bu bölgelerde gerçekleşen rekabet özellikle uluslararası sistem içindeki en etkili aktörlerin başında gelen İngiltere'nin dış politikasında önemli bir dönüşüme yol açmış ve Londra'yı ittifak arayışlarına yöneltmiştir.

1. Birinci Dünya Savaşı Öncesi Büyük Güçler Arasındaki Donanma Yarışı

Birinci Dünya Savaşı öncesinde artan uluslararası krizler Büyük Güçleri hızla büyüyen bir silahlanma yarışının içine çekmiştir. Statükocu güçler için denizaşırı çıkarlarının ve sömürge imparatorluklarının korunması çabası, revizyonist güçler için ise denizaşırı bölgelerde nüfuz elde etme mücadelesi silahlanma yarışının karada olduğu kadar denizde de artarak devam etmesine yol açmıştır. 1890'da 43,9 milyon sterlin olan altı büyük deniz gücünün toplam donanma harcamaları 1913'te 155 milyon sterline ulaşmıştır.² Deniz gücüne ayrılan ekonomik kaynakların artması donanmaların hızla büyümesini beraberinde getirirken kısa süre içinde Büyük Güç donanma hiyerarşisinde de önemli değişimler meydana getirmiştir. Bu değişimler ise başta İngiltere olmak üzere Büyük Güçlerin savaş öncesi politikalarında önemli bir etkiye sahip olmuştur.

Tablo 1: Büyük Güçlerin Savaş Gemisi Tonajları 1880-1914 (Bin ton olarak)

	İngiltere	Fransa	Rusya	ABD	İtalya	Almanya	Avusturya-Macaristan	Japonya
1880	650	271	200	169	100	88	60	15
1890	679	319	180	240	242	190	66	41
1900	1065	499	383	333	245	285	87	187
1910	2174	725	401	824	327	964	210	496
1914	2714	900	679	985	498	1305	372	700

Kaynak: (Kennedy, 2002, 253)

1.1. Yarışın Ana Aktörleri: İngiltere ve Almanya

Birinci Dünya Savaşı öncesi dönemde artan uluslararası krizler Büyük Güçleri donanmalarını büyümeye zorlarken bu yarışta 1897'nin önemli bir dönüm noktası olduğu söylenebilir. 26 Haziran 1897'de 165'in üzerinde savaş gemisi Kraliçe Victoria'nın saltanatının altmışıncı yıldönümünü kutlamak için İngiltere'nin güneyindeki Spithead'de toplanmıştı. (Kennedy, 1976, 205) Dönemin en büyük deniz gücü olan Kraliyet Donanması'nın bu güç gösterisini yaptığı sıralarda, II. Wilhelm ise Haziran 1897'de iddialı donanma programları oluşturması ve yürütmesi amacıyla İmparatorluk Donanma Ofisi'nin başına Amiral Alfred von Tirpitz'i atamıştır. (Strachan, 2003, 11) Bu atamanın ardından Aralık ayı başında ilk donanma yasası Reichstag'a sunulmuştur. Tirpitz'in 6 Aralık 1897'de parlamentoda yasa hakkında yaptığı konuşmada, donanmanın Almanya için bir hayatta kalma meselesi olduğunu belirtmesi Almanya'nın güçlü bir donanma inşası konusundaki kararlılığını göstermekteydi. (Herwig, 2014, 35) 1898'de çıkarılan bu Birinci Donanma Yasası'nı 1900'de İkinci Donanma Yasası'nın takip etmesi de bu durumu yansıtmaktaydı. Almanya'nın peş peşe attığı bu iki adım ve İngiltere'nin buna cevabı savaş öncesi denizdeki silahlanma yarışının ana aktörlerini belirlemiş ve yarışın ivme kazanmasına neden olmuştur.

Donanma yasaları hızla uygulanmaya başlanmış ve kısa süre içinde Alman deniz gücünde önemli bir büyüme meydana gelmiştir. Alman donanması özellikle 1898-1906 döneminde inşa edilen beşer adet Wittelsbach, Braunschweig ve Deutschland sınıfı muharebe gemileri (battleship) ile birlikte önemli bir açık deniz filosuna sahip olmuştur. Ancak bu muharebe gemilerinin gerek boyut gerekse silah sistemi

olarak İngiliz muadillerinden geride olmaları Tirpitz'in öncelikli hedefinin Kraliyet Donanması'yla nitelik olarak değil nicelik olarak rekabet etmek olduğunu göstermektedir.³ Bu tavrı imparator tarafından eleştirilmesine rağmen Tirpitz donanma inşa stratejisini ekonomik ve coğrafi nedenlere dayandırmaktaydı. Finansal nedenlerin yanı sıra inşa edilecek daha büyük gemilerin oldukça pahalı bir genişletme çalışması yapılmadan Kayzer Wilhelm Kanalı'ndan (Kiel Kanalı) geçemeyeceği ve bu nedenle donanmanın bölünmüşlüğü'nün savaş durumunda stratejik bir zayıflık oluşturacağı endişesi Tirpitz'in ilk dönem donanma stratejisinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. (Kelly, 2011, 227) Ancak 1906'da HMS Dreadnought'un Kraliyet Donanması'nda hizmete girmesi ve sonrasında üretilen muharebe gemilerinin hızla büyümesi Almanya'nın da bu endişeleri bir kenara bırakıp daha büyük muharebe gemileri üretmesine neden olmuştur.

İngiltere de 1890'ların ikinci yarısında deniz gücünü büyütmek amacıyla donanma inşa faaliyetlerini hızlandırmıştır. Gemi yapımına ayrılan ekonomik kaynakların artışı bu hızı ortaya koymaktadır. 1889-1896 döneminde muharebe gemisi inşası için yaklaşık 17 milyon sterlin harcanmışken 1897-1904 döneminde yaklaşık 30 milyon sterlin harcanmıştır. Artış küçük muharip gemilerde daha büyük oranlarda gerçekleşmiştir. Örneğin birinci sınıf kruvazör (first-class cruiser) inşası için 1889-1896 döneminde 7,3 milyon sterlin harcanmışken bu miktar 1897-1904 döneminde yaklaşık 27 milyon sterline çıkmıştır. (Sumida, 2014, 20-21)

Ancak Londra'ya bu yönde adım atmaya iten öncelikli motivasyon Alman donanma programlarından ziyade 1889'daki Donanma Savunma Yasası (Naval Defence Act) ile uygulanmaya başlanan iki güç standardı (two-power standard)⁴ doğrultusunda, büyüyen Fransız ve Rus donanmalarına cevap verme ihtiyacı olmuştur. Kraliyet Donanması'nın ezici üstünlüğünden dolayı Alman donanma programları ilk aşamada İngiltere'de hem liderler hem de halk tarafından ciddi bir tehdit olarak değerlendirilmemiştir. (Bell, 2013, 13)

Bu durum 20. yüzyılın başında hızla değişmeye başlamıştır. Alman donanma inşa programının ilerlemesi ve Rus donanmasının Japonya ile savaşta büyük bir yenilgiye uğraması İngiltere'yi iki güç standardını yeniden değerlendirmeye ve donanma hesaplarını Fransa-Rusya ikilisi yerine Fransa-Almanya üzerine yapmaya itmiştir. (Grimes, 2012, 52) Ayrıca Rus-Japon Savaşı sırasında Fransa ile gerçekleştirilen Entente Cordiale de Kraliyet Donanması'nın sonraki süreçte Almanya'ya daha fazla odaklanmasına imkân sağlamıştır. 1904 sonrası süreç ise Almanya ve İngiltere'yi Büyük Güçler arasındaki hızlanan donanma yarışının iki ana aktörü konumuna getirmiştir.

1906 donanma yarışının ivme kazandığı yıl olmuştur. Bunun temel sebebi ise 1906'da yeni ve öncekilerden çok daha gelişmiş bir muharebe gemisi olan HMS Dreadnought'un inşa edilmesi olmuştur. HMS Dreadnought donanmalar üzerinde büyük bir etkiye yol açmıştır. Bu gemiden sonra muharebe gemileri iki ana sınıfta değerlendirilmeye başlanmıştır: Dretnotlar (dreadnoughts) ve dretnot öncesi muharebe gemileri (pre-dreadnoughts). (Modelske ve Thompson, 1988, 75-76) Bu yeni gemi Büyük Güçlerin denizdeki silahlanma yarışına yeni bir boyut katmıştır. Yarışta gerek nitelik gerekse nicelik olarak geri kalmak istemeyen Büyük Güçler donanmalarına bu yeni savaş gemilerinden olabildiğince çok katmak amacıyla çalışmalarını sıkılaştırmıştır. Bunun sonucunda İngiltere'nin bu yeni gemi üzerindeki tekeli kısa süre içinde kırılmıştır. Büyük Güç olmanın önemli bir

sembolüne dönüşen bu gemilere Almanya 1909'da sahip olmaya başlamış, onu bir sonraki yıl ABD takip etmiştir. 1914'e gelindiğinde İngiltere bu alandaki üstünlüğünü korurken (78 dretnotun 34'ü) Almanya da 22 dretnot ile büyük bir gücü elinde bulundurmaktaydı. (Modelski ve Thompson, 1988, 78)

HMS Dreadnought, Büyük Güç donanma rekabetini hızlandırmanın yanı sıra özellikle Almanya ile İngiltere arasındaki yarış üzerinde önemli etkiler meydana getirmiştir. İngiltere'nin dretnot tarzı gemiler üzerinde sahip olduğu tekel Kraliyet Donanması'na ilk aşamada büyük bir avantaj sağlamıştır. Ancak bu gemilerin sahip olduğu üstün özellikler Almanya'nın da hızla bu tür gemilerden inşa etmeye başlamasıyla ilerleyen dönemde İngiltere için bir dezavantaj oluşturmaya başlamıştır. Bunun temel sebebi de dretnotların dretnot öncesi muharebe gemilerine kıyasla çok daha güçlü olmalarıdır. Dretnot öncesi muharebe gemilerinde büyük bir üstünlüğü bulunan İngiltere, yarışı bu yeni savaş gemilerine çekerek bu üstünlüğüne kendisi zarar vermiş oldu. Bir diğer deyişle, Almanya bu yeni yarışa 1898'den çok daha avantajlı bir şekilde başlamıştır. (Bell, 2013, 15) İngiltere'nin 1906 sonrasında dretnot öncesi muharebe gemilerini hızla azaltarak kaynaklarını daha çok dretnot için seferber etmesi de bu algıyı desteklemektedir.⁵ Ayrıca dretnotların iki ülke arasındaki donanma yarışının resmi söyleme taşınmasında da etkili olduğu söylenebilir. Alman donanmasının ilk dretnotlarını hizmete aldığı 1909'da Churchill parlamento'ya Amirallik'in geleneksel iki güç standardını terk ettiğini ve yalnızca Almanya'ya karşı yüzde 60 üstünlüğü korumayı hedeflediğini duyurmuştur. (Bell, 2013, 18)

	İngiltere	Fransa	Rusya	Almanya	ABD	Japonya
1880	7	3	1	-	-	-
1885	10	6	1	-	-	-
1890	22	10	4	-	-	-
1895	19	9	5	4	3	-
1900	22	9	6	5	8	4
1905	43	11	8	16	12	4
1910	42(10)	7(0)	3(0)	23(5)	24(4)	8(0)
1913	52(27)	8(2)	2(0)	30(17)	16(8)	8(4)

Kaynak: (Modelski ve Thompson, 1988, 76-78)

1.2. Zayıflayan Deniz Güçleri: Fransa ve Rusya

Fransız ve Rus donanmaları Almanya'nın artan deniz gücü öncesinde İngiltere için temel tehdit olmuşlardır. Ancak her iki ülke de hızlanan donanma yarışına ayak uyduramamıştır. Her ne kadar İngiltere 1890'larda Fransa'yı denizlerdeki ana rakibi olarak görse de Fransa için yakın tehlike İtalya ve Üçlü İttifak olmuştur. Bu durum 1898'e kadar devam etmiş, 1898 ise Fransa'nın tehdit algısının değiştiği ve yeni bir donanma stratejisi belirlediği yıl olmuştur. İngiltere ile Afrika meseleleri nedeniyle gerginleşen ilişkiler Paris'e denizlerdeki gerçek rakibini acı bir şekilde göstermiştir. İlk olarak Nijer sorunu üzerine yapılan görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlanması ve 1898 başında bir savaş ihtimalinin oluşması İngiltere'ye karşı bir

savaş planının hazırlanmasına yol açmış ve plan, Fransa'nın denizlerdeki zayıflığını açık bir şekilde ortaya koymuştur. (Røksund, 2007, 146) Aynı yıl yaşanan Faşoda Krizi'nde de bu durum net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Kriz sırasında Donanma Bakanı Lockroy Kraliyet Donanması'nın ezici üstünlüğünden dolayı bir deniz savaşına kesinlikle karşı çıkmıştır. (Røksund, 2007, 151)

İngiltere ile peş peşe yaşanan bu krizler Fransız deniz gücünün bir dönüşüme ihtiyacı olduğunu göstermiştir. Bunun öncüsü ise Haziran 1899'da atanan Donanma Bakanı Lanessan olmuştur. Lanessan'ın önceki döneme yönelik temel eleştirisi İngiltere ile olan küresel rekabetin ve bunun tarihsel boyutunun göz ardı edilerek Fransız donanma stratejisinin Üçlü İttifak'ın kurulduğu andan itibaren ittifaka ve özellikle de İtalyan tehdidine karşı şekillendirilmesi olmuştur. (Røksund, 2007, 161) Ancak kendi döneminde Alman donanmasının hızla büyümeye başlaması bu sefer de kendisinin ittifakın bir başka üyesini ana tehdit olarak değerlendirmesine neden olmuştur. Lanessan bazı durumlarda Alman deniz gücünün İngiliz deniz gücünden daha tehlikeli olabileceğini de iddia etmiştir. Bunun temel sebebi de Almanya'nın sahip olduğu büyük kara gücüdür. Ona göre İngiltere denizde üstünlüğü sağlamasına rağmen Fransız kıyılarına riskli çıkarma operasyonları düzenleyebilecek yeterli bir kara gücüne sahip değildir. Bununla birlikte Almanya'ya karşı bir savaşta kara gücünün doğuda bulunacak olması nedeniyle denizde üstünlüğü sağlayacak Alman donanması Atlantik kıyıları boyunca birçok uygun çıkarma noktasını da kontrol ederek büyük bir stratejik avantaj sağlayacaktır. (Lanessan, 1904, 276-277) Her ne kadar Entente Cordiale ve ardından 1905'te Fas Krizi sırasında İngiltere ile ilişkilerin geliştirilmesi Fransa'nın Alman tehdidine odaklanmasına imkân sağlasa da Alman sanayisi ve ekonomisiyle desteklenen donanma programları Berlin ile Paris arasındaki deniz gücü dengesini çoktan Almanya lehine yeniden şekillendirmiştir. Dretnot sonrası dönem ise farkın niceliğin yanı sıra nitelik olarak da arttığı bir dönem olmuştur. (Fransız donanmasının ilk iki dretnotunu hizmete aldığı yıl olan 1913'te Alman donanmasında 17 dretnot bulunmaktaydı). (Modelska ve Thompson, 1988, 78) Ekonomik sorunların yanı sıra İngiltere'den farklı olarak Alman tehdidine karşı büyük bir kara gücü bulundurma ve bu sebeple sınırlı kaynaklarını bölme zorunluluğu uzun süre dünyanın en büyük ikinci deniz gücü unvanını elinde tutan Fransa'nın Birinci Dünya Savaşı öncesi hızlanan donanma yarışında geriye düşmesine neden olmuştur.

İngiltere'nin Alman tehdidi öncesinde ana rakip olarak değerlendirdiği iki deniz gücünden bir diğeri olan Rusya'nın da donanma yarışında çok geride kaldığı söylenebilir. Bunun temel sebebi de yarışa geç başlamasıdır. Rusya'nın deniz gücünü geliştirmeye yönelik çabaları 1904-1905'teki Japonya ile olan savaş ve uğranılan yenilgi sonrasında yoğunlaşmıştır. (Gatrell, 1990, 257) Savaş sırasında donanmanın aldığı ağır yenilgi ve kayıplar Rusya'yı güçlü bir donanma inşa programı oluşturma yönünde zorlamasına rağmen başta ekonomik sebepler olmak üzere birçok nedenden dolayı istenilen kapsamlı program uzun süre oluşturulamamıştır. 1908'deki sınırlı amaçlar içeren ilk donanma programını 1909'da Bakanlar Kurulu'na sunulan 1909-1919 dönemini kapsayan on yıllık kapsamlı program izlemiştir. (Westwood, 1994, 70) Uzun süren görüşmelerin ardından 1912-1916 dönemini kapsayacak şekilde revize edilerek beş yıllık bir programa dönüştürülen donanma inşa programı Haziran 1912'de Çar tarafından onaylanmıştır. (Westwood, 1994, 74, 75)

Rusya'nın kapsamlı bir donanma inşa programını 1912 gibi geç bir tarihte oluşturabilmesi çıkacak büyük savaşta Rus donanmasının rakipleri ile mücadele kapasitesinin istenilen düzeye çıkarılamamasına neden olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Donanma Bakanı Grigorovich Rus donanmasının Alman Baltık filosuyla mücadele edemeyeceği yönünde ısrarlı bir tutum sergilemiştir. Grigorovich'in seferberlik emrini imzaladığı sıradaki hüznü tavrı da Rus donanmasının büyük savaşa hazırlıklı olmadığını yansıtmaktadır. (Fuller, 1992, 450)

1.3. Üçlü İttifak'ın Diğer Üyeleri: İtalya ve Avusturya-Macaristan

Her ne kadar Almanya kadar olmasa da siyasi birliğini sağlaması uluslararası sistemde önemli bir etki meydana getiren bir diğer ülke de İtalya olmuştur. İtalya'nın konumu, özellikle Birinci Dünya Savaşı öncesinde ciddi bir rekabet alanı olan Akdeniz'deki deniz gücü dengesinde doğal olarak önemli bir aktör olmasını beraberinde getirmiştir.

İtalyan deniz gücü, birleşmenin ardından 1890'lara kadar süren bir genişleme dönemi yaşamıştır. Bu dönemde Süveyş Kanalı'nın açılarak Akdeniz'in eski önemini tekrar kazanmaya başlamasıyla birlikte bölgedeki rekabetin artması ve Fransa'nın Tunus'u işgaliyle İtalyan çıkarlarına yönelttiği tehdidin büyümesi İtalya'yı büyük bir deniz gücü oluşturmaya itmiştir. (Sullivan, 1988, 110) 1890'a gelindiğinde İtalya dünyanın en büyük üçüncü deniz gücüne sahip ülkesi konumuna gelmişti. Ancak Büyük Güçler arasındaki donanma yarışının hızı İtalya'nın ekonomik kapasitesinin üstünde gerçekleşmiştir. Bu durum 1890'lar boyunca İtalya'nın diğer devletler ile rekabet gücünü azaltmış ve İtalyan donanmasının hızla gerilemesine yol açmıştır. Örneğin İtalya'nın 1890-91'de yeni gemiler için yaptığı yatırım Fransa'nın yüzde 86'sı kadarken bu oran 1898-99'da yüzde 27 seviyesine gerilemiştir. (Røksund, 2007, 157)

İtalya'nın 1896'da Etiyopya karşısında aldığı yenilgi yayılmacı hırslarını bir müddet sınırlayarak 20. yüzyılın başında, donanma yarışının hız kazandığı yıllarda pasif kalmasında etkili olmuştur. İtalya'nın bu tutumu savaşın yaklaştığı yıllarda değişim göstermiş ve donanmaya yapılan yatırımlar artırılmıştır. Libya işgali sırasında donanmanın merkezi bir rol oynaması ve Doğu Akdeniz'de önemli bir etki oluşturulması da İtalya'nın deniz gücüne verdiği önemin artmasında etkili olmuştur. 1914 yazına gelindiğinde İtalyan donanmasında üç dretnot bulunmaktaydı. (Sullivan, 1988, 113) Sonuç olarak, İtalya Birinci Dünya Savaşı öncesi hızlanan donanma yarışında büyük oranda sınırlı ekonomik ve teknolojik kapasitesinden kaynaklanan nedenlerle geride kalmıştır.⁸ Ancak gerek coğrafi konumu gerekse savaş öncesi son yıllardaki atılımıyla ciddi bir potansiyele sahip olan deniz gücüyle İtalya önemli bir aktör olma statüsünü korumuştur.

İttifak'ın diğer üyesi olan Avusturya-Macaristan'da ise deniz gücü 20. yüzyılın başına kadar arka planda kalmıştır. Bunun temel sebepleri ise ülkenin sınırlı bir kıyı şeridinde sahip olması ve toprak-nüfuz elde etme çabalarının denizaşırı bölgelerden ziyade Kıta Avrupası içindeki bölgelere yoğunlaşmasıdır. 1866'ya kadar Almanya üzerindeki nüfuz mücadelesi Prusya karşısındaki yenilginin ardından Balkanlar'a kaymış ancak her iki bölgede de rakiplerle mücadele sahalarının denizden ziyade kara olması güçlü bir donanma ihtiyacı hissettirmemiştir. Avusturya-Macaristan yeni yüzyıla Büyük Güçler arasındaki en küçük donanmayla girmiştir.

Bu durum yüzyılın başında değişmeye başlamış ve bir müttefikten gelen meydan okuma Avusturya-Macaristan'ı güçlü bir donanma oluşturmaya itmiştir. 1900 sonrasında başta Arnavutluk ve Karadağ olmak üzere İtalya ile Balkanlar'daki nüfuz mücadelesi Viyana ile Roma arasındaki rekabetin hızla artmasına yol açmıştır. (Vego, 1996, 35) Bu rekabetin Prusya ile Almanya üzerindeki ya da Rusya ile Balkanlar üzerindeki rekabetten farkı ise Adriyatik gibi önemli bir deniz alanını da kapsıyor olmasıdır. İtalyan deniz gücünün bir tehdit olarak algılanmaya başlanması Viyana'yı donanmayı genişletmeye yöneltse de bu yöndeki ciddi adımlar 1904'e kadar atılamamıştır. Bunun temel sebebi de finansal ve siyasi zorlukların yanı sıra 1867'de Ausgleich ile oluşturulan ortak yönetim yapısıdır. Oluşturulacak güçlü bir donanmanın ortak çıkarlardan ziyade yalnızca Avusturya'nın çıkarlarına hizmet edeceğini düşünen Macar liderler ile 1904'de uzlaşılması donanma inşası önündeki en önemli engellerden birini kaldırmıştır. (Gebhard, 1968, 245) Bunun ardından donanmada hızlı bir büyüme dönemi yaşanmış, 1906'dan Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar olan dönemde 81 gemi denize indirilmiştir. Avusturya-Macaristan donanması 1912'de ilk dretnotunu hizmete almış, bu sayı Birinci Dünya Savaşı'nın başına kadar üçe çıkmıştır. (Gebhard, 1968, 245) Her ne kadar tüm bu gelişmelere rağmen Avusturya-Macaristan donanması diğer Büyük Güçlerin yanında hala çok küçük kalsa da donanmanın yapısının değişmesi Viyana'nın Büyük Güç rekabetindeki etkisini artırmıştır. Avusturya-Macaristan donanması bir kıyı savunma gücünden gerçek bir açık deniz filosuna dönüşmüştür. (Carpenter, 2020) Bu güç Akdeniz'deki donanma dengesinde önemli bir rol oynamış ve başta İtalya olmak üzere birçok büyük gücün askeri ve dış politikalarının şekillenmesinde etkili olmuştur. (Vego, 1996, 46)

1.4. Yükselen Deniz Güçleri: ABD ve Japonya

Uluslararası politikada 19. yüzyılın sonunda yaşanan gelişmeler ABD'yi de hızla donanma yarışının içine çekmiştir. 1898'de İspanya ile yapılan savaş sonrasında Filipinler'in ele geçirilmesi donanmanın operasyon alanını büyük ölçüde genişletirken Alman donanma programları ve 1902'deki İngiliz-Japon İttifakı da geleneksel rakip olan İngiltere'nin yerine daha geniş alanda daha fazla rakiple mücadele ihtimalini ortaya çıkarmıştır. (McBride, 2000, 65) Bu gelişmelerin Washington'un sahip olduğu gelişmiş sanayi ve güçlü ekonomiyle birleşmesi ise deniz gücünün hızla büyümesine olanak sağlamıştır. ABD'nin bu konuda sahip olduğu kapasite ünlü savaş gemisi tasarımcısı Sir William White'in 1904'te ABD'ye gerçekleştirdiği gezide olduğu gibi çok uzun bir süredir dünyanın en büyük deniz gücü olan İngilizleri şaşırtmaya başlamıştır.⁹

20. yüzyılın başında ABD deniz gücünde yaşanan hızlı büyümedeki en önemli aktörlerden biri ise Başkan Theodore Roosevelt'tir. Roosevelt'in geleneksel Amerikan dış politikasından farklı bir politika izlemesi ve ABD'nin uluslararası ilişkilerde ulusal çıkarı önceleyerek etkisini küresel boyutta hissettirmesi yönündeki ısrarlı tavrı (Kissinger, 2015, 31) bu politika doğrultusunda kullanılacak en etkili araçlardan biri olan donanmayı hızla büyütmesine yol açmıştır. Roosevelt'in, Japonya'nın Rusya'ya karşı denizde kazandığı büyük zaferin ana mimarı olan Amiral Togo'nun sürekli savaşa hazır olunmasını vurguladığı bir konuşmasını 1906 başında Amerika'nın izleyeceği model olarak yayınlaması, onun hem deniz gücünü geliştirme hem de bu gücü kullanma konusundaki kararlılığını yansıtan bir örnek olmuştur. (Howarth, 1999, 283) 1890-1900 döneminde

yaklaşık yüzde 40 büyüyen Amerikan muharip filosu, büyük kısmı Roosevelt'in başkanlığı altında geçen 1900-1910 döneminde ise yaklaşık yüzde 150 büyümüştür. (Kennedy, 2002, 253) Roosevelt ABD'nin büyüyen bu gücünü Büyük Beyaz Filo'nun Aralık 1907'den Şubat 1909'a kadar süren uzun yolculuğunda da olduğu gibi diğer Büyük Güçlere gösterme konusunda da gayretli olmuştur. Amerikan deniz gücü Roosevelt'in ardından da büyümeye devam etmiştir. Amerikan donanması 1910'da ilk dretnotlarını hizmete alarak İngiltere ve Almanya'nın ardından bu güçlü savaş gemilerine sahip olan üçüncü deniz gücü olmuştur. (Modelska ve Thompson, 1988, 78)

Amerikan donanmasının hızla büyümesi her ne kadar etkileyiciyse de ABD'nin sahip olduğu kaynaklar dikkate alındığında bu durum şaşırtıcı olmamıştır. Bununla birlikte Birinci Dünya Savaşı öncesinde Büyük Güç donanmalarının gelişmelerinin en etkileyicisi Japon donanmasında yaşanmıştır. Japonya 1860'ların sonunda başladığı modernleşme hareketleriyle çeyrek asırdan biraz fazla bir sürede bölgede askeri başarılar kazanmaya başlamış ve her ne kadar coğrafyanın büyük etkisi olsa da bir Büyük Gücü yenebilecek konuma gelmiştir. Japon deniz gücünün gelişimi, modern savaş gemileri inşa etmek için yeterli tersanelere ve uzmanlığa sahip olunamaması nedeniyle başta İngiltere olmak üzere diğer Büyük Güçlerden savaş gemileri satın alınarak başlamıştır. (Evans ve Peattie, 2012, 13-14) İlk önemli başarısını 1894-95 Savaşı'nda Çin karşısında gösteren modern donanmanın genişletilmesine savaş sonrasında hız verilmiş, ancak sanayi altyapısının yetersizliği dışa olan bağımlılığın sürmesine neden olmuştur. 1896'da hazırlanan on yıllık iddialı donanma inşa programının yüzde 90'ı satın alınacak gemilerden oluşmaktaydı. (Evans ve Peattie, 2012, 60) Ancak bu durum Japonya'nın bir Büyük Gücü yenip Uzakdoğu'daki nüfuzunu artırmasına engel olmamıştır. Rusya ile savaşın ardından sanayi ve teknoloji altyapısının hızla gelişmesi Japonya'ya kendi büyük savaş gemilerini üretme imkânı vermiştir. 1909'da yapımına başlanan Japon donanmasının ilk dretnotları aynı zamanda ilk bağımsız Japon tasarımı muharebe gemileri olmuştur. (Evans ve Peattie, 2012, 159-160) Bu hızlı gelişim Japonya'yı Birinci Dünya Savaşı öncesinde dünyanın önde gelen deniz güçleri arasına sokmuştur.

ABD ve Japonya'nın birer deniz gücü olarak yükselmeleri farklı bir seyir izlemiştir. ABD, güçlü bir donanma için gerekli olan ekonomik kaynaklara ve sanayi altyapısına fazlasıyla sahip olmasına rağmen büyük oranda geleneksel politikalar ve iç siyasi nedenlerle 20. yüzyılın başına kadar bu alanda ciddi adımlar atmamıştı. Japonya ise Amerika'nın tersine başlangıçta büyük bir deniz gücü oluşturabilecek geniş kaynaklara sahip olmamıştır. Japonya gücün önemli göstergeleri açısından bakıldığında, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde bile İtalya'dan çok da farklı bir tablo çizmemekteydi. Bununla birlikte siyasi kararlılık kısa süre içinde Japonya'yı Uzakdoğu'daki başat deniz gücüne dönüştürmüştür. Birinci Dünya Savaşı öncesinde ABD'nin Batı Yarımkürede, Japonya'nın da Uzakdoğu'da etkisinin artması Büyük Güçler arasındaki mücadelede önemli sonuçlar meydana getirmiştir.

1.5. Osmanlı Yarışın Neresindeydi?

Birinci Dünya Savaşı öncesinde hızlanan donanma yarışının temel aktörleri Büyük Güçler olmakla birlikte bu yarış orta ölçekli ve küçük ülkeleri de içine çekmiştir. Özellikle HMS Dreadnought'un inşası sonrasında bu tür gemilere sahip olmak prestij açısından önemli bir gösterge olarak değerlendirilmiş ve Güney Amerika

örneğinde¹⁰ olduğu gibi bölgesel donanma yarışlarına yol açmıştır. Osmanlı Devleti de Büyük Güç konumunu kaybetmiş olmasına rağmen stratejik önemi büyük boğazları kontrol etmesi ve 19. yüzyıl boyunca önemli kayıplar yaşamasına rağmen Akdeniz gibi büyük bir rekabet alanında uzun kıyı şeridinde sahip olması nedeniyle önemli bir aktör olma konumunu sürdürmüştür. Bu durum Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte Osmanlı donanmasının gelişimini ve yarıştaki konumunu değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır.

Devletin sahip olduğu uzun kıyı şeridi güçlü bir donanma gereksiniminin Osmanlı yöneticilerinin öncelikleri arasında yer alması sonucunu doğurmuştur. 1571'de İnebahtı, 1770'de Çeşme, 1827'de Navarin ve 1853'te Sinop'taki deniz savaşları sonrasında donanmanın aldığı büyük hasarların hızla telafi edilmiş olması bu önceliği yansıtmaktadır. (Örenç, 2017, 198; Panzac, 2020, 41,221) 19. yüzyılın ikinci yarısında, Abdülaziz döneminde deniz gücüne verilen önemin artması donanmanın hızla büyümesine yol açmıştır. Ancak bu büyümenin belirli bir stratejik hedef olmadan ve gerekli altyapı sağlanmadan gerçekleştirilmesi donanmanın hızla gelişen savaş gemisi teknolojilerine ayak uydurmasını zorlaştırarak zaten zor durumda olan Osmanlı ekonomisine büyük bir yük getirmesiyle sonuçlanmıştır. Büyük dış borç yükü ve Rusya ile olan savaşın maliyeti II. Abdülhamid dönemi başında deniz gücüne ayrılan kaynakların azaltılarak mevcut finansal imkânların daha çok kara gücünün geliştirilmesine yönelik kullanılmasını beraberinde getirmiştir. (Uyar ve Erickson, 2009, 202-203) Bu zorunlu dönüşüm II. Abdülhamid'in donanmayı ihmal ettiği yönünde iddiaları ortaya çıkarmaktadır. Ancak mali zorluklara rağmen yine de oldukça büyük tutulan donanma bütçesi ve sipariş verilen yeni gemiler ile birlikte, bir ihmalden ziyade Abdülaziz döneminde malienin kaldıramayacağı büyüklükte bir donanmadan, devletin ekonomik gücünü ve stratejik önceliklerini yansıtan bir donanmaya geçiş olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. (Panzac, 2020, 371,372) Osmanlı donanması, Büyük Güçler arasındaki donanma yarışının hızlandığı Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde gelişimini bu arka plan doğrultusunda sürdürmüş ve her ne kadar ekonomik nedenler ile sınırlanmış olsa da savaşın hemen öncesine kadar gücünü belirli bir düzeyde tutmaya çalışmıştır.

Osmanlı'nın hızlanan donanma yarışına dâhil olması ise II. Abdülhamid sonrasında olmuştur. Osmanlı, Yunanistan ve Rusya arasında gerçekleşen bu yarış her ne kadar bölgesel nitelikli olsa da Rusya'nın donanma politikalarını etkilemesi, gemi siparişleri dolayısıyla Büyük Güçlerin müdahil olması ve doğrudan Doğu Akdeniz gibi stratejik bir coğrafyada gerçekleşiyor olması nedeniyle Büyük Güçlerin politikaları üzerinde önemli bir etkisi olmuştur.

II. Meşrutiyet döneminin başında iddialı ve pahalı bir donanma programı hazırlanarak dretnotların (altı adet) merkezde olduğu bir deniz gücünün oluşturulması planlanmış ancak ekonomik zorluklar nedeniyle program bir bütün olarak yürürlüğe konamayarak parça parça gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. (Güvenç, 2011, 57,66) Osmanlı'da güçlü bir donanma oluşturmak için planlar yapılırken bölgedeki donanma yarışını başlatan ise Yunanistan'ın Ekim 1909'da inşa halindeki bir zırhlı kruvazörü (Averof) satın alması olmuştur. Osmanlı Devleti, 1911'de hizmete girmesiyle iki ülke arasındaki denizdeki güç dengesini Yunanistan lehine değiştirecek bu gemiye karşı çözüm aramış ve sonunda geçici bir çözüm olarak Eylül 1910'da Almanya'dan iki dretnot öncesi muharebe gemisi satın almıştır. Dengeyi Osmanlı lehine değiştirmesi planlanan adımlar ise 1911 ve

1913'te İngiltere'ye birer dretnot siparişi (Reşadiye ve Sultan Osman) verilmesiyle peş peşe atılmıştır. Yunanistan bu hamlelere 1914'te iki Amerikan dretnot öncesi muharebe gemisi satın alarak yanıt verirken Osmanlı'nın attığı adımlar Rusya'yı da yarışın içine çekmiştir. Rusya 1911'de Karadeniz filosu için üç dretnotun inşasına başlayarak yarışa hızlı bir şekilde dahil olmuştur. (Panzac, 2020, 444-447)

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Ege ve Karadeniz'de yaşanan donanma yarışı gerek nispeten dar bir coğrafyayı kapsaması gerekse de aktörlerinin sınırlı ekonomik imkânlarından dolayı büyük donanma harcamaları yapamamaları nedeniyle Büyük Güçler arasındaki donanma yarışının gölgesinde kalmıştır. Bununla birlikte bu donanma yarışı sonuçları itibariyle Büyük Güç politikaları ve Birinci Dünya Savaşı'nın gidişatı üzerinde önemli etkiler meydana getirmiştir. Bu etkinin temel kaynağı ise İngiltere'nin 1914 Ağustos'unun başında Osmanlı dretnotlarına el koyması ve hemen ardından 16 Ağustos'ta Alman muharebe kruvazörü Goeben ve hafif kruvazörü Breslau'nun Osmanlı donanmasına katılması olmuştur. İngiltere'nin Almanya'ya karşı denizlerdeki üstünlüğünü korumasına katkı sağlama amacı taşıyan dretnotlara el koyma kararının Osmanlı'daki etkisi çok büyük olmuştur. Karar, Osmanlı kamuoyunun İngiltere karşıtı görüşlerini güçlendirmiş ve hükümetteki tarafsızlık yanlılarının ya da başka ülkeler ile ittifak yapılmasını savunanların pozisyonlarını zayıflatarak Enver Paşa'nın ağırlığını artırmıştır. (Balcı vd., 2020, 665; Güvenç, 2011, 170) Bu doğrultuda söz konusu kararın Osmanlı'nın savaşa girişinde önemli bir tetikleyici unsur olduğunu söylemek mümkündür.

2. Donanma Yarışının Büyük Güç Rekabetine Etkileri

Birinci Dünya Savaşı öncesindeki donanma yarışı Fransa ve Rusya gibi büyük deniz güçlerinin gerilemesi ve Almanya, ABD, Japonya gibi yeni güçlerin yükselmesi gibi önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Ancak yarışın Büyük Güç politikalarına en çok etki eden sonucu ise İngiliz deniz gücünün görece gerilemesi olmuştur. Kraliyet Donanması 1880-1914 arasında tonaj olarak dört kat büyümüş ve İngiltere HMS Dreadnought örneğinde olduğu gibi teknolojik gelişmelere ve tasarımlara öncülük etmeyi sürdürmüştür. Ancak güç "kıyaslama yaparak tanımlanıp ölçülebilen nispi bir şeydir". (Kennedy, 2002, 43) 1890'larda Fransa ve Rusya'nın, yeni yüzyılda ise Almanya'nın başını çektiği, İngiltere ile olan donanma rekabeti Kraliyet Donanması'nın nispi üstünlüğünün hızla azalmasına yol açmıştır. Aslında dünya savaşı öncesi denizdeki son yarışın, çok daha öncesinde başlayan İngiliz deniz gücünün gerilemesini hızlandırdığını söylemek daha doğrudur. İngiliz gücü zirvesine "yüzyılın ortalarında bir yerde" ulaşmış ve bundan sonra gerilemeye başlamıştır. (Kennedy, 1976, 209) Kraliyet Donanması'nın diğer yedi büyük deniz gücünün donanmaları toplamına oranı 1880'de yaklaşık yüzde 72 iken bu oran 1914'te yüzde 50'nin altına gerilemiştir (Tablo 1).

İngiltere'nin, gücün diğer göstergelerindeki gerileyişi de dikkate alındığında bu durum şaşırtıcı değildir. 1870'te dünya imalat kapasitesinin yaklaşık üçte birini kontrol eden İngiltere'nin payı 1910'a gelindiğinde yaklaşık yüzde 15'e gerilemiş, ABD ve Almanya'nın gerisine düşmüştür. Benzer şekilde sanayi kapasitesinde de Birinci Dünya Savaşı öncesinde önce ABD sonra da Almanya'nın gerisine düşmüştür. Demir/çelik üretiminde 1890'ların başında ABD'ye, yüzyılın başında da Almanya'ya geçilerek bu iki ülkenin gerisinde kalmıştır. İngiltere 1913'te ABD'nin dörtte birinden ve Almanya'nın da yarısından az demir/çelik üretmiştir. (Kennedy, 2002, 250,251; Strachan, 2003, 13)

Bu ekonomik gerilemeye rağmen Kraliyet Donanması'nın yine de savaşın başına kadar denizdeki üstünlüğünü korumasında İngiltere'nin göstermiş olduğu büyük çabanın önemli etkisi olmuştur. Donanma Bakanı Churchill'in sonuçsuz kalmasına rağmen 1912'den itibaren defalarca gündeme getirdiği ve donanma yarışını yavaşlatması planlanan bir "Donanma Tatili"¹¹ fikrinde de olduğu gibi İngiltere'nin gerileyen gücüne rağmen mevcut üstünlüğün korunmasına yönelik yoğun çaba harcanmıştır. Ancak bu üstünlüğün korunmasında ABD ve Almanya'nın politikalarının daha etkili rol oynadığı söylenebilir.

ABD'de geleneksel politikalar ve iç siyaset sahip olunan ekonomik ve sanayi gücüyle orantılı bir deniz gücü oluşturulmasını engellemiştir. Ancak Theodore Roosevelt'in başkanlığı döneminde donanmanın hızla büyümesi Amerika'nın potansiyelini göstermiştir. Almanya'nın durumu ise çok daha farklıdır. Her ne kadar 19. yüzyılın sonunda güçlü bir donanmanın inşası yönünde adımlar atılmış olsa da Almanya'nın iki büyük düşman gücüne komşu olması kaynakların büyük oranda kara gücüne tahsis edilmesini devam ettirmiştir. Donanmaya ayrılan pay giderek arttırılmış olsa da kara gücü aslan payını almayı sürdürmüştür. 1898'de donanma bütçesi kara gücüne ayrılanın yüzde 20'sinden az iken bu oran uluslararası krizlerle paralel olarak artış göstermiş ve 1905'te yüzde 35 seviyelerine, 1911'de ise yaklaşık yüzde 55'e çıkmıştır. (Herwig, 2014, 75) Alman donanmasının sınırlı kaynaklar ile kısıtlı bir sürede Kraliyet Donanması'nın yarısı kadar bir güce ulaşması ve bu gücü İngiliz anavatanının hemen karşısında konuşlandırmış olması ise İngiltere'nin giderek artan bir şekilde imparatorluğun çeşitli köşelerinden güçlerini çekmesine yol açmıştır. Bu süreçte İngiliz dış politikası ise azalan askeri gücü diplomasi ile dengelemeye çalışarak imparatorluk çıkarlarını korumak doğrultusunda şekillenmiştir.

2.1. Batı Yarımküre ve Uzakdoğu'da Değişen Dengeler

Birinci Dünya Savaşı öncesi dönemde hem Batı Yarımkürede hem de Uzakdoğu'da birer deniz gücünün yükselmesi bu bölgelerdeki dengeleri ve Büyük Güç rekabetinin boyutunu değiştirmiştir. Batı Yarımküredeki Büyük Güç rekabeti diğer bölgeler ile karşılaştırıldığında daha basit bir görünüm sergilemektedir. Bunun temel sebebi ise bölgedeki aktör sayısının az oluşudur. ABD'nin 1898'de İspanyol İmparatorluğu'nun kalıntılarını bölgeden temizlemesiyle Batı Yarımküredeki rekabet Londra-Washington rekabetine dönüşmüştür.

Yeni yüzyılın başında iki ülke ilişkilerini ve bölgedeki yeni statükoyu belirleyen temel dinamik ise ABD'nin artan deniz gücü olmuştur. Amerikan donanmasının 1898'de başlayan ve Theodore Roosevelt'in başkanlığında hızlanarak devam eden genişlemesi, İngiltere'nin gücünün zirvesindeyken kurulan statükonun Washington lehine yeniden düzenlenmesini sağlamıştır. ABD ile İngiltere arasındaki temel anlaşmazlıklar olan Alaska ve Kanada sınırlarıyla, açılması planlanan Panama Kanalı'nın statüsü 20. yüzyılın ilk yıllarında çözüme kavuşturulmuştur. İspanya ile savaş sonrasında Pasifik'te önemli toprakların elde edilmesi iki okyanusu birleştirecek bir kanalın inşası meselesini öncelikli bir konuma getirmiştir. İngiltere her ne kadar yapılacak kanalın kontrolünü devretmek istemese de 1901'de kanalın kontrolünü Washington'a veren anlaşmayı onaylamak zorunda kalmıştır. Bu anlaşma İngiltere'nin Orta Amerika'daki egemen güç konumuna büyük darbe vurmuştur. Güç, iki ülke arasındaki sorunların çözümünde etkili olmayı sürdürmüştür. Amerikan askerlerinin 1902'de Alaska'ya gönderilmesi

Kanada sınırının Amerikan görüşüne göre şekillenmesini sağlamıştır. (Ovandale, 1998, 6-7) Bunun ardından 1904-1906 yılları arasında Kanada ve Batı Hint Adaları'ndaki imparatorluk garnizonları ve donanma filolarının hızla küçültüldüğü "stratejik çekilme" dönemi sonrasında ise İngiltere'nin Batı Yarımküredeki nüfuzu büyük oranda azalmıştır. (Wells, 1968, 335)

İngiltere'nin Batı Yarımkürede yeni bir statüko oluşturarak bölgeden çekilmeye başlaması nispeten az kayıpla ve kısa süre içinde gerçekleşmiştir. Ancak Uzakdoğu'da rekabetin yoğun ve aktörlerin çok olması daha karmaşık bir diplomasiyi zorunlu kılmıştır. Başta Çin üzerine olmak üzere bölgede yaşanan rekabetin ana aktörleri olan İngiltere, Fransa ve Rusya'ya 1890'larda Almanya, ABD ve Japonya'nın da eklenmesi Birinci Dünya Savaşı öncesinde Uzakdoğu'daki Büyük Güç mücadelesini şiddetlendirmiştir.

Hindistan başta olmak üzere İngiltere için önemli çıkar alanları Kraliyet Donanması'nın Güney ve Doğu Asya'da uzun süredir etkili bir güç olarak bulunmasını beraberinde getirmiştir. Bu güç 19. yüzyılın ilk yarısında Çin pazarının açılmasında da büyük bir rol oynamıştır. Ancak Londra'nın deniz gücüne dayanan Uzakdoğu'daki bu sağlam pozisyonu yüzyılın sonuna doğru sarsılmaya başlamıştır.

Fransa'nın Hindistan'dan, Rusya'nın da Sibirya'dan Çin'e yaptıkları baskıyı donanmalarıyla desteklemeleri bu iki müttefik ülkenin bölgedeki toplam deniz gücünün Kraliyet Donanması'nı geride bırakmasına yol açmıştır. Bunun yanı sıra Amerikan donanması da bölgedeki etkinliğini artıracak bir üsse sahip olmuştur. Filipinler'in alınması Amerikan donanmasına önemli bir lojistik merkez sağlayarak Washington'un Asya meselelerine daha güçlü müdahil olabileceği bir ortam sunmuştur. (Livermore, 1944, 116) Ancak bölgedeki donanma dengesi açısından en önemli gelişme Japonya'nın bir deniz gücü olarak yükselmesi olmuştur. 1902'de Japonya toplam 245 bin tonluk bir donanma ile bölgenin en büyük deniz gücü olmuştur. İngiltere Doğu Asya'daki 169 bin tonluk donanmasıyla Japonya'nın bir hayli gerisinde kalırken aynı zamanda büyük kısmını Rusya'nın oluşturduğu 197 bin tonluk birleşik Rus-Fransız deniz gücü karşısında da zayıf kalmıştır. Amerikan donanmasının bölgedeki kuvveti 51.400 ton iken Almanya da Çin'den kiraladığı Kiauchau'da konuşlu 42 bin tonluk bir kruvazör filosuna sahipti. (Lambi, 1984, 233)

Kraliyet Donanması'nın muhtemel rakipleri karşısındaki gerileyişi Londra'nın Uzakdoğu'daki çıkarlarını korumak amacıyla müttefik arayışlarına girmesini beraberinde getirmiştir. ABD ve Almanya ile ittifak önerileri 19. yüzyılın son yıllarından beri düşünülmeye rağmen Japon donanmasının hızla büyümesi ve Çin ile savaşın ardından bölgedeki etkinliğini kanıtlanması Londra'nın, bölgedeki en ideal müttefikin Japonya olacağı yönünde karar vermesini sağlamıştır. (Gow, 2003, 38) Japonya'nın da Uzakdoğu'da bir Rus-Fransız deniz üstünlüğü ihtimalinden çekinmesi ittifakı mümkün kılmış ve 1902 başında anlaşma imzalanmıştır. İngiliz-Japon ittifakı her iki ülkenin de çıkarlarına hizmet ederken Uzakdoğu donanma dengesinde güçlü bir blok oluşturmuştur. Bununla birlikte anlaşma, kapsamının Uzakdoğu ile sınırlandırılmış olması nedeniyle İngiltere'nin "muhteşem yalnızlık" politikasından bir dönüş olarak değerlendirilemeye de güç dengesindeki değişiminin İngiliz dış politikasında bir dönüşüme yol açtığını göstermesi açısından da önemlidir. (Kennedy, 1976, 213-214)

Rus-Japon Savaşı gerek Uzakdoğu gerekse küresel ölçekte donanma dengesi üzerinde önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Savaş, Japonya'nın büyük deniz gücü statüsünü tescil etmiş ve Rus donanmasına büyük darbe vurarak Uzakdoğu'daki iddialarını büyük oranda sonlandırmıştır. İngiltere'nin savaş sırasında müttefikine en önemli desteği "sessiz güç" rolü olmuştur. Bu rol başta Fransa olmak üzere diğer güçlerin Kraliyet Donanması'nı karşılıklarına almadan Rusya'ya yardım etmelerini önlemiş ve Japonya'nın bütün gücünü Rusya'ya odaklamasına imkân sağlamıştır. (Gow, 2003, 40) Savaşın İngiliz donanma stratejilerine en büyük etkisi ise Uzakdoğu'daki Rus deniz gücü tehdidinin ortadan kalkmasıyla bu bölgedeki donanmanın artan Alman tehdidine karşı Avrupa sularına çekilebilmesini sağlamasıdır. Ekim 1904'te Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na getirilen John Fisher'ın 1905'te Çin'deki beş muharebe gemisinin hepsini Kanal Filosuna transfer edebilmesi büyük oranda Japon zaferi sayesinde olmuştur. (Kennedy, 1976, 217-218)

Savaş sonrasında genişlemesini sürdüren Japon donanması Birinci Dünya Savaşı öncesinde Uzakdoğu'daki hakim konumunu güçlendirerek devam ettirmiştir. Japonya'nın bu konumu ve Londra'nın Alman donanmasına karşı filolarını hızla İngiltere'ye çekmesi İngiliz-Japon ittifakının 1911'de yenilenmesine yol açmıştır. Ancak İngiltere'nin Uzakdoğu'dan güçlerini çekmesi imparatorluk içinde huzursuzluklara neden olmuş, Japonya'yı tehdit olarak değerlendiren Pasifik dominyonları Avustralya ve Yeni Zelanda İngiltere'nin donanma politikalarına karşı çıkmaya başlamıştır. Avustralya kendi donanmasını oluşturma yoluna giderken Yeni Zelanda da, savunma bakanının 1913'te İngiltere ziyaretinde Başbakan Asquith ile görüşmesinde olduğu gibi şikâyetlerini üst düzeyde belirtmekten çekinmemiştir. (O'Brien, 2001, 166) Ancak dominyonların bu şikâyetlerinin İngiliz ana vatanına yönelik doğrudan tehdidin hızla büyüdüğü bir dönemde fazla dikkate alındığı söylenemez. Dikkate alınmış olsa bile Kraliyet Donanması'nın savaşın hemen öncesinde aynı anda hem ana hedefi olan Alman donanmasına karşı yüzde 60 üstünlüğü koruyup hem de Uzakdoğu'da Japonya'ya denk bir deniz gücü tutması İngiltere'nin kapasitesini aşan bir durumdur.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Batı Yarımküre ve Uzakdoğu'da yeni deniz güçlerinin yükselmesinin bu bölgelerdeki Büyük Güç rekabetine önemli etkileri olmuştur. Batı Yarımkürede İngiltere'nin ABD'nin üstünlüğünü tanıması ve Washington lehine yapılacak düzenlemeleri kabul etmesi buradaki rekabetin çatışmasız ve kısa süre içinde sonuçlanmasını beraberinde getirmiştir. Uzakdoğu'da ise Japonya'nın yükselişi ve 1905 sonrasında bölgede rakipsiz oluşu buradaki Büyük Güç rekabetini de azaltmıştır. Savaş öncesinde rekabetin yoğun olduğu ve bu rekabetin savaşın başına kadar sürdüğü bölge ise Akdeniz olmuştur. Akdeniz'in stratejik önemi ve Batı Yarımküre ile Uzakdoğu'nun aksine rekabet içindeki Büyük Güçlerin ya Akdeniz'de bulunması ya da çok yakın olması rekabetin şiddetini artıran etkenler olmuştur.

2.2. Rekabetin Merkezi: Akdeniz

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Büyük Güçler arasında Akdeniz'de gerçekleşen rekabet Batı Yarımküre ve Uzakdoğu'daki rekabetten çok daha yoğun olmuştur. Bunun en temel sebebi ise coğrafyadır. Batı Yarımküre ve Uzakdoğu'da iki yerel deniz gücünün yükselişi bu bölgelerde yeterli güce ve altyapıya sahip olmayan Avrupalı devletlerin etkinliğini büyük oranda sınırlandırmıştır. Rus donanmasının

1905'te yaşadığı ağır yenilgi coğrafyanın bu bölgelerdeki rekabete etkisini açık bir şekilde göstermiştir. Ancak Akdeniz'in kendisi Fransa, İtalya ve Avusturya-Macaristan gibi çok sayıda Büyük Gücün bulunduğu bir coğrafyadır. İngiltere'ye yakın olmasının yanı sıra Kraliyet Donanması filolarına ev sahipliği yapan çok sayıda üs barındırmaktadır. Rusya'nın da çok uzun bir süredir Türk boğazlarını geçerek Akdeniz'de nüfuz alanları oluşturma hedefleri bulunmaktadır. Almanya ise gerek donanma inşa programları gerekse de İtalya ve Avusturya-Macaristan ile ittifak ilişkileri sebebiyle bölgedeki rekabet üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu etkenler Akdeniz'i savaş öncesinde yoğun bir rekabet alanına dönüştürmüştür. Bununla birlikte başta Kuzey Denizi'ndeki İngiliz-Alman donanma rekabeti olmak üzere yakın coğrafyalardaki mücadelelerin Akdeniz'deki rekabet üzerinde büyük bir etkisi olduğunu belirtmek gerekir.

Akdeniz sahip olduğu stratejik konum nedeniyle yüzyıllardır İngiltere'nin hayati çıkarları için stratejik önemi büyük bir coğrafya olmuştur. İmparatorluğun "nefes borusu" olarak tanımlanan Akdeniz'deki İngiliz hakimiyeti Londra'nın Büyük Güç konumunun en temel göstergelerinden biri olarak değerlendirilmiştir. (Kennedy, 1976, 222) Londra'nın Akdeniz ve genel olarak Avrupa sularının güvenliğine verdiği önem Kraliyet donanmasının güç dağılımına da açık bir şekilde yansımıştır. Hızla büyüyen Alman tehdidine paralel olarak donanma anavatan etrafındaki sularda toplanmaya başlamıştır. 1907'ye gelindiğinde Kraliyet donanmasındaki muharebe gemilerinin hepsi, zırhlı kruvazörlerinin yüzde 86'sı ve destroyerlerinin de yüzde 95'i Avrupa sularında görevlendirilmiş durumdaydı. (O'Brien, 2001, 152)

Kraliyet Donanması bu yeni pozisyonuyla hem Cebelitarık, Malta ve İskenderiye'de sahip olduğu üsler ile birlikte Akdeniz'deki hakim konumunu hem de Kuzey Denizi'ndeki üstünlüğünü savaş öncesindeki son yıllara kadar korumayı başarmıştır. Bununla birlikte İngiltere'nin Avrupa sularındaki konumu Almanya ve Üçlü İttifak'ın diğer üyeleri karşısında giderek zayıflamıştır. Alman donanmasının Kraliyet Donanması'na oranı yüzyılın başında yüzde 26 iken 1910'da yüzde 44'e ve 1914'te ise yüzde 48'e çıkmıştır. Üçlü İttifak'ın toplam deniz gücünün Kraliyet Donanması'na oranı ise yüzyılın başında yüzde 58 iken 1910'da yaklaşık yüzde 70 olmuş ve 1914'e gelindiğinde ise yüzde 80'e ulaşmıştır (Tablo 1). Savaş öncesindeki bu değişen dengeler ile Kraliyet Donanması'nın, hem Kuzey Denizi'nde Almanya'ya karşı hedefi olan yüzde 60 üstünlüğü sağlayıp hem de aynı zamanda İngiltere'nin Akdeniz'deki çıkarlarını özellikle Doğu Akdeniz'de etkisini hızla artıran İtalyan donanması ve bir kıyı savunma gücünden açık deniz filosuna dönüşen Avusturya-Macaristan donanmasına karşı koruması oldukça zorlaşmıştır. Bu durum Londra'nın eski rakipleri Fransa ve Rusya ile uzlaşmaya gitmesinin önemli nedenlerinden biridir.

Bu üç ülke arasındaki işbirliği 1912'de İngiltere-Fransa ve Fransa-Rusya, 1914'te de İngiltere-Rusya arasında yapılan donanma anlaşmaları ile savaşın hemen öncesinde denizlere taşınmıştır. Bu durum İngiliz diplomasisi için yeni bir durum değildir. İngiltere 1887 Akdeniz Anlaşmalarında da olduğu gibi denizlerdeki çıkarlarını korumak amacıyla geçmişte de diğer Büyük Güçler ile işbirliğine yönelmiştir. 1905 sonrasında güçlü bir donanma oluşturamaması Rusya ile yapılan anlaşmaların etkilerini sınırlamaktadır. Baltık filosu Almanya'ya ciddi bir tehdit oluşturabilecek güce sahip değilken Karadeniz filosunun da Boğazları geçip Akdeniz'deki dengeye etki edebilecek bir potansiyeli bulunmamaktaydı.

Akdeniz'deki rekabet açısından asıl önemli olan İngiltere ile Fransa arasındaki anlaşma olmuştur. Anlaşmanın iki tarafın da çıkarlarına hizmet ettiğini söylemek mümkündür. 1912'ye gelindiğinde İngiliz donanma stratejisi Alman donanmasına karşı İngiltere'yi savunmaya odaklanmıştı. Bu doğrultuda filoların İngiltere'ye çekilmesi devam ederken Churchill Mart 1912'de Akdeniz Filosunun da Cebelitarık'a çekileceğini duyurmuştur. (Kennedy, 1976, 226) Churchill bu hamleleri "Mısır'ı korurken İngiltere'yi kaybetmek çok aptalca olurdu" ifadeleriyle savunurken İngiltere'nin tek çözümünün ise Alman filosu karşısında belirleyici bir muharebe kazanmak olduğunu iddia etmekteydi. (Bell, 2013, 19) Bu şartlar altında Fransa ile işbirliği İngiltere için iyi bir seçenek olmuştur. Anlaşma Fransa'ya ise Atlantik kıyılarının savunmasını Kraliyet Donanması'na bırakarak deniz gücünü Akdeniz'de toplamasına imkân vermiştir. Anlaşmanın Fransa'ya en büyük faydalarından biri ise denizdeki rakiplerini değiştirmesi olmuştur. Hochseeflotte karşısında pek bir şansı bulunmayan Fransız donanması İtalya ve Avusturya-Macaristan karşısında daha eşit şartlarda mücadele imkânı bulmuştur. Anlaşmayla birlikte 1907'de başlayan Fransa'nın deniz gücünü Akdeniz'de toplaması süreci de zirveye ulaştırmıştır. (Coutau-Bégarie, 2000, 43) Anlaşma her ne kadar geleneksel İngiliz politikası doğrultusunda herhangi bir yükümlülük ortaya çıkarmayacak şekilde düzenlenmiş olsa da Fransa Birinci Dünya Savaşı'nın başında İngiltere'nin Fransa'nın kuzey kıyılarını koruma konusunda moral zorunluluğu olduğu yönünde ısrarcı olmuştur. (Keiger, 1983, 115)

Müttefikler savaşın hemen öncesinde ortak bir deniz stratejisi geliştirmek amacıyla yoğun diplomatik girişimlerde bulunurken Üçlü İttifak'ta da benzer bir hareketlilik yaşanmıştır. Üçlü İttifak, kurulduğu andan itibaren üyelerinin sınırlı deniz güçleri sebebiyle kara gücü üzerine inşa edilmiş bir ittifak olmuştur. 1900'deki donanma anlaşmasında olduğu gibi ittifaka deniz boyutu kazandırılması amacıyla girişimlerde bulunulmuş ancak istenilen etki elde edilememiştir. Bu durum ittifak üyelerinin deniz güçlerinin hızla arttığı savaş öncesi son yıllarda değişmiştir. İtalya 1912 sonrasında Doğu Akdeniz'deki etkisini büyük oranda artırmış ve hızla büyüyen bir donanma tarafından kontrol edilen İtalyan ana karası-Sicilya-Libya hattında Akdeniz'deki geçiş kontrolünü sağlayarak İngiltere'nin "nefes borusu" üzerine büyük baskı yapacak bir konuma gelmiştir. (Simpson, 2000, 54) Avusturya-Macaristan deniz gücünün bir açık deniz filosuna dönüşmesi ise İngiltere'nin pozisyonunu daha da kötüleştiren bir durum olmuştur.

Üçlü İttifak'ın Akdeniz'deki üyeleri pozisyonlarını güçlendirirken Almanya da bölgedeki etkisini artırmaya başlamıştır. Bu etki ilk olarak 1910'da Osmanlı'ya iki dretnot öncesi muharebe gemisinin satılmasıyla dolaylı olarak hissedilmeye başlanmış bunu Kasım 1912'de çok daha büyük bir adım olan Akdeniz Filosunun oluşturulması izlemiştir. (Herwig, 2014, 79) Goeben gibi yeni ve güçlü bir muharebe kruvazörünün amiral gemisi olduğu bu filonun Fransız donanmasının o tarihte henüz ilk dretnotlarını hizmete almadığı düşünüldüğünde Akdeniz'de önemli bir etki yaptığını söylemek mümkündür. Üçlü İttifak'ın Akdeniz'de artan bu etkinliği, ittifak üyelerinin 1913'te amacı "düşman filolarının mümkün olan en hızlı yenilgisiyle Akdeniz'in deniz kontrolünü" sağlamak olan bir anlaşmayı imzalamalarını beraberinde getirmiştir. (Lambi, 1984, 408) Bu amaç her ne kadar İtalya'nın savaşın başında tarafsız kalmasıyla gerçekleştirilememiş olsa da donanma yarışının güç dengesini kısa süre içinde nasıl değiştirdiğini göstermesi bakımından önemlidir. Yüzyılın başında deniz gücü bakımından Büyük Güçler

arasında alt sıralarda yer alan üç devlet 1913'e gelindiğinde İngiliz İmparatorluğu için stratejik önemi büyük bir bölgeyi kontrol etmek gibi bir amaç edinebilmişlerdir. İngiltere'ye yönelik bu ciddi tehdit Londra'nın savaşın hemen öncesinde giderek artan bir şekilde ittifak sisteminin içine çekilmesindeki en önemli nedenlerden biri olmuştur.

Sonuç

Almanya'nın 1898'de II. Wilhelm'in iddialı dış politikasını destekleyecek güçlü bir donanma inşası için çalışmalarına başlaması İngiltere ile Almanya arasında Birinci Dünya Savaşı'nın başına kadar hızlanarak devam eden bir donanma yarışını tetiklemiştir. Bu yarış, amaçları ve rakipleri farklı olmakla birlikte diğer Büyük Güçleri de içine çekmiştir. Bu yarış sonucunda Almanya, ABD ve Japonya önemli birer deniz gücü olarak yükselirken Fransa ve Rusya ise bu açıdan gerileyen güçler olmuştur. Donanma yarışının uluslararası politika açısından en önemli sonucu ise 19. yüzyılın ortalarından itibaren nispi olarak gerilemekte olan İngiliz deniz gücünün bu gerileyişini hızlandırması olmuştur. Hızla büyüyen donanmalar denizlerdeki rekabeti artırırken Kraliyet Donanması İmparatorluk çıkarlarını koruma konusunda zorlanmaya başlamıştır. Özellikle Kuzey Denizi'ndeki Alman donanmasının İngiltere'ye doğrudan tehdit oluşturması Kraliyet Donanması filolarının Birinci Dünya Savaşı öncesinde artan bir şekilde İngiltere'ye çekilmesini beraberinde getirmiştir.

Kraliyet Donanması'nın muhtemel rakipleri karşısındaki rekabet kapasitesinin azalması Londra'nın ya ABD ile Batı Yarımküredeki nüfuz mücadelesinde olduğu gibi tavizler vermesine ya da Uzakdoğu'da Japonya ile olduğu gibi ittifak ilişkilerine girmesine neden olmuştur. Ancak donanma yarışının Büyük Güç rekabetine etki ettiği en önemli coğrafya Akdeniz'in de dâhil olduğu Avrupa suları olmuştur. İngiltere'nin hayati çıkarlarının bulunduğu bu sularda yaşanan rekabet Londra'yı ittifak arayışlarına iterek Fransa ve Rusya ile güçlü bir işbirliği zemini oluşmasını sağlamıştır. İki blok arasında savaş öncesi son yıllarda artarak devam eden denizdeki rekabet de Birinci Dünya Savaşı'nın önemli nedenlerinden birini oluşturmuştur.

Notlar

1. Avrupalı altı Büyük Gücün (İngiltere, Almanya, Rusya, Fransa, Avusturya-Macaristan ve İtalya) 1880'de 132 milyon sterlin olan toplam askeri harcamaları, 1900'de 205 milyon sterline çıkmış ve 1914'e gelindiğinde ise 397 milyon sterline ulaşmıştır. (Hobsbawm, 2020, 375)
2. Altı büyük deniz gücü İngiltere, Fransa, Rusya, ABD, Almanya ve Japonya'dır. (Modelska ve Thompson, 1988, 81-82)
3. Bununla birlikte farkın çok büyük olmadığını belirtmek gerekir. Örneğin Braunschweig sınıfı muharebe gemileri 14.400 ton deplasmana ve ana silah olarak 28 cm toplara sahipken İngiliz muadili Queen sınıfı gemiler ise 15.000 ton deplasmana ve ana silah olarak da 30,5 cm toplara sahipti. (Kelly, 2011, 225, 226)
4. İki güç standardı Kraliyet Donanması'nın kendisinden sonra gelen iki deniz gücünün donanmalarının toplamından daha büyük olması yönündeki politikayı işaret etmektedir. 1890'larda tehdit olarak algılanan deniz güçleri Fransa ve Rusya'ydı.
5. 1907'de 50 olan Kraliyet Donanması'ndaki dretnot öncesi muharebe gemisi sayısı 1913'e gelindiğinde yarı yarıya azalarak 25'e gerilemiştir. (Modelska ve Thompson, 1988, 76)
6. Battleship kavramının warship ile karıştırılmaması gerekir. Dönemin en güçlü savaş gemisi tipi olan Battleship tipi muharebe gemileri Birinci Dünya Savaşı öncesinde ülkelerin deniz güçlerinin temel belirleyicileri olmuştur. Bu sebeple tablodaki veriler dönemin iki ana

- battleship tipi olan dretnot ve dretnot öncesi muharebe gemilerini kapsamaktadır. Bununla birlikte Büyük Güçler arasındaki donanma yarışında kruvazör ve destroyer gibi daha küçük savaş gemisi tiplerinin üretiminde de benzer bir sonuç bulunmaktadır. Örneğin Birinci Dünya Savaşı'nın başında İngiliz donanmasındaki 82 kruvazör ve 225 destroyere karşı Alman donanmasında 44 kruvazör ve 144 destroyer bulunmaktaydı. (Gorshkov, 1979, 95)
7. Parantez içindeki sayılar dretnot tipi muharebe gemilerini ifade etmektedir. Ayrıca dretnotlar toplam sayıya eklenmiştir.
 8. İtalya diğer Büyük Güçler ile karşılaştırıldığında oldukça sınırlı bir ekonomi ve sanayi kapasitesine sahipti. Örneğin İtalya'nın 1913'teki demir/çelik üretimi Almanya'nın üretiminin yüzde 5'inden biraz fazla ve Fransa'nınkinin yaklaşık yüzde 20'sine eşitti. Sanayi potansiyelinde de benzer bir durum söz konusuydu. İtalya'nın 1913'teki sanayi potansiyeli Almanya'nınkinin yüzde 16'sı kadar ve Fransa'nın da yüzde 40'ı civarındaydı. (Kennedy, 2002, 250, 251)
 9. White'ı şaşırtan şey Amerikan tersanelerinde aynı anda 14 muharebe gemisi ve 13 zırhlı kruvazör yapılmasıydı. (Kennedy, 2002, 297, 298)
 10. Brezilya'nın stratejik gerekliliklerden ziyade prestij elde etmek amacıyla dretnot siparişleri vermesi Birinci Dünya Savaşı öncesinde Brezilya, Arjantin ve Şili arasında bir dretnot yarışı başlatmıştır. (Lardas, 2018, 4)
 11. "Donanma Tatili" teklifi Almanya'da ilgiyle karşılanmamıştır. Wilhelm teklifi "sadece müttefikler arasında mümkün olabilir" ifadesiyle reddetmiştir. Ancak Fransa örneğinde olduğu gibi teklife müttefikler de sıcak yaklaşmamıştır. Fransa, gerek Almanya'nın donanma programını yavaşlatmasının kara gücüne daha fazla kaynak aktarmasına imkân verecek olması gerekse de kendi kapsamlı donanma inşa programına yeni başlaması nedeniyle teklifi reddetmiştir. (Maurer 1992, 105, 108)

Kaynakça

- Balcı, Ali, Kardaş, Tuncay, Ediz, İsmail ve Turan, Yıldırım. War Decision and Neoclassical Realism: The Entry of the Ottoman Empire into the First World War, *War in History*, 27(4), 2020, 643-669.
- Bell, Christopher M. *Churchill and Sea Power*. Oxford: Oxford University Press, 2013.
- Carpenter, Stanley D. M. the Rise and Fall of the Austro-Hungarian Navy, 1900-1918, *International Journal of Naval History*, 15(2), 2020.
- Coutau-Bégarie, Hervé. Seapower in the Mediterranean from the Seventeenth to the Nineteenth Century, Ed.: J. B. Hattendorf, *Naval Policy and Strategy in the Mediterranean: Past, Present and Future*, 30-50, Londra: Frank Cass, 2000.
- De Lanessan, M. The French Naval Programme of 1900-1906, *Royal United Services Institution. Journal*, 48(313), 1904, 265-280.
- Evans, David C. ve Peattie, Mark R. *Kaigun: Strategy, Tactics, and Technology in the Imperial Japanese Navy 1887-1941*, Annapolis: Naval Institute Press, 2012.
- Ferguson, Niall. *The Pity of War*, Londra: Allen Lane The Penguin Press, 1998.
- Fuller, William C. Jr. *Strategy and Power in Russia: 1600-1914*, New York: The Free Press, 1992.
- Gatrell, Peter. After Tsushima: Economic and Administrative Aspects of Russian Naval Rearmament, 1905-1913, *The Economic History Review*, 43(2), 1990, 257-270.
- Gebhard, Louis A. Jr. Austria-Hungary's Dreadnought Squadron: the Naval Outlay of 1911, *Austrian History Yearbook*, 4, 1968, 245-258.
- Gorshkov, S. G. *The Sea Power of the State*, Pergamon Press, 1979.
- Gow, Ian T. M. The Royal Navy and Japan, 1900-1920: Strategic Re-Evaluation of the IJN, Ed.: I. Gow, Y. Hiram ve J. Chapman, *The History of Anglo-Japanese Relations, 1600-2000: Volume III: The Military Dimension*, 35-50, New York: Palgrave Macmillan, 2003.
- Grimes, Shawn T. *Strategy and War Planning in the British Navy, 1887-1918*, The Boydell Press, 2012.
- Güvenç, Serhat. *Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yolda Osmanlıların Drednot Düşleri*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- Herwig, Holger H. *"Luxury" Fleet: The Imperial German Navy 1888-1918*, New York: Routledge, 2014.
- Hobsbawm, E. J. *İmparatorluk Çağı: 1875-1914*, (Çev. V. Aslan), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2020.
- Keiger, John F. V. *France and the Origins of the First World War*, Londra: Macmillan Press, 1983.
- Kelly, Patrick J. *Tirpitz and the Imperial German Navy*, Indianapolis: Indiana University Press, 2011.
- Kennedy, Paul M. *The Rise and Fall of British Naval Mastery*, Penguin Books, 1976.

- Kennedy, Paul. *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri: 16. Yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişim ve Askeri Çatışmalar*, (Çev. B. Karanakçı), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2002.
- Kissinger, Henry. *Diplomasi*, (Çev. İ. H. Kurt), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Lambi, I. N. *The Navy and German Power Politics, 1862-1914*, New York: Routledge, 1984.
- Lardas, Mark. *South American Battleships 1908-59: Brazil, Argentina, and Chile's great dreadnought race*, New York: Bloomsbury Publishing, 2018.
- Livermore, Seward W. American Naval-Base Policy in the Far East 1850-1914, *The Pacific Historical Review*, 13(2), 1944, 113-135.
- Maurer, John H. Churchill's naval holiday: Arms control and the Anglo-German naval race, 1912-1914, *Journal of Strategic Studies*, 15(1), 1992, 102-127.
- McBride, William M. *Technological Change and the United States Navy, 1865-1945*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2000.
- Modelski, George ve Thompson, William R. *Seapower in Global Politics, 1494-1993*, Londra: Macmillan Press, 1988.
- O'Brien, Philips Payson. The Titan Refreshed: Imperial Overstretch and the British Navy before the First World War, *Past and Present*, 172, 2001, 146-169.
- Ovendale, Ritchie. *Anglo-American Relations in the Twentieth Century*, Londra: Macmillan Press, 1998.
- Örenç, Ali Fuat. Deniz Kuvvetleri ve Deniz Harp Sanayii, (Ed.: G. Yıldız, *Osmanlı Askeri Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, 173-228, İstanbul: Timaş Yayınları, 2017.
- Panzac, Daniel. *Osmanlı Donanması (1572-1923)*, (Çev. A. Maden ve S. Canpolat), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.
- Røksund, Arne. *The Jeune École: The Strategy of the Weak*, Leiden: Brill, 2007.
- Simpson, Michael. Superhighway to the World Wide Web: The Mediterranean in British Imperial Strategy, 1900-45, Ed.: J. B. Hattendorf, *Naval Policy and Strategy in the Mediterranean: Past, Present and Future*, 51-77, Londra: Frank Cass, 2000.
- Stevenson, David. *Armaments and the Coming of War: Europe, 1904-1914*, Oxford: Oxford University Press, 1996.
- Strachan, Hew. *The First World War: Volume I: To Arms*, Oxford: Oxford University Press, 2003.
- Sullivan, Brian R. A Fleet in Being: The Rise and Fall of Italian Sea Power, *The International History Review*, 10(1), 1988, 106-124.
- Sumida, Jon Tetsuro. *In Defence of Naval Supremacy: Finance, Technology, and British Naval Policy, 1889-1914*, Annapolis: Naval Institute Press, 2014.

- Uyar, Mesut ve Erickson, Edward J. *A Military History of the Ottomans: From Osman to Atatürk*, Santa Barbara: ABC-CLIO, 2009.
- Vego, Milan N. *Austro-Hungarian Naval Policy, 1904-14*, Londra: Frank Cass, 1996.
- Wells, Samuel F. Jr. British Strategic Withdrawal from the Western Hemisphere, 1904-1906, *The Canadian Historical Review*, 49(4), 1968, 335-356.
- Westwood, J. N. *Russian Naval Construction, 1905-45*, Londra: Palgrave Macmillan, 1994.

Taşköprülüzâde'nin Nefsü'l-Emr Görüşü İle Popper'ın Üçüncü Dünya Görüşünün Karşılaştırılması

Comparison Of Tāshkoprīzāda Ahmad Afandī's View Of Nafs Al Amr and Popper's View Of The Third World

Hüseyin Adem TÜLÜCE

Dr., Milli Eğitim Bakanlığı,
hatulucu76@gmail.com
0000-0003-3999-739X

Araştırma & Yayın Etiği

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş, iThenticate yazılımı ile taranmış, araştırma yayın ve etiğine aykırılık tespit edilmemiştir.

Research & Publication Ethics

This article was reviewed by at least two referees, a similarity report was obtained using iThenticate, and compliance with research/publication ethics was confirmed.

CC BY-NC 4.0

Bu makale [Creative Commons Attribution-NonCommercial License](#) altında lisanslanmıştır.

This paper is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial License](#)

Copyright ©

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Sakarya/TÜRKİYE

Sakarya University, Institute of Social Science,
Sakarya/TURKEY

Atıf/Citation

Tülüce, H. Adem. "Taşköprülüzâde'nin Nefsü'l-Emr Görüşü İle Popper'ın Üçüncü Dünya Görüşünün Karşılaştırılması". Akademik İncelemeler Dergisi 17 / 1 (Nisan 2022): 183-198. <https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.1050075>

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 28.12.2021

Kabul Tarihi/Date Accepted: 28.03.2022

Yayın Tarihi/Date Published: 15.04.2022

ISSN: 1306-7885

E-ISSN: 2602-3016

Cilt/Volume: 17 | Sayı/Issue: 1 |

Yıl/Year: 2022 (Nisan/April)

15. yıl

Akademik İncelemeler Dergisi

Taşköprülüzâde'nin Nefsü'l-Emr Görüşü İle Popper'ın Üçüncü Dünya Görüşünün Karşılaştırılması

Öz

Filozoflar, varlıkların yerinin neresi olduğu problemini ontolojik bağlamda incelemişlerdir. Platon, idealarına Aristoteles, sûretlerine bir yer bulmaya çalışmıştır. Platon, varlıkların ötesinde aşkın bir alanı gösterirken Aristoteles, varlıkların kendisini gösterir. Bu problem felsefe tarihinde tümeller, mahiyet, faal akıl ve nefsü'l-emr çerçevesinde tartışılır. Taşköprülüzâde Ahmed Efendi (ö.968/1561)'nin görüşleri bağlamında nefsü'l-emr, 'bir şeyin kendisi' anlamındadır. "Emr", şey "nefs" ise bu şeyin zâtı manasında kullanılır. Bu manada nefsü'l-emr bir şeyin kendinde varlığıdır. Bir şeyin kendinde varlığı, gerçekleşmesinin kendinde olması ve herhangi bir varsayanın varsayımına dayanmamasıdır. Varlıkların yeri dış dünyadaki somut gerçeklik, insan zihnindeki temsiller veya doğruluk değeri bağlamında nefsü'l-emr olabilir. Karl Popper (ö.1994)'ın ontolojisinde çoklu dünya kuramı önemli bir yere sahiptir. Popper, üç dünyadan söz eder; Dünya 1, Dünya 2 ve Dünya 3'tür. Dünya 1, fizik nesnelere ve fizik durumların dünyasıdır. Dünya 2, bilinç durumlarının dünyasıdır. Dünya 3, bilimsel düşüncelerin nesnel içeriklerinin dünyasıdır. Üçüncü dünya insanın ürettiği bütün bilgi birikimidir. Bu nedenle de eleştirilebilir. Birinci ve ikinci dünyanın yok olması insanlığa bir şey kaybettirmez fakat üçüncü dünya yok olduğunda bugüne kadarki tüm bilgi birikimlerinin yeniden inşa edilmesi gerekir. Üçüncü dünyayı insan üretse de insandan bağımsız ve özerktir. Hem Taşköprülüzâde hem de Popper var olanları doğruluk değeri bağlamında ontolojik bir zemin aramışlardır. Burada Taşköprülüzâde'nin nefsü'l-emr anlayışında bir yönü Tanrısal bir yönü zihinsel olan bir varlık zemini varken Popper'de bu zemin tamamıyla insan ürünüdür. Doğruluk ölçütü açısından Taşköprülüzâde Tanrısal alana dayanırken Popper insanî alana dayanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Felsefe Tarihi, Karl Popper, Nefsü'l-emr, Üçüncü Dünya Kuramı, Taşköprülüzâde.

Comparison Of Tāshkopriẓāda Ahmad Afandī's View Of Nafs Al Amr and Popper's View Of The Third World

Abstract

Philosophers have studied the problem of where is the place of beings in an ontological context. Plato tried to find a place for his ideas, Aristotle's images. Aristotle shows the beings themselves, while Plato shows a transcendent field beyond the beings. This problem is discussed in the history of philosophy within the framework of universals, essence, active intellect and nafs al amr. In the context of Tāshkopriẓāda Ahmed Efendi (d.968/1561)'s views, Nafs al amr means 'something itself'. "Amr" is used in the sense of the essence of this thing if the thing is "nafs". In this sense, nafs al amr is the existence of something in itself. The existence of a thing in itself means that its realization is in itself and does not depend on the assumption of any assumption. The place of beings can be nafs al amr in the context of concrete reality in the outside world, representations in the human mind or truth value. The theory of multiple worlds has an important place in the ontology of Karl Popper (d.1994). Popper speaks of three worlds; It is World 1, World 2, and World 3. World 1 is the world of physical objects and physical states. World 2 is the world of states of consciousness. World 3 is the world of the objective contents of scientific ideas. The third world is all the knowledge produced by man. For this reason, it can be criticized. The destruction of the first and second worlds will not lose anything to humanity, but when the third world disappears, all knowledge to date must be rebuilt. Although man produces the third world, it is independent and autonomous from man. Both Tāshkopriẓāda and Popper sought an ontological ground in the

context of truth and value. Here, in Tāshkoprižāda's understanding of nafs al amr, there is a ground of being that is divine in one aspect and mental in one aspect, while in Popper this ground is entirely human product. In terms of accuracy, Tāshkoprižāda is based on the divine realm, while Popper is based on the human realm.

Keywords: Philosophy History, Karl Popper, Three Worlds, Nafs al-amr, Tāshkoprižāda Aḥmad Afandī.

Giriş

Bu çalışmadaki amacımız bir Osmanlı düşünürü olan Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin görüşlerini merkeze alarak İslam düşünce geleneğindeki önemli kavramlardan “nefsü'l-emr” ile Karl Popper'in çoklu dünya kuramındaki “üçüncü dünya” kavramını karşılaştırıp aralarındaki farklılıkları ve benzerlikleri ortaya koyup değerlendirmektir. Bu konuyla ilgili karşılaştırmalı bir çalışma daha önce yapılmamış olup sadece nefsü'l-emr ve üçüncü dünya ile ilgili genel çerçeveli birkaç tane müstakil makale kaleme alınmıştır. Makalede ele aldığımız konu gerek İslam düşüncesinde gerekse ortaçağ Hıristiyan düşüncesinde hararetli bir şekilde tartışılmış bir meseledir. Konunun kökenindeki problem geleneksel ontolojide yer alan tüm var olanların yerinin neresi olduğudur. Var olanlar Platoncu anlamda idealar dünyasına mı yoksa Aristotelesçi anlamda bu dünyadaki var olanlara mı dayanmaktadır? Var olanları, aşkın bir alana dayandırarak nesnelere yerinin bu dünyanın ötesinde olduğunu ileri süren düşünürlerle nesnelere yerinin bu dünya olduğunu ileri süren düşünürler arasında ciddi bir tartışma söz konusudur. Platon'a göre bütün var olanların asılları ideler âleminde bulunur. Bu manada Platon'a göre var olanların doğrulukları aşkın alandaki durumlarına göre tespit edilir. Aristoteles ise meseleyi madde form ilişkisi çerçevesinde açıklar. Aristoteles, idelerin bu dünyadaki varlıklarda bulunduğunu ileri sürer. Konu düşünce tarihinde daha sonra tümeller problemi olarak isimlendirilmiş ve tartışılmıştır. Konunun daha iyi anlaşılması açısından tümeller problemine değinilmesi elzemdir. Porphyrios, *İsagoji* adlı eserinde tümellerle ilgili üç soru sormuştur. Bunlar, cinsler ve türler gerçek mi yoksa düşüncede mi? Eğer gerçek iseler cisim mi yoksa cisim değil mi? Cisim değilse ayrık mı yoksa tikellerde onlara bağlı olarak bir gerçeklik kazanma durumunda mı? (Porphyrios, 1986) Sorulardan ilki, problemin ontolojik yönüyle ilişkilidir. Buradaki esas mesele, tümellerin insanın zihni dışında ayrı bir şekilde mi var olduğu yoksa zihnî bir doğaya mı sahip olduğudur. Şayet tümeller, gerçek bir varlığa sahiplerse bu varlık cisim midir değil midir? Tümeller, cisim değilse bu varlıklar, cismanî varlıklarda mı yoksa cismanî varlıklardan ayrı olarak mı vardır? Bu sorular felsefe tarihinde birçok filozof tarafından incelenir.

Tümeller meselesinde üç görüş bulunmaktadır. Tümellerin, var olanlardan sonra geldiğini ileri süren birinci görüşe göre asıl gerçeklik dış dünyadadır, aşkın bir yerde varlığı yoktur. Tümellerin var olanlardan önce geldiğini savunan ikinci görüşe göre varlıkların asılları aşkın bir yerdedir. Bu görüşün zemininde Platon'un idealar düşüncesi vardır. Üçüncü görüşe göre tümeller var olanların içindedir. Bu görüş Aristoteles'e aittir (Akkanat, 2016). Çalışmamızda üzerinde durduğumuz husus aşkın varlık alanından insanın zihin dünyasına doğru bir dönüşümün nasıl gerçekleştiğini Taşköprülüzâde'nin “nefsü'l-emr” kavramı ve Popper'in “üçüncü dünya” kavramı üzerinden açıklamaya çalışmaktır.

İslam düşüncesinde nefsü'l-emr kavramı Nasîruddin et-Tûsî (ö. 678/1273), Seyyid Şerîf Cürçânî (ö. 816/1413), Ali Kuşçu, (ö.879/1474), Devvânî (ö.908/1502) ve Kemalpaşazâde (ö.940/1534) tarafından incelenmiştir. Osmanlı düşüncesinde yakından takip edilmiş olan Cürçânî'nin hâricî, zihin ve nefsü'l-emr hususundaki düşünceleri kendisinden sonra gelen düşünürleri önemli ölçüde etkilemiştir (Duran, 2002). Nefsü'l-emr, Fahreddin er-Râzî (ö.606/1210) ile beraber felsefî-keîâmî tartışmaların merkezine oturarak mühim kavramlarından biri haline gelmiştir. Nefsü'l-emr'in kökenleri Tûsî'nin *Risâle fî İsbati'l-Akli'l-Küll* adlı eserine dayandırılmıştır. Tûsî, bu *Risâle*'de nefsü'l-emr'i faal aklın yerine koymaya çalışır (Fazlıoğlu, 2016). Nefsü'l-emr, ontolojik anlamda bir varlık zeminidir. Bir yönüyle de varlıkların kendiliklerinin onlara ait olan özelliklerle mutabakatıdır. Nefsü'l-emr, var olanlara dair bilginin doğruluk değerini tespit etmek açısından önemlidir. Öte yandan nefsü'l-emr, 'kendinde şey' anlamında da kullanılmıştır (Duran, 2002). Burada kendinde şey, varsayım, itibar ve subjektif bir yorumlama değildir. Nefsü'l-emr, subjektif ve itibarî bakış açısı kaldırıldığında bile devam eder. Emr, şey manasında, nefis, bu şeyin özü anlamındadır. Öyleyse, nefsü'l-emr, şeylerin kendindeki varlıklarıdır. Şeylerin kendindeki varlığı ise varlığının ve tahakkukunun varsayanın varsayımına dayanmamasıdır (Taşköprülüzâde, 2015).

Her iki düşünüründe ele aldıkları problem varlıkların mahallini tespit etmektir. Fakat düşünürlerin içinde buldukları bağlam ayrı olduğu için konuyu ele alış şekilleri ve konuya içerik açısından yaklaşımları birbirinden farklı olmuştur. Popper'ın üçüncü dünya kuramının temelinde beden-zihin ilişkisi, ontoloji, mantık, epistemoloji ve bilim vardır. Popper, üçüncü dünya kuramına tümevarım, sınır koyma, eleştiri ve dil gibi düşüncelerden sonra ulaştığını belirtir. Popper'in çoklu dünya kuramı objektif ve subjektif bilgi arasındaki ayrımına dayanır. Subjektif bilgi, zihin ya da bilinçlilik durumundan ibaret bilgidir. Objektif bilgi, teoriler, problemler, tartışmalar ve eleştirilerden ibarettir. Herhangi bir insanın bilmek iddiasından ve inancından tümüyle bağımsız olan bilgidir. Popper'ın çoklu dünya kuramında dünyalar üç tanedir; Dünya 1, dünya 2 ve dünya 3'tür. Dünya 1, fiziksel maddelerin dünyası, dünya 2, bilinç dünyası, dünya 3, öyküler, efsaneler, sanat ürünleri, sosyal kurumlar, kuramlar gibi konuşulan ya da yayınlanan dil dünyasıdır (Popper, 2006, Popper, 1994). Akıllar, dünya 3'ün yaratıcılarıdır; ama dünya 3 sadece zihinlerimizi bilgilendirmekle kalmaz, aynı zamanda onları yaratır (Popper, 1978). Popper'a göre dünya 1 ile dünya 2'nin ürünleri değil dünya 3'ün ürünleri gerçektir. Üç dünya da varoluş geçmişlerine göre sıralanır. Dünya 1'in cansız bölümü en eskiye uzanan dünyadır; bunu, dünya 1'in canlı kısmı ve sonra da yaşantıların oluşturduğu dünya 2 izler; bundan sonra ise düşünsel ürünlerin dünyası dünya 3 gelir (Popper, 2016). Üçüncü dünyanın oluşum süreci materyalizmden fizikalizme oradan öznel bilince ve son olarak da insan zihninin nesnel yaratımlarına kadar uzanır. Bu manada insanın ürettiği tüm özerk nesnel üçüncü dünyaya aittir.

1. Taşköprülüzâde'nin Nefsü'l-Emr Görüşü

Klasik İslam düşüncesinde varlıklar, haricî, zihnî ve nefsü'l-emr olarak sınıflandırılır. Haricî varlık, zihnin dışında gerçekleşen varlık için kullanılır. Zihinsel varlık iki biçimde açıklanmıştır; hariçteki varlıkların soyutlama yapılarak

zihne alınması ve dış dünyada var olmayan şeylerin kurguyla soyutlama yapılarak zihne alınmasıdır şeklindedir. Bu manada insanın dış dünyadaki bir nesneyi düşünmesi düşünülen şeyin zihnî bir varlığının olduğunu gösterir. Zihindeki ağaç ile dış dünyadaki ağaç arasındaki ilişkiyi bu bağlamda ele alabiliriz. Bir nesnenin dış dünyadaki varlığı ile zihindeki varlığı birbirinde farklıdır. Zihnî varlığın işlevi zihinde önceden olmayan şeylerin bir sûretini oluşturmak ve bu sûret sayesinde bilgisizliği gidermektir. Zihnimizdeki sûretler arttıkça önceden zihinde var olmayan bilgiler meydana gelir. İşte insan, zihnindeki bu bilgilerle hükümler verebilir. Bu hükümler zihinde gerçekleştiği için zihnî olarak isimlendirilir (Pirinç, 2014). İnsan zihni, dış dünyada varlığı olmayan imkânsız şeyleri düşünebilir ve bunlar hakkında olumlu bir hükümde bulunabilir (el-Kâtibî el-Kazvîni, 2016).

Taşköprülüzâde'ye göre zihin, idrak edici güçleri içine almaktadır. Bu manada zihin, hariçteki gerçekliği kavrayan bir güçtür ve hariçteki gerçeklik idrakin dışında olduğu için zihin ile hâriç arasında bir karşıtlık bulunur (Alper(ed.), 2015). İnsan, bir varlığı idrak ettiğinde idrak ettiği nesne zihinde oluşan bir iç haline gelir. Bu şekilde insan, algıladıkları şeylerle zihnî bir gerçeklik dünyası oluşturabilmektedir. Bu çerçevede haricî gerçeklik, “varlığın kendiliği” iken zihinde oluşturulan gerçeklik “varlığın varsayımsal” yanındır. Burada kullandığımız kendilik kavramı varlığa bir idrak gücü ile yaklaşmamaktır. İç gerçeklik, bu kendilik üzerine oluşturulan ayrı bir gerçekliktir (Tülüce, 2021).

İslam felsefesinde hâricî ve zihnî varlık şeklinde bir kategori oluşturmanın temelinde “doğruluk kriteri” kavramı vardır. Doğruluk, yüklem ile konu arasında kurulan nispete denilmektedir (Derin, 2013). “Ahmet kısa boyludur” önermesinde “kısa boylu” olmayla “Ahmet” arasında olumlu bir bağ bulunur. Buradaki bağ “kısa boylu” olmanın “Ahmet”ye yüklenmesidir. Bu şekilde “Ahmet” ve “kısa boy” arasında bir sübût tahakkuk etmiş olur. Önermedeki sübût onun bir yerde olmasıdır. Bu yer, hâriç, zihin veya nefsü'l-emr olabilir (Alper, 2016). Taşköprülüzâde, herhangi bir konuda verilen hükmün, haricî, zihnî ve nefsü'l-emr'den hangisiyle örtüşüyorsa doğruluk değerinin o varlık alanında gerçekleştiğini öne sürer. Taşköprülüzâde, hâriç ve zihin sorununu konu ve yüklem çerçevesinde ele alır. Konu ve yüklem, hâriçte veya zihinde olabilir (Taşköprülüzâde, 2015).

Taşköprülüzâde'ye göre hâricî varlık ve nefsü'l-emr arasında tam girişimlilik ilişkisi bulunmaktadır. Mantıkta tam girişimlilik, manalardan biri öbürünün tüm fertleri hakkında doğruyken tersi geçerli olmamasıdır. Kedi ve canlı arasındaki ilişkide “her kedinin canlı olması” canlılığın bütün kedilerde bulunmasıdır. Bunun tersi “her canlı kedidir” denildiğinde bu önerme yanlıştır (Taşköprülüzâde, 2015). Taşköprülüzâde, nefsü'l-emr'deki “emr” ile sâbit olan mâhiyetleri kastetmiştir. Sâbit mahiyetler Tanrı'nın ezeli ilminde bulunan âyan-ı sâbitelerdir. Sâbit mâhiyetler, fiilî ilimde (Tanrı'da bulunan ezeli ilim) hâriçte ya da infialî ilimde (zihin) olabilir. Sâbit mâhiyetler Tanrı'nın ezeli ilminden haricî varlığa çıkar, insan zihni infialî (insanın soyutlama yoluyla elde ettiği bilgi) olarak bu mahiyetleri hâricî dünyadan soyutlama yoluyla alır. “Nefs” mâhiyetin durumu ve gerekleri olmaktadır (Derin, 2016).

Nefsü'l-emr, zihinde var olan doğru hükümleri içine alan bir bilgi alanıdır. Haricî dünyada var olanlar nefsü'l-emr'de bulunur. Bunun 'nefsü'l-emr'de var olan şeyler dış dünyada yoktur' şeklinde tümel döndürmesi yapılamaz. Haricî dünyadaki varlıklar nefsü'l-emr'de bulunan varlıkların bazılarıdır. Haricî dünyada olmayıp zihinde var olan hükümlerden bazıları nefsü'l-emr'dekilerle mutabık olabilir. Zihinde bulunup da nefsü'l-emr'de bulunmayan şeyler olabilir. Örneğin 1'in çift olması yanlıştır fakat zihinde vardır. Bununla birlikte 2'nin çift olması zihinde ve nefsü'l-emr'de vardır. Zihindeki doğru bilgiler nefsü'l-emr'de varken yanlış bilgiler nefsü'l-emr'de yoktur. Taşköprülüzâde, nefsü'l-emr'i, zihinde bulunan doğru hükümler anlamında kullanmıştır (Taşköprülüzâde, 2015). Nefsü'l-emr'in, zihni hükümler olduğunu temellendirebilmek için mâhiyet ile infialî bilginin nasıl meydana geldiğini ortaya koymak gerekir. İnfialî bilgi, zihnin haricî varlıklardan soyutlama yapmasıyla meydana gelir (Derin, 2016). Eğer insan soyutlamayı doğru bir şekilde gerçekleştirirse insan zihnindeki hakikatlerin mahiyetleri fiilî ilme yani Tanrı'nın ezeli ilmindeki ilme uygun olur. Nefsü'l-emr'in faal akıl olduğunu iddia eden düşünürler de vardır (Derin, 2016). Taşköprülüzâde'nin faal akıl ve nefsü'l-emr konusundaki görüşleri kendinden önceki ilim adamlarında farklıdır. O, mâhiyetlerin faal akılda bulunduğunu savunur. Faal akıldaki mâhiyetler, nefsü'l-emr'dir. Nefsü'l-emr'deki mâhiyetler, hükümlerle uygunluk olması yönünden zihinlerde de dikkate alınmalıdır (Derin, 2016). Geleneksel ontolojide faal akıl, bilginin meydana gelmesi açısından Tanrı merkezlidir. Bu sebeple bu alanda bir değişme olmaz. Taşköprülüzâde, Tanrı merkezli yapının yanına insanî yapıyı eklemiştir. Mâhiyetler, faal akla ve zihne dayanır. Taşköprülüzâde, a'yân-ı sâbite (Uludağ, 2021) görüşü ile sübût şeyliğiyle var olan mâhiyetlerin dış dünya ve insan zihninde bulduklarını ifade eder. Taşköprülüzâde, nefsü'l-emr'i fiilî ve infialî ilim çerçevesinde inceler. Fiilî ilimdeki yaratılmamış mâhiyetler, dış dünyada gerçeklik kazandıklarında zihin bu varlıklardan soyutlama yapar.

2.Karl Popper'in Üçüncü Dünya Kuramı

Karl Popper'in çoklu dünya kuramı ontolojik ve epistemolojik zemini olan önemli bir görüştür. Popper'in üçüncü dünyası, Platon'un "idealar"ına, Bernard Bolzano (ö. 1848)'nin "kendiliğinden önermeler", "kendiliğinden doğrular evreni"ne ve Gottlob Frege (ö. 1925)'nin, "düşüncenin nesnel içerikleri" evrenine, G. W. Friedrich Hegel (ö. 1831)'in "nesnel tinine" benzemesine rağmen bunlardan birçok yönden farklılık göstermektedir (Popper, 1994). Çoklu dünya kuramının ontolojik konumu nedir? Popper meseleyi gerçeklik kavramı etrafında değerlendirmiştir. O, gerçek denildiğinde sadece dış dünyadaki somut varlıkların değil soyut varlıklarında gerçekliklerinin olduğunu hatta bu soyut gerçekliklerin daha fazla gerçek olduğunu ileri sürmüştür. Popper'a göre problemler ve kuramlar, ağaçlar ve evler kadar gerçektir. Popper, birinci aşamada, ağaçlar ve evler gibi fiziksel şeylerin gerçek olarak nitelenmesi gerektiğini ileri süren başlama noktasını kabul eder. İkinci aşamada, terimin değer kümesini genişletir; gazları ve elektrik akımlarını da buna ekler. Üçüncü aşamada ise problemlerin, teorilerin ve eleştirilerin dünyası olduğunu ileri sürmüştür. Bu aşamalar sırasıyla Dünya 1, fiziksel dünya, dünya 2, bilinç dünyası ve dünya 3, zihnin nesnel ürünleri dünyasıdır (Popper, 2006).

Popper, Platon'un üçüncü dünyanın kâşifi olduğunu iddia eder. Platon'un üçüncü dünyasıyla Popper'in üçüncü dünyası birbirinden farklıdır. Platon'un üçüncü dünyası Tanrısal ve değişmez bir dünya, Popper'in üçüncü dünyası insan yapısı ve değişen bir dünya olduğu için sadece doğru kuramlardan değil, yanlış kuramlardan, sorunlar ve çürütmelerden oluşur. Platon'un üçüncü dünyasında açıklamalar özlerle yapılır. İdealar dünyasının oluşturucuları kuramlar ve sorunlardan çok, şeylerin özleridir. Üçüncü dünya, varlıkların yerinin belirlenmesi açısından tümeller meselesinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Popper'in üçüncü dünyasının anlaşılabilirliği açısından tümeller meselesini irdelemek gerekir. Düşünce tarihinde tümeller konusunda üç görüş vardır. İlk görüş tümel nesneden önce gelir. İkincisi tümeller nesnenin içindedir. Üçüncüsü ise tümeller nesneden sonradır. İlk görüş üçüncü dünyayı desteklerken üçüncüsü desteklemez. İkinci görüş ise üçüncü dünya sorununu görmezden gelir (Popper, 2006). Dünya 3 konusunda filozoflar iki gruba ayrılır. İlki, Platon gibi, özerk bir dünya 3'ü benimseyen ve bunu insan-üstü görüp, bunun Tanrısal ve sonsuz olduğunu düşünen filozoflardır. Bu filozoflar sonsuz doğruların olduğu iddiasındadır. Onlara göre, açık bir biçimde formüle edilmiş bir önerme, sonsuza kadar ya doğrudur ya da yanlıştır. Bu yaklaşım, Popper'a çok belirleyici gelmiştir. Bu takdirde sonsuz doğrular, insan yokken de doğruysa o halde insan doğruları yaratamaz. İkinci grup, John Locke (ö. 1704), John Stuart Mill (ö. 1873) ya da Wilhelm Dilthey (ö. 1911) gibi, dilin insanın eseri olduğuna işaret eden filozoflardır. Bu nedenle de onlar, dili ve dilsel olan her şeyi ilk iki dünyaya ait görüp, dünya 3 varsayımını reddeder. Bu filozoflar, sonsuz doğruların olmadığı sonucunu çıkarır. Karl Popper, her iki düşünür grubundan ayrılır. Ona göre dünya 3'ün özerkliği kabul edilmelidir. Dünya 3, hem insanın yarattığı bir eserdir, hem de insan-üstü bir dünyadır (Magee, 1990).

Popper'in kuramı tekçi ve ikici dünya görüşü değil çoklu dünya görüşüdür. Ona göre üç farklı dünya vardır ve bunlar birbirleriyle sürekli etkileşim halindedir. Dünya 1, fizik, kimya ve biyolojinin tasvir ettiği dünyadır. Dünya 2, öznel düşünce ve yaşantıların, umutların ve sevinçlerin dünyasıdır. Dünya 3, düşünce süreçlerinin sonuçları, sözel ya da yazıyla ifade edilmiş düşünceler dünyası, tekniğin ve sanatın dünyasıdır. Dünya 3, insanın zihninin yarattığı eserler ve ürünler dünyasıdır. Üçüncü dünyanın içinde masallar, hikâyeler, dini mitler, bilimsel varsayımlar, teoriler, matematiksel yapılar; şarkılar, senfoniler, resim ve heykeller, uçaklar, havaalanları ve diğer mühendislik başarıları vardır. Dünya 3'e ait nesnelere çoğu aynı zamanda fiziksel dünyaya da aittir. Örneğin Auguste Rodin (ö. 1917)'in heykeli hem fiziksel nesnelere dünyasına ait olan bir mermer bloktur hem de Rodin'in zihninin bir yaratımıdır ve dolayısıyla üçüncü dünyaya aittir. El yazısı ve basılı kitaplar gibi dünya 3 nesnelere dünya 1 düzenlemeleri önemlidir; ama bunlar dünya 1 nesnelere olarak değil, dünya 3 nesnelere olarak önemlidir. Bir binanın, motorlu taşıtın veya uçağın planı teorilere dayanır; onlar kitaplar gibi dünya 3 nesnelere somutlaşmış halleridir. Dünya 3'ün dünya 1 nesnelere üzerinde dolaylı nedensel etkileri vardır. Dünya 3 planları dünya 1'in fiziksel nesnelere nedensel olarak etkiler. Dünya 2 nesnelere müdahalesi, dünya 3 nesnelere dünya 1 üzerinde dolaylı olarak nedensel bir etki yaratmasına izin verir (Popper, 1978).

Dünya 1, dünya 3 ile doğrudan etkileşime giremez. Dünya 2, hem dünya 1 ile hem dünya 2 ile etkileşim halindedir. Dünya 3 ve dünya 1 birbirleriyle kesişir. Dünya 3 örneğin, kitaplardan oluşur; dünya 3'ü yaratan insanî dildir. Bunlar aynı zamanda fiziksel şeylerdir; yani dünya 1'de var olan olgulardır. Dil, sinirsel-maddi destekli içsel eğilimlerden, bellek öğelerinden, algılanan şeylerin beyindeki fizyolojik izlerinden, beklentilerden, öğrenilen ve keşfedilen davranış biçimlerinden ve kitaplardan oluşur. Gürültü dünya 1'e aittir fakat gürültü salt akustik değildir bunun ötesinde dünya 3'e dâhildir. Gürültünün kendisi dünya 1'e ait olan fiziksel bir gerçekliktir. Bu fiziksel gerçekliğin içindeki şarkı, söz, anlam dünya 3'e aittir. Popper, gerçekliğin dünya 1, 2, ve 3 arasındaki karşılıklı etkileşimle oluştuğunu belirtmiştir. Yani burada bir dizi geri beslemeden oluşan, deneme ve yanılma sürecinden bahsedilebilir. İnsan, geri besleme spiriline bilinçli olarak müdahale eder. İnsan, bir yandan yaratırken, diğer yandan kendini değiştirir. O halde gerçeğin biçimlenmesi tümüyle insanın eseridir. Kuramlar ve düşler, bu geri beslemeler spiralinde şekillenir. Önemli olan, planlar ve betimlemeler, varsayımlar, deneyler, hatalar ve düzeltmelerdir; kısacası, deney yöntemi ve yanılığın eleştiri yoluyla ayıklanmasıdır (Popper, 2016, Popper, 1978). Subjektif düşünce süreçlerinin var olduğu dünya 2 ile objektif önermelerin ve objektif düşünce içeriklerinin var olduğu dünya 3 birbirinden ayrıdır. Popper, kendinde doğru ve yanlış önermeleri dünya 3'e katar. Bir gökdelen fiziksel bir varlıktır, dünya bir'e aittir. Ancak bir planlamaya göre yapılmaktadır, bu plan ise teorilerin ve problemlerin etkisindedir. Bir gökdelenin inşa edilmesinde rol oynayan plan, teori ve sorunlar ki bunlar üçüncü dünyaya aittir, mimarlar gibi çeşitli insanların bilincini, yani dünya 2'yi ve daha sonra inşaatta çalışan işçilerin fiziksel hareketlerinin dünyasını yani kepe, taş ve tuğla gibi dünya 1'i etkiler. Örneğin doğal sayılar insan yapısıdır, insan dilinin ve saymanın icadının bir yan ürünüdür. Toplama ve çarpma insan icadı olmasına karşın toplama ve çarpmanın yasaları insan icadı değildir. Asal sayıların varlığı bir keşiftir, asal sayılar doğal sayılar dizisinde keşfedilmiştir. Bunların üçüncü dünya'da doğal sayılarla beraber var oldukları söylenebilir, yani keşfedilmeden üçüncü dünya'nın bağımsız bir kısmında vardır. Keşfedildikten sonra hem dünya 2'de hem de dünya 3'te bulunur. Üçüncü dünyada asal sayıların varlığı bu sayıların keşfedilmesine neden olan dünya 2'de bulunan düşünce süreçlerinin sebeplerinden biridir. Bu da dünya 3'ün bağımsız bölümünün dünya 2'yi nedensel anlamda etkileyebileceğini gösterir (Popper, 2016). Dünya 2 ve 3'ün varlığı yadsındığında tüm insan teknolojisi anlaşılabilir bir hale gelir; dolayısıyla gökdelenleri inşa edenlerin meydana getirdikleri türden, dünya 1'de var olan büyük değişimler dünya 3 kuramları ve dünya 2 planları bir kenara bırakılarak kabul edilemez (Popper, 2016).

Popper, üçüncü dünyanın bağımsız varlığını ifade edebilmek için iki düşünce deneyinden söz etmiştir. Birinci varsayımda bütün makineler ve aletler, bunların nasıl kullanılacağına ilişkin öznel bilgiler yok olmuştur. Fakat kütüphaneler ve insanın öğrenme yeteneği ayakta kalmıştır. Bu durumda, dünyanın tekrar düzelebile ve eski birikimlerini elde edebilme imkanı vardır. Bu anlamda Popper'ın ontolojik zemini insan zihninin ürettiği nesnel bilginin yine insan zihni için bir dayanak noktası olmasıdır. İkinci varsayımda makineler ile aletler, bunların nasıl kullanıldığına ilişkin öznel bilgiler ve tüm kütüphaneler yok olmuştur,

böylelikle kitaplardan bir şeyler öğrenme yeteneği işe yaramaz hale gelmiştir. Bu durumda uygarlık binlerce yıl yeniden ortaya çıkma olanağını kaybeder. Bilimsel bilgi üçüncü dünyanın, nesnel kuramların, nesnel sorunların, nesnel uslamaların dünyasının içindedir. Bu çerçevede bilginin bir yönü öznel anlamda bilgidir diğer yönü de kuramlar ve uslamalar gibi şeylerden oluşan nesnel anlamda bilgidir. Nesnel anlamda bilgi, birinin bilme savından ve inancından tümüyle bağımsız ve bilen bir öznenin olmadığı bilgidir. Böylece Popper, dünya 3 kuramıyla nesnel bilimsel bilgiyi savunarak, inanç filozofları dediği Descartes, Locke, Berkeley, Hume, Kant ya da Russell gibi öznel inançları eleştirir. Üçüncü dünya insan ürünü olsa da, insanlar tarafından üretilmemiş ya da anlaşılmamış; belki hiç üretilmeyecek ya da anlaşılamayacak bir yığın kendiliğinden kuramlar, uslamalar ve sorun durumlar vardır. Bu manada üçüncü dünya bir insan ürünü olmakla birlikte kendi özerk alanını yaratmaktadır. Örneğin bir kütüphane dolusu kitabın, biri tarafından yazılmış olması gerekmez. Bunlar 'nesnel bilgi'dir. Her kitap doğru ya da yanlış nesnel bilgi içerir. Birinin okuyup okumaması, içindekileri kavrayıp kavramaması rastlantısaldir. Bir nesneyi kitap yapan, anlaşılır, yorumlanır, yanlış anlaşılır ya da yanlış yorumlanır olabilme özelliğidir (Popper, 2006).

Bir kültür varlığı olan kitapları böylesine değerli kılan, kitapta yer alan nesnel düşünce birikimidir. Öte yandan kitaplar öznel düşünce süreçleri nesnel hale getirir; yani yazıya dökülen düşünceler sürekli olarak eleştirilir, çürütülür ve iyileştirilir. Öznel ve nesnel düşünce süreçleri arasında geri besleme ilişkisi vardır. Yazar önce bir eser yaratır, sonra da yarattığı bu eserden, çalışmasının nesnel sonucundan ve özellikle de hatalı girişimlerinden bir şeyler öğrenir, daha sonra hatalarını düzeltir (Popper, 2016).

İnsan dışında gelişen dünya 3, bilincin ürünüdür, nesneldir ve özerk sorunlar yaratır. Bu sorunlar istenmeyen ve beklenmeyen sorunlardır. Buna örnek olarak matematik verilebilir. Matematik insanın eseri ve buluşudur. Fakat matematik büyük oranda nesnel ve aynı zamanda soyuttur. Matematikteki iki yaklaşımdan ilki matematiğin insanın eseri olduğudur. İkincisi matematiğin kendi başına var olan nesnel bir alan olduğu yaklaşımdır. İnsanların yaratmayı nesnel olarak karşı karşıya kaldığı, nesnel doğrulardan oluşan sonsuz büyüklükte bir alandır. Bu iki görüş, birbirine zıt yaklaşımlardır. Dünya 3 kuramı, her iki yaklaşımı da haklı görür. Doğal sayıların sonsuz dizisi, insanın dilsel buluşudur. Fakat asal sayılar ve problemleri yaratıcılarının iradelerinden bağımsızlaştırılan nesnel bir dünyada keşfedilir. Böylece üçüncü dünya 'özerkleşir', 'tümüyle düşünselleşir' yani 'Platonlaşır'. Matematiksel nesne insanın eseri mi yoksa Tanrının insana bahşettiği nesnel bir dünya mıdır? Tam sayılar dizisi tümüyle insan eseridir. Bu dizi insan dili ve düşüncesinin bir ürünüdür. Burada yeni ve beklenmeyen sorunların, amaçlanmamış yan ürünü olarak doğal sayılar dizisi ortaya çıkar. Bu problemler insandan bağımsızdır ve insanlar tarafından keşfedilir. Onlar, insanlar onları bulmadan önce keşfedilmemiş olarak vardır. Bu kuramlar insanların eseridir, insanların eleştirel ve yaratıcı düşüncelerinin bir sonucudur. Her yeni kuram, kendiliğinden, amaçlanmamış ve öngörülmemiş yeni problemleri beraberinde getirir, bunlar insanlar tarafından keşfedilebilecek özerk problemlerdir. İnsanlar dünya 3'ü anlamaya çalışır; onunla etkileşim içinde olmadan yaşayamaz, çünkü

insanlar dilden yararlanır. Dünya 3, tüm insanların kavrayışının ötesindedir (Popper, 2016).

Dünya 3'ün nesneliliği açısından dile ihtiyacı vardır. Dilsel olmayan bir düşünceden dilsel bir düşünceye geçiş önemlidir. Bir düşünce dilde formüle edilerek dünya 3 nesnesi yapılır ve böylece bir eleştiri nesnesi haline gelir. (Popper, 1978). İnsan dili ile hayvan dili iki işlevi paylaşır: kendini anlatım ve işaret etmedir. Öte yandan insan dilinin daha yüksek işlevlerinden iki tanesi betimleme ve tartışma işlevidir (Popper, 1978). İnsan bilincinin yaptığı en mükemmel buluş olan dil, sadece ifade, işaretler sistematığı ve iletişim değildir. Bilincin gelişmesine neden olan asıl evrim, nesnel bir durumu betimleyen, gerçek olgularla örtüşebilen veya örtüşmeyen önermelerin, doğru ya da yanlış olabilen önermelerin ortaya atılmasıdır. Bu durum, doğru ve yanlış önermeleri olan bir dilin gelişmesine yol açar. Bilgi denilen şey insanî bilgidir. Bilgi diye kastedilen, rasyonel eleştiriden kaynağını alan bilimsel bilgidir. Dilin gelişmesiyle sayı sözcükleri, sözcüklerle sayma ortaya çıkar. Bu büyük buluş ancak dilin bulunması sayesinde gerçekleşmiştir. Doğal sayılar dizisinin sonsuz olduğunu saptadığımızda soyut bir şeyi keşfetmiş oluruz. Çünkü bu sonsuz dizi ne dünya 1'de ne de dünya 2'de somutlaştırılabilir. Doğal sayıların bu sonsuz dizisi, salt düşünsel bir şeydir. Bu dizi dünya 3'ün soyut kısmına aittir (Popper, 2016, Popper, 1994)

Popper'a göre betimsel dil, insanın imgelem gücünün, icatçılığının, dünya 3'ün yükselişinin temelinde yatan şeydir. Dili tam anlamıyla betimsel ve insana özgü hale getiren kritik adım, açıklayıcı türden bir hikaye anlatma, masal uydurma; betimlemeleri eleştirel bir şekilde gözden geçirme, dolayısıyla bilime; imgelemsel edebiyata ve sanata kapı aralamıştır. Kendinin tam bilincinde olma yalnızca dil aracılığıyla olur. Benliğin idrakinde olma gelişmiş bir betimsel dil ile mümkündür (Popper, 2016). Kuramlar ve hipotezler, bir dil aracılığıyla formüle edilir, objektif olarak ortaya konur ve bunlar eleştirel bir incelemenin nesnesi haline gelir. Dışa vurulmamış düşünce olan 'bugün kar yağacak' tan, dışa vurulmuş bir önerme şekline dönüşen 'bugün kar yağacak' a doğru atılan bu adım önemlidir. Önceden kişiliğin ve beklentilerin ait olan bir şey, dil ile formüle edilerek nesnel bir biçimde ortada durur ve eleştiriye konu olur. Bilim, öznel beklentilerden değil, nesnel ve dil ile oluşturulmuş önerme, hipotez ve sorunlardan oluşur. Bu yönüyle bilim insanının bir ürünüdür. Bir önermenin, dil ile ifade edilmiş bir fikir olduğu söylenirse, bu doğrudur, ancak önermenin objektifliği yeteri kadar somut bir biçimde ortaya koymaz. İnsan dilinin nesnellik niteliği önermelerin mantıksal kapsamıdır (Popper, 2016).

Popper, beyin ve ruh arasındaki ilişkiyi de dünya 3 bağlamında incelemiştir. Beyin ve ruh arasındaki ilişki dört açıdan ele alınmıştır. 1) Fiziksel durumlardan oluşan dünya 1'in varlığı kabul edilmemiştir. Sadece bilince dayalı olan dünya 2'nin var olduğu ileri sürülür. Berkeley ve Mach'ın savunduğu türden bir madde tanımazlıktır. 2) Bilinç dünyası olan dünya 2'nin varlığının yadsınması ve yalnızca dünya 1'in var olduğu tezidir. Bu anlayış maddeciler ve felsefi davranışçılar tarafından savunulmaktadır. 3) Psikofiziksel koşutçuluk denilen ruhsal durumlarla beyin durumları arasında genel geçer bir koşutluğun bulunduğunu ileri sürenlerin iddiasıdır. 4) Psikofiziksel etkileşim denilen ruhsal ve bedensel durumların

birbirlerini karşılıklı olarak etkileyebildiği iddiasıdır. Bu düşüncede dünya 2 ve dünya 1 karşılıklı etkileşim içindedir (Popper, 2016). Popper, beyin ile ruh arasındaki ilişkinin açıklanması bağlamında yapılan çözüm denemelerinden sadece dördüncüyü kabul eder. 1. ve 2. çözüm denemelerinin problemi devekuşu felsefesiyle çözmeye çalıştığını söyler. Çünkü 1. ve 2. çözüm denemeleri ruhun veya beden varlığı kabul edilmemektedir. 3. çözüm denemesi olan psikofiziksel koşutçuluk ruhun ve bedenin varlığını bilir ve dünya 3'ün varlığını kabul edebilir. Popper, ruh-beyin koşutçuluğunun belli bir ölçüye kadar var olduğunu kabul eder. İnsanın kendine yaklaşan bir şey gördüğü zaman göz kırpması gibi refleksler, koşutçu bir yapı taşımaktadır. Kasın tepki vermesi görsel izlenim tekrarlandığı zaman düzenli bir şekilde tekrarlanır. Eğer dikkat ona yönlendirilirse, bu tepkinin bilincine de varabilir. Popper, bu anlamda psikofiziksel etkileşimciliğin bir biçimini savunur. Bu, fiziksel dünya 1'in nedensel olarak kapalı olmadığı, tam tersi ruhsal durumlardan meydana gelen dünya 2'ye açık olduğu görüşünü içine alır. Dünya 3, dünya 1 üzerinden dünya 2'yi etkiler. Dünya 2'de bir şey olduğunda, her zaman için, dünya 1' de yani beyinde bununla bağlantılı bir şey olur (Popper, 2016).

İşte özbilinç dünya 2 ile dünya 1 ve 3 arasındaki etkiden doğmaktadır. Kendini, geçmiş, şimdiki ve geleceği olan; kişisel bir tarihi ve kişisel kimliğinin bilincinde olan biri olarak görmek için, zaman kuramına ihtiyaç vardır. Bu kuramın temelinde, geçmiş olaylar bilinçli bir şekilde yeniden canlandırılabilir. İnsan özbilinci dilde ve formüle edilmiş kuramlarda temellenir. İnsanlar geçmişlerinin bir kısmını ya da bütünü unutsalar da, benliklerinin belli bir kısmını korurlar. İnsan belleği kaybolmaz, nasıl yürüdüğü, yemek yendiği ve konuşulduğu anımsanır. İnsan, fizik yasalarına tabi olan bir vücuda tam bir şekilde bağlı ruhsal bir varlık ve bendir. Ruh ve beyin ilişkileri problemi insanın dünya 1'deki yeri problemini içine alır. İnsan bilincinin süreçleri dünyası dünya 2, insanın nesnel üretimleri dünyası dünya 3'tür (Popper, 2016).

3. Nefsü'l-Emr ve Üçüncü Dünya'nın Karşılaştırılması

Taşköprülüzâde ve Popper'ı ontolojik ve epistemolojik çerçeve içinde kalarak karşılaştırdığımızda en temelde nefsü'l-emr ile üçüncü dünya kavramlarından yola çıkacağız. Her iki düşünürün de problemle ilgili temel çıkış noktası aynıdır. Hem Taşköprülüzâde hem de Popper, insanın zihnî (dünya 2) veya haricî (dünya 1) olarak var olanlara nesnel bir varlık zemini bulmaya çalışmışlardır. Bu konunun klasik felsefî düşünce içinde karşılığı idealar kuramıdır. Birçok felsefî ve dini düşünce üzerinde etkisi olan idealar kuramının en esaslı özelliği var olanları aşkın bir âleme dayandırılmasıdır. Burada Taşköprülüzâde'nin içinde bulunduğu düşünce dünyasında idealar kuramının bir yansıması ve devamı olarak ayan-ı sabite ve faal akıl gibi görüşler vardır. Taşköprülüzâde, faal akıl düşüncesini olduğu gibi almamış onu değiştirip dönüştürerek nefsü'l-emr düşüncesi içinde yeni bir çerçeve içine sokmuştur. Faal akıl, ontolojik anlamda Tanrısal bir alandır. Bu, var olanların ezeli bilgisinin Tanrıda bulunduğu bir varlık zeminidir. Taşköprülüzâde'nin, nefsü'l-emr düşüncesi, Tanrısal alandan harice çıkan varlıkların insan zihnine soyutlama yoluyla gelmesidir. Böylece zihin ve haricteki var olanların bilgileri doğruluk ölçütü ve mutabakat açısından değerlendirilmiştir. Bu manada var olanların bilgisi aşkın alandan insani alana indirilmiştir. Popper ise

üçüncü dünya görüşünün kaşifinin Platon olduğunu söyler. O, üçüncü dünya dediği varlık alanıyla ideaları karşılaştırmış fakat kendi üçüncü dünyasının zihinsel ve nesnel olduğunu Platon'un idealarının ise Tanrısal olduğunu ileri sürmüştür. Bu çerçevede içinde Taşköprülüzâde'nin nefsü'l-emr'i ile Popper'ın üçüncü dünyası arasında var olanların yerinin belirlenmesi noktasında bir benzerlik söz konusudur.

Her iki düşünürde mantık açısından bir kendiliğinden doğrular ve önermeler evrenini kabul ederler. Detaylı bir şekilde değerlendirildiğinde Taşköprülüzâde'ye göre, nefsü'l-emr, ezeli bilgi ile zihnî ve hariç arasındaki örtüşmeyi ifade eder. Nefsü'l-emr var olanların özelliklerinin karşılık bulduğu doğru hükümlerin olduğu mahaldir. Bu alanda sadece doğru hükümler bulunabilir. İnsan zihnindeki mâhiyetlerin doğruluk değeri bağlamında nefsü'l-emr, zihinde var olan doğru hükümleri içine alan bir bilgi alanıdır. Haricî dünyadaki varlıklar nefsü'l-emr'de bulunan varlıkların bazılarıdır. Zihinde var olup da nefsü'l-emr'de olmayan şeyler olabilir. Örneğin "yedinin çift olması" yanlış olmasına rağmen zihinde vardır. Bununla beraber "ikinin çift" olması zihinde ve nefsü'l-emr'de bulunur. Zihindeki doğru bilgiler ve önermeler nefsü'l-emr'de varken yanlış olanlar ise nefsü'l-emr'de yoktur. Nefsü'l-emr'den farklı olarak Popper'ın üçüncü dünyası doğru ve yanlış önermeleri içinde barındırır. Popper'ın burada verdiği örnek, iki matematikçi "2 kere 2, 5" eder gibi yanlış bir sonuca ulaşır. Ama "2 kere 2, 5 eder" sadece bir kendinde önermedir. Bu önerme, üçüncü dünyaya aittir. Bunun "2 kere 2, 4 eder" önermesiyle mantıksal olarak çeliştiği söylenebilir. "2 kere 2, 5" eder önermesi, objektif olarak yanlış olduğundan ve pek çok matematikçi buna inansa da yanlış olacağından, dünya 3'e aittir. Bu manada Popper'ın üçüncü dünyası doğru ve yanlış kuramlardan, sorunlar ve çürütmelerden oluşur. Taşköprülüzâde'nin nefsü'l-emr'i ise bir yönüyle Tanrısal ve değişmezken diğer yönüyle insanî ve değişen bir yapıya sahiptir. Nefsü'l-emr, insan-üstü ve sonsuz bir alana dayanır. Bu esas itibarıyla sonsuz doğruların olduğu anlamındadır. Burada dikkatimizi çeken husus insan olmasa da bu doğrular vardır. Öyleyse insan doğruları yaratamaz. Popper, bu görüşün ontolojik yani değişmeyen yönüne katılır. Bu yönüyle Popper, sadece hem insan zihninin ürünlerini hem de insanı aşan özerk dünyayı kabul etmiştir. Karl Popper, dünya 3'ü, hem insanın yarattığı bir eserdir, hem de insan-üstü bir dünyadır.

Geleneksel ontolojide faal akıl, bilginin meydana gelmesi açısından Tanrı merkezlidir. Bu sebeple bu alanda bir değişme olmaz. Taşköprülüzâde, Tanrı merkezli yapının yanına insanî yapıyı ekler. Taşköprülüzâde'nin nefsü'l-emr anlayışının temelinde faal akıl vardır. Alemdeki nesnelere faal akılda Tanrısal bir varlığa sahip oldukları ve bunların değişmedikleri anlayışı geçerlidir. Faal aklın nefsü'l-emr kavramına evrilmesiyle âlemdeki nesnelere hem değişmeyen hem değişen, hem Tanrısal hem insanî yönlerinin olduğu belirlenmiş oldu. Fakat nefsü'l-emr'de yine de Tanrısal ve değişmeyen yön ağır basmaktadır. Bu değişim açısından Popper'ın üçüncü dünya kuramına bakıldığında Tanrısal yön ilkesel anlamda kabul edilirken insanî yönüne daha fazla ağırlık verilir. Çünkü bu alemde var olanlar, insan zihninin ürünleri olarak nesnelleşmektedirler.

Öte yandan Taşköprülüzâde'nin sınıflandırmasında dış dünyada, zihinde ve nefsü'l-emr'de varlık şeklinde bir ayırım varken Popper'ın üçüncü dünyasında Dünya 1, Dünya 2 ve Dünya 3 ayırımı vardır. Taşköprülüzâde'nin dış dünyası, varlığının türü nasıl olursa olsun var olmak anlamında kullanılır. Popper'ın Dünya 1 ise fiziksel dünyadır. Taşköprülüzâde'nin zihinsel varlığı iki tür soyutlamaya dayanır. İlki dış dünyadaki somut gerçekliğe dayalı olan soyutlamadır. İkincisi ise zihnin kendi icat ettiği kurguya dayalı soyutlamadır. Popper'ın Dünya 2'si bilinç ve öznel düşünce dünyasıdır. Bu yönüyle her iki var olma şeklinin birbiriyle benzeyen yönleri vardır. Nefsü'l-emr ve dünya 3 ontolojik dayanak bulma yönüyle ortak bir noktada buluşurlarken nefsü'l-emr'in aşkın bir alana dayanması, dünya 3'ün ise insan düşünce ve dilinin nesnelleştirdiği gerçeklik dünyasına dayanması yönüyle farklıdır.

Popper'ın üçüncü dünyası insanın yarattığı ürünlerin dünyasıdır. Bu dünyada insan zihninin tarihsel süreç içinde yarattığı masallar, mitolojiler, bilimsel teoriler, matematiksel yapılar, şarkılar, resimler, heykeller, uçaklar ve mühendislik başarıları vardır. Bu ürünler insanın hayatın kendi gerçekliği içinde yarattığı ürünlerdir. Taşköprülüzâde'nin nefsü'l-emr'i ise ancak özler, kavramlar, mantık ve matematik ilkeler anlamında kullanılmıştır. Bu yönüyle de insan zihninin tüm ürünleri nefsü'l-emr'in içinde değildir.

Taşköprülüzâde'nin nefsü'l-emr'i Tanrının ezeli ilminde bulunur. Popper'ın üçüncü dünyası insan tarafından oluşturulur ve insan tarafından yok edilebilir. Popper'a göre insan tüm teknolojik malzemeleri yok olduğunda şayet kütüphaneler varsa tekrar geri dönülebilir ve dünya tekrar düzelebilir. Eğer kütüphaneler yok olmuşsa bu durumda medeniyet uzun zaman yeniden ortaya çıkamaz. Nefsü'l-emr'in zihne ve mantığa ihtiyaç varken üçüncü dünya'nın nesnelliği açısından dile ihtiyaç vardır. Her iki düşüncede de önermeler çok önemli bir yere sahiptir. Bu yönüyle nesnel durumları betimleyen, gerçek olgularla örtüşebilen veya örtüşmeyen önermelerin, doğru ya da yanlış önermelerin ortaya atılması insan bilincinin gelişmesini göstermesi açısından çok önemlidir.

Sonuç

Düşünce tarihinde insanın varoluşunun aşkın bir alana dayandırmasıyla başlayan süreç zaman içerisinde felsefe ve bilimin gelişmesiyle insan zihnine doğru evrilmiştir. Bu, aslında mitolojik olandan aklî olana, Tanrısal olandan insanî olana doğru gerçekleşen büyük bir değişimdir. İnsanın var olanları nasıl açıkladığı meselesi etrafında şekillenen bu sürecin başlangıcında Platon'un ideaları bulunur. Daha sonra gelen düşünürlerin katkılarıyla bu süreç insan zihnine doğru bir dönüşüm gerçekleştirmiştir. İslam düşüncesindeki faal akıl Tanrısal bir alana dayanır. Burada nefsü'l-emr, bu Tanrısal alanın eleştirilmesi ve değiştirilmesine yönelik bir bakış açısının sonucudur. Bu eleştiri çeşitli siyasi ve kültürel saiklerle klasik düşüncedeki faal akıl düşüncesini köklü bir şekilde değiştirememiştir.

İşte Popper'ın üçüncü dünyası aslında nefsü'l-emr düşüncesinin zaman içinde varacağı bir noktadır diyebiliriz. Popper'ın üçüncü dünyası değişen ve değişmeyen unsurlardan oluşur. Değişmeyen yön, insan zihninin dayandırılabilceği ve var olanların açıklamalarını yapabileceği bir varlık alanına ihtiyaç vardır. Diğer yandan bu varlık alanı değişen, dönüşen yönlerden oluşur. Genel itibariyle ezeli ve sonsuz bilgiye dayanan Tanrısal bir ontolojiden insanî ve zihinsel bir ontolojiye geçilmiştir.

Popper'ın üçüncü dünyası da günümüzdeki modern bilimlerin gelişmesiyle daha ileri bir noktaya gidecektir. Bugünün dünyasındaki zihin, bilinç, yapay zeka ve yapay bilinç gibi meselelerinin temelinde insanın varlığına bir metafizik zemin bulma çabasıdır. Kanaatimce burada gözden uzak tutulmaması gereken husus metafiziğin bilimi, biliminde metafiziği ihmal etmeden bir temellendirme yapmasıdır. Konuyla ilgili çalışmalar başlangıç aşamasındadır. Bu tür karşılaştırma çalışmaları içinde bulunduğumuz düşünce dünyasının anlaşılması ve anlamlandırılması açısından çok önemlidir.

Kaynakça

- Akkanat, Hasan, *Klasik Dönem İslam Felsefesinde Tümmeller*, Adana: Karahan Kitabevi, 2016.
- Alper, Ö. Mahir. *Varlık ve İnsan-Kemalpaşazâde Bağlamında Bir Tasavvurun Yeniden İnşası*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2016.
- Aydın, Fuat Vd. (Ed.). *Osmanlı Düşüncesi Kaynakları ve Tartışma Konuları*. İstanbul: Mahya Yayınları, 2019.
- Baudouin, Jean. Karl Popper, Çev. Bülent Gözkan. İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.
- Derin, Necmi. *Kemalpaşazâde ve Taşköprülüzâde Risâleleri Bağlamında İslam Düşüncesinde Zihnî Varlık Problemi*, Ankara: İlahiyat Yayınları, 2016.
- Derin, Necmi. "Önermedeki Zât-Unvân (Vasıf) Ayrımının Bilgi Açısından Önemi", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 29 (2013), Ss: 99-114.
- Duran, Recep. "Nefsü'l Emr Risâleleri", *Ankara Üniversitesi Dtcf Araştırma Dergisi*, C. 14/2002, Ss. 97-106.
- Kaya, M. Cüneyt (Ed.). *İslam Düşüncesinde Süreklilik ve Değişim Seyyid Şerif Cürcânî Örneği*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2015.
- Fazlıoğlu, İhsan. *Derin Yapı, İslam- Türk Felsefe- Bilim Tarihinin Kavram Çerçevesi*. İstanbul: Papersense Yayınları, 2016.
- İbn Kemal. *Mecmu'ü Resa'ilil-Allameti İbn Kemal Paşa, Risâle El-Vücûdü'z-Zihnî*, İstanbul: Daru'l-Lübab, 2018.
- Kaş, Murat. "Mustafa Şevket Efendi'nin Risâlesi Işığında Zihin, Hariç ve Nefsü'l-Emr Kavramlarının Analizi", *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1/ Sayı:1, 2014, Ss.58-87.
- Kazvînî. *Hikmetü'l-Ayn*. Çev: Salih Aydın. İstanbul: T.Y.E.K., 2016.
- Magee, Bryan. *Karl Popper'in Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı*, Çev. Mete Tunçay. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1990.
- Pirinç, Ahmet. "İslam Düşüncesinde Zihnî Varlık (Vücut-i Zihnî) Anlayışının Bilgi Felsefesi Bağlamında Değerlendirilmesi". *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (Sayı 2) 2014.
- Porphyrios, *Isagoge*, Çev. Betül Çotuksöken İstanbul: Remzi Kitabevi, 1986
- Popper, Karl. *Three Worlds, The Tanner Lecture On Human Values*. Michigan: The University Michigan, 1978.
- Popper, Karl. *Daha İyi Bir Dünya Arayışı*. Çev. İlknur Aka. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016.
- Popper, Karl. *Bir Entelektüelin Yaşam Öyküsü, Bitmeyen Arayış*, Çev. Mustafa Acar. İstanbul: Plato Film Yayıncılık, 2006.
- Popper, Karl. *Objective Knowledge An Evolutionary Approach*. New York: Oxford University Press, 1994.
- Popper, Karl. *Hayat Problem Çözmektir*, Çev. Ali Nalbant, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- Taşköprülüzâde. *Risâletü's-Şuhûdi'l-Aynî fî Mebâhisi'l-Vücûdi'z-Zihnî*. Köprülü Ktp. Mehmed Asım 705, Vr:10-33.

Taşköprölüzâde. *Risâlet's- Şuhûdi'l-'Aynî fî Mebâhisi'l-Vücûdi'z-Zihnî-Osmanlı Felsefesi-Seçme Metinler-* Ed: Ömer Mahir Alper. İstanbul: Klasik Yayınları, 2015.

Tölüce, Hüseyin Adem. "Taşköprölüzâde Ahmed Efendi'nin Nefsü'l-Emr Anlayışı", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Çüifd)*, 21 (2021).

Seyyid Ahmed er-Rifâî'nin Âsitâne ve Türbesinin Tarihçesi

The History of the Tomb and Sufi Cloister of Sayyid Ahmad al-Rifâî

Aliye UZUNLAR

Dr.,
aliyeuzunlar@hotmail.com
0000-0001-9002-5655

Araştırma & Yayın Etiği

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş, iThenticate yazılımı ile taranmış, araştırma yayın ve etiğine aykırılık tespit edilmemiştir.

Research & Publication Ethics

This article was reviewed by at least two referees, a similarity report was obtained using iThenticate, and compliance with research/publication ethics was confirmed.

CC BY-NC 4.0

Bu makale [Creative Commons Attribution-NonCommercial License](#) altında lisanslanmıştır.

This paper is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial License](#)

Copyright ©

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Sakarya/TÜRKİYE

Sakarya University, Institute of Social Science,
Sakarya/TURKEY

Atıf/Citation

Uzunlar, Aliye. "Seyyid Ahmed er-Rifâî'nin Âsitâne ve Türbesinin Tarihçesi". Akademik İncelemeler Dergisi 17 / 1 (Nisan 2022): 199-214.
<https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.1034965>

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Date Received: 10.12.2021
Kabul Tarihi/Date Accepted: 15.04.2022
Yayın Tarihi/Date Published: 15.04.2022

ISSN: 1306-7885

E-ISSN: 2602-3016

Cilt/Volume: 17 | Sayı/Issue: 1 |
Yıl/Year: 2022 (Nisan/April)

15. yıl

Seyyid Ahmed er-Rifâî'nin Âsitâne ve Türbesinin Tarihçesi

Öz

Tekkeler, mürid ile mürid arasındaki ilişkinin organize edildiği; silsilelerin ve tarikata has davranış modellerinin aktarıldığı mekânlardır. Dolayısıyla bir tarikatın varlığını sonraki asırlara taşıyabilmesi için tekkedeki yerleşik düzenin önemi büyüktür. Rifâîlik, tekke yapılanmasını, kurucusu Seyyid Ahmed er-Rifâî döneminde gerçekleştirmiş bir tarikattır. Seyyid Ahmed er-Rifâî'nin yaşadığı XII. asırdan itibaren halifeleri Suriye, Mısır, Yemen ve Anadolu topraklarında Rifâîliği yaymışlar, buldukları coğrafyalarda tekkeler inşa etmişlerdi. Tarikatın merkezi ise Moğol istilaları, salgın hastalıklar ve iklim değişiklikleri sebebiyle terk edildiği XV. asra kadar, Ümmü Abîde Revâkı ismi ile meşhur âsitâne idi. Ümmü Abîde Revâkı, üç asır boyunca merkez âsitâne olarak hizmet görmüş; tarikatın kurucusunun türbesini de barındırması sebebiyle sadece dervişlerin değil, her kesimden insanın ziyaret ettiği bir mekan olmuştur. Ne var ki, tekke yapılanmasının ve tarikat pirlерinin türbelerinin bir ziyaretgâh hâline gelme sürecinin önemli örneklerinden olan Ümmü Abîde Revâkı'nın tarihçesi hakkında bugüne kadar bir çalışma yapılmamıştır. Makalede, Ümmü Abîde Revâkı'nın tarihçesi ve geçirdiği restorasyonlar, Rifâîlikle ilgili kaynaklara ve daha önce üzerinde çalışılmamış Osmanlı arşiv belgelerine dayanılarak anlatılmıştır. Böylelikle müesseseleşmiş ilk tarikatlardan kabul edilen Rifâîlik ve Seyyid Ahmed er-Rifâî'nin türbesi hakkında yeni bilgiler ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Tekke, Türbe, Rifâîlik, Ahmed er-Rifâî, Ümmü Abîde, Ebu'l-Hüda

The History of the Tomb and Sufi Cloister of Sayyid Ahmad al-Rifâî

Abstract

The basic role of sufi cloisters is organizing the relationship between the disciple and the sufi master; they are places where tariqa lineages and sufi order-specific behavior patterns are conveyed. Therefore, a settled order in the cloister is of great importance for a tariqa to carry its existence into the next centuries. Rifâiyya is a sufi order that structured its cloister during the lifetime of its founder, Seyyid Ahmed er-Rifâî. The building, known as Riwâq Umm Abîda, served as the central tariqa cloister for three centuries; it has been a place visited not only by dervishes but also by people from all walks of life, since it also houses the tomb of the luminary of the order. However, no study has been conducted on the history of Riwâq Umm Abîda, which is one of the important examples of the organization of a sufi cloister and the process of turning tariqa luminaries' tombs into a pilgrimage site. In this article the history of Riwâq Umm Abîda and the restorations it went through are explained based on sources related to Rifâiyya and Ottoman archive documents that have not been studied before. Thus, new information has been revealed about the tomb of Sayyid Ahmed er-Rifâî and Rifâiyya which is accepted as the first sufi order that has been institutionalized.

Keywords: Tasawwuf, Sufi Cloister, Tomb, Rifâiyya, Ahmad al-Rifâî, Umm Abîda, Abu'l-Huda

Giriş

1890 senesinin Haziran ayında, o dönem Osmanlı idaresi altında bulunan Irak'ın İmâre Sancağı'ndan İstanbul'a bir telgraf ulaşır. Telgraf metninde şunlar yazılıdır:

“Dersa’âdet’de Yıldız’da sudûr-i izâmdan amm-i ekremim es-Seyyid Muhammed Ebu’l-Hüdâ Efendi Hazretleri’ne telgrafnâme sûretidir.

Gavs-i a’zam ceddimiz Seyyid Ahmed er-Rifâî *kuddise sırruhu’l-âlî* Efendimiz Hazretleri’nin derdest olan tâ’mîratı esnasında merkad-i şerîfin başı cihetindeki esâs hafr olunmakta iken bir kârûre içinde on beş kıyye mikdârı gümüşden ve kırk dokuz aded altundan mâmûl meskûkât zuhûr olarak, meskûkât-ı mezkûrda Kelime-i Tevhîd ve Hazret-i Risâlet ve çehâr yâr-i güzîn efendilerimiz hazerâtının nâmları yazıldığından ve bu da veliyy-i ni’met-i bi-minnetimiz pâdişahımız efendimiz hazretlerinin tâ’mir ve tezyin-i merkad-i şerîf husûsundaki müsâ’ade-i ma’neviye olduğunu ma’a’t-teşekkür arz ve tebşîr eyledim fermân.

17 Haziran 1306 [29 Haziran 1890]
ed-Dâî Nakîb-i Eşrâf-ı İmâre
Ahmed¹ (BOA, Y..PRK.AZN., 4-33)”

Telgrafın gönderildiği kişi, o yıllarda İstanbul’da, Yıldız’da ikâmet eden Seyyid Muhammed Ebu’l-Hüdâ Efendi’dir (v. 1909). Ebu’l-Hüdâ Efendi aslen Suriye’li olup, Rifâî tarikatı pîri Seyyid Ahmed er-Rifâî’nin (v. 578/1182) torunu Seyyid İzzeddîn Ahmed es-Sayyâd’ın (v. 670/1272) soyundan gelen bir Rifâî-Sayyâdî şeyhidir. 1889 senesinde Sultan II. Abdülhamid’in de maddî desteğiyle² (Râvî, Arabe 6946, 49b,51,60a). Rifâiyye’ye ait tekke ve türbelerin imar işleriyle meşgul olmaya başlamıştır. Söz konusu telgraf da, Rifâî tarikatının pîri Seyyid Ahmed er-Rifâî’nin Güney Irak’ta, Ümmü Abîde beldesinde bulunan âsitane ve türbesinin yeniden imârı esnasında yaşanan bir gelişme ile alakalıdır. Kazı sırasında altın ve gümüş sikkelerden mürekkep bir define çıkmış; bu durum, padişahın îmar faaliyetlerinin manevî olarak da desteklendiği şeklinde yorumlanmıştır.

XIX. asırda, Osmanlı idaresinin başkentinden, Seyyid Ahmed er-Rifâî’nin Irak’taki âsitâne ve türbesine gösterilen bu alaka, Rifâî tarikatının varlığını silsileler yoluyla sonraki asırlara taşıyabilmesi ve tekke yapılanması ile mümkün olmuştur. Seyyid Ahmed er-Rifâî’nin yaşadığı XII. asırdan itibaren halifeleri Suriye, Mısır, Yemen ve Anadolu topraklarında Rifâîliği yaymışlar, buldukları coğrafyalarda tekkeler inşa etmişlerdi. Tarikatın merkezi ise Moğol istilaları, salgın hastalıklar ve iklim değişiklikleri sebebiyle terk edildiği XV. asra kadar, *Ümmü Abîde Revâkı* ismi ile meşhur âsitâne idi.

Temelde mürid ile mürşid arasındaki ilişkinin organize edildiği tekkeler aynı zamanda bir şeyhin etrafında teşekkül eden topluluğun ona aidiyetle kazandığı kimliğin, silsilelerin, tarikatın karakteri olarak nitelendirilebilecek davranış modellerinin de muhafaza edilip aktarıldığı mekânlardır. Müesseseleşmiş ilk tarikatlar arasında sayılmakla birlikte, Rifâîliğin ilk tekke yapılanması olan Ümmü Abîde Revâkı hakkındaki mâlumatlar ne yazık ki sınırlıdır. Bunda elbette, yapının tarihî süreç içerisinde fiilî işlevini yitirmiş ve orjinal hâliyle günümüze ulaşamamış olmasının da etkisi vardır.

Kurucusunun yaşadığı XII. asırda hizmet vermeye başlayan Ümmü Abîde Revâkî'nin bu erken safhasına dair kayıtlar, Rifâîlik hakkında kaleme alınmış ilk eserler içerisinde dağınık bir şekilde ve dolaylı rivayetler olarak yer almaktadır.³ Ahmed er-Rifâî'nin vefatının ardından türbesini de içinde barındıran bu yapı, aynı zamanda bir ziyaret mekânı hâline gelirken, XV. asra kadar merkez âsitâne olma vasfını da korumuştur.⁴ Bu dönem hakkında fikir sahibi olunmasına imkân sağlayan malumatlara, Rifâîlikle ilgili kaynakların yanı sıra, ziyaretçilerin ve seyyahların düştüğü kayıtlarda rastlanılmaktadır.⁵ Ümmü Abîde Revâkî, savaşlar, salgın hastalıklar ve kuraklık sebebiyle XV. asırda terk edilmiş (Sayyâdî, 1326, 204) sonraki devirlere ulaşabilen binaların yeniden imarı ise XIX. asırda gerçekleşmiştir.

Ümmü Abîde Revâkî ve Seyyid Ahmed er-Rifâî'nin türbesinin tarihçesi hakkında bugüne kadar yapılmış müstakil bir çalışma yoktur. Makalede, tekke yapılanmasının ve tarikat pîrlerinin türbelerinin bir ziyaretgâh hâline gelme sürecinin örneklerinden biri olan Revâk ve türbenin tarihçesi; bu yapıların Osmanlı döneminde geçirdiği restorasyonlar, Rifâîlikle alakalı kaynaklara ve daha önce üzerinde çalışılmamış arşiv belgelerine dayanılarak anlatılacaktır.

1.Ümmü Abîde Revâkî'nin İnşası ve Düzeni (XII. Asır)

Aslında Ahmed er-Rifâî'nin yaşadığı XII. asra kadar olan dönemde, şeyhler, onlara bağlı topluluklar ve hatta tekkeler/hankâhlar mevcuttu. Ancak bazı şeyhlerin isimleri silsilelerde muhafaza edilmeye devam ederken, onlara bağlı topluluk ve yapılar kendilerini sonraki kuşaklara taşıyamadılar.⁶ Bu dönem, bir şeyhe aidiyette tezahür etme istidadında olan tarikat müessesesinin, kendine has silsile, evrâd, âdâb ve tekke gibi diğer unsurlarıyla beraber belli bir düzene kavuşmasıyla son buldu. Böylelikle tarikat, kendi kendini düzenleyip yayan; salâhiyetli temsilcilerinin içtihadları ve maddî unsuru olan tekkeleriyle kurumsallaşmasını muhafaza eden dinamik bir yapı hâline geldi. Kısaca anlatılmaya çalışılan bu geçiş dönemi, Rifâîyye'nin müesseseseleşmiş bir tarikat olma sürecinde de tezâhür etmiştir. Seyyid Ahmed er-Rifâî'nin aile ferdlerinin çoğu, tekke sahibi şeyhlerdir (Fârûsî, 1305, 14-16, 26). Ancak tarikatın kurumsallaşmasını sağlayan unsurların belli rutinelere dönüşmesi, etkileyici şahsiyetiyle büyük kalabalıkları etrafında toplayarak tarikata aidiyeti daha ileri bir aşamaya taşıyan Seyyid Ahmed er-Rifâî ile gerçekleşmiştir. Onun daha sonraları Rifâî tarikatının kurucusu, pîri olarak anılması, bir anlamda bu geçiş dönemine kapanış getirmiştir.

Seyyid Ahmed er-Rifâî'nin tekke sahibi bir şeyh olması 540 (1145-46) senesine tekabül eder. Bu döneme kadar geçen zaman zarfında, yanında şeriat ilimleri de tahsil ettiği Ali Ebu'l-Fazl el-Kârî el-Vâsıtî'den (v. 539/1149) hırka giyerek ilk hilâfetini almıştır.⁷ Daha sonra Vâsıtî'tan Ümmü Abîde beldesine bağlı Hasen köyüne gelerek bir müddet babası Seyyid Ali Ebu'l-Hasen'in (v. 519/1125-26) tekkesinde ikamet etmiş; bir şeyh olarak isminin duyulması da buradaki ikameti esnasında başlamıştır. Ardından dayısı Mansûr el-Batâihî'nin (v.540/1145-46) irşad halkasına girmiş, ondan aldığı hilafet⁸ ve emir ile anne tarafından dedesi Seyyid Yahyâ en-Neccârî'nin (v. 510/1116-17) Ümmü Abîde'de bulunan hankâhına yerleşmiştir (Fârûsî, 1305, 31-32).

Mansûr el-Batâihî'nin Ahmed er-Rifâî'ye hilafet ile birlikte şeyhler şeyhliği unvanı ve kendisine bağlı tekkelerin idaresinin vermesinden, bölgede tekke yapılanmasının

mevcut olduğu anlaşılmaktadır. İrşad postuna tayin edildiği dedesi Yahyâ en-Neccârî'den kalan tekke de bunlardan biridir. Ahmed er-Rifâî'nin burada posta geçmesinin ardından etrafında geniş kalabalıklar toplanmaya başlamış ve mevcut bina ziyaretçilerin ihtiyaçlarını karşılayamaz duruma gelmiştir. Öyle ki, posta geçişinin yedinci yılı olan 547 (1152-53)'de Muharrem halvetine girenlerin sayısının yetmiş bini bulduğu rivâyet edilmektedir (Fârûsî, 1305, 32). Aynı sene mevcut binayı genişletme çalışmalarına başlayan Ahmed er-Rifâî'nin, kendisinden önce yıllarca hizmet vermiş bu tekkenin ikinci bânisi olduğunu söylemek mümkündür.

Nakledilen rivayetlerden, genişletme çalışmaları sonrasında tekkenin, dört bin revaktan müteşekkil bir yapı haline geldiği anlaşılmaktadır (Sayyâd, 1306, 58; Hasan el-Vâsîtî, 1306, 68).⁹ Mermer ve ahşap direklerle desteklenmiş üstü örtülü kemer ve revâklardan oluşan tekke, bu mimari yapısı dolayısıyla "Ümmü Abîde Revâkî" ismiyle meşhur olmuştur. Revâkların üstü muhtemelen düz dam şeklinde olup, Yahya en-Neccârî'nin kabrinin bulunduğu mekânın üzeri kubbe ile örtülü idi. Nitekim Ahmed er-Rifâî'nin onun kubbesi altına defnedildiğine dair rivayetler de buna işaret etmektedir.

Rifâî kaynaklarında, Ümmü Abîde Revâkî'nin imarı ve buradaki düzeni idame ettirmek için gerekli maddi kaynakların nereden temin edildiği meselesini izah eden ifadeler de rastlanır. Buna göre, genişletme çalışmalarına Batâih ve Vâsît'taki herkes malları ve bedenleriyle hizmet etmiştir (Hasan el-Vâsîti, 1306, 68). Revâk sakinlerinin ve ziyaretçilerin ihtiyaçları ise, Seyyid Ahmed er-Rifâî'nin mülklerinden ve Ümmü Abîde'ye ait vakıf gelirlerinden karşılanmaktaydı (Fârûsî, 1305, 39). Bu şahsî mülklerin ve vakıf gelirlerinin kaynağının neler olabileceği konusunda fikir yürütebilmek için Seyyid Ahmed er-Rifâî'nin ailesi ve yaşadıkları Ümmü Abîde beldesi hakkındaki bilgilere müracaat etmek gerekmektedir.

Ümmü Abîde, o dönem Abbâsî hakimiyetindeki Güney Irak'ta, Vâsît ile Basra arasında kalan Batâih (Batîha) bölgesinde bulunan bir belde idi (Yıldız, 1992, 195-196). Ahmed er-Rifâî de, 512 (1118) senesinde bu beldeye bağlı çok sayıda köyden bir olan Hasen köyünde dünyaya gelmiştir. Ailesinin bu bölgeye yerleşmesi ise çok daha öncesine dayanmaktadır. Rifâî kaynakları, baba tarafından dedesi Seyyid Yahya el-Mekkî'nin (v. 460/1067-68) İşbiliyye'den Hicaz'a hicret ettiğini oradan da Basra'ya gelip yerleştiğini; Kâzımî seyyidi olması hasebiyle de Abbasî halifesi Kâim-Biemrillâh tarafından Basra, Vâsît ve Batâih bölgesindeki Tâlibîlerin nakîbi olarak tayin edildiğini nakleder (Fârûsî, 1305, 25). Ahmed er-Rifâî'nin anne tarafından dedesi Seyyid Yahya en-Neccârî el-Ensârî el-Hasenî el-Hüseynî'nin (v. 510/1116-17) soyunun Vâsît'a yerleşmesinin ise 180 (796-97) senesinde, Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin oğlu Mansûr (Eyyûb) b. Hâlid b. Zeyd b. Mütt zamanında gerçekleştiği rivayet edilmektedir (Fârûsî, 1305,14-15).¹⁰ Evlilikler yoluyla birbiriyle akraba olan bu iki seyyid ailesinin mensupları, bölgenin önde gelen şahsiyetleri ve halk arasındaki ihtilafları bertaraf etmek üzere Abbâsî idaresinin müracaat ettiği kimseler olmuşlardır. Hatta Rifâî kaynakları, Seyyid Yahya el-Mekkî'nin soyundan gelenlerin nakiplik vazifesini birbirlerinden devraldıklarını; Ahmed er-Rifâî ve ondan sonra Ümmü Abîde'de posta oturan meşâyihin aynı zamanda bölgenin idaresini de yürüttüğünü; Abbâsî halifesi tarafından gönderilen valilerin onlara bağlı kalmak şartıyla gönderildiğini nakleder (Fârûsî, 1305, 110-112). Bu bilgiler

mevcut tarihî kaynaklardan teyit edilemese de, özellikle Sünnî-Şîî nüfus arasında ihtilafların yaşandığı ve merkezî idarenin hükmetmekte zorlandığı bir bölgede, Ehl-i Beyt'e mensup ve manevî bir yolun sahibi olmakla halkın nezdinde itibarı olan bir aileden destek talep edilmesi çok da şaşırtıcı görünmemektedir.¹¹

Rifâî kaynaklarında, nakiplik vazifesi yürüten baba tarafına nispet edilen ve doğrudan Ehl-i Beyt'ten gelen bir hırka senedinden söz edilmektedir. "Ehl-i Beyt Hırkası" ismiyle anılan bu hırka Rifa'aoğulları seyyidlerine ulaşıp aile içerisinde elden ele aktarılmış ve Ahmed er-Rifâî de bu hırkayı amcasının oğlunun elinden giymiştir (Fârûsî, 1305, 27-28; Ali b. Hasan el-Vâsıtî, 1306, 18,27).¹² Diğer yandan, dayısı Mansûr el-Batâihî'den aldığı tarikat silsilesinde Cüneyd-i Bağdâdî'ye ulaşan halkaları oluşturan isimlerin çoğu, anne tarafından aile büyükleridir. Postuna geçtiği anne tarafından dedesi Yahya en-Neccârî, "Ümmü Abîde'nin Sahibi" lakabıyla tanınan, tekke sahibi bir şeyhtir (Fârûsî, 1305, 15).

Nakledilen tüm bu bilgiler, Ahmed er-Rifâî'nin ailesinin maddî ve manevî nüfuza sahip kimseler olduklarını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla sahip oldukları tekkelerin, dönemin elitlerine mensup bu aile tarafından bizzat ve vakıf esasına dayalı kurulmuş olmaları kuvvetle muhtemeldir.

Vakıf ve mülk gelirlerin dışında, Ümmü Abîde Revâkî'na yüksek miktarda bağışların yapıldığı da kaydedilen bilgiler arasındadır:

"Hicri 567[1171-1172] senesinde Seyyid Ahmed er-Rifâî'nin mülkleri ve Revâk'a bağlı vakıfların geliri 90.000 divânî gümüş dirheme ve 20.000 altın sikkeye ulaşmıştı. Aynı sene çeşitli ülkelerden Seyyid Ahmed er-Rifâî'nin şerefli ismi nâmına 80.000 esvap; 50.000 çarık; 20.000 acem havlusu; 32.000 keten sarık; 11.000 divânî altın para; 1700 hind kumaşı gelmişti (Fârûsî, 1305, 39-40)."

Ümmü Abîde beldesinin bağlı bulunduğu Vâsıt'ın, XV. asıra kadar bereketli topraklara sahip canlı bir şehir olduğu bilinmektedir. Ahmed er-Rifâî'nin sağlığında ve ondan sonraki sonraki üç asırda Revâk, sulama imkânlarıyla birlikte tarıma elverişli arazileri olan bir coğrafyaya sahip idi; büyük bir bostanı vardı ve sayısı binleri bulan ziyaretçilerine, sabah akşam meyve ve sebze çeşitlerinden oluşan yemek çıkarılabilmekteydi. Ahmed er-Rifâî'nin menkıbelerinde de, onun Revâk'a ait "Yahya Neccârî Bostanı" ismi ile anılan bu bostanda vakit geçirdiğine; bostanın bittiği yerde bulunan Ümmü Abîde nehri kıyısına gidip oradan tekneye bindiğine dair rivayetlere sıklıkla rastlanır (Sayyâd, 1305, 75; Fârûsî, 1305, 91).

Seyyid Ahmed er-Rifâî'nin umûma yönelik vaazlarında dönem dönem 16.000 kişinin bir araya geldiği; özel sohbetlerine sürekli devam edenlerin ise 5000 kişi civarında olduğu nakledilmektedir (Fârûsî, 1305, 49). Sohbetini dinlemeye gelenler arasında emirler, ulemâ, şeyhler ve halktan insanların olduğu da zikredilen bilgilerdendir (Râfi'î, 1301, 7). Ziyaretçilere oda tahsis edilmekte, kalabalık günlerde civarda çadırlar kurulmaktadır. Revâk'daki düzene göre Seyyid Ahmed er-Rifâî, Pazartesi ve Perşembe günleri öğleden sonra umûma hitap eden vaazlar vermekteydi. Cuma geceleri ise zikrin icra edildiği ihyâ gecesi idi (Fârûsî, 1305, 39,43).

Seyyid Ahmed er-Rifâî'nin posta geçtiği 540 (1145-46) senesinden, vefat ettiği 578 (1182) tarihine kadar otuz sekiz sene boyunca Ümmü Abîde Revâkî'nda devam eden bu nizam, tarikat usûl ve erkânı hakkındaki bilgilerin de düzenli olarak aktarılmasını

sağlamış olmalıdır. Sohbetlerinden derlenen kitaplarda ve menâkıbında şeyh-mürid münasebetlerine, âdâba dair meselelere, seyrüsülûk usûllerine; hizmet mertebelerine; halvet ve tarikat merasimlerine dair konulara temas edildiği görülmekle birlikte¹³, bu bilgiler ilk defa düzenli olarak, torunu Seyyid İzzeddîn Ahmed es-Sayyâd (v. 670/1272) tarafından kaleme alınmıştır.¹⁴ Söz konusu usul ve erkân, Seyyid Ahmed er-Rifâî'nin vefatından sonra halifeleri vasıtasıyla muhtelif coğrafyalarda icra edilmeye devam edilmiştir.

Gerek Rifâî silsilesine ait tabakât kitaplarında gerek tarih kitaplarında Seyyid Ahmed er-Rifâî için düşünülen vefat kaydı¹⁵ hicrî 578 (1182) senesi Cemâziye'l-evvel ayının 12'si, Perşembe günü öğle vaktidir (Râfi'î, 1301, 26; Sayyâd, 1305,64). Vefat ettiği yer, yirmi sekiz yaşından itibaren postnişinliğini yaptığı Ümmü Abîde Revâkî'dir. Dergâhın içerisinde, dedesi Şeyh Yahya en-Neccârî'nin türbesine; tazim maksadıyla kabrinin başı, dedesinin kabrine bir arşın miktarı takaddüm eder şekilde defnedilmiştir (Sayyâd, 1305, 64). Cenaze merasimine bir milyon civarında insanın katıldığı rivayet edilmektedir (Fârûsî, 1305, 79-80). Kendisinden sonra Ümmü Abîde Revâkî'nda posta, damadı Mühezzibüddeve Seyyid Ali b. Osman (v. 584/ 1188) geçmiştir.

2. Vâsıt'ta Bir Ziyâretgâh: XII-XV. Asırlarda Seyyid Ahmed er-Rifâî'nin Türbesi ve Ümmü Abîde Revâkî

Seyyid Ahmed er-Rifâî'nin vefatının ardından kabri bir ziyaret mahalli hâline gelmiş ve muhtemelen oluşan kalabalık nedeniyle ziyaret için Cuma günü tahsis edilmişti (Fârûsî, 1305, 35). Bu ziyaretçi kalabalığının sonraki iki asırda da devam ettiğini Muhammed b. Ali b. es-Serrâc'ın (v. 747/1346) ifadelerinden anlıyoruz: "Seyyid Ahmed'in kabri daima ziyaret edilmiştir. Orada uzun yıllar mücâvir olarak kalanlar olurdu. Sanırım, Mekke, Medine, Kudüs ve el-Halîl'den sonra revâk ve türbe olarak buradan başka ziyaret edilen bir yer yoktur (İbnü's-Serrâc, Wetzstein II 396, vr. 80b)."

Mevcut kaynaklara göre, türbenin ziyaretçileri arasında Anadolu tasavvuf tarihinin önemli simalarından Mahmud Hayrânî (v. 667/1268) de vardır. Hayrânî, Ümmü Abîde'yi ziyareti esnasında türbeye müteveccihen durmuş ve Seyyid Ahmed er-Rifâî ile aralarında ruhânî bir görüşme gerçekleşmiştir (İbnü's-Serrâc, Wetzstein II 396, vr. 109a).

Ümmü Abîde'yi ziyaret eden bir diğer önemli isim ise Seyyid Ahmed el-Bedevî'dir (v. 675/1276). Revâk'ın kubbelerini uzaktan gördüğünde kendisine bir beyit ilham olduğunu ifade eden Ahmed el-Bedevî, bu ziyarete dair hatırasını şöyle nakletmektedir:

"Akşam uykumda Efendimiz Seyyid Ahmed'i gördüm. 'Sana ilham edilen beyti oku' diye buyurdu, okudum:

Çadırlar sayıklamakta, ne kadar da garip

Sahip olduğumuz her şey onun cömertliği ile ihsan ettikleridir

Buna mukabil Seyyid Ahmed er-Rifâî de şu beyti okudular:

Razı olundu, parıldayan eteğini sürükle

Arzımızda ve onun üzerindeki çadırlarda muradın ne ise verildi sana
(Sayyâd, 1305, 40)"

Türbeyi ziyaret eden dervişler hakkında en ayrıntılı tasvirleri veren ise İmâdüddîn Ahmed el-Vâsîtî'dir (v. 711/1311). Babasının Rifâî olması hasebiyle çocukluğu Rifâî dervişleri arasında geçen İmâduddîn el-Vâsîtî daha sonra İbn Teymiyye'ye (v. 728/1328) talebe olmuştur. *Rihlatu'l-İmâm İbn Şeyh el-Ḥazzâmiyyîn mine't-tasavvufi'l-munḥarif ilâ tasavvufi ehli'l-ḥadîs ve'l-aşar* isimli eserinde, çocukluğunda Ümmü Abîde'ye yaptığı ziyaretleri, selefi düşünceye mensup bir yetişkin olarak tarafgirâne yorumlayıp, Rifâîler hakkında ağır ithamlar içeren beyanlarda bulunsa da türbeyi ziyaret edenlere dair naklettiği bilgiler kayda değerdir:

“Çocukken beni Ümmü Abîde'ye, Seyyid Ahmed er-Rifâî'nin medfûn olduğu türbenin bulunduğu köye ziyarete götürürlerdi. Türbenin kubbesi görüldüğü vakit başlarını açarlar [Cenâb-ı Hakk'a] tazarrua ve niyaza başlarlar; bazen ağlayıp, feryâd ederlerdi. Kalpleri rikkat kazanır ve hâcetleri için niyazda bulunurlardı. Şeyhin türbesinin kapısına geldiklerinde başlarını açarlar ve eşiğine secde ederlerdi. Ben de küçüklüğümde onlarla birlikte secde etmiştim. Kapısında zelilâne boyun eğerek uzunca bir süre dururlardı. -Allah bilir, şeyhin türbesine gösterdikleri bu tazimi Kâbe'ye göstermezler, hem Revâk'ın da direği var, ne olacak!- Türbeyi görseler de, kim içine girmeye cesaret edebilirdi ki? Öyle ki, yaşını başını almış kimselerden dahi, hâlâ türbenin içinde ne olduğunu bilmeyenler vardı. Orada bulunan bir direğin etrafını yedi kere tavaf ederler ve türbenin kapısının önünde sanki Arafat'ta imişcesine vakfede dururlardı. -Etrafında döndükleri- o direk de sanki Kâbe idi. Böylelikle kutsal ziyaretlerini, haclarını gerçekleştirmiş oluyorlardı; Râfızîlerin Huseyn'in kabrini ziyareti hacc saymaları gibi.

Bazı Rifâî şeyhleri, içlerinden bir şeyhin türbenin kubbelerini uzaktan gördüğü vakit ihrama girdiğini ve köye [Ümmü Abîde] vâsıl olana kadar dikişli giysi giymediğini yürekleri titreyerek anlattılar. Ancak ziyareti tamamladıktan sonra ihramından çıkar ve şeyhin türbesinin kubbesi altında bıyıklarını kesermiş (İmâduddîn el-Vâsîtî, 2005, 20-21).”

İmâduddîn el-Vâsîtî, ziyaretçilerin türbeye mal, mangır, mum ve benzeri şeyleri nezir ettiklerini de ifade eder. Bu nezir geleneğinden İbnü's-Serrâc da bahsetmektedir. Naklettiğine göre, tüccarlar denizde boğulmamak veya tehlikelerle karşılaşmamak için Ümmü Abîde'ye adak adarlardı. (İbnü's-Serrâc, *Tüffâh*, vr. 84a.)

Aslında İmâduddîn el-Vâsîtî'nin tasvirlerindeki bazı unsurlara, Seyyid Ahmed er-Rifâî'nin, şeyhi Mansûr el-Batâihî'nin türbesini ziyaretleri esnasındaki tavırlarında da rastlanmaktadır. Nakledilen rivayetlere göre, Seyyid Ahmed er-Rifâî, şeyhini ziyaret edeceği vakit gusleder; onun şehrine yaklaştığı zaman ihram bağlar ve eşiğini öperdi (Kâzerûnî, 2008, 75-76).

Ümmü Abîde'nin ruhânî bir mıntıka olduğuna dair itikadın, Seyyid Ahmed er-Rifâî'nin şu sözlerine dayandığını söylemek mümkündür: “Ümmü Abîde'ye gelemeyen kişi Ümmü Abîde yolunda Allah için iki üç adım yürüsün ve talebini istesin. Allah Teâlâ o ihtiyacını giderir (Kâzerûnî, 2008, 133).” Nitekim Rifâî kaynaklarında, bu ifadeye dayanan bir hâcet usulü de yer almaktadır:

“Bir sıkıntısı, hâceti olan kimse iki rekat namaz kıldıktan sonra yüz salavât-ı şerîfe çeker ardından bir fâtiha okur sonra Ümmü Abîde cihetine döner ve bulunduğu

yerden üç adım ilerler. Bu vaziyette iken münacatta bulunur ve Seyyid Ahmed er-Rifâî için bir fatiha okur, ardından hâcetini zikredip şu beyitleri söyler ve Seyyid Ahmed er-Rifâî'den istimdâd eder:

*Sen varken zaman bana zulmedebilir mi?
Sen gibi bir aslan varken kurtlar beni yiyebilir mi?
Cümle atşân senin parmaklarının ucundan kanar suya
Himâyene teşneyim, sensin yetişen imdâda (Sayyâd, 1305, 40, 112-113)”*

Moğol kuşatması sonrasında Ümmü Abîde Revâkı, Moğollarla Müslüman halk arasında yaşanan sorunların çözümünde bir başvuru mercii olmuş; Rifâî meşâyihinden Ahmed el-Müsta'cil (v. 671/1273) ve oğlu Şeyh Tâceddîn (v. 744/1343-44) bu noktada önemli roller üstlenmişlerdir (İbnü's-Serrâc, Wetzstein II 396, vr. 120b-123b). Kuşatmalara rağmen bir müddet daha canlılığını sürdüren Ümmü Abîde Revâkı'na dair son tasvirler ise, İbn Battûta'ya (v. 770/1368) aittir:

“ [...] Revâk'a vardık. Burası, içinde binlerce dervişin bulunduğu büyük bir dergâh. Ziyaretimiz Ebu'l-Abbas er-Rifâî'nin torunu Ahmed-i Kûçek'in¹⁶ orada bulunduğu bir zamana rastladı. O da dedesini ziyaret etmek için Rûm topraklarından buraya gelmişti ve Revâk'ta posta geçme sırası ondaydı. İkinci namazından sonra defler çalındı, davullar vuruldu ve dervişler raksa başladılar. Akşam namazından sonra pirinç ekmeği, balık, süt ve hurma ikram edildi. Herkes yemek yedikten sonra yatış namazı kılındı ve zikir başladı. Şeyh Ahmed dedesinin postunda oturmaktaydı. Semâ başladı, önceden hazırlanmış olan odunlar taşındı ve ateşe verildi. Alev alev yanan ateşin ortasına raks ederek girmeye başladılar. Bazıları içinde yuvarlandı, bazıları ateşi ağzına aldı. Bu, Ahmedîlere mahsus bir âdettir. Bu sûfilerin bazıları büyük bir yılanı tutup başını dişleyerek koparabilirler (İbn Battûta, 1937, 1/138-139).”

İbn Battûta'nın 1326-1327 yılları arasında yaptığı bu ziyaret, Seyyid Ahmed er-Rifâî'nin türbesinin o yıllarda da ziyaret mekanları arasında olduğunu ve Revâk'ın âsitâne olarak hizmet vermeye devam ettiğini göstermektedir. Bu ziyaret esnasında akşam yemeği için ikram edilen pirinç ekmeği, balık, süt ve hurma da, henüz verimliliğini kaybetmemiş olan dergâh arazisinden elde edilmiş olmalıdır. Ancak daha sonra yaşanan kuşatmalar ve salgın hastalıklar sebebiyle XV. asırlarda Vâsıt terk edilmiş; Dicle nehrinin de akıntı yönü yavaş yavaş değişince XVII. asırda artık bölgenin bereketli topraklarından ve hurma bahçelerinden eser kalmamıştır. Elbette tüm bu gelişmeler Ümmü Abîde Revâkı'nı da etkilemiş, Revâk'ın on üçüncü şeyhi Tâceddîn b. Şemseddîn Muhammed'in 814 (1412) senesinde vefat etmesinin ardından Ümmü Abîde meşâyihî Basra'ya yerleşmiştir (Sayyâdî, 1326, 204, 207).

3. Ümmü Abîde Revâkı'nın Geçirdiği Restorasyonlar

İstilâlar, salgın hastalıklar, iklim değişiklikleri sebebiyle yaşanan kuraklık ve meşâyihin XV. asırda bölgeyi terk etmesi sonucunda Ümmü Abîde Revâkı ve Seyyid Ahmed er-Rifâî'nin türbesi dört asır boyunca metruk vaziyette kalmıştır. Bu zaman zarfında, en azından türbenin tamirattan geçmiş olması ihtimal dahilindedir ancak bununla alakalı günümüze ulaşan bir kayıt yoktur. Söz konusu asırlara ilişkin tasvirlerde ise, türbenin içinde bulunduğu Revâk binası görülmemekte; türbe, *baldaken* tarzı denilen *açık türbe* şeklinde olup, yanları açık ve üst örtüsü sütunlarla taşınır vaziyette resmedilmektedir. Tasvirlerdeki kompozisyon, sandukaya sarkan

kandil; çift sancak; türbenin etrafında resmedilen aslan, yılan ve akrep gibi unsurlarla tamamlanmıştır. Bu tasvirlerin kaynağı, resmedenin hayal gücü olabileceği gibi, artık çöl arazisi içinde kalmış türbeyi o şartlar altında ziyaret edenlerin naklettikleri olması da mümkündür.

Fotoğraf 1: Seyyid Ahmed er-Rifâî'nin Türbesinin Bir Tasviri

Kaynak: Kahraman Özkök arşivi

Osmanlı arşiv belgeleri arasında türbeye dair ilk kayıtlar XIX. asra aittir. Bu kayıtlara göre Seyyid Ahmed er-Rifâî'nin türbesi, masrafları devletin hazinesinden karşılanmak üzere tamir edilmiş ve yeniden ziyarete açılmıştır. Bu tamirat, Rifâî soy ve tarikatından gelen Ebu'l-Hüdâ Efendi tarafından idare edilmiştir. Halep vilâyetindeki nakîbü'l-eşrâfîlik vazifesini yürütürken İstanbul'a gelerek Sultan II. Abdülhamid ile görüşen ve daha sonra vazifesine İstanbul'da devam eden Ebu'l-Hüdâ Efendi, padişaha Arap coğrafyası ile alakalı meselelerde danışmanlık da yapmış bir Rifâî şeyhidir. Aslında Seyyid Ahmed er-Rifâî'nin türbesinin yeniden ihya edilmesi, onun, 1889-1896 yılları arasında Irak ve Suriye'deki Rifâî tekke ve türbelerinin imarına yönelik faaliyetlerinin bir parçasıdır.¹⁷ Söz konusu tekkelere

şeyh de tayin eden Ebu'l-Hüdâ Efendi'nin bu faaliyetleri II. Abdülhamid tarafından da desteklenmiştir.

Türbenin tamiratı için temeller kazılmaya başlandığında altın ve gümüş sikkelerden mürekkebe bir define bulunmuş; bu durum o dönem İstanbul'da ikamet eden Ebu'l-Hüdâ Efendi'ye bir telgrafla bildirilmiştir. Bağdat'da Seyyid Ali Tekkesi'nde postnişîn olan Rifâî şeyhi İbrahim er-Râvî (v. 1945-46) de bu hadiseye ve tamirat çalışmalarına yerinde şahit olmuş, gördüklerini şöyle nakletmiştir:

“Aynı sene [1307/1889] amcamızın oğlu Seyyid Abdullah ile Efendimiz Seyyid Ahmed er-Rifâî'yi ziyaret için yola çıktığımda mübarek türbenin tamirine başlanmıştı. Mimar ve mühendisler için çadırların kurulmuş olduğunu müşahade ettik. Tuğlalar dizilmiş, işçiler de temel kazmakla meşguldüler. Açılan temellerden sonra, kadim Revâk-ı Şerîf'e ait eski temeli, o güzel mekânın sağlamlığını, asıl yapıdan günümüze ulaşan binanın izlerini gördük. Bütün harcamalar Sultan II. Abdülhamid Han'ın özel hazinesinden karşılanıyordu. Mezkûr kazı esnasında Revâk-ı Şerîf civarında büyük bir define buldular. İçinde yaklaşık dört bin kıt'a altın ve İstanbul okkası ile on beş okka gümüş sikke vardı. Haberi alan padişah buna çok sevindi. Denilir ki, defineden çıkan para, bu tamirat için özel hazineden harcanan yaklaşık sekiz bin Osmanlı lirasına denk veya ona yakın bir miktar idi. Müntefik reisi Nâsır Paşa'nın yürüttüğü daha önceki tamirat esnasında da benzeri bir durum yaşanmıştı. Nâsır Paşa ve işçiler kubbeyi ve binayı tamir ettikten sonra kubbenin yakınında bir kuyu kazmak istemişler ve bu esnada bir define bulmuşlardı. Paşa 'Bu, hizmetimize mukabil Seyyid Ahmed'in bize verdiği mükafattır, Allah Tealâ onun himmeti ile bize bu defineyi nasip etti, hâlbuki biz Seyyid'den mükafat talep etmiyoruz' demiş ve işçileri huzuruna çağırarak defineyi onlara vermişti. Ne acaib bir tesadüftür! Aslında hayret edilecek bir şey de değildir. Çünkü bu türbenin sahibinin kerametleri ve havârîkı bu yaşananlardan daha acaip ve daha gariptir (Râvî, t.s., 227-228).”

İbrahim er-Râvî'nin naklettiklerinden, türbenin daha önce, Benî Müntefik aşireti reislerinden olup, 1875'de Basra valiliğine tayin edilen Nâsır Paşa'nın (Kapar, 2006, 27) idaresinde de bir tamirattan geçtiği anlaşılmaktadır.

II. Abdülhamid'in desteğiyle yürütülen imar faaliyetlerinde ihya edilen sadece türbe değildir. Osmanlı arşivlerinde, tamirattan sonraki tarihlerde, sulama sisteminin yenilendiğine, Dicle nehrinden türbeye bir kanalın açıldığına (BOA, Y..MTV., 39-78-0; Y..MTV./193-96-0); dönem dönem türbenin etrafında biriken kum yığınlarının kaldırıldığına (BOA, Y..MTV., 311-10-0.) dair kayıtlar da mevcuttur. Bütün bu çalışmalarla birlikte türbenin civarında yeni yerleşim alanları oluşturulmuştur. Böylelikle bölge yeniden canlılık kazanmış ve bu durum ziyaretçi sayısının da artmasına sebep olmuştur.

Seyyid Ahmed er-Rifâî'nin türbesinin yeniden ihya edilmesi dolayısıyla Basra nakibüleşrâfi padişaha Seyyid Ahmed er-Rifâî'nin sandukasının örtüsü ile kabirden alınıp mahfaza içine konulan bir miktar toprağı hediye olarak göndermiş; bu hediyeler Emânât-ı Mübâreke Hazinesi'nde muhafaza edilmiştir (BOA, TS.MA.e, 595-74-0). Arşiv belgeleri arasında, “Merkad-i şerîfin penceresi üzerine hak ve vaz' olunacaktır” notu ile şu şiirin yazıldığı bir evrak da mevcuttur (BOA, Y..MTV./44-5-0):

*“Bunca âsâr eyledi izhâr Hân Abdülhamîd
Hakk yolunda mefhar-i âlem Muhammed nâmına
Feyz-i rabbânî gibi gâyet bulunmaz lütfuna
Fer verir ikbâli ikbâl-i müebbed nâmına
Eyledi ihyâ makâm-ı pâk-i Seyyid Ahmed'i
Hakk'a tâzîm itdi ol gavs-ı müeyyed nâmına
Dem be dem erbâb-ı imân siyyemâ Âl-i Rasûl
İftihâr itsün o şehinşâh-ı emced nâmına
Eylesün züvvar tarihiyle tertîb-i lisân
Şâh-ı âlem tâze rif'at verdi Ahmed nâmına”*

Osmanlı Devleti'nin Irak'tan çekilmesinin ardından Seyyid Ahmed er-Rifâî'nin türbesi talan edilmiş ve eski mimariden günümüze çok az şey kalmıştır (Samarrâî, 2013, 141). Sonraki yönetimler tarafından zaman zaman restorasyonlardan geçirilen türbe günümüzde ziyarete açık olup, bulunduğu Ümmü Abîde beldesi artık Seyyid Ahmed er-Rifâî nahiyesi ismiyle anılmaktadır ve idarî olarak Irak'ın Meysan Eyâleti'ne bağlıdır.

Sonuç

Rifâîliğin müesseseleşmesini tamamlamış ilk tarikatlardan olduğunu düşündüren, onun kendine has âdâb, erkân, evrâd, ezkâr ve tekke gibi unsurlarının teşekkülünü tarikatın pîri döneminde tamamlayarak günümüze ulaşmış olmasıdır. Seyyid Ahmed er-Rifâî, etrafında teşekkül eden topluluğa tarikatın kalıcı ruhânî yapıtaşları olan, silsile, şeyh-mürîd ilişkisine bağlı usul ve âdâb ile tarikat merasimlerini tâlim etmek üzere, irşad postuna oturduğu tekkeyi yeniden imar etmiş; vakıf gelirlerinin yanı sıra, kendisine ait mülklerden elde ettiklerini de Ümmü Abîde Revâkı ismiyle anılan bu âsitânenin giderleri için harcamıştır. Bu durum, tarikatın kendine has unsurlarının muhafaza edilmesini ve sonraki kuşaklara taşınmasını mümkün kılmıştır.

Seyyid Ahmed er-Rifâî vefatından sonra türbesini de barındıran Ümmü Abîde Revâkı, Anadolu tasavvuf tarihinin de önemli simalarından olan Mahmud Hayrânî, Ahmed el-Bedevî ve Ahmed-i Kûçek tarafından ziyaret edilmiştir. Türbe, dervişlerin yanı sıra, orada medfûn olan tarikat pirinin himmet ve bereketini uman insanlar için de bir ziyâretgâh olmuştur. Rifâî dervişlerinin türbeyi ziyaret usullerinde, Seyyid Ahmed er-Rifâî'nin kendi şeyhini ziyaretindeki tavrını esas aldıkları anlaşılmaktadır.

Moğol istilaları ve salgın hastalıklar sebebiyle XV. asırda terk edilen Ümmü Abîde Revâkı, iklim değişikliklerinin de etkisiyle giderek çölleşen bir arazi içinde dört asır boyunca metruk bir vaziyette kalmıştır. Mevcut kaynaklara göre, Seyyid Ahmed er-Rifâî'nin türbesi ilk defa XIX. asırda tamirat görmüştür. Osmanlı idaresindeki Irak'ta Basra valisi olan Nâsır Paşa'nın gayretleri ile onarılan türbe, 1887-1890 yılları arasında II. Abdülhamid'in himayesinde ve Rifâî şeyhi Ebu'l-Hüdâ Efendi'nin idaresinde büyük bir restorasyondan geçmiştir.

Rifâîliğin tekke yapılanmasının ve Seyyid Ahmed er-Rifâî'nin türbesinin ilk defa konu edildiği makalede, daha önce üzerinde çalışılmamış arşiv belgeleri de değerlendirilmiş; Osmanlı idaresinin, Rifâîliğin merkezine gösterdiği alakaya dair

yeni malumatlara ulaşılmıştır. Aktarılan tüm bu bilgilerle, tarikatın tarihçesini konu alan özel bir literatürün oluşmasına katkı sağlanmıştır.

Notlar

¹ Telgrafi gönderen kişi, Ebu'l-Hüdâ Efendi tarafından türbenin hizmetine ve bölgenin nikâbetine tayin edilen Seyyid Ahmed el-Kuveytî er-Rifâî'dir (Râvi, Arabe 6946, vr. 64b).

² Harcamalara dair bazı arşiv belgeleri için bkz.: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), ML.EEM. (Maliye, Emlâk-ı Emîriyye Müdüriyeti), 131-85-0; 496-87-0; 128-86-0.

³ Ümmü Abîde Revâkı hakkında dolaylı rivayetlerin yer aldığı ilk kaynaklar, Seyyid Ahmed er-Rifâî'nin menakıbı ve Rifâî silsilesi hakkında yazılmış şu eserlerdir: Abdülkerîm b. Muhammed er-Râfi'î el-Kazvî'nî (v. 623/1226), *Sevâdü'l-'ayneyn fi menâkıbi'l-gavş Ebi'l-'Alemeyn*, Bulak, 1301; Seyyid İzzeddîn Ahmed es-Sayyâd (v. 670/1271), *el-Ma'ârifü'l-Muhammediyye fî'l- vazâ'ifi'l-Ahmediyye*, Kahire, 1305; Ahmed b. İbrâhim el-Fârûsî (v. 694/1294), *İrşâdü'l-müslimîn li-ṭarîḳati şeyhi'l-müttakîn*, Kahire, 1307; Ali b. Hasan el-Vâsîti (v. 733/1333), *Hulâsatü'l-iksîr fi nesebi seyyidînâ el-gavş er-Rifâ'iyî'l-Kebîr*, Kahire, 1306; Muhammed b. Ali b. es-Serrâc (v. 747/1346), *Tüffâhu'l-ervâh ve miftâhü'l-irbâh*, Berlin Staatsbibliothek, Wetzstein II 396; Hacı Hüsam İbrahim b. Muhammed Kâzerûnî, *Şifâü'l-eskâm fi sîreti Gavsi'l-enâm: Ahmed er-Rifâî Menkıbeleri* (çev. Nurettin Bayburtliligil, Necdet Tosun), İstanbul: Vefa Yayınları, 2008.

⁴ Seyyid Ahmed er-Rifâî'nin vefatının ardından, 1182-1412 yılları arasında Ümmü Abîde Revâkı'nda posta geçen zatların isimleri, Rifâî silsilesini anlatan kitaplardan tespit edilebilmektedir. (Uzunlar, *Sayyâdîler*, 2020, EK1). Bu durum, Ümmü Abîde Revâkı'nın XV. asra kadar merkez âsitâne olarak hizmet vermeye devam ettiğini göstermektedir.

⁵ Ziyaretçi ve seyyahlar arasında, Ümmü Abîde Revâkı hakkında en geniş bilgileri nakleden müellifler şunlardır: Ahmed b. İbrâhim el-Fârûsî (v. 694/1294), *İrşâdü'l-müslimîn li-ṭarîḳati şeyhi'l-müttakîn*, Kahire, 1307; İmâdüddîn Ahmed el-Vâsîti (v. 711/1311), *Rihlatu'l-İmâm İbn Şeyh el-Hazzâmiyyîn mine't-tasavvufi'l-munharif ilâ tasavvufi ehli'l-ḥadîs ve'l-aşar*, (Haz.) Muhammed b. Abdullah Ahmed, Konya: y.y., 2005; İbn Battûta (v. 770/1368), *Mühezzebü rihleti İbn Battûta* (haz. Ahmed el-Avâmirî, Muhammed Câdelmevlâ). 2 Cilt. Kahire, 1937.

⁶ Seyyid Ahmed er-Rifâî'ye ulaşan silsilelerdeki isimlerden Cüneyd-i Bağdâdî ve Mâ'rûf-i Kerhî'ye nisbetle anılan Cüneydiyye ve Mâ'rûfiyye bu duruma bir misaldir. İsimleri silsilelerde muhafaza edilmeye devam etmiş ancak onlara nispetle anılan topluluk ve yapılar varlıklarını sürdürememiştir. Süleyman Uludağ, "Cüneydiyye", *DİA*, 3/125. İstanbul: TDV Yayınları, 1993; Reşat Öngören, "Mâ'rûf-i Kerhî", *DİA*, 28/67-68. Ankara: TDV Yayınları, 2003. Bu konu hakkında daha geniş bir değerlendirme için bkz.: Ahmet T. Karamustafa, *Tasavvufun Oluşumu* (çev. Nagihan Doğan), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017.

⁷ Hırka senedi şöyledir: "Ahmed er-Rifâî, Ali el-Vâsîti, Ebu'l-Fazl b. Kâmiḥ el-Vâsîti, Gulâm b. Türkân, Ebû Ali er-Rûzabâdî, Ali el-Acemî, Ebû Bekr eş-Şiblî, Ebu'l-Kâsım el-Cüneyd el-Bağdâdî, Serî es-Sakatî, Ebu Mahfûz Mâruf el-Kerhî, Davûd et-Tâî, Habîb el-Acemî, Ebû Sa'îd el-Hasan el-Basrî, İmam Ali b. Ebi Tâlib." (Sayyâd, 1305, 32; Ebu'l-Ferec el-Vâsîti, 1305, 3-5).

⁸ Seyyid Ahmed er-Rifâî'nin dayısından aldığı tarikat silsilesi şöyledir: "Ahmed er-Rifâî, Mansûr el-Batâihî er-Rabbânî, Ebû Mansûr et-Tayyib, Ebû Sa'îd Yahyâ en-Neccârî el-Vâsîti el-Ensârî, Ebû Ali el-Kırmızî, Ebu'l-Kâsım es-Sendûsî, Ebû Muhammed Ruveym el-Bağdâdî, Cüneyd el-Bağdâdî, Serî es-Sakatî, Şeyh Mâruf el-Kerhî, İmam Ali b. Mûsâ er-Rızâ, İmam Mûsâ el-Kâzım, İmam Câfer es-Sâdık, İmam Muhammed el-Bâkır, İmam Zeynü'l-Âbidîn el-Ali, İmam Hüseyin, İmam Ali b. Ebi Tâlib, Nebî aleyhi's-selâm." (Sayyâd, 1305, 32; Fârûsî, 1305, 3-4; Ebu'l-Ferec el-Vâsîti, 1305, 3,5).

⁹ "Direklerin arası üç Bağdat arşını, her bir kemeri dört arşın yüksekliğinde; birinci halka ile ikinci halka arasındaki mesafe yirmi yedi, ikinci ile üçüncü halka arasının otuz ve üçüncü halka ile dördüncü halkanın arası yirmi arşındır." (Sayyâd, 1305, 58; Hasan el-Vâsîti, 1306, 68).

¹⁰ Ahmed er-Rifâî'nin annesinin nesebi, baba tarafından sahabe Ebû Eyyûb el-Ensârî en-Neccârî Hazretleri'ne ve Hazret-i Hasan'a; anne tarafından ise Zeynelâbidîn Hazretleri'ne ulaşmaktadır. Bu

sebeple dedesi, “en-Neccârî el-Ensârî el-Hasenî el-Hüseynî” nisbeleriyle anılmıştır. Bu nesep silsilesi için bkz.: Sayyâd, 1305, 32-33.

¹¹ Sünnî ve Şîî halk arasındaki çatışmaları sonlandırmak üzere Kâim-Biemrillâh'ın zaman zaman nakîbleri, âlimleri hilâfet divanında topladığı ve onlara görevler verdiği tarih kitaplarında da nakledilmektedir. Bu konuyla ilgili bir makale için bkz.: Maşide Kamit, “Kâim-Biemrillâh'ın Hilâfetinde Sünnî ve Şîî İktidar Mücadelesi”, *İstem*, Yıl: 12, Sayı: 24, 2014, s. 179-207.

¹² Ehl-i Beyt hırkasının senedi şöyledir: “*Seyyid Ahmed er-Rifâî, Seyyid Osman, Seyyid Ali, Seyyid Hasan b. Seyyid Muhammed Asele, Seyyid Yahyâ er-Rifâî, Seyyid Sâbit Ebû Hâzım el-İşbilî, Seyyid Ali Hâzım Ebu'l-Fevâris, Seyyid Ali Ebu'l-Fedâil, Seyyid Hasan Rifâ'a Ebu'l-Mekârim el-Mekkî, Seyyid Ebu'l-Kâsım Muhammed el-Bağdâdî, Seyyid Hasan Kâsım Ebû Mûsâ, Seyyid Hüseyin Abdurrahmân Hüseyinî el-Katî'î, Seyyid Ahmed Sâlih el-Ekber, Seyyid Mûsâ es-Sânî, Seyyid İbrahim el-Murtaza, İmam Mûsâ el-Kâzım, İmam Câfer-i Sâdık, İmam Muhammed el-Bâkır, İmam Zeynelâbidîn, Hüseyin-i Şehid-i Kerbelâ, Ali b. Ebî Tâlib, Nebî aleyhi's-selâm.*” (Fârûsî, 1305, 27-28; Ali b. Hasan el-Vâsıtî, 1306, 18,27).

¹³ Seyyid Ahmed er-Rifâî'ye isnâd edilen kitap veya risâlelerden günümüze ulaşanlar, torunu İbrahim A'zeb'e ithafen yazdığı *Tuhfe*; müridi Şerefüddin b. Abdüssemi' için yazdığı *el-Hikemü'r-Rifâ'iyye*; 40 hadisin tasavvufî izahlarının yer aldığı *Hâletü ehli Haqîka ma'allah* isimli kitaplardır. Müridi Şerefüddîn b. Abdüssemi'in onun sohbetlerinden derlediği *el-Burhânü'l-müeyyed*; yine sohbetlerinden derlenen *Mecâlis* ve *en-Nizâmü'l-hâs li-ehli'l-ihtisâs* isimli eserler günümüze ulaşan diğer kaynaklardır.

¹⁴ Eserin ilk baskısı için bkz.: İzzeddîn Ahmed es-Sayyâd, *Kitâbu'l-Ma'ârifî'l-Muhammediyye fi'l-vazâifî'l-Ahmediyye*, Kahire: Matbaa-i Muhammed Efendi Mustafa, 1305.

¹⁵ Bazı kaynaklarda vefatının Cemâziye'l-evvel ayının, 22. veya 24. günü olduğu da kaydedilmiştir (İbn Hallikân, 1978, 1/172; İbnü's-Serrâc, Wetzstein II 396, vr. 80a).

¹⁶ XIV. asırda Rifâîliğin Anadolu'daki en önemli temsilcisi olan Ahmed-i Kûçek'in tarihî şahsiyeti için bkz.: Aliye Uzunlar, “Rifâîliğin Anadolu'daki Tarihine Bir Katkı: “Ahmed-i Kebir er-Rifâî” “Ahmed-i Kûçek” mi?” *Amasya İlahiyat Dergisi*, 14 (Haziran 2020): 353-373.

¹⁷ Bağdat'ta Seyyid Ahmed er-Rifâî'nin babası Seyyid Sultan Ali ve Mehdî Ravvâs'a; Metkîn'de Seyyid Ahmed es-Sayyâd'a ait türbeler, 1896 yılına kadar süren bu imar faaliyetleri esnasında yeniden Ebu'l-Hüdâ Efendi idaresinde ihya edilen makamlardan bazılarıdır.

Kaynakça

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Y..MTV. (Mütenevvî Maruzat Evrakı),39-78-0; Y..MTV./193-96-0.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Y..MTV. (Mütenevvî Maruzat Evrakı), 311-10-0.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). TS.MA.e (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi), 595-74-0.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA).Y..MTV. (Mütenevvî Maruzat Evrakı), 44-5-0.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Y..PRK.AZN. (Yıldız Perakende Evrakı Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı), 4-33.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), ML.EEM. (Maliye, Emlâk-ı Emîriyye Müdüriyeti), 131-85-0; 496-87-0; 128-86-0.
- el-Fârûsî, Ahmed b. İbrâhim. *İrşâdü'l-müslimîn li-ṭarîḳati şeyhi'l-müttaḳîn*. Kahire, 1305.
- el-Fârûsî, Ahmed b. İbrâhim. *er-Reşehâtü'l-ḥaseniyye 'ale'n-nefhati'l-miskiyye fi's-sülâleti'r-Rifâ'iyeti'z-zekiyye*, İstanbul, 1301.
- İbn Battûta, Ebû Abdullah Muhammed Tancî. *Mühezzebü rihleti İbn Battûta* (haz. Ahmed el-Avâmirî, Muhammed Câdelmevlâ). 2 Cilt. Kahire, 1937.
- Kamit, Maşide "Kâim-Biemrillâh'ın Hilâfetinde Sünnî ve Şiî İktidar Mücadelesi", *İstem*, Yıl: 12, Sayı: 24, 2014, s. 179-207.
- Kapar, Mehmet Ali "Benî Muntefik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/27. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- el-Kâzerûnî , Hacı Hüsâm İbrahîm b. Muhammed. *Ahmed er-Rifâi Menkıbeleri*, (trc.) Nurettin Bayburtlilgil, Necdet Tosun. İstanbul: Vefa Yayınları, 2008.
- el-Kazvînî, Abdülkerim b. Muhammed er-Râfi'î. *Sevâdü'l-ayneyn fi menâḳibi'l-gavâs Ebi'l-Alemeyn*. Bulak, 1301.
- Öngören, Reşat. "Ma'rûf-i Kerhî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/67-68. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- er-Râvî, İbrahim b. Seyyid Muhammed. *Bellü's-sadâ fi tercemeti es-seyyid eş-şeyḫ Muhammed ebi'l-Hüdâ*. Bibliothèque Nationale de France, Arabe 6946.
- er-Râvî, İbrahim *Bülûḡü'l-ereb fi tercemeti es-Seyyid eş-Şeyḫ Receb ve zürriyyetihî ehli'l-ḥaseb*. Beyrut: Matbaa-i Cerîde, t.s..
- es-Samarrâî, Yûnus eş-Şeyh İbrahim. *Seyyid Ahmed Rifâi Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2013.
- es-Sayyâd, İzzeddîn Ahmed. *el-Ma'ârifü'l-Muḥammediyye fi'l-vazâifi'l-Ahmediyye*. Kahire, 1305.
- es-Sayyâdî, Ebu'l-Hüdâ. *Ḥizânetü'l-imdâd fi aḥbârî'l-gavâsî'l-kebîrî's-seccâd mevlânâ es-seyyid 'İzzü'd-dîn Ahmed es-Sayyâd*. Mısır, 1326.
- es-Serrâc, Muhammed b. Ali b.. *Tüffâḡu'l-ervâḡ ve miftâḡü'l-irbâḡ*. Berlin Staatsbibliothek, Wetzstein II 396.

- es-Serrâc, Muhammed b. Ali b.. *Tüffâhu'l-ervâh ve miftâhu'l-irbâh: Ruhların Meyvesi ve Kazancın Anahtarı* (çev. Nejdet Gürkan, Mehmet Necmettin Bardakçı ve Mehmet Saffet Sarıkaya), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2015.
- Uludağ, Süleyman. "Cüneydiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/125. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Uzunlar, Aliye. "Rifâîliğin Anadolu'daki Tarihine Bir Katkı: "Ahmed-i Kebir er-Rifâî" "Ahmed-i Kûçek" mi?". *Amasya İlahiyat Dergisi*, 14 (Haziran 2020): 353-373.
- Uzunlar, Aliye. *Sayyâdîler: Basra'dan İstanbul'a Evlâd-ı Rifâî*. İstanbul: Revak Kitabevi, 2020.
- el-Vâsitî, Abdurrahmân Ebu'l-Ferec. *Tabakātu hırkati's-sûfiyye el-müsemmâ Tiryâku'l-muhibbîn fî tabakâti hırkati meşâyihi'l-ârifîn*. Kahire 1305.
- el-Vâsitî, Ali b. Hasan. *Hulâsatü'l-iksîr fî nesebi seyyidînâ el-gavâs er-Rifâ'iyî'l-Kebîr*. Kahire 1306.
- el-Vâsitî, İmâdüddîn Ahmed. *Rihletu'l-İmâm İbn Şeyh el-Hazzâmiyyîn mine't-taşavvufi'l-munharif ilâ taşavvufi ehli'l-ḥadîs ve'l-aşar*, (Haz.) Muhammed b. Abdullah Ahmed, Konya: y.y., 2005.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Batîha", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/195-196. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Etik Kurallar

Yazarlar için

Gönderilen makalenin akademik alanlara katkı sunacak nitelikte olması yazarın sorumluluğundadır. Çalışmaların özgün olması ve araştırmaya dayalı olması gerekmektedir. Her ne kadar intihal taraması dergi tarafından yapılacaksa da akademik onursuzluk olan intihalin sonuçları tamamen yazara yönelecektir. Makale aynı anda farklı dergilere gönderilmemelidir ve daha önce başka bir dergiye gönderilmiş olmamalıdır. Makalede ismi yazılacak olan diğer yazarların araştırmaya katkı sağladığından emin olunmalıdır. Akademik katkısı olmayan kişilerin ilave yazar olarak gösterilmesi veya katkı sırası gözetilmeksizin, unvan, yaş ve cinsiyet gibi bilim dışı ölçütlerle yazar sıralaması yapılması bilim etiğine aykırıdır. Dergiye makale gönderen yazarların derginin yayım ve yazım ilkelerini okuduğu ve kabul ettiği varsayılır ve yazarlar bu ilkelerde kendinden beklenenleri taahhüt etmiş sayılmaktadır. Atıflar ve kaynakça gösterimi eksiksiz olmalıdır. Yazarlar, Yükseköğretim Kurulu'nca da belirtilen Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'ni dikkate almalıdır.

Hakemler için

Hakemler dergide yayımlanacak makalenin akademik kalitesinin en temel tespit edicisi olduklarının bilinciyle davranmalı ve akademik kaliteyi artırma sorumluluğuyla değerlendirme yapmalıdır. Hakemler, yalnızca uygun bir değerlendirmeyi yapmak için gereken uzmanlığa sahip oldukları, kör hakemlik gizliliğine riayet edebilecekleri ve makaleye dair detayları her şekilde gizli tutabilecekleri makalelerin hakemliğini kabul etmelidirler. Makale inceleme süreci sonrasında da incelenen makaleye dair herhangi bir bilgi hiçbir şekilde başkalarıyla paylaşılmamalıdır. Hakemler, yalnızca makalelerin içeriğinin doğruluğunu ve akademik ölçütlere uygunluğunu değerlendirmelidir. Makalede ortaya konan düşüncelerin hakemin düşüncelerinden farklı olması değerlendirmeyi etkilememelidir. Hakem raporları objektif ve ölçülü olmalıdır. Hakaret içeren, küçümseyici ve itham edici ifadelerden kesinlikle kaçınılmalıdır. Hakemler, değerlendirme raporlarında yüzeysel ve muğlak ifadelerden kaçınmalıdır. Sonucu olumsuz olan değerlendirmelerde sonucun dayandığı eksik ve kusurlu hususlar somut bir şekilde gösterilmelidir. Hakemler, kendilerine tanınan süre içerisinde makaleleri değerlendirmelidir. Şayet değerlendirme yapmayacaklarsa, makul bir süre içerisinde dergiye bildirmelidirler.

Editörler için

Editörler, dergi politikasında belirtilen ilgili alanlara katkı sağlayacak makaleleri değerlendirme sürecine kabul etmelidir. Editörler, kabul veya ret edilen makaleler ile herhangi bir çıkar çatışması/ilişkisi içinde olmamalıdır. Editörler bir makaleyi kabul etmek ya da reddetmek için tüm sorumluluğa ve yetkiye sahiptir. Hakemlerin ve yazarların isimlerinin karşılıklı olarak gizli tutulması editörlerin sorumluluğudur. Yayınlanmak üzere gönderilen makalelerin intihal taraması ve böylece akademik onursuzluğun önüne geçilmesi için editörler gerekli çabayı göstermelidir. Dergiye gönderilen makalelerin ön inceleme, hakemlik, düzenleme ve yayınlama süreçlerinin vaktinde ve sağlıklı bir şekilde tamamlanması editörlerin görevidir. Editörler dergiye makale kabul ederken akademik kaygı ve ölçütleri öncelermelidir.

Akademik İncelemeler Dergisi

Yayın İlkeleri

Akademik İncelemeler Dergisi (AID), sosyal, beşeri ve idari bilimler temel alanında yapılan çalışmalarını yayımlayan hakemli ve akademik bir dergidir.

Akademik İncelemeler Dergisi, yılda iki kez (Nisan ve Ekim) yayımlanan çift taraflı kör hakemlik uygulayan bir dergidir.

Derginin yayım dili Türkçe ve İngilizcedir.

Dergide yayımlanacak makaleler, öncelikle kendi alanlarına uygun araştırma yöntemleri kullanılarak hazırlanmış özgün ve akademik çalışmalar olmalıdır. Ayrıca bilimsel alana katkı niteliğindeki çeviriler, kitap tanıtım, eleştiri ve değerlendirmeleri de kabul edilir.

Dergimizde yayımlanmak üzere gönderilen makaleler, benzerlik kontrol yazılımı olan iThenticate/Turnitin ile kontrol edilmektedir. Benzerlik oranı % 30'tan yüksek tespit edilen yazılar hakem sürecine dâhil edilmeden reddedilir. %20 - %30 arası benzerlik oranları ise tekrar gözden geçirilip, %20 benzerlik oranının altına düşürülmesi talep edilir. Tek bir kaynaktan %3 'ten fazla benzerlik oranı bulunmamalıdır.

Dergiye gönderilen çalışmalar başka bir yerde yayımlanmış ya da yayımlanmak üzere gönderilmiş olmamalıdır.

Etik kurul izni gerektiren çalışmalarda izinlerin alındığı varsayılarak "izinle ilgili bilgilere makalede yer verilmesi" gerekmektedir. 01.01.2020 tarihinden itibaren gönderilen yazılarda aşağıda belirtilen durumlar için etik kurul izni alınmalı ve makaleye eklenmelidir.

Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar,

Ayrıca;

- Olgu sunumlarında "Aydınlatılmış onam formu"nun alındığının belirtilmesi,
- Başkalarına ait ölçek, anket, fotoğrafların kullanımı için sahiplerinden izin alınması ve belirtilmesi,
- Kullanılan fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine uyulduğunun belirtilmesi

Gönderilen yazılar öncelikle şekil açısından incelenir. Yayın ve yazım ilkelerine uyulmadığı görülen yazılar, içerik incelemesine tabi tutulmadan gerekli düzeltmelerin yapılması için yazara iade edilir.

Dergiye yayımlanmak üzere gönderilen yazılar, ön incelemesi yapıldıktan sonra yayım kurulu tarafından belirlenen konunun uzmanı hakemlere gönderilir. İki olumlu hakem raporu ile yazımın yayımlanmasına karar verilir ve hangi sayıda yayımlanacağı çalışma sahibine bildirilir. İki hakemin olumsuz görüş belirtmesi halinde ise yazı yayımlanmaz. Aynı makale için olumlu ve olumsuz hakem raporları mevcut olduğunda yazı hakkında karar, raporların içeriği dikkate alınarak Yayım Kurulu tarafından verilir.

Yayımlanmasına karar verilen yazıların hakem raporlarında "düzeltmelerden sonra yayımlanabilir" görüşü belirtilmişse yazı, gerekli düzeltmelerin yapılması için yazara iade edilir. Yazar düzeltmeleri farklı bir renkle yapar. Düzeltmelerden sonra hakem uyarılarının dikkate alınıp alınmadığı kontrol edilerek yazı yeniden değerlendirilir.

Dergiye gönderilen yazıların yayımlanıp yayımlanmayacağı konusunda en geç üç ay içerisinde karar verilir ve çalışma sahibi bilgilendirilir.

Bir sayıda aynı yazara ait (telif veya çeviri) en fazla bir çalışma yayımlanabilir.

Yayımlanan makaleler için yazara telif ücreti ödenmez.

Yayımlanan çalışmanın bilimsel ve hukuki her türlü sorumluluğu yazara ya da yazarlarına aittir.

Yayımlanacak makalelerde ve kurullarda kurum, üye ve yazar çeşitliliğine özen gösterilecektir.

Akademik İncelemeler Dergisi

Yazım Kuralları

- Makalelerde atıf sistemi olarak İSNAD (Metin İçi) atıf sistemi kullanılmalıdır.
- Dergimize gönderilecek makaleler DergiPark üzerinden açılan kullanıcı hesabı ile iletilmelidir.
- Araştırma makaleleri ve bilimsel kitap değerlendirmeleri Türkçe veya İngilizce olarak yayımlanmaktadır.
- Makalelerin başlarında giriş bölümü, sonlarında sonuç bölümü bulunmalıdır.
- Makaleler, tüm tablolar, şekiller, referanslar (kaynakça) ve ekler dâhil 20 sayfayı ve 10 bin kelimeyi aşmamalıdır.
- Makaleler, A4 kâğıdı boyutunda, MS Word programında Cambria yazı tipi kullanılarak hazırlanmalıdır.
- Ana başlıklar ve alt başlıklar 12 punto bold olarak düzenlenmelidir.
- Metin kısmı 12 punto 6nk paragraf ve tek satır aralığı ile yazılmalıdır.
- Makalelerin başında Türkçe ve İngilizce özetler (Abstract) bulunmalıdır.
- Makalenin, İngilizce başlığı, İngilizce özet metni üzerine mutlaka yazılmalıdır.
- Özetler 150-250 kelime aralığında olmalı, makalenin amacını, kapsamını, yöntemini ve kısa sonuçlarını içermelidir.
- Özetler 10 punto 6nk paragraf ve tek satır aralığı ile yazılmalıdır.
- Özetlerin altına en az 3 en fazla 5 Türkçe ve İngilizce anahtar kelime (Keywords) yazılmalıdır.
- Giriş bölümü özeti genişletilmiş hali olarak çalışmanın amacını, kapsamını, yöntemini ve araştırma desenini içermelidir.

Not

Not: Dergiye makale göndermek için DergiPark sistemi kullanılmaktadır. Akademik İncelemeler Dergisi uluslararası hakemli bir dergidir ve yılda iki sayı olarak yayımlanmaktadır. Bu dergide yayımlanan makalelerin bilim ve dil yönünden sorumluluğu yazarlarına aittir; fikirlerden editörler sorumlu tutulamazlar.

Makale Yayın Süreci

- Ön İnceleme ve İntihal Taraması:** Makale; dergi yayın ilkelerine, akademik yazım kurallarına ve İSNAD Atıf Sistemi'ne uygunluk açısından editör tarafından incelenir ve iThenticate/Turnitin programı kullanılarak intihal taramasından geçirilir.
- Alan Editörü İncelemesi:** Ön İnceleme ve İntihal Taraması aşamasından geçen çalışma, ilgili alan editörü tarafından problematik ve akademik dil-üslup açısından incelenir. Bu inceleme, en fazla 15 gün içinde tamamlanır.
- Hakem Süreci:** Alan editörünün incelemesinden geçen çalışma, konu ile ilgili doktora tezi, kitap veya makalesi bulunan en az iki hakemin değerlendirmesine sunulur. Hakem süreci, çift taraflı kör hakemlik uygulaması çerçevesinde gizlilik içinde yürütülür. Hakemin incelediği çalışma hakkındaki görüş ve kanaatini ya metin üzerinde belirtmesi ya da online hakem formu üzerinde en az 150 kelimelik bir açıklama ile gerekçelendirmesi talep edilir. Yazara, hakem görüşlerine katılmaması halinde itiraz ve görüşlerini savunma hakkı verilir. Çalışmalar, en az iki hakemin olumlu kararı ile yayımlanabilir.
- Tashih Aşaması:** Hakemlerin inceledikleri metinde tashih yapılmasını istemeleri halinde, ilgili raporlar yazara gönderilir ve çalışmasını tashih etmesi istenir. Tashih'in en fazla 10 gün içinde tamamlanması talep edilir. Yazar, yaptığı tashihleri kırmızı renk ile belirterek sunar.
- Hakem Kontrolü:** Tashih isteyen hakem, yazarın metinde kendisinden talep edilmiş düzeltmeleri yapıp yapmadığını kontrol eder. Kontrol işlemi, en fazla 7 gün içinde tamamlanır.
- Türkçe Dil Kontrolü:** Hakem sürecinden geçen çalışmalar, Türkçe Dil Editörü tarafından incelenir ve gerekli ise yazardan tashih istenir. Kontrol işlemi, en fazla 15 gün içinde tamamlanır.
- İngilizce Dil Kontrolü:** Türkçe dil kontrolünden geçen çalışmalar, İngilizce Dil Editörü tarafından incelenir ve gerekli ise yazardan tashih istenir. Kontrol işlemi, en fazla 15 gün içinde tamamlanır.
- Yayın Kurulu İncelemesi:** Teknik, akademik ve dilsel incelemelerden geçen makaleler, Yayın Kurulu'nda incelenerek nihai yayın durumu karara bağlanır. Üyelerden itiraz gelmesi hâlinde Kurul, oy çokluğu ile karar verir.
- Dizgi ve Mizanpaj Aşaması:** Yayın Kurulu tarafından yayımlanması kararlaştırılan çalışmaların dizgi ve mizanpajı yapılarak yayına hazır hale getirilir.

Ethical Principles

for Authors

It is the responsibility of the author to contribute to academic field. The articles must be original and based on academic research. Although the plagiarism scan will be conducted by AID, authors will be responsible for academic consequences of plagiarism. Papers should not be sent to different journals at the same time and must be previously unpublished. It should be made sure that other individuals shown as co-authors, have contributed to the research. It is contrary to the scientific ethics to add some, who are not academic contributors to the article, as co-authors or to put in order co-authors with non-academic criteria such as title, age, and gender regardless of the order of contribution. It is assumed that authors who submit articles to the journal read and accept the publishing and writing principles of the journal and the writers are deemed to have committed themselves to these principles. Citations and bibliography should be complete and organized. Authors should take into account the Scientific Research and Publication Ethics Directive specified by the Higher Education Council.

for Referees

Reviewers should act with the awareness that they are the most basic determinant of the academic quality of the article to be published in the journal and should evaluate it with a view increasing the academic quality. Reviewers should only accept the articles that they have the expertise necessary to make an appropriate appraisal. Also, they should only accept the articles that they can adhere to the double-blind peer-review secrecy and they should keep the details of the article in every way confidential. Any information about the article examined in the review process should not be shared with anyone in any way. Reviewers should only evaluate the correctness of the content of the articles and the appropriateness of the academical criterias. The opinion put forth in the article by authors may differ from those of the referees. The differences should not affect the evaluation. Reviews should be objective and moderate. Defamatory, derogatory and accusatory statements must be avoided. Reviewers should avoid superficial and ambiguous expressions in evaluation reports. For the evaluations that resulted negative, the missing points and imperfections of the article must be shown clearly and concretely. Reviewers must evaluate the articles within the timeframe granted to them. If they will not evaluate the article, they must notify the journal within a reasonable time.

for Editorial Board

Editors should accept the articles that may contribute to the relevant areas expressed in the scope of the Journal to the evaluation process. Editors should not be in any conflict of interest with the accepted or rejected articles nor take advantage from them. Editors have all the responsibility and authority to accept or reject a submission. It is the responsibility of editors to keep the names of referees and authors confidential. Editors should take the necessary effort to ensure that the articles submitted for publication will be scanned to prevent plagiarism that is an academic dishonesty. It is the responsibility of editors to complete the review, refereeing, editing and publishing processes of the submitted articles in a timely and healthy manner. Editors should give priority to academic concerns and criterias when accepting the article to the journal.

Journal Academic Inquiries

Editorial Principles

The Journal of Academic Inquiries (AID) is a peer-reviewed academic journal that publishes studies on social, human and administrative sciences.

The Journal of Academic Inquiries a double-blind peer reviewed journal which is published twice a year (April and October).

The publication language of the journal is Turkish and English.

The articles to be published in the journal should be original and academic studies prepared primarily by using appropriate research methods related to their fields. In addition, translations, book reviews, critiques and evaluations that contribute to the academic field are also acceptable.

The articles submitted for publication in our journal are controlled by a plagiarism software called iThenticate/Turnitin. Articles with a similarity rate higher than 30% are rejected without being processed into evaluation. Similarity rates between %20 and %30 are required to be reviewed by the author and should be reduced below 20%. There should not be more than 3% similarity rate from a single source.

The articles submitted to the journal should not be published before or sent for publication anywhere else at the same time.

In studies requiring ethics committee approval, it is assumed that the permissions are obtained, and "information about the permits should be included in the manuscript". Ethics committee approval must be obtained for the following cases in the manuscripts which sent as of 01.01.2020 and added to the manuscript.

Researches requiring Ethics Committee approval are as follows:

- Any research carried out with qualitative or quantitative approaches that require data collection from participants using questionnaire, interview, focus group study, direct observation, and experiment and interview techniques alike.
 - Use of humans and animals (including material / data) for experimental or other scientific purposes,
 - Clinical researches on humans,
 - Researches on animals,
 - Retrospective studies related to The Law on The Protection of Personal Data,

Besides;

- In the case reports, it must be stated that "Informed consent form" was taken,
- Approvals from the owners for the use of scales, surveys and photographs that belong to others must be expressed and obtained.
- It must be noted that copyright regulations are observed for the intellectual and artistic works.

The submitted articles are first examined in terms of formal requirements. The article which do not comply with the publication and writing principles would be returned to the author in order to make the necessary corrections without subject to the content review.

The articles submitted to the journal for publication are sent to the related reviewers by the editorial board after the preliminary examination. With the report of two positive reviews, it is decided to publish the article and publishable issue of the journal is notified to the author. In case of two reviews give negative result, the article is not published. When positive and negative reviews are available for the same article, the decision on the article is given by the Editorial Board, with the consideration of the content of the reviews.

If the articles that are decided to be published after revisions by the reviews, the article returned to the author for the necessary corrections. The author makes corrections in a different colour. After the revisions, the reviewer's warnings are taken into account and checked again.

It is decided within three months that the articles sent to the journal will be published and the author is informed.

A maximum of two studies of the same author (copyright and translation) can be published in an issue.

No copyright fee is paid to the author for the published articles.

The academic and legal responsibility of the published work belongs to the author or authors.

Journal Academic Inquiries

Submission Requirements

- 1.The ISNAD (In-Text) citation system should be used as the citation system in the articles.
- 2.Articles to be sent to our journal should be submitted with the user account opened through DergiPark.
- 3.Research articles and reviews of scientific books are published in Turkish or English.
- 4.Articles should have an introduction at the beginning and a conclusion at the end.
- 5.Articles should not exceed 20 pages and 10 thousand words, including all tables, figures, references (bibliography) and appendices.
- 6.Articles should be prepared in A4 paper size, using Cambria font in MS Word program.
- 7.Main headings and sub-headings should be arranged in 12 point bold.
- 8.The text should be written in 12 pt. 6 nk paragraphs and single line spacing.
- 9.At the beginning of the articles, there should be Turkish and English abstracts.
- 10.The English title of the article must be written on the English abstract text.
- 11.Abstracts should be between 150-250 words and include the purpose, scope, method and short results of the article.
- 12.Abstracts should be written in 10 font size, 6 pt paragraphs and single line spacing.
- 13.At least 3 and at most 5 Turkish and English keywords should be written under the abstracts.
- 14.The introduction part should include the purpose, scope, method and research design of the study as an expanded version of the abstract.

Note

DergiPark system is used to submit articles. Journal of Academic Inquiries is a peer-reviewed and refereed journal publishing articles twice a year in various disciplines of social sciences. The journal, however, is published with a specific topic for its each issue. Opinions expressed in the Journal belong solely to the authors. Editors are not responsible for ideas.

The Review Process for Article

1. Preliminary Examination and Plagiarism Screening: The study is reviewed by the editor for compliance with the journal publication principles, academic writing rules, and the ISNAD Citation Style and it is scanned about plagiarism by using iThenticate/Turnitin program. This review is completed in a maximum of 15 days.
 2. Section Editor Review: The study which was carried out Preliminary Examination and Plagiarism Screening is examined by the related section editor in terms of problematic and academic language-style. This review is completed in a maximum of 15 days.
 3. Referee Process: The study, which is subjected to review by the section editor, is submitted to the evaluation of at least two referees who has doctoral thesis, book or article. The arbitration process is carried out confidentially within the framework of double-sided blind arbitration. The referee is required to present his / her opinion about the reviewed study either on the text or to justify it with an explanation of at least 150 words on the online referee form. The author is given the right to defend his / her objections and opinions if he/she does not agree with the opinion of the referee. The studies can be published at least two positive decisions.
 4. Correction Phase: In the case of referees requesting proofreading in the text that they are examining, relevant reports are sent to the author and they are asked to correct them. The correction is requested to be completed within 10 days. The author presents his corrections by specifying a red color to the section editor.
 5. Referee Control: The referee who requests correction checks whether the author has made any corrections requested from him in the text. The inspection process is completed within a maximum of 7 days.
 6. Turkish Language Control: The works which are passed through the referees are examined by Language Editor and if necessary the author is asked for correction. The inspection process is completed within a maximum of 15 days.
 7. English Language Control: The works which are passed through the Turkish Language Control are examined by English Language Editor and if necessary the author is asked for correction. The inspection process is completed within a maximum of 15 days.
 8. Editorial Board Review: The works which are passed through technical, academic, and linguistic examination, final broadcast status is decided with review of Editorial Board. In case of objection from the members, the Board shall decide by majority vote.
- Typesetting and Layout: The works which decided to be published by the Editorial Board, are made ready for publication by making the typesetting and layout of the works.

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü 54187
Serdivan/Sakarya
academicinquiries@sakarya.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/akademikincelemeler>